

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume:6 Sayı/Issue:12 Ekim/October 2023

TEKİRDAĞ 2023

e-ISSN:2636 - 8188

ISSN:2618 - 6004

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

e-ISSN: 2636-8188
ISSN: 2618-6004

Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal

Cilt: 6 Sayı: 12 Güz 2023
Volume: 6 Number: 12 Autumn 2023

Dergide Balkan konulu makalelere ağırlık verilir. Her sayıda Anadolu ile ilgili en fazla dört makaleye yer verilir. Ayrıca konu sınırlaması olmaksızın her sayıda en fazla iki özel makaleye yer verilebilir.

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

© Namık Kemal University Balkan Researches Application and Research Center

TEKİRDAĞ-2023

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

Cilt / Volume: 6 Sayı / Number: 12 Güz / Autumn 2023
e-ISSN: 2636-8188 ISSN: 2618-6004

ABAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

JABS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
Director of Balkan Researches Application and Research Center On Behalf of Tekirdag Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1
59030 Tekirdağ - TÜRKİYE
Tel: + (90) 282 250 1192-93 ve 94
e-mail: abad@nku.edu.tr
Genel Ağ / Web: <http://balkam.nku.edu.tr/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY
Haci TANRIVERDİ

İNDEKSLER / INDEXES

TR Dizin-Index Copernicus-idealonline-Crossref-JournalTOCs-Scilit-NSD Index
(Norwegian Register for Scientific Journals)-İSAM-ERIH PLUS-Google Akademik-I40C-
Paperity-Maktaba-Science Gate-ASOS

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları, Uygulama ve Araştırma Merkezi

©Namık Kemal University Balkan Researches, Application and Research Center

TEKİRDAĞ-2023

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

EDİTÖR / EDITOR
Arş. Gör. Ömer Faruk METE

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR
Arş. Gör. Yunus Emre PEHLİVAN

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayően SİNA

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

(Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet

HACISALİHOğLU

(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Necdet HAYTA

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Refik TURAN

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

(Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim KELAğA

AHMET (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Nikolay Kanef

(Veliko Tırnova Üniversitesi)

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaőa)

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine E. ÖZÜNLÜ

(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Oya ONAT

KOCABIYIK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Yakup YILMAZ

(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Bülent AKYAY

(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. E. Çağrı MIZRAK

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

Almanca / Deutsch

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Fransızca / French

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜZEL

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Yunanca / Greek

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

(Ankara Üniversitesi)

Bulgarca / Bulgarian

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

(Milli Savunma Üniversitesi)

İngilizce / English

Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Rusça / Russian

Doç. Dr. Yasemin GÜRİSOY

ŐUMNULU

(Trakya Üniversitesi)

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ / STATISTIC EDITOR

Öğr. Gör. Bülent KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

MİZANPAJ / LAYOUT EDITOR

Arş. Gör. Ömer Faruk METE

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali EMINOV

Wayne State College

Prof. Dr. Ali YAMAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Arif BİLGİN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Bahri ATA

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Bernard LORY

**Institut National des Langues et Civilisations
Orientales**

Prof. Dr. Bülent BAYRAM

Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt KANAT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Dimitri KOROBENIKOV

University of Albany

Prof. Dr. Dragi GEORGIEV

Üsküp Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan AFYONCU

Milli Savunma Üniversitesi

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Emine DİNGEÇ

Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Atina Ulusal Araştırma Merkezi

Prof. Dr. Fatma ACUN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Fehmi YILMAZ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Güray KIRPIK

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. H. Veli AYDIN

Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hamiyet SEZER

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza KELEŞ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan MERT

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya BOYANA

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya TAŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İvan RUSEV

Varna Ekonomi Üniversitesi

Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA

Veliko Tırnova Üniversitesi

Prof. Dr. Kadir ULUSOY

Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet HACISALIOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Uşak Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Hacettepe Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Melahat PARS
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ
Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet HAYTA
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Necla GÜNAY
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nenad MOACANIN
Zagreb Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nicolas VATIN
Ecole Pratique des Hautes Etudes
Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Orlin SABEV
Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Prof. Dr. Rasim YILMAZ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Rositsa GRADEVA
Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Salim KOCA
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Svetlana IVANOVA
Kliment Ohridski Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Turgut YİĞİT
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan KAÇAR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit EKİN
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Viorel DANAITE
Bükreş Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ
Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai METE
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ZAFER
Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Akif KİREÇÇİ
Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC
Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent AKYAY
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Dritan EGRO
Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Egemen Çağrı MIZRAK
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YEŞİL
Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri KILIÇ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGIEVA
VelikoTırnova Üniversitesi
Doç. Dr. Gülsüm POLAT
Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Saim PARLATIR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV
Sofya Merkez Devlet Arşivleri
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Kader ÖZLEM
Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Marinos SARIYANNIS
Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN
Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür KOLÇAK
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem SERT
Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS
Aristoteles Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar SARISIR
Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATİC
Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Süleyman POLAT
Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA
Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Doç. Dr. Tatjana KATIC
Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Türkan DOĞRUÖZ
Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Tülay METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan DİNÇER DAĞHAN
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Beycan HOCAOĞLU
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bilge KAYA YİĞİT
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmaz YAŞAR
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ERSAL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Meral ORTAÇ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOF
Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER
Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM
İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sema KÜSKÜ
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan GÜZEL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLATIR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞENEL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Anca POPESCU
Bükreş Üniversitesi
Dr. Dragana AMEDOSKI
Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Georgi ZELENGORA
Sofya
Dr. Nevena GRAMATIKOVA
Sofya
Dr. Nevena NEDELÇEVA
Tırnova

12. SAYININ HAKEMLERİ (Ekim 2023)

Prof. Dr. Hlyla TAŞ
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN
(İzmir Katip elebi Üniversitesi)

Doç. Dr. Ali ERKEN
(Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Alper BAŐER
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Beytullah BEKAR
(Kırkırelı Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Kaan ALEN
(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa MALHUT
(Akdeniz Üniversitesi)

Doç. Dr. Okan Celal GÜNGÖR
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Doç. Dr. Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ
(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Doç. Dr. Sabri Can SANNAV
(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Sefa Salih AYDEMİR
(Adıyaman Üniversitesi)

Doç. Dr. Sibel AKOVA
(Yalova Üniversitesi)

Doç. Dr. Togay Seçkin BİRBUĞAK
(Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY
(Tokat GaziosmanpaŐa Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Deniz GÜNER
(Kırkırelı Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Funda ADITATAR
(İzmir Demokrasi Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Pınar DOĞANAY
(Gazi Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Tarık ÖZÇELİK
(Kırkırelı Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN
(Trakya Üniversitesi)

Dr. Ayşegül ALTİNOVA ŞAHİN
(Gazi Üniversitesi)

Dr. Grhan KİNALI
(Kırkırelı Üniversitesi)

Dr. M. Gökçen DAŞ DARICI

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA-İNCELEME / RESEARCH

Sezai ÖZTAŞ	287-305
Malkara Rüşdiye Mektebi / Malkara Rushdiye School.	
Togay Seçkin BİRBUDAK	307-318
Eflak-Boğdan'ın Birliği Meselesi ve Osmanlı Basınına Göre Prens Carol'un Romanya Tahtına Çıkışı / The Question of Wallachia and Moldovia Unity and according to The Ottoman Press Enthronement Process of Prince Carol to Romania Throne.	
Mustafa SÖZEN	319-338
Kültürel Humor ve Emir Kusturica Sineması / Cultural Humour and Emir Kusturica Cinema.	
Sanije VATANDAŞ - Celalettin VATANDAŞ	339-362
Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Gelişimi ve Cumhuriyet'in İlanı Süresinde Yaşanan Fikri Tartışmalar / The Development of The Idea of Republic In Turkey and Intellectual Debates During The Proclamation of The Republic.	
Aydoğan KUTLU	363-392
Ömer Seyfettin'in Milliyetçilik Anlayışının Bağlamı, İçeriği ve Temel Motifleri / The Context, Content and Fundamental Motives of Ömer Seyfettin's Approach of Nationalism.	
Hacer ATEŞ	393-415
Rumeli'de Kurulan İlk Osmanlı Şehri: Ergene (Kuruluşundan XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar) / The First Ottoman City Founded in Rumeli: Ergene (From The Foundation Till The End of The XVIth Century)	
Kazım BAYCAR – Ömer Faruk METE	417-429
XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı'da Nüfus ve Beşerî Sermaye: Selanik Örneği / Population and Human Capital in The Ottoman Empire: A Case Study on Salonica.	
Yusuf HEPER	431-451
Sultan Mehmed'in Eflâk Prensi III. Vlad Drakula (Kazıklı Voyvoda) ile Olan Mücadelesi / Sultan Mehmed's Struggle with Wallachian Voivod III. Vlad Dracula (Vlad The Impaler).	
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ	453-458

MALKARA RÜŞDİYE MEKTEBİ

Sezai ÖZTAŞ*

Öz: Eğitim, millî aidiyet duygusunun gelişimine katkı sağlamakla beraber toplumların geleceğini tayin etmek yönüyle bir fener görevi görmektedir. Bu görev, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde hem doğuyu hem de batıyı aydınlatırken, değişen dünya düzeni ile modernleşme ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, eğitimin öneminin her zaman farkında olmuş ve artan savaş mağlubiyetlerini kapatmak amacıyla XVIII. yüzyıldan itibaren bu alanda ıslahatlar yapmaya da özen göstermiştir. Atılan adımlarla eğitim kademeli hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu kademelerden birisi de Sultan II. Mahmud zamanında açılmasına karar verilen rüşdiyeler olmuştur. Açılan bu mekteplerin amacı, daha önceden açılmış olan Mühendishanelere daha donanımlı talebe yetiştirmektir. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile nüfusu 500 haneyi aşan yerlerde rüşdiyelerin açılması zorunlu kılınarak, taşrada da yaygınlaşması sağlanmıştır. Taşrada açılan rüşdiyelerden birisi de Malkara'da açılan Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'dir. Bu çalışmada Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi arşiv belgeleri ve maârif salnâmelerine göre incelenmiştir. Malkara'da açılan bu rüşdiye, kazada bulunan sakinler tarafından yapılmış olup, bölgenin eğitim ve öğretime vermiş olduğu önemi göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretim, Rüşdiye, Malkara Rüşdiye Mektebi.

MALKARA RUSHDIYE SCHOOL

Abstract: Education not only contributes to the development of a sense of national belonging but also acts as a beacon in terms of determining the future of societies. While this duty enlightened both the East and the West during the classical period of the Ottoman State, the changing world order brought with it the need for modernization in education. As a matter of fact, the Ottoman State was always aware of the importance of education and took care to make reforms in this field as of the eighteenth century in order to compensate for the increasing military defeats. The steps taken aimed to make education more systematic. One of these stages was the rushdiye schools (secondary schools) opened by Sultan Mahmud II. The aim of these schools was to train better-equipped students for the Engineer Schools that had already been established. With the 1869 General Education Regulations (Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi), the opening of rushdiyes was made compulsory in places with a population of more than 500 households, thus ensuring their expansion in the provinces. One of the rushdiyes opened in the provinces was the Malkara Rushdiye School (Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi) opened in Malkara. In this study, Malkara Rushdiye School is examined based on archival documents and education yearbooks. This school, which was opened in Malkara, was built by the residents of the districts and is also important in terms of showing the importance the region placed on education and learning.

Key Words: Education, Teaching, Rushdiye, Malkara Rushdiye School.

Giriş

Eğitim; hayatta gerekli olan bilgi ve becerilerin üst kuşaklar tarafından gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Buna göre eğitim, sadece belirli sınırlar veya belirli programın yanında yaşamın her döneminde bireyin gelişimine katmış olduğu ayrıcalıkların tümüdür. Eğitimin bu denli işlevselliği tarihin her döneminde kendisini göstermiştir. Eğitimin miras olarak aktarımı da bu bağlamda kuşaklar arası aidiyet duygusunun kaybedilmemesine ve millî bilincin oluşmasına katkı sağlamıştır.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, Türkiye, sezaioztas@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1742-4200.

Osmanlı Devleti'nde eğitim, klasik dönemden itibaren çağın gereksinimleri ile modernleştirilmeye çalışılmış ve eğitimdeki bu modernleşme çabaları Cumhuriyet dönemi eğitimdeki modernleşme hareketlerine de zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nde eğitim, klasik dönemden XIX. yüzyıla kadar teokratik anlamda şekillenmiştir. Eğitim işlerinin meşihat makamına bağlı olması bunun en temel örneğini teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde eğitim sistemi ve sağlık sistemi teşkilatlanmış olan vakıflar aracılığı ile yürütülmekteydi¹. Bu durum devletin denetiminin eksikliğini ortaya çıkartmış olsa da devletin içerisinde yer alacak görevlilerin, Topkapı Sarayı içerisinde Enderun Mektebi'nde eğitim görmesi devletin eğitim alanından uzak olmadığını bir göstergesi olmuştur. Vakıfların faaliyet alanlarını genişletmesi sonucunda Osmanlı Devleti, bu faaliyetleri denetlemek amacıyla XIX. yüzyılın ilk yarısında Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ni kurarak vakıf mekteplerinin de devlet teşkilatının içerisinde yer almasını sağlamıştır.

Genel hatlarıyla klasik dönem eğitim sistemi üç ayrı başlıkta incelenebilir. Bunlar; Osmanlı Devleti'nde devlet adamı yetiştirmek amacıyla Topkapı Sarayı'nda verilen Enderun Mektebi eğitimi, mahallelerde Mekteb-i Sıbyan² adı verilen mekteplerdeki eğitim ve yükseköğrenim kurumu olarak nitelendirilebilecek Medrese eğitimidir³. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıla kadar cephelerde almış olduğu zaferler ile doğu ve batı dünyasında rol model teşkil etmesine rağmen, Avrupa'nın yüzyıllardır içinde bulunduğu skolastik düşünce sisteminin değişimine de şahit olmuştur. Osmanlı Devleti bu değişim sürecinde kendi payına düşen ilerlemeyi maalesef yakalayamamıştır. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren sonuç alınamayan sefer hareketleri, mağlup olunan savaşlar ve ekonomik bozulmalar Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin başlamasına sebep olmuştur. Eğitim, klasik dönemde vakıfların ve dolayısıyla dini grupların deruhtesinde ilerlemiştir. Klasik dönemde gücü elinde bulunduran ulemalar, bu gücü hemen paylaşmak istememiş ve Osmanlı Devleti'nde çeşitli olayların yaşanmasına sebep olmuştur⁴.

Osmanlı Devleti artan savaş mağlubiyetlerini ortadan kaldırmak, batı dünyasında yaşanan gelişmelere ayak uydurmak hatta devr-i kadîm'in⁵ geri gelmesini sağlamak amacıyla ıslahat hareketlerine girişmiştir. Bu bağlamda Osmanlı ordusunun modernleşme hareketinin miladı Humbaracı Ahmet Paşa'nın⁶ kurmuş olduğu "Hendesehane" olmuştur. Her ne kadar geleneksel Osmanlı tavrı bu kurumun gelişmesine karşı durmuş olsa da ilerleyen süreçte bu kurum kendi önemini ve gerekliliğini kanıtlamıştır. Nitekim 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasındaki Çeşme baskını ve sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde "Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyün" (Deniz Mühendishanesi) açılmıştır. Bu adımı ileriki yıllarda "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün" (Kara Mühendishanesi)'un açılması izlemiştir⁷. Osmanlı modernleşme hareketleri, Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulması ile mühendishanelerde eğitim gören donanımlı kişilerce desteklenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde talebelerin bazı ders kitapları ve aletleri Fransa'dan getirilmiş ve modernleşen ordunun batıya entegre olmasına çalışılmıştır⁸. Yükseköğrenim kademesinde yapılan yenilikler, tabana tam olarak yansımadığından başarıya ulaşamamıştır. Geleneksel çevrelerce kabul edilmeyen bu yenilikler,

¹ Ayşegül Altınova Şahin, Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 1.

² Taş mektep adı da verilmektedir.

³ Altınova Şahin, a.g.e., s. 1-6.

⁴ Ekonomik koşullar, medrese talebelerinin iş bulamaması ve devletin bu konudaki plansızlığı Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XVII. yüzyıllarında Suhte Ayaklanmaları yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Koç, "XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C. 18, S. 18, (2013), s. 147-159.

⁵ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde ulemanın ve hatta halkın eski ihtişama ve zaferlere tekrardan ulaşmak için kullanmış olduğu argümandır. Layihalara da zaman zaman bu özlem konu olmuştur.

⁶ Comte de Bonneval.

⁷ Sezai Öztaş-Ahmet Said Candan, "Renovation Efforts in the Ottoman Education System Until Tanzimat", World Applied Sciences Journal, C. 19, S. 8, (2012), s. 1226.

⁸ Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, Ankara 2020, s. 513-514.

nihayetinde III. Selim'in tahttan indirilmesine ve bu mühendishanelerin gözden düşmesine sebep olmuştur⁹.

Değişen dünya düzeni de Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında ciddi ıslahatlara ihtiyaç duyduğunu çok geçmeden ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda en ciddi adımı atan Sultan II. Mahmud olmuştur. Sultan II. Mahmud döneminde eğitimdeki en önemli hamlelerden biri şüphesiz ki ilköğretimin zorunlu hale getirilmesidir. Bu hamle, donanımlı talebe yetiştirmek ve eğitimin kalitesini artırmak amacıyla atılmış önemli bir adımdır. Sultan II. Mahmud, eğitim alanındaki ıslahatların temel çıkmazlarından biri olarak medreseleri görmüş ve Avrupa standartlarında eğitim sistemi kurmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. O, yayınladığı bir fermanla "ilköğretimin her yurttaş için zorunlu hale getirildiğini, okuma ve yazma öğrenimiyle birlikte dini bilgilerin de öğretilmesi gerektiğini"¹⁰ halka ilan etmiştir. Bu fermanla birlikte dini eğitim ve modern eğitim dengede tutulmaya çalışılmıştır. Sultan II. Mahmud döneminde, bir önceki dönemde atılan adımların devamı niteliğinde olan "Tıphane-i Amire"¹¹, "Mekteb-i Ulum-u Harbiye"¹², "Muzıka-i Hümayun"¹³ gibi mektepler kurulmuştur.

Sultan II. Mahmud döneminin idari anlamdaki ıslahatları eğitim konusunu da kapsamaktadır. XIX. yüzyıla kadar bahsetmiş olduğumuz meşihat makamının yerini idari anlamda yapılan ıslahatların sonucu gereği Meclis-i Vâlâ almıştır. Meclis-i Vâlâ bir süre eğitimle ilgili meselelerin görüşüldüğü yer olsa da daha sonra yerini Meclis-i Umûr-ı Nâfia almıştır. Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından 5 Şubat 1839'da bir layiha hazırlanmıştır. Mektep ıslahatını içeren bu layiha sonucunda, sıbyan mekteplerinin devamı niteliğinde sınıf-ı sâni¹⁴ adıyla yeni mekteplerin açılması gereksinimi vurgulanmıştır. Bu isimlendirmeyi beğenmeyen Sultan II. Mahmud, sınıf-ı sâni yerine bu mekteplerin isminin rüşdiye olmasına karar vermiştir. Bu ismin verilmesinin temel sebebi ise burada eğitim görecektir olan talebelerin kendi rüştlarını ispat edene kadar devam edecek olmalarıdır¹⁵. Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın yeni mekteplerin açılması teklifini hayata geçirmek için çalışmalar yapmak üzere ise Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kurulmuştur. Ancak bu çalışmaların sonunda Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın planladığı tarzda genel orta öğretim kurumları açılmasa da, bürokrasiye memur yetiştirmek için Mekteb-i Maârif-i Adliyye (1839) ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye (1839) açılmıştır¹⁶. Açılan bu iki mektep, rüşdiye mektebi olarak kabul edilmişse de, bu iki mektebe rüşdiye değil, memur yetiştirmeye yönelik ilk mülkî mektepler denilmesi daha uygundur¹⁷. Yapılan çalışmalarla eğitim alanındaki ıslahatların ara formları da kısmen tamamlanmış gibi gözükse de gerek maddi kaynakların yetersizliği, gerekse yeterli eğitim düzeyine sahip eğitimcilerin olmaması sebebiyle, rüşdiye mektepleri XIX. yüzyılın ilk yarısında sadece birkaç tane açılabilmiştir¹⁸. Bu mektepler, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde batılılaşmanın da en önemli göstergesi olmuştur¹⁹. Rüşdiyelerin açılmasıyla beraber bu rüşdiyelerde

⁹ Altınova Şahin, age., s. 11.

¹⁰ Necdet Hayta-Uğur Ünal, Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri, Gazi Kitabevi, Ankara 2003, s. 109-110.

¹¹ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye hizmet edecek tabip ve cerrahların eğitim alması amacıyla kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 29, Ankara 2004, s. 2.

¹² Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin subay ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Harbiye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul 1997, s. 115.

¹³ Eski mehterhanenin ordu üzerindeki etkisi yadsınamazdır. Dolayısıyla bu geleneğin modern anlamda devamı niteliğinde personel yetiştirmek amacıyla kurulan mekteptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Özcan, "Muzıka-i Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, Ankara 2020, s. 420-422.

¹⁴ İkinci sınıf anlamına gelmektedir.

¹⁵ Altınova Şahin, a.g.e., s. 23-25; Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 384. Eğitim tarihçilerinin bir kısmı rüşdiyeleri ilköğretime, bir kısmı ise ortaöğretime dahil etmektedir. Gerçekte ise rüşdiyeler, ilk zamanlarda ilköğretim üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim derecesi olarak görülebilir. Bu mektepler, başlangıçta Dârülfünûna, daha sonraları ise idadilere basamak olması sebebiyle ortaöğretim içinde değerlendirilebilir. Bkz. Bayram Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 91.

¹⁶ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul 2008, s. 300-301.

¹⁷ Bayram Kodaman, a.g.e., s. 92.

¹⁸ Altınova Şahin, a.g.e., s. 25.

¹⁹ Uğur Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907), Gazi Kitabevi, Ankara 2008, s. XI.

eğitim verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi amacıyla 1848’de “Dârümuallimîn”²⁰ kurulmuştur. Bir taraftan da İstanbul’da Davutpaşa başta olmak üzere beş rüşdiye daha açılmıştır. Başlangıçta rüşdiyelerin öğretim süreleri dört yıl olsa da, zamanla rüşdiyelerin öğretim süreleri altı yıla çıkmış, daha sonra beş yıla indirilmiş ve 13 Haziran 1892’de ise üç yıla indirilmiştir²¹. Dârümuallimîn mezun vermeye başlayınca vilayetlerde de rüşdiyeler açılmaya başlanmış ve 1853’te büyük merkezlerde 25 rüşdiye açmak amacıyla gereken tahsisat sağlanmış olup, bunların 7’sinin Anadolu’da, 15’inin Rumeli’de ve 3’ünün Ege adalarında açılmasına irade çıkmıştır. 1869’da çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, rüşdiyeler için yeni hükümler getirmiştir. Nizâmnâme ile nüfusu 500 haneyi aşan yerlerde rüşdiyelerin açılması zorunlu kılınarak, taşrada da yaygınlaşması sağlanmıştır²². Osmanlı Devleti’nde 1860’ta 57, 1868’de 87 ve 1874’te 386 rüşdiye bulunmaktaydı²³. Bu yüzyılın ikinci yarısında açılan rüşdiyelerden bir tanesi de Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi’dir.

Günümüzde Tekirdağ’ın bir ilçesi statüsünde olan Malkara, Türk hakimiyetine Osmanlı Devleti döneminde girmiştir. Osmanlı Devleti, XIV. yüzyıldan itibaren fetih hareketlerini Bitinya bölgesinden batı istikametine çevirmiş, cihat ve gaza anlayışıyla fetih hareketlerinde bulunmuştur. Bu bağlamda Balkan fetihleri de Karesioğulları’nın alınması sonrasında Çimpe Kalesi ile devam etmiş ve Trakya hattının fethi klasik dönemde tamamlanmıştır²⁴. Trakya hattında bulunan Malkara’nın fethi ile alakalı Ahmedî²⁵ şöyle bahsetmektedir:

*“Néçé kez eyledi anda ol kıtâl
Néçé küfr ehlini étdi pâyimâl
Vize vü Mıgalkara vü İpsala
Feth oldı aña bu üçü bile”*²⁶

Malkara’nın fethinin hemen ardından şehirde idari taksimat ve aynı zamanda vakıf faaliyetlerine başlayan Osmanlı Devleti, eğitim faaliyetlerini de Malkara’da bu şekilde tesis etmiştir²⁷. Osmanlı döneminde Malkara, jeopolitik konumu dolayısıyla popülerlik kazanmış olup sürgün yeri olarak da kullanılmıştır. Bu olumsuz bir durum gibi görülse de, aslında olumlu yönleri de olmuştur. Buraya sürgün edilen devlet adamları, bölgedeki vakıf çalışmalarını artırmışlar ve bölgeye bir canlılık kazandırmışlardır. Bu canlılık sayesinde Malkara, sadece Müslüman ahalinin değil, aynı zamanda gayr-i müslim ahalinin de yaşadığı bir yer haline gelmiştir. Malkara, idari anlamda 14 Mayıs 1867’de Gelibolu Sancağı’ndan ayrılmış ve Tekfurdağı (Tekirdağ) Sancağı’na bağlanmıştır²⁸.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde eğitim alanında meydana gelen yenileşme hareketleri, bu yüzyılın ikinci yarısında Malkara’da da gerçekleşmeye başlamış ve bu durum Osmanlı Devleti tarafından da desteklenmiştir. Bu çalışmada Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi, arşiv belgeleri ve maârif salnâmelerine göre incelenmiştir. Millî hafıza olarak nitelendirdiğimiz Türk arşiv malzemeleri, Osmanlı Devleti’nin sosyal, kültürel, eğitim vb. faaliyetlerinin ortaya çıkmasında önemli etkilere sahiptir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti döneminde de “*Hazine-i Evrak*” olarak nitelendirilen arşiv, Türkiye Cumhuriyeti’ne miras kalmıştır. Salnâmelerin de tarih araştırmalarında önemli bir yeri vardır.

²⁰ Dârümuallimîn ile ilgili olarak bkz. Uğur Ünal-Togay Seçkin Birbudak, İstanbul Dârümuallimîni, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

²¹ Faik Reşit Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1964, s. 43-44.

²² Bayram Kodaman, a.g.e., s. 92.

²³ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII, Islahat Fermanı Devri (1861-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 200.

²⁴ Feridun Emecen, “Süleyman Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 38, İstanbul 2010, s. 94-96.

²⁵ Osmanlı Devleti’nin klasik dönemlerinde kuruluş devrine ait önemli bilgiler içeren eserler bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay Kut, “Ahmedî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1989, s. 165-167.

²⁶ Ahmedî, İskendernâme, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 863.

²⁷ Malkara’da Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde ahi teşkilatlarının kurmuş olduğu medreseler ve imaretler bulunmaktadır. Bunun en bilinen örneği Mora Fatihi Turhan Bey’in yaptırmış olduğu cami ve medresedir.

²⁸ BOA, MVL., 1068-3, 10 Muharrem 1284/14 Mayıs 1867. Tekfurdağı Sancağı’na bağlanması sonrasında Sultan II. Abdülhamid döneminde Malkara Kasabası’nın manzarası Ek.1’de verilmiştir.

Bunlar araştırılan kurum ve kuruluşların idari yapısını anlamak ve bu yapıya göre bahsedilen kurumun önemini incelemek açısından değerlidir. Nitekim Maârif Salnâmeleri de bu ihtiyaca hizmet eden en önemli kaynaklardan biridir. Farsçada “sene” ve “mektup” kelimelerinin birleşmesinden oluşan salnâme, bugün “yıllık” olarak kullanılmaktadır. Batı’da “almanak” olarak adlandırılan eserler, XVII. yüzyıldan itibaren senelik tab’ ve neşredilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde ise bu türden eserlerin Gülhane Hatt-ı Hümayunu sonrasında yayınlanmasına karar verilmiş ve zaman içerisinde farklı türlerde çıkarılmıştır. Salnâmeler, türleri bakımından genel olarak dörde ayrılabilir. Bu türler şunlardır:

- Osmanlı Devlet Salnâmeleri,
- Nezâret Salnâmeleri,
- Vilâyet Salnâmeleri,
- Özel Salnâmeler²⁹.

Yazımıza konu olan Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi’nin incelendiği salnâme türü, Nezâret Salnâmeleri kategorisine girmektedir. Bu salnâme türü, ilgili nazırlıkların memurlarını, teşkilatın yapısını, faaliyetlerini ve tarihçelerini içermekte olup nezâretin merkezden taşraya ne denli düzen içerisinde olduğu hakkında bilgiler vermektedir.

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi’nin Kuruluşu ve Eğitim-Öğretim Kadrosu

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi ile ilgili T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)’ndeki ilk belge, Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi’nin inşa belgesidir. 9 Ekim 1868 tarihli bu belgede, mektebin Gazi Sinan Paşa vakfından harap haldeki misafirhanenin haremlik ve selamlık kısmının, yalnızca selamlık kısmına iktiza kılınmasının uygun olacağı belirtilmektedir. Yine belgeden anlaşıldığı üzere mektep, kazada bulunan sakinler tarafından yapılmıştır³⁰. Daha sonra mektebe merkez tarafından jurnal varakası, kitap ve risaleler gönderilmiştir³¹.

Atama kararlarında, Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi muallimleri hakkında bilgiler bulabilmek mümkündür. Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi’nde muallim-i sâni olarak görev yapan Hüseyin Efendi, 9 Ağustos 1872’de Keşan Mekteb-i Rüşdiyesi’ne tayin edilmiş, yerine Çorlu Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i evveli Hüseyin Vehbi Efendi tayin olunmuştur³². Hüseyin Vehbi Efendi, maddi yetersizlikten dolayı Malkara’ya gitmek için evini satacağını bildirerek, bu tayinin önüne geçmek istemiş de, Meclis-i Maârif bu duruma ihtiyaç duyulmadığını beyan ederek memuriyetine gitmesi gerektiğini bildirmiştir³³. Kısa bir süre sonra Hüseyin Vehbi Efendi’nin tekrar maddi yetersizlikleri baş göstermeye başlamıştır. Hatta kendisi Edirne Vilayet-i Celilesi’ne tahrirat kaleme alarak maaşına zam istemiş de bu hamlesi de sonuçsuz kalmıştır³⁴. Nihayetinde Hüseyin Vehbi Efendi istifa etmiştir³⁵.

Mektep muallimlerinden Mehmed Şükrü Efendi’nin hastalığı sebebiyle tedavi olmak için İstanbul’a gitmesi gerekmiş, merkezden yerine vekil tayin edilmesi şartıyla izin alabilmiştir³⁶. Ancak Mehmet Şükrü Efendi’nin, iyileşme emareleri göstermesi ve İstanbul’a gitmekten vazgeçmesi üzerine, yerine

²⁹ İlhan Palalı, “Osmanlı Salnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 23, S. 23, (2010), s. 1-13.

³⁰ BOA, ŞD, 1903-27, 21 Cemaziyelahir 1285, 9 Ekim 1868. Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye’de Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi’nin Sultan II. Abdülhamit döneminde 1302/1884-1885’te açıldığı belirtilmektedir. Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1316/1898, Def’a 1, İstanbul Matbaa-i Âmire, s. 805. Fakat mektebin açılışından önce eğitime başladığı belgelerden anlaşılmaktadır.

³¹ BOA, MF. İBT. 1-7, 1 Muharrem 1289/11 Mart 1872.

³² BOA, MF. MKT. 3-81, 4 Cemaziyelahir 1289/9 Ağustos 1872.

³³ BOA, MF. MKT 5-20, 13 Recep 1289/16 Eylül 1872.

³⁴ BOA, MF. İBT. 2-79, 1 Rebiülevvel 1290/29 Nisan 1873.

³⁵ BOA, MF. MKT. 22-45, 28 Şevval 1291/8 Aralık 1874; BOA, MF. MKT. 22-93, 3 Zilkade 1291/12 Aralık 1874.

³⁶ BOA, MF. MKT. 24-96, 29 Zilhicce 1291/6 Şubat 1875.

vekil tayin edilmesine gerek olmadığı bildirilmiştir³⁷. Bir müddet sonra kolu kırılan Mehmet Şükrü Efendi'ye, Yeni Bahçe Hastanesi'nde tedavi edilmek üzere izin verilmiştir³⁸.

XIX. yüzyılla beraber idari anlamda kanun ve nizâma önem veren Osmanlı Devleti, “Rüşdiye Mekteplerinin Dahili Nizâmnâmesi” ile rüşdiye mekteplerinin esaslarını belirlemiştir. Nizâmnâme ile talebelerin disiplini ve bununla beraber eğitimin sorunsuz yürümesi adına merkez ve taşra uyumu da yakalanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu nizâmnâmede, muallimlerin görev ve sorumlulukları belirtilmiş, mektebin idaresi muallim-i evvelere verilmiş, Osmanlı Devleti'nde muallim-i evvel, ataması zor ve sorumluluğu da daha fazla olan bir makam olmuştur³⁹. Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nde muallim-i sâni olarak görev yapan Mehmed Şükrü Efendi, 15 Ağustos 1876'da muallim-i evvel olarak tayin edilmek için başvurmuş⁴⁰ ve 13 Eylül 1876'da muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir⁴¹. Muallim-i evvelin atanmasından sonraki süreçte talebe sayısının artması üzerine, 26 Nisan 1877'de muallim-i sâni ihtiyacının mahalli hükümetçe bildirilmesi istenmiştir⁴².

Osmanlı Devleti'nin rüşdiye düzeyi mekteplerinde rik'a⁴³ dersleri bulunmaktadır. Bu dersin muallimi rik'a hatlı yazı yazmayı öğreten kişilerden ve ehliyetli kişilerden oluşmaktadır. Ancak Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi için hem bu konu hem de maaş konusu problem olmuştur. Zira mektepte bulunan Rik'a muallimi İbrahim Efendi maaşını alamadığını beyan etmiştir. Bununla beraber bu derse de halkın sevmediği mal muavini İbrahim Efendi tayin edilmek istenmiştir. Bu tayinin uygun olmayacağı merkezden de bildirilerek önlenmiştir⁴⁴.

XIX. yüzyılda Malkara'nın demografik durumu dikkate alındığında, gayr-i müslim ahalinin de burada yaşadığı bilinmektedir. Nitekim Ermeni çocuklarının da Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'ne alınması konusunun gündeme gelmesi üzerine, bu durum merkeze iletilmiş ve nasıl hareket edilmesi gerektiği sorulmuştur. Fakat merkezden bu durumun Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'ne aykırı olduğu ve mektebe Ermeni çocuklarının alınmasının caiz olmadığı bildirilmiştir⁴⁵. Bazı kaynaklarda 1867'ye kadar rüşdiyelere yalnızca Müslüman talebelerin alındığı, bu tarihte Hristiyan çocuklarının da bu mekteplere alınması prensibinin kabul edildiği⁴⁶ belirtirse de bu belge, ilgili prensibin tam olarak uygulanmadığını da göstermektedir.

Bazı hırsızlık olayları da belgelere yansımıştır. Bunlardan birinde muallim-i evvel Mehmet Şükrü Efendi'ye ve bazı talebelere ait paraların çalındığı bildirilmiştir⁴⁷. Ramazan ayında akçeleri çalan hırsızlar aynı yılın sonunda yakalanmıştır⁴⁸. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki süreçte 20 Kasım 1879'da Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'ne İzmir Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i sânisini Hasan Hilmi Efendi muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir⁴⁹.

³⁷ BOA, MF. MKT. 27-136, 20 Rebiülevvel 1292/26 Nisan 1875; BOA, MF. MTK. 27-145, 20 Rebiülevvel 1292/26 Nisan 1875.

³⁸ BOA, MF. MKT. 27-156, 23 Rebiülevvel 1292/29 Nisan 1875.

³⁹ Altınova Şahin, a.g.e., s. 310-311.

⁴⁰ BOA, MF. MKT. 41-89, 24 Recep 1293/15 Ağustos 1876.

⁴¹ BOA, MF. MKT. 42-124, 23 Şaban 1293/13 Eylül 1876.

⁴² BOA, MF. MKT. 47-188, 12 Rebiülahir 1294/26 Nisan 1877.

⁴³ Sözlükte “kâğıt, deri parçası” anlamına gelen rik'a (ruk'a) hat sanatında çabuk, kolay yazma ve okuma ihtiyacından doğmuş, kalemin tabii akışına uygun divânî özelliklerini taşıyan bir yazı türünün adıdır. Ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmeyen bu yazı, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlılar'da Divân-ı Hümayun'da belli kurallara bağlanmış ve ana çizgileriyle beliren bir karakter kazanmıştır. XIX. yüzyılda günlük hayatta, mektuplarda ve resmî yazılarda yaygın biçimde kullanılmıştır. Muhittin Serin, “Rik'a”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul 2008, s. 108.

⁴⁴ BOA, MF. MKT. 46-136, 9 Rebiülevvel 1294/24 Mart 1877.

⁴⁵ BOA, MF. MKT. 50-125, 5 Şaban 1294/15 Ağustos 1877.

⁴⁶ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 201.

⁴⁷ BOA, MF. İBT. 11-96, 15 Şevval 1294/23 Ekim 1877.

⁴⁸ BOA, MF. MKT. 51-203, 4 Zilhicce 1294/10 Aralık 1877.

⁴⁹ BOA, MF. İBT. 13-80, 5 Zilhicce 1296/20 Kasım 1879.

Muallimlerin izinleri ile ilgili belgelerde, genellikle muallimlerin memleketlerine gitmek için izin aldıkları görülmüştür⁵⁰. Muallim-i evvel Tevfik Efendi'nin ise memlekete gitmek için istenen izinlerden farklı olarak hac vazifesini yapmak üzere başvurduğu anlaşılmaktadır⁵¹.

Osmanlı Devleti'nde devlette üstün hizmette bulunan kişiler mecdî nişanı ile ödüllendirilmektedir. Bu ödüllendirme eğitim ve öğretim alanında hizmet eden kişileri de kapsamakta olup dördüncü dereceden mecdî nişanı ile taltif edilmektedir. Bu bağlamda Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i evveli Hacı Abdullah Tevfik Efendi de 14 Eylül 1896'da on seneden beri memurluğu dolayısıyla mecdî nişanı talep etmiş, ancak taltif zamanı olmadığından bu isteği kabul edilmemiştir⁵².

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin talebe sayısının artması üzerine, 8 Ocak 1907'de muallim-i sâni tayini hakkında izin verilmiştir⁵³. Bu iznin hemen ardından 13 Şubat 1907'de Abdullah Efendi mektebe tayin edilmiştir⁵⁴. Abdullah Efendi, 10 Şubat 1909'da tebdil edilmiştir⁵⁵. 23 Kasım 1908'de muallim-i evvel İsmail Hakkı Efendi, Muş Rüşdiye Mektebi muallimliğine gitmeyip, kadronun boş olması sebebiyle mektebe muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir. Bu atama ile Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nde bulunan Abdullah Tevfik Efendi'nin memuriyetinde başarısından dolayı Vize muallim-i evvelliğine tayini merkez tarafından istenmiştir⁵⁶. Muallim-i evvel İsmail Hakkı Efendi, 16 Ocak 1909'da maaşının eksik yattığını merkeze bildirmiş, merkez ise bu konuda kendisinin ilgili kadroya tahvilen tayin olmasını sebep göstermiş ve bu sebepten maaşının yarısının eksik yattığı bildirilmiştir⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nde muallim atamalarında ehliyet ve liyakat önem taşımaktadır. Talebelere ehliyet ve liyakat sahibi kişilerin eğitim vermesi desteklense de zaman zaman bunun mümkün olmadığı da belgelerden anlaşılmaktadır. Abdullah Efendi'nin tayini sonrasında boş kalan Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin muallim-i sânilğine Dârümuallimîn-i İbtidai mezunlarından Hasan Efendi gerekli şartları taşımaya da görülen zaruret üzerine yüz elli guruşluk maaşla tayin edilmiştir⁵⁸. Aynı mektepten muallim-i evvelliği yetersiz görülen İsmail Hakkı Efendi⁵⁹ ise azledilmiş ve yerine münasip birinin atanmasına karar verilmiştir⁶⁰. İsmail Hakkı Efendi'nin azledilmesinin ardından yerine Dârümuallimîn mezunu Zekeriya Bey boş kalan kadroya başvurarak muallim-i evvel olarak Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'ne tayin edilmiştir⁶¹.

Kadrolarından ve talebe cetvellerinden anlaşıldığı üzere Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin çok talebesi bulunmaktadır. Bu durum nihayetinde hem ibtidai hem de rüşdiye olarak açılan binanın yetmemesini de beraberinde getirmiştir. Zira 30 Ekim 1911 tarihli Edirne Vilayeti antetli ve Maârif Nezâreti'nin muhatap olarak alındığı belgede; yirmi beş yıl önce açılan rüşdiyenin yeterli olmadığı, kasabanın nüfusunda ziyadesiyle gayr-i müslim olduğu, iki kısımdan oluşan mektep binasının yalnızca ibtidai için elverişli olduğu, yüz elli talebe için bir rüşdiye mektebine ihtiyaç duyulduğu ve tahmini fiyat dönemin inşa masraflarıyla merkeze bildirilmiştir. Ancak yeterli bütçe olmadığından bu talep kabul edilmemiştir⁶².

⁵⁰ BOA, MF. İBT. 15-39, 22 Cemaziyelahir 1297/1 Haziran 1880.

⁵¹ BOA, MF. MKT. 190-79, 12 Cemaziyelahir 1311/21 Aralık 1893.

⁵² BOA, MF. İBT. 54-100, 6 Rebiülahir 1314/14 Eylül 1896.

⁵³ BOA, MF. MKT. 971-74, 23 Zilkade 1324/8 Ocak 1907.

⁵⁴ BOA, MF. MKT. 977-34, 29 Zilhicce 1324/13 Şubat 1907.

⁵⁵ BOA, MF. İBT. 222-35, 19 Muharrem 1327/10 Şubat 1909; BOA, MF. İBT. 232-47, 17 Rebiülahir 1327/8 Mayıs 1909; BOA, MF. İBT. 224-106, 11 Safer 1327/4 Mart 1909. Abdullah Efendi daha sonra Geyve Rüşdiyesi'ne tayin edilmiştir.

⁵⁶ BOA, MF. MKT. 1083-24, 28 Şevval 1326/23 Kasım 1908.

⁵⁷ BOA, MF. MKT. 1102-34, 1 Safer 1327/22 Şubat 1909.

⁵⁸ BOA, MF. İBT. 244-41, 5 Ramazan 1327/20 Eylül 1909.

⁵⁹ İsmail Hakkı Efendi, Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nde yeterince iktidar kuramadığı için tebdil edilmiş ve bir önceki Karlova Rüşdiyesi'nde Bulgaristan Komiserliği'nin yapmış olduğu şikâyet de dikkate alınca nezâretçe azledilmiştir. BOA, MF. İBT. 252-45, 25 Zilkade 1327/8 Aralık 1909; BOA, MF. İBT. 268-78, 6 Rebiülahir 1328/17 Nisan 1910.

⁶⁰ BOA, MF. İBT. 244-44, 5 Ramazan 1327/20 Eylül 1909; BOA, MF. İBT. 244-101, 7 Ramazan 1327/22 Eylül 1909.

⁶¹ BOA, MF. İBT. 250-1, 7 Zilkade 1327/20 Kasım 1909.

⁶² BOA, MF. İBT. 308-81, 17 Rebiülevvel 1329/18 Mart 1911; BOA, MF. İBT. 333-17, 23 Recep 1329/20 Temmuz 1911.

Balkan Savaşları'nın başlaması ve bu süreçte yaşanan gelişmelerden Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi olumsuz etkilenmiştir. Savaş sebebiyle muallimler göç etmek zorunda kalmış ve başka mekteplere tayin edilmişlerdir⁶³. Bu savaşlar sırasında yaşanan Bulgar mezaliminin acı tablosu, Osmanlı Devleti tarafından kayıtlara geçirilmiştir⁶⁴. Balkan Savaşları'nın yıkıcı etkisinin ardından eğitim-öğretime devam eden Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'ne muallim-i sâni İsmail Hakkı Efendi başvurmuştur. Ancak bu başvurunun Edirne Maârif Müdürlüğü'ne yapılması gerektiği kendisine bildirilmiştir⁶⁵. 2 Kasım 1913'te Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'ne muallim-i evvel olarak Mehmet Said Efendi, muallim-i sâni olarak ise Bahtiyar Efendi tayin edilmiş ve harcırahlarının verilmesi 4 Kasım 1913'te uygun görülmüştür⁶⁶.

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin Eğitim Donanımı ve Yapısal Özellikleri

Osmanlı Devleti'nde talebelerin eğitim ve öğretim dönemi içerisinde kullanacağı kitaplar, risaleler, araç ve gereçler merkez tarafından gönderilmekteydi. Maârif Nezâreti bünyesinde kurulan Maârif Kütüphanesi adlı birim, 1872-1895 yılları arasında rüşdiye mekteplerine yönelik ders araç ve gereçleriyle ilgili bu lojistik hizmetleri gerçekleştirmiştir⁶⁷. Bu çerçevede mektebin açılışını müteakiben mektebin donanımı merkez tarafından sağlanmaya çalışılmış ve bu suretle jurnal varakası, kitap ve risaleler gönderilmiştir. Maârif Nezâreti'nden gönderilerin malzemelerin zaman zaman eksik çıktığı da görülmüştür. 11 Mart 1872'de Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'ne sandık içinde kitap ve dergiler gönderilmiştir. Fakat bunların içinden jurnal varakası ile Maârif ve Mekâtib-i Rüşdiye Nizâmnâmesi ve ders cetveli çıkmamıştır. Bu durum üzerine jurnal varakası ile Maârif ve Mekâtib-i Rüşdiye Nizâmnâmesi ve ders cetveli tekrar gönderilmiştir⁶⁸. Daha sonraki yıllarda mektebe Avrupa haritası da gönderilmiş, rüşdiye ders araç ve gereci olarak desteklenmiştir⁶⁹. Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'ne sonraki yıllarda da gerek küre ve harita⁷⁰ gerekse kitap ve risaleler merkez tarafından temin edilmeye devam edilmiştir. 20 Mart 1877'de de Malkara'ya merkez tarafından gönderilen kitap ve risalelere ulaşılamamış, bunun üzerine merkezden mutasarrıflıkta aranması emredilmiştir⁷¹. Talebelerin derslerden geri kalmaması amacıyla kitap ve risalelerinin mutasarrıflık yerine direkt Malkara'ya gönderilmesi emredilmiştir⁷².

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin fiziksel anlamdaki tamiratları da belgelerde yer almaktadır. Yapılacak tamiratların masraflarının genellikle mahallince karşılanmasının istendiği belgelerden anlaşılmaktadır. 30 Ağustos 1876'da mektep mahallince tamirat bedelinin karşılanması istenmiş ve tamir edilmiştir⁷³. Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin civarında çeşme olmadığından zaman zaman talebelerin su ihtiyacını karşılamakta sıkıntılar çekildiği ve bu durumun da belgelere yansıdığı görülmüştür. 11 Nisan 1877'de lağımın tamirata yapılmış⁷⁴ ve Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin talebeleri için su ihtiyacını karşılamak amacıyla 26 Nisan 1877'de de tamir yapılarak su ihtiyacı

⁶³ BOA, MF. İBT. 417-23, 3 Rebiülahir 1331/12 Mart 1913; BOA MF. İBT. 444-22, 24 Şaban 1331/29 Temmuz 1913.

⁶⁴ BOA, HSDHADB, 2-51, 22 Ramazan 1331/25 Ağustos 1913.

⁶⁵ BOA, MF. İBT. 460-59, 20 Zilkade 1331/21 Ekim 1913.

⁶⁶ BOA, MF. İBT. 463-41, 2 Zilhicce 1331/2 Kasım 1913; BOA, MF. İBT. 464-15, 4 Zilhicce 1331/4 Kasım 1913; BOA. MF. İBT. 464-106, 4 Zilhicce 1331/4 Kasım 1913. 6 Ekim 1913 tarihinde kabul edilen "Tedrisat-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati sonrası da Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'ne tayin yapıldığı anlaşılmaktadır.

⁶⁷ Bahri Ata, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", Tarih'in Peşinde, S. 1, (2009), s. 27-36.

⁶⁸ BOA, MF. İBT. 1-7, 1 Muharrem 1289/11 Mart 1872.

⁶⁹ BOA, MF. İBT. 2-130, 11 Rebiülevvel 1290/9 Mayıs 1873.

⁷⁰ BOA, MF. MKT. 45-120, 18 Zilhicce 1293/4 Ocak 1877.

⁷¹ BOA, MF. MKT. 46-92, 5 Rebiülevvel 1294/20 Mart 1877.

⁷² BOA, MF. MKT. 47-174, 12 Rebiülahir 1294/26 Nisan 1877.

⁷³ BOA, MF. MKT. 42-93, 9 Şaban 1293/30 Ağustos 1876.

⁷⁴ BOA, MF. MKT. 47-50, 27 Rebiülevvel 1294/11 Nisan 1877; BOA, MF. İBT. 10-124, 29 Cemaziyelahir 1294/11 Temmuz 1877.

giderilmeye çalışılmıştır⁷⁵. 8 Temmuz 1909'da mektebin tamir ve tefrişat masrafı, üç bin dokuz yüz elli yedi guruş otuz para gönderilerek karşılanmıştır⁷⁶.

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin Devam Cetvelleri ve Sınavları

Talebelerin devam/devamsızlık takibinin yapılması kaliteli bir eğitimin gerçekleşebilmesi için her dönemde önemli olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde de talebelerin devam/devamsızlık durumları kontrole tabii tutulmuş ve talebelerin devam cetvelleri nezârete takdim edilmiştir. Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin 1895 yılında nezârete göndermiş olduğu devam cetvelinde yer alan talebe sayısı ve muallimleri Tablo 1 ve Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 1. 1895 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Talebe Sayısı⁷⁷

Birinci Sene Talebe Sayısı	14
İkinci Sene Talebe Sayısı	11
Üçüncü Sene Talebe Sayısı	14
Dördüncü Sene Talebe Sayısı	6

Tablo 2. 1895 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Muallimleri⁷⁸

Muallim-i Evvel	Abdullah Tevfik Efendi
Muallim-i Sâni	Ali Avni Efendi
Rik'a Muallimi	Abdullah Tevfik Efendi
Bevvâb ⁷⁹	Osman Ağa

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin 1896 yılında nezârete göndermiş olduğu devam cetvelinde yer alan talebe sayısı ve muallimleri Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 3. 1896 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Talebe Sayısı⁸⁰

Birinci Sene Talebe Sayısı	12
İkinci Sene Talebe Sayısı	14
Üçüncü Sene Talebe Sayısı	11
Dördüncü Sene Talebe Sayısı	14

Tablo 4. 1896 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Muallimleri⁸¹

Muallim-i Evvel	Abdullah Tevfik Efendi
Muallim-i Sâni	Ali Avni Efendi
Rik'a Muallimi	Abdullah Tevfik Efendi
Bevvâb	Şerif Ağa

⁷⁵ BOA, MF. MKT. 47-157, 12 Rebiülahir 1294/26 Nisan 1877.

⁷⁶ BOA, MF. MKT. 1136-21, 19 Cemaziyelahir 1327/8 Temmuz 1909.

⁷⁷ BOA, MF. İBT. 46-80, 6 Safer 1313/29 Temmuz 1895.

⁷⁸ BOA, MF. İBT. 46-80, 6 Safer 1313/29 Temmuz 1895.

⁷⁹ Arapça bir kelime olan bevvabın lûgat manası kapıcı, kapı bekçisidir. Mektep kapıcılarına denilir. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 212.

⁸⁰ BOA, MF. İBT. 50-71, 18 Şevval 1313/2 Nisan 1896.

⁸¹ BOA, MF. İBT. 50-71, 18 Şevval 1313/2 Nisan 1896.

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin 1897 yılında nezârete göndermiş olduğu devam cetvelinde yer alan talebe sayısı ve muallimleri Tablo 5 ve Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 5. 1897 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Talebe Sayısı⁸²

Birinci Sene Talebe Sayısı	28
İkinci Sene Talebe Sayısı	23
Üçüncü Sene Talebe Sayısı	9
Dördüncü Sene Talebe Sayısı	0

Tablo 6. 1897 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Muallimleri⁸³

Muallim-i Evvel	Abdullah Tevfik Efendi
Muallim-i Sâni	Ali Efendi ⁸⁴
Rik'a Muallimi	Abdullah Tevfik Efendi
Bevvâb	Şerif Ağa

Ayrıca devam cetvelinde, Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nden altı talebenin Keşan Mekteb-i Rüşdiyesi'ne nakil edileceği ve bir talebenin de mektebi terk ettiği belirtilmiştir⁸⁵. 1898 Senesi Maârif Salnâmesi'ne göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi Tablo 7'de verilmiştir:

Tablo 7. 1898 Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi⁸⁶

Tekfurdağı Sancağı'na Tabii Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi					
Mim ⁸⁷	Ayn ⁸⁸	Tarihi	Rütbe	Esami	Memuriyet
*	*	7 RA (1)307 ⁸⁹	Müderris	Abdullah Tevfik Efendi	Muallim-i Evvel Hat Muallimliği de uhdesindedir.
Hademe: 1			Talebe: 63		

⁸² BOA, MF. İBT. 59-63, 24 Şevval 1314/28 Mart 1897.

⁸³ BOA, MF. İBT. 59-63, 24 Şevval 1314/28 Mart 1897.

⁸⁴ Belgede Ali Avni Efendi, Ali Efendi yazılmıştır.

⁸⁵ BOA, MF. İBT. 59-63, 24 Şevval 1314/28 Mart 1897.

⁸⁶ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1316/1898, a.g.e., s. 788.

⁸⁷ Mecidi Nişanı.

⁸⁸ Osmanî Nişanı.

⁸⁹ 1 Kasım 1889 tarihine tekabül etmektedir.

1899 Senesi Maârif Salnâmesi'ne göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi Tablo 8'de verilmiştir:

Tablo 8. 1899 Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi⁹⁰

Liva-i Mezkûre Tabii Malkara Kazası Mekteb-i Rüşdiyesi					
Mim	Ayın	Tarihi	Rütbe	Esami	Memuriyet
*	*	*	*	Tevfik Efendi ⁹¹	Muallim-i Evvel (Hat dersi de uhdesindedir.)
Hademe: 1			Talebe: 59		

1900 Senesi Maârif Salnâmesi'ne göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi Tablo 9'da verilmiştir:

Tablo 9. 1900 Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi⁹²

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi					
Mim	Ayın	Tarihi	Rütbe	Esami	Memuriyet
*	*	*	*	Tevfik Efendi	Muallim-i Evvel ve Hat Muallimi
Hademe: 1			Talebe: 45		

1901 Senesi Maârif Salnâmesi'ne göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi Tablo 10'da verilmiştir:

Tablo 10. 1901 Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi⁹³

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi					
Mim	Ayın	Tarihi	Rütbe	Esami	Memuriyet
*	*	*	*	Tevfik Efendi	Muallim-i Evvel ve Hat Muallimi
Hademe: 1			Talebe: 45		

⁹⁰ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1317/1899, Def'a 2, İstanbul Matbaa-i Âmire, s. 881.

⁹¹ Salnâmede Abdullah Tevfik Efendi, bundan sonraki yıllarda Tevfik Efendi yazılmıştır.

⁹² Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1318/1900, Def'a 3, İstanbul Matbaa-i Âmire, s. 980.

⁹³ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1319/1901, Def'a 3, İstanbul Matbaa-i Âmire, s. 311.

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin 1901 yılında nezârete göndermiş olduğu devam cetvelinde yer alan talebe sayısı ve muallimleri Tablo 11 ve Tablo 12'de verilmiştir:

Tablo 11. 1901 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Talebe Sayısı⁹⁴

Birinci Sene Talebe Sayısı	27
İkinci Sene Talebe Sayısı	15
Üçüncü Sene Talebe Sayısı	21

Tablo 12. 1901 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Muallimleri⁹⁵

Muallim-i Evvel	Abdullah Tevfik Efendi
Rik'a Muallimi	Abdullah Tevfik Efendi
Hademe	Şerif Ağa ⁹⁶

1903 Senesi Maârif Salnâmesi'ne göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi Tablo 13'te verilmiştir:

Tablo 13. 1903 Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi⁹⁷

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi					
Mecidî	Osmanî	Madalya	Rütbe	Esami	Memuriyet
*	*	*	*	Tevfik Efendi	Muallim-i Evvel ve Hat Muallimi
Hademe adedi: 1			Talebe: aded 48		

Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin 1904 yılında nezârete göndermiş olduğu devam cetvelinde yer alan talebe sayısı ve muallimleri Tablo 14 ve Tablo 15'te verilmiştir:

Tablo 14. 1904 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Talebe Sayısı⁹⁸

Birinci Sene Talebe Sayısı	15
İkinci Sene Talebe Sayısı	14
Üçüncü Sene Talebe Sayısı	6

Tablo 15. 1904 Tarihli Devam Cetvelinde Yer Alan Muallimleri⁹⁹

Muallim-i Evvel	Abdullah Tevfik Efendi
Rik'a Muallimi	Abdullah Tevfik Efendi

⁹⁴ BOA, MF. İBT. 115-84, 21 Zilhicce 1319/31 Mart 1902.

⁹⁵ BOA, MF. İBT. 115-84, 21 Zilhicce 1319/ 31 Mart 1902.

⁹⁶ Bevvâb, vazifesini terk ettiği anlaşıldığından 19 Temmuz 1902'de yerine Hafız Hakkı Efendi mahalce göreve başlatılmıştır. BOA, MF. İBT. 122-42, 12 Rebiülahir 1320/19 Temmuz 1902.

⁹⁷ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1321/1903, Def'a 3, İstanbul Asır Matbaası, s. 288.

⁹⁸ BOA, MF. İBT. 147-64, 9 Rebiülahir 1322/23 Haziran 1904.

⁹⁹ BOA, MF. İBT. 147-64, 9 Rebiülahir 1322/23 Haziran 1904.

Tekfurdağı Sancağı'na bağlı Malkara Rüşdiye Mektebi talebelerinin imtihan-ı umumi cetveli Tablo 16'da verilmiştir:

Tablo 16. Tekfurdağı Sancağı'na Bağlı Malkara Rüşdiye Mektebi Talebelerinin İmtihan-ı Umumi Cetveli¹⁰⁰

İsmi-i Talebe	Sıra Numrosu	Kur'an-ı Kerim ve Tecvid	Ulûm-ı Dîniyye	Ahlâk	Kırâat ve İmlâ	Türkçe	Arapça	Farsça	Malûmât-ı Ziraiyye ¹⁰¹	Hesap	Hendese ¹⁰²	Coğrafya	Tarih	Hıfızlıha	Resim	Hüsn-i Hat	Yekûn ¹⁰³	Tavr-ı Hareket	Derecat	Esnan	Mülâhazat
Üçüncü Sene																					
Mehmed Çavuşzade Salih Efendi	29	10	10	10	9	10	10	10	10	10	8	9	10	8	9	9	142	10	1	11	Aliyyül Alâ
Adem Hocazade Ahmed Efendi	30	10	10	10	9	10	10	10	10	9	6	10	10	8	10	10	140	10	2	12	Aliyyül Alâ
Ahmet Efendizade Binaleddin Efendi	16	10	10	5	9	10	10	10	10	9	5	4	5	7	10	9	123	10	3	15	Alâ
Artin Efkehzade Karabet	19	...	...	8	4	10	10	10	9	6	5	4	7	7	10	7	97	10	4	16	Alâ
İkinci Sene																					
Hasan Efendizade Tayyib Efendi	17	10	10	10	9	9	10	10	7	8	X	6	10	X	8	9	116	7	1	13	Aliyyül Alâ
Mehmed Efendizade Hasan Efendi	20	10	10	8	10	9	9	10	6	6	X	8	10	X	10	10	116	7	2	13	Aliyyül Alâ
Mehmed Efendizade Asım Efendi	15	10	10	10	6	9	10	10	8	8	X	7	10	X	8	9	115	10	3	13	Aliyyül Alâ
Mahmud Efendizade Osman Efendi	32	10	10	9	10	10	10	10	6	9	X	4	10	X	8	9	114	5	4	12	Aliyyül Alâ
Veli Efendizade Muhsin Efendi	27	10	9	10	6	8	10	10	5	6	X	6	10	X	9	8	107	6	5	14	Alâ
Abdül Ağazade Ahmed Efendi	13	10	10	10	9	7	8	7	4	6	X	5	4	X	9	8	97	6	6	14	Alâ
Ali Efendizade Ömer Efendi	11	10	10	9	7	5	10	10	5	8	X	4	5	X	7	7	96	7	7	13	Alâ
Yusuf Ağazade Aziz Efendi	4	10	10	9	5	7	5	4	7	5	X	4	10	X	9	8	94	8	8	13	Alâ
Sadık Efendizade Remzi Efendi	18	9	9	7	5	5	5	4	5	5	X	5	5	X	10	8	82	8	9	13	Vasat
Asım Efendizade İlyas Efendi	12	9	10	4	8	4	6	4	5	5	X	4	4	X	9	7	78	5	10	14	Vasat
Arif Kalfazade Emin Efendi	35	9	9	5	6	4	4	4	4	5	X	2	3	X	10	9	76	4	11	11	İkmal imtihanına isbat-ı vücud eylemediğinden ifa edilmiştir.

¹⁰⁰ BOA, MF. İBT. 200-103, 16 Zilhicce 1325/20 Ocak 1908. Rüşdiye dersleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907), Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

¹⁰¹ Birinci sınıfta Kırâat-ı Fenniye olarak okutulmuştur.

¹⁰² Hendese, üçüncü sene haftada bir saat okutulmaktadır.

¹⁰³ Bazı talebelerin yekûnlerinde toplama hatası yapılmıştır.

Birinci Sene																					
Saadullah Efendizade Emin Efendi	25	10	10	10	10	10	10	X	10	10	X	10	X	X	X	10	99	10	1	11	Aliyyül Alâ
İsmail Ağazade Mahmud Efendi	31	10	10	10	9	10	10	X	10	10	X	10	X	X	X	8	97	10	2	13	Aliyyül Alâ
Osman Ağazade Mahmud	27	10	10	10	7	10	10	X	10	10	X	9	X	X	X	8	94	10	4	10	Aliyyül Alâ
Ahmed Efendizade Said Efendi	3	10	10	10	10	9	10	X	9	8	X	8	X	X	X	9	93	10	4	11	Aliyyül Alâ
Ahmed Efendizade Sami Efendi	20	10	10	10	9	8	9	X	10	10	X	7	X	X	X	9	92	10	5	15	Aliyyül Alâ
Osman Beyzade Hüseyin Efendi	14	10	10	10	9	4	10	X	8	10	X	9	X	X	X	8	88	10	6	11	Alâ
Halil Ağazade Seydi Efendi	5	8	10	10	6	10	10	X	7	8	X	6	X	X	X	8	83	7	7	11	Alâ
Ali Ağazade Şaban Efendi	28	10	10	10	8	9	9	X	6	4	X	6	X	X	X	8	80	8	8	12	Alâ
İsmail Ağazade Mehmed Ali Efendi	1	10	10	10	10	5	10	X	5	4	X	5	X	X	X	8	77	6	9	11	Alâ
Ali Hocasade Tahsin Efendi	33	9	9	10	8	6	8	X	6	4	X	5	X	X	X	8	73	10	10	9	Alâ
Şükrü Efendizade Süleyman Efendi	2	8	8	10	8	6	9	X	5	5	X	5	X	X	X	7	71	5	11	9	Karib-i Alâ
Süleyman Efendizade Halil Efendi	34	8	9	10	5	7	10	X	5	4	X	5	X	X	X	8	71	4	12	12	Karib-i Alâ
Turhan Kalfazade Süleyman Efendi	23	8	9	9	4	4	8	X	4	4	X	3	X	X	X	7	60	3	13	14	İfa
Ahmet Ağazade Salih Efendi	24	8	8	...	...	...	2	X	3	8	X	...	X	X	X	7	36	2	14	12	İfa

Tekfurdağı Sancağı'na bağlı Malkara Rüşdiye Mektebi talebelerinin imtihan-ı umumi cetveli Tablo 17'de verilmiştir:

Tablo 17. Tekfurdağı Sancağı'na Bağlı Malkara Rüşdiye Mektebi'nin Üçüncü Sınıfının İmtihan-ı Umumi Cetveli¹⁰⁴

Terfi-i Sınıf Edebilen Talebinin		Yaşı	Kur'an-ı Kerim	Ulûm-ı Dîniye	Ahlâk	Kurâat ve İmlâ	Türkçe	Arapça	Farsça	Malûmât-ı Ziraaiyet	Hesap	Hendese	Coğrafya	Tarih	Hıfzızhha	Resim	Hüsni Hat	Numroların Yekûnu	Mülâhazat	Doğum Yeri
İsmi																				
Mehmed Efendizade Hüseyin Efendi	12	9	10	10	10	9	10	10	7	9	9	9	10	10	8	10	140	Aliyyül Alâ	Malkara	
Hacı Mehmed Efendizade Osman	12	9	10	10	8	10	10	10	6	9	8	9	7	10	9	10	135	Aliyyül Alâ	Malkara	
Hasan Efendizade Tayyib	13	10	10	10	8	8	10	10	7	9	8	9	7	10	8	9	133	Aliyyül Alâ	Malkara	
Yusuf Ağazade Aziz	14	9	10	10	4	8	9	8	7	9	10	10	10	10	9	8	131	Aliyyül Alâ	Malkara	
Mehmed Efendizade Asım	14	9	10	10	7	6	10	10	6	9	8	? ¹⁰⁵	9	10	7	8	129	Alâ	Malkara	
Hacı Sadıkzade Remzi	14	10	10	9	6	4	9	8	6	8	7	? ¹⁰⁶	7	9	8	8	127	Alâ	Malkara	
Terfi-i Sınıf Edemeyen Talebinin		Yaşı	Kur'an-ı Kerim	Ulûm-ı Dîniye	Ahlâk	Kurâat ve İmlâ	Türkçe	Arapça	Farsça	Malûmât-ı Ziraaiyet	Hesap	Hendese	Coğrafya	Tarih	Hıfzızhha	Resim	Hüsni Hat	Numroların Yekûnu	Mülâhazat	Doğum Yeri
İsmi																				
Asım Efendizade İlyas	15	10	10	2	3	2	8	7	5	2	6	? ¹⁰⁷	5	7	7	8	80	İfa kılınmış ve mektebi terk etmiştir.	Malkara	

İlgili imtihan cetveli, Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i evvel Abdullah Tevfik Efendi ve muallim-i sâni Abdullah Avni Efendi tarafından tanzim edilmiştir. Cetvelde, talebelerin yaşlarının 12-14 arasında olduğu ve bir talebenin mektebi terk ettiği görülmektedir.

¹⁰⁴ BOA, MF. İBT. 224-86, 9 Safer 1327/2 Mart 1909.

¹⁰⁵ Belge hasar görmüş olduğundan dolayı bu not gözükmemektedir.

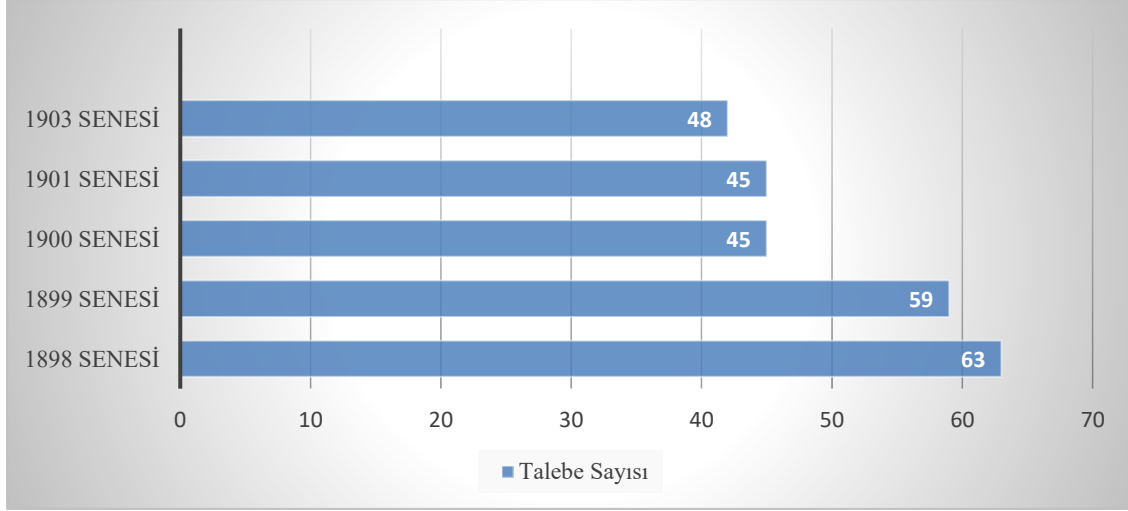
¹⁰⁶ Belge hasar görmüş olduğundan dolayı bu not gözükmemektedir.

¹⁰⁷ Belge hasar görmüş olduğundan dolayı bu not gözükmemektedir.

Maârif Salnâmelerine göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi talebe sayıları Tablo 18’de verilmiştir:

Tablo 18. Maârif Salnâmelerine Göre Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi Talebe Sayıları

Sonuç

Osmanlı Devleti, eğitimin her kademesini XIX. yüzyılda sistemli hale getirerek eğitimin sağlamış olduğu faydalardan yararlanmak istemiştir. Bu faydaların daha çok askeri anlamda getirisinin olması isteği modernleşme sürecinin ilk dönemlerinde kendisini göstermiştir. Batı'nın üstünlüğü nihayetinde kabullenilmiş ve Osmanlı Devleti bu minvalde tercüme eserlerle bu açığı kapatmak yoluna gitmiştir. Başlangıçta yapılan ıslahatlar ile elde edilen sonuçlar geleneksel çevrede baskı altında tutulmaya çalışılsa da taşrada bu adımların arkasından ilerlemek isteyen bir halk oluşturmuştur.

XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da açılan rüşdiye mektepleri, aynı yüzyılın ikinci yarısında taşrada da açılmaya başlanmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısında açılan rüşdiyelerden bir tanesi de Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'dir. Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin kuruluşu ve mektepte muallim olarak görev yapan kişiler, mektepte öğrenim gören talebe sayıları, bu talebelerin devam durumları ve notları hakkında, mektebin eğitim donanımı, yapısal özellikleri ve geçirdiği tamiratlar hakkında da bilgiler belgelere yansımıştır. Belgelere yansıdığı kadarıyla Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin kuruluş yılı 1868 olması kuvvetle muhtemeldir. Yine kuvvetle muhtemel muallim-i sâni Hüseyin Efendi rüşdiyenin ilk muallimidir. Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nde üç-dört yıl muallim-i sâni olarak görev yapan Hüseyin Efendi, 1872'de Keşan Mekteb-i Rüşdiyesi'ne tayin edilmiştir. Onun yerine de Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'ne Çorlu Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i evveli Hüseyin Vehbi Efendi tayin olunmuştur. Mektebin açılışını müteakiben, mektebin donanımı merkez tarafından sağlanmaya çalışılmış ve bu suretle jurnal varakası, kitap ve risaleler gönderilmiştir. Maârif Nezâreti'nden gönderilerin malzemelerin zaman zaman eksik gönderildiği de olmuş, eksik gönderilen malzemeler tekrar gönderilmiştir. Maârif Salnâmelerine göre, Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin talebe sayısının 1898 yılında 63, 1899 yılında 59, 1900 yılında 45, 1901 yılında 45 ve 1903 yılında 48 olduğu görülmüştür. Bu veriler ışığında yıllara göre mektebe devam eden talebe sayısına bakıldığında, mektebin yıllık ortalama talebe sayısının 52 olduğu ifade edilebilir. Balkan Savaşları'nın başlaması ve bu süreçte yaşanan gelişmelerden Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi'nin olumsuz etkilendiği, savaş sebebiyle muallimlerin göç etmek zorunda kaldığı ve başka mekteplere tayin edildiği görülmüştür. Balkan Savaşları'nın yıkıcı etkisinin ardından mektepte eğitim-öğretime devam edilmiştir. Malkara Mekteb-i Rüşdiyesi, halkın göstermiş olduğu feraset sayesinde bölgesinin önem gösterilen modern bir eğitim yuvası olarak hizmet vermiş ve Malkara'nın halkının eğitim seviyesinin yükselmesine olumlu katkılar yapmıştır.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF. MKT.)

3/81; 5/20; 10/124; 22/45; 22/93; 24/96; 27/136; 27/145; 27/156; 41/89; 42/93; 42/124; 45/120; 46/92; 46/136; 47/50; 47/157; 47/174; 47/188; 50/125; 51/203; 190/79; 971/74; 977/34; 1083/24; 1102/34; 1136/21.

Maârif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidâiye Kalemi (MF. İBT.)

1/7; 2/30; 2/79; 10/124; 11/96; 13/80; 15/39; 46/80; 50/71; 54/100; 59/63; 115/84; 122/42; 147/64; 200/103; 222/35; 224/86; 224/106; 232/47; 244/41; 244/44; 244/101; 250/1; 252/45; 268/78; 308/81; 333/17; 417/23; 444/22; 460/59; 463/41; 464/15; 464/106.

Meclis-i Vâlâ (MVL.)

1068/3.

Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı (HSDHADB)

2/51.

Şûra-yı Devlet (ŞD.)

1903-27.

II. Salnâmeler

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1316/1898, Def'a 1, İstanbul Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1317/1899, Def'a 2, İstanbul Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1318/1900, Def'a 3, İstanbul Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1319/1901, Def'a 4, İstanbul Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1321/1903, Def'a 6, İstanbul Asır Matbaası.

III. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri

Malkara Kasabası'nda Kâin Rüşdiye ve İptidaiye Mektebi'nin Resmi, NEKYA90418/43.

Malkara Kasabası'nın Manzara-ı Umûmiyesi, NEKYA90418/44.

IV. Araştırma Eserler ve Diğer Kaynaklar

AHMEDÎ, İskendernâme, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

ALTINOVA ŞAHİN Ayşegül, Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

ATA Bahri, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", Tarihî Peşinde, S. 1, (2009), s. 27-36.

BEYDİLLİ Kemal, "Mühendishane-i Bahri-i Hümâyun", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, Ankara 2020, s. 513-514.

EMECEN Feridun, "Süleyman Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 38, İstanbul 2010, s. 94-96.

ERGİN Osman, Türkiye Maarif Tarihi, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

HAYTA Necdet-ÜNAL Uğur, Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri, Gazi Kitabevi, Ankara 2003.

KARAL Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C. VII, Islahat Fermanı Devri (1861-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

- KOÇ Yunus, “XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Suhte Olayları”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C. 18, S. 18, (2013), s. 147-159.
- KODAMAN Bayram, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- KUT Günay, “Ahmedi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1989, s. 165-167.
- ÖZCAN Abdülkadir, “Harbiye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul 1997, s. 115-119.
- ÖZCAN Nuri, “Muzıka-i Hümayun”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, Ankara 2020, s. 420-422.
- ÖZTAŞ Sezai-CANDAN Ahmet Sait, “Renovation Efforts in the Ottoman Education System Until Tanzimat”, World Applied Sciences Journal, C. 19, S. 8, (2012), s. 1225-1228.
- ÖZTÜRK Cemil, “Rüşdiye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul 2008, s. 300-303.
- PALALI İlhan, “Osmanlı Salnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 23, S. 23, (2010), s. 1-13.
- PAKALIN Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- SARI Nil, “Mekteb-i Tıbbiye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 29, Ankara 2004, s. 2-5.
- SERİN Muhittin, “Rik‘a”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul 2008, s. 108-109.
- UNAT Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1964.
- ÜNAL Uğur, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907), Gazi Kitabevi, Ankara 2008.
- ÜNAL Uğur-BİRBUDAK Togay Seçkin, İstanbul Dâru’lmuallimîni, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

EKLER

Ek. 1. Malkara Kasabası'nın Manzara-ı Umûmiyesi¹⁰⁸

Ek. 2. Malkara Kasabası'nda Kâin Rüşdiye ve İptidaiye Mektebi'nin Resmi¹⁰⁹

¹⁰⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, NEKYA90418/44.

¹⁰⁹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, NEKYA90418/43.

EFLAK-BOĞDAN'IN BİRLİĞİ MESELESİ VE OSMANLI BASININA GÖRE PRENS CAROL'UN ROMANYA TAHTINA ÇIKIŞI

Togay Seçkin BİRBUDAK*

Öz: Tuna'nın kuzeyi XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti için önemli bir hedef haline gelmiş ve Romanya'nın tarihî voyvodalıkları olan Eflak ve Boğdan düzenlenen seferler neticesinde önce haraca bağlanmış, Fatih Sultan Mehmed zamanında ise kesin olarak hâkimiyet altına alınmıştır. Dört asırdan uzun bir süre elde tutulan Eflak ve Boğdan, Balkanlardaki genel idare anlayışından farklı bir metotla merkezî idareye bağlı otonom yapılar olarak konumlandırılmıştır. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren gerek idarede yaşanan aksaklıklar ve gerekse Rusya ile yaşanan savaşlar bu beylikler üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini önemli derecede zayıflatan gelişmeler olmuştur. Bunlara ilaveten beyliklerden yükselen birlik yanlısı politik hareketlerin de etkisiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında ilk önce Tuna prenslikleri tek bir idare altında birleşmiş, sonrasında da bağımsız Rumen devleti tesis edilmiştir. Söz konusu çalışma Eflak ve Boğdan beyliklerinin kesin bir şekilde birleşmesini sağlayan ve ileride bağımsız Romanya'nın ilk kralı unvanını kazanacak olan Alman prensi Carol'un ülkenin başına geçiş sürecini Osmanlı basınında yer alan haberler ekseninde ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Eflak, Boğdan, Romanya, Karl Hohenzollern Sigmaringen, Osmanlı basını.

THE QUESTION OF WALLACHIA AND MOLDOVIA UNITY AND ACCORDING TO THE OTTOMAN PRESS ENTHRONEMENT PROCESS OF PRINCE CAROL TO ROMANIA THRONE

Abstract: The north of the Danube became an important target for the Ottoman State as of the end of the XIVth century, and Moldavia and Wallachia, the historical voivodeships of Romania, were first subjected to tribute as a result of the campaigns organized, and then were taken under the rule of Sultan Mehmed the Conqueror. Moldavia and Wallachia which were held for more than four centuries, were positioned as autonomous structures under the central administration with a method different from the general understanding of administration in the Balkans. However, from the XVIIIth century onwards, both administrative failures and wars with Russia significantly weakened Ottoman control over these principalities. In addition to these, with the influence of the pro-unity political movements rising from the principalities, in the second half of the XIXth century, first the Danubian principalities were united under a single administration, and then an independent Romanian state was established.

In the aforementioned study, the enthronement process of German Prince Carol, who ensured the unification of the Moldavia and Wallachia principalities and who would become the first king of independent Romania in the future, is discussed in the context of the news in the Ottoman press.

Key Words: Ottoman State, Wallachia, Moldavia, Romania, Karl Hohenzollern Sigmaringen, Ottoman pres.

Giriş

XIV. yüzyılda Batı Anadolu'da kurulmuş olmasına rağmen kısa süre içerisinde batı eksenli bir genişleme politikası izleyen Osmanlılar, Doğu Trakya ve Bulgaristan coğrafyasındaki ilerleyişinin ardından Tuna'nın kuzeyini hedef haline getirmiştir. Yıldırım Bayezid zamanında, 1391 yılında gerçekleştirilen sefer neticesinde Eflak (Wallachia) voyvodası Mircea cel Batran Osmanlı Devleti'nin

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, tsbirbudak@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6750-1334.

tâbiyetine girerek, haraç vermeyi kabul etmiştir¹. Ancak bu sefer, Eflak’ın Osmanlı Devleti’ne geri dönülmez bir bağ ile bağlandığı anlamına gelmemiştir. Eflak ancak 1462 yılında nihai olarak egemenlik altına alınabilmiştir. Söz konusu tarihte Fatih Sultan Mehmed’in bizzat komuta ettiği sefer² neticesinde Eflak voyvodalığı Osmanlı Devleti’nin bir eyaleti haline gelmiştir. Eflak’a ayrıcalıklı eyalet (eyalet-i mümtaze) statüsü verilmiş ve böylece iç işlerinde bağımsız dış işlerinde ise Osmanlı Devleti’ne bağlı bir statü oluşturulmuştur³. Eflak’ın kuzeyindeki Boğdan (Moldavia) voyvodalığı ise Çelebi Mehmed zamanında başlayan mücadelelerin ardından ancak İstanbul’un fethinden sonraki dönemde Osmanlı Devleti’ne bağlı hale getirilebilmiştir⁴. Fatih Sultan Mehmed zamanında, 1455 yılı Ekim ayında, Boğdan voyvodası III. Petru Aron’a gönderilen Slavca bir mektupla haraç talep edilmiş ve bu talep 1456 yılında olumlu karşılınca Boğdan toprakları Osmanlı Devleti’ne bağlı hale gelmiştir⁵. 1541 yılında da tarihi Romanya coğrafyasının batı parçası olarak tanımlanabilecek olan Erdel (Transilvanya) Osmanlı idaresi altına girmiştir⁶.

Gerek Fatih Sultan Mehmed devrinde kalıcı bir şekilde hâkimiyet tesis edilen Eflak ve Boğdan topraklarında ve gerekse Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı topraklarına katılan ancak Eflak ve Boğdan’a göre çok daha erken tarihte kaybedilecek olan Erdel’de kurulan Osmanlı idare anlayışı Tuna’nın güneyindeki Balkan coğrafyasına göre önemli farklılıklar içermiştir. Rumen voyvodaları XIV. yüzyıl gibi erken bir dönemde kendi ülkelerinin statüsü ve tabi-metbu ilişkisi üzerine Osmanlı padişahları ile anlaşmalar imzalamışlar ve bu sayede Balkanlar’a göre farklı bir idari yapılanma ile yönetilme fırsatını elde etmişlerdir. Tuna’nın güneyindeki topraklar merkezden atanan idareciler tarafından yönetilirken, Eflak ve Boğdan beylikleri antlaşmalarla belirlenen birtakım yükümlülükler karşılığında XIV. yüzyıldan itibaren iç işlerinde siyasi özerkliğe sahip olmuşlar, yerel liderleri tarafından yönetilme şansını elde etmişlerdir⁷.

Osmanlı Devleti ile Tuna prenslikleri arasında tesis edilen bu denge bazı dönemlerde yaşanan isyan hareketlerine rağmen uzun yıllar devam ettirilebilmiştir. 1683 yılında düzenlenen ve başarısızlıkla neticelenen Viyana seferi sonrasında yaşanan 1683-1699 Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşı, Osmanlı Devleti’nin Tuna’nın kuzeyindeki hâkimiyetini ciddi manada sarsan ilk büyük gelişme olmuştur. Öyle ki, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması hükümleri gereğince Erdel Avusturya’ya bırakılmıştır⁸. Bu tarihten sonra “iki memleket” anlamına gelen “Memleketeyn” kavramıyla anılan Eflak ve Boğdan beylikleri Osmanlı Devleti-Avusturya ve Rusya arasında bir mücadele ve muharebe alanı haline gelmeye başlamıştır.

¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, s. 96; Sandor Papp, “Eflak ve Boğdan Voyvodalarının Ahidnâmeleri Üzerine Bir İnceleme: Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuzeybatı Hududundaki Hıristiyan Vassal Ülkeleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 745.

² Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 164–168.

³ İzzettin Çopur, *Tarihte Türk – Rumen İlişkileri*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 37.

⁴ Aurel Decei, “Boğdan”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, ETAM Matbaası, Eskişehir 2001, s. 698.

⁵ Mihail Guboğlu, “Osmanlılarla Romen Ülkeleri Arasındaki İlk Devir İlişkileri (1368–1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrultmalar”, *IX. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: 21–25 Eylül 1981), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 841.

⁶ Mihai Maxim, “Romanya (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 169.

⁷ Kemal Karpat, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev.: Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 359, 361; Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 56-57. Söz konusu siyasi ayrıcalıklara ilaveten Eflak ve Boğdan’da Osmanlı sikkesi bastırılmaması, devşirme sisteminin uygulanmaması, ticari faaliyet alanları haricinde Müslümanların yerleşmesine izin verilmemesi gibi haklar da verilmiştir. Zeynep Sözen, “Osmanlı Kültürünün Eflak ve Boğdan’ın Yaşamına Etkisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15.

⁸ Kemal Karpat, “Erdel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 282.

Eflak ve Boğdan’daki Osmanlı İdare Anlayışının Değişimi

Osmanlı Devleti’nin Eflak ve Boğdan üzerindeki hâkimiyet anlayışını köklü bir revizyona tabi tutma kararı aldığı olay Prut Savaşı olmuştur. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan bu savaş sırasında Eflak ve Boğdan voyvodalarının bağlı bulunduğu Osmanlı idaresi yerine Rusya saflarında yer alması bölgedeki idare anlayışının değiştirilmesi kararını tetiklemiştir⁹. Alınan kararlar Eflak ve Boğdan’da yöneticilik görevine “*hospodar*” unvanıyla İstanbul’dan atanan Fenerli Rum beyleri getirilmeye başlanmıştır. 1711 yılından itibaren Boğdan’da, 1716 yılından sonra ise Eflak’ta uygulamaya konulan bu yeni idare sistemi 1821 yılına kadar devam ettirilmiştir¹⁰. Ancak bu yeni idare anlayışı Tuna’nın kuzeyinde Osmanlı hâkimiyeti lehine huzur ve istikrara katkı sağlamak bir yana halkın da tepkisine neden olacak derecede yüzyıllık başarısız bir denemeden ibaret kalmıştır¹¹. Bu asır aynı zamanda Rusya’nın Eflak ve Boğdan üzerindeki baskısını işgallere dönüştürdüğü bir devri de ifade etmektedir¹². 1821 yılında başlayan ve bağımsız Yunanistan’ın kurulması ile neticelenecek olan Rum isyanı ile Eflak ve Boğdan’daki bu başarısız hospodarlık düzenine son verilmiştir. Bu tarih itibariyle Eflak ve Boğdan yönetimine Fenerli Rum beylerinin atanması âdetinden vazgeçilmiş ve yeniden yerli beyler arasından voyvoda atanması usulüne geri dönmüştür. XIX. yüzyılın ilk çeyreği geride kalırken Eflak ve Boğdan’da eski usul idare anlayışı yeniden benimsenmişse de bu tarihten sonra giderek artan Rus baskısı ve tehdidi kendisini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan 7 Kasım 1826 tarihli Akkerman Antlaşması ve buna bağlı Eflak-Boğdan senedi ile beyliklerdeki voyvoda seçimi belirli bir usule bağlanmış olmakla birlikte bu iki beylik üzerinde Rusya’nın da söz hakkı doğmaya başlamıştır¹³. Osmanlı Devleti’nin Eflak ve Boğdan üzerindeki tasarruflarına müdahil olmaya başlayan Rusya hemen her fırsatta bölgeyi işgal etmekten geri durmamıştır¹⁴.

Avrupa’nın büyük devletlerinin de Osmanlı Devleti saflarında yer aldığı 1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Harbi sırasında bir kez daha Rus işgali altına giren Eflak ve Boğdan’da savaş sonrası dönem yeni bir idare anlayışının doğuşuna imkân tanımıştır. Öyle ki, savaş sonrasında düvel-i muazzama temsilcileri ile Paris’te gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde 11 Şubat 1857 tarihinde imzalanan 30 maddelik protokole binaen Eflak ve Boğdan beylikleri yeniden şekillendirilmiştir. Söz konusu protokolün ikinci maddesinde Eflak ve Boğdan’ın daha önce olduğu gibi Osmanlı Devleti’ne bağlı olarak ayrı idare edilmelerine, voyvodaların ise bölgenin önde gelen aileleri arasından ömür boyu görev yapmak üzere seçilmelerine karar verilmiştir¹⁵. Oldukça tartışmalı geçen bir sürecin ardından 1857 yılı Eylül ayında Eflak ve Boğdan’da seçimler gerçekleştirilmiş ve beylik divanları oluşturulmuştur¹⁶. Ancak divanlarda birlik yanlılarının çoğunluğu elde etmeleri ve iki beyliği birleştirme yolundaki çalışmalar Bâb-ı Âli tarafından tepki ile karşılanmış ve 5 Ocak 1858 günü alınan bir karar ile divanların kapatılmasına hükmedilmiştir¹⁷. Bu gelişme üzerine Paris’te tekrar bir araya

⁹ Prut Savaşı sırasında Eflak voyvodası Constantin Brancoveanu ve Boğdan voyvodası Dimitrie Cantemir’in Osmanlı aleyhine faaliyetleri için bkz. M. Alaattin Yalçınkaya, “Osmanlılar Döneminde Eflak ve Boğdan (Memleketeyn)”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Der. Osman Karatay–Bilgehan A. Gökdağ, Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 391.

¹⁰ Aurel Decei, “Eflak”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, ETAM Matbaası, Eskişehir 2001, s. 186.

¹¹ Bu dönemle ilgili yapılmış müstakil bir çalışma için bkz. Cafer Çiftçi; “Bâb-ı Âli’nin Avrupa’ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan’da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 7, S. 26, Yaz 2010, s. 27-48.

¹² Sadece hospodarlık devrinin son yarım asrında yaşanan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı ve 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Eflak ve Boğdan üç kez Rus işgali altına girmiştir.

¹³ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 263-273.

¹⁴ 1826 yılındaki Akkerman Antlaşması’ndan 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması’na kadar geçen 30 yıllık süreçte Rusya Eflak ve Boğdan’ı üç kez işgal etmiş, ancak her seferinde işgalini sonlandırmak zorunda kalmıştır.

¹⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. I, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 427-431.

¹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, trh., s. 58.

¹⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), İrâdeler, Hâriciye (İ. HR.) 151/8004.

gelen büyük devletlerin temsilcileri ile yapılan yeni müzakereler neticesinde 19 Ağustos 1858 tarihinde bir konvansiyon imza edilmiştir. Tamamı 50 maddeden oluşan bu konvansiyonda her iki beyliğin ayrı idare edilmeye devam etmesi, beyliklerin her birinde bir voyvoda ile birlikte halk tarafından seçilen bir meclisin görev yapması, voyvodaların bu meclisler tarafından seçilmeleri ve ömür boyu görevde kalmaları kararlaştırılmıştır¹⁸. Paris Konvansiyonu kararları uyarınca yenilenen seçimler neticesinde oluşan yeni konjonktür Bâb-ı Âli için büyük bir sürprize neden olmuştur. Çünkü ilk olarak Boğdan Meclisi 17 Ocak 1859 tarihinde voyvoda olarak Alexandru Ioan Cuza’yı seçmiştir. 5 Şubat 1859 tarihinde toplanan Eflak Meclisi de aynı kararı alarak Cuza’yı kendisine voyvoda olarak seçmiştir¹⁹. Böylece Eflak ve Boğdan Alexandru Cuza’nın beyliği altında fiilen birleşmiştir. Bu birleşme ile birlikte Osmanlı Devleti’nin Eflak ve Boğdan için kullandığı “Memleketeyn” tabirinin yerini birleşik iki memleket anlamındaki “Memleketeyn-i Müctemiateyn” almaya başlamıştır. Ancak Bükreş’ten bakıldığında artık Rumen toprakları Memleketeyn değil Romanya olmaya başlamıştır.

Alexandru Ioan Cuza’nın iki beyliğin birden lideri olarak seçilmesi kararı Osmanlı idaresi tarafından tepkiyle karşılanmışsa da büyük devletlerin Osmanlı politikasına yeterince destek vermemesi sonucunda oldubitti şeklinde alınan bu karar kabul edilmek zorunda kalmıştır. Öyle ki, Prens Cuza göreve başladıktan yaklaşık bir yıl sonra Osmanlı payitahtına bir ziyaret gerçekleştirmiş ve 9 Ekim 1860 günü Osmanlı padişahı Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilmiştir²⁰. Ziyaret esnasında Prens Cuza ve maiyetinde bulunan bazı kişiler Mecidî Nişânı ile ödüllendirilmiş²¹, ziyaretten yaklaşık bir sene sonra, 1861 yılı Aralık ayında, yayımlanan bir mazbata ile de Eflak ve Boğdan meclislerinin Cuza’nın hükümdarlığı müddetince geçici olarak birleştirildiği ilan edilmiştir²².

Osmanlı Basınına Göre Prens Cuza’nın Tahttan İndirilmesi, Prens Carol’un Seçilmesi ve Romanya Birliğinin Kesin Olarak Sağlanması

1859 yılında uluslararası diplomasi açısından olaylı bir şekilde Eflak ve Boğdan’ın birleşik idaresini ele almayı başaran Alexandru Ioan Cuza’nın idaresi, 22 Şubat 1866 gecesini yaşanan darbe neticesinde yine olaylı bir şekilde son bulmuştur. Darbeden yaklaşık bir ay sonra Tercüman-ı Ahval Gazetesi’nde yer alan habere göre Cuza’ya karşı gerçekleştirilen bu darbe hareketinin arkasında üç neden yer almaktadır. Bunlar; Cuza’nın ruhban sınıfının elinde bulundurduğu mallara el koyması, ülkede yeni takvim düzeninin benimsenmesi ve Cuza’nın dini liderlerin seçimi sürecine müdahil olmak istemesidir. Habere göre bu üç ana sebepten dolayı kendisine karşı olan muhalefet 1866 yılı başında harekete geçerek darbeyi gerçekleştirmiştir²³. Darbenin başarıyla neticelenmesi ve Cuza’nın iktidardan kesin bir şekilde uzaklaştırılmasından sonra Osmanlı basınında da yer alan yeni haberlerde bazı yeni ithamlara da yer verilmiştir. Öyle ki, Cuza devri yöneticilerinin yolsuzluklara bulaştığı, rüşvet ve hırsızlık suçlarını işledikleri²⁴ ve buna bağlı olarak çeşitli suçlamalarla tutuklandıkları²⁵, yaklaşık yedi yıl süren

¹⁸ BOA., Sadâret, Düvel-i Ecnebiye Evrakı (A.) DVN. DVE.) 80/4.

¹⁹ C. Constantin Giurescu (Ed.), *Chronological History of Romania*, Editura Enciclopedica Romana, Bucharest 1974, s. 194.

²⁰ BOA. İ. HR. 179/9867; *Ceride-i Havâdis*, No: 1009, 3 Rebûlâhir 1277/19 Ekim 1860, s. 1. Alexandru Ioan Cuza’nın 1860 yılında Osmanlı başkentine gerçekleştirdiği bu seyahat ile ilgili olarak tarafımızca yapılmış bir çalışma için bkz. Togay Seçkin Birbudak, “The Question of Romanian Union and Alexandru Ioan Cuza’s Visit to İstanbul”, *Revista de Istorie Militara*, No: 5-6, 2014, s. 3-11.

²¹ BOA., Sadâret, Mühimme Evrakı (A.) DVN. MHM.) 31/34; Hâriciye Nezâreti, Mektûbî Kalemi (HR. MKT.) 352/76. *Ceride-i Havâdis*, No: 1011, 15 Rebûlâhir 1277/31 Ekim 1860, s. 1; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 600, 14 Cemâziyelevvel 1277/28 Kasım 1860, s. 1-2.

²² BOA. İ. HR. 333/21409. Osmanlı idaresinin fiilî birleşmeyi kabul etmesinin ardından Prens Cuza da 23 Aralık 1861 günü Romanya’nın birliğinin sağlandığını ilan etmiştir. Eflak ve Boğdan meclisleri birleştirilerek 5 Şubat 1862 tarihinde çalışmalarına başlamış, Bükreş şehri başkent olarak ilan edilmiş ve bu tarihten sonraki yazışmalarda “Romanya” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Giurescu, *a.g.e.*, s. 196-197.

²³ *Tercümân-ı Ahvâl*, No:790, 20 Şevval 1282/8 Mart 1866, s. 1.

²⁴ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 377, 19 Zilkade 1282/5 Nisan 1866, s. 1; No: 381, 25 Zilkade 1282/ 11 Nisan 1866, s. 2; No: 385, 2 Zilhicce 1282/17 Nisan 1866, s. 1.

²⁵ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 401, 27 Zilhicce 1282/12 Mayıs 1866, s. 2.

Cuza döneminde izlenen yanlış politikalar neticesinde ülkede ciddi siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların yaşandığı gibi haberler zaman içerisinde basında konu edilmiştir²⁶. Bu kapsamda gazetede yer alan haberlere ilaveten belirtmek gerekir ki, Cuza’nın kendi idaresi altında birleştirdiği Romanya topraklarında giriştiği köklü reform hareketleri ülke içerisinde kendisine muhalif zümrelerin hem giderek genişlemesine hem de ortak hedef olarak Cuza’nın idaresine karşı bir araya gelerek daha yoğun bir muhalif politika izlemesine neden olurken, aynı zamanda dış politikadaki tavrından dolayı da uluslararası arenada başta Fransa olmak üzere bazı devletlerde Cuza ile ilgili birtakım şüphelerin doğmasına neden olmuştur²⁷. Neticede 22 Şubat 1866 gecesi sabaha karşı bir baskın düzenleyen silahlı muhalif gruplar Prens Cuza’yı karşı koyamadan yakalamayı başarmışlar ve istifa yazısını kendisine zorla imzalatmışlardır. Darbecilerin eline düşen Prens, ilk önce elleri bağlanarak bir askerî hastaneye götürülmüş, 24 Şubat günü ise Bükreş’e bir saat mesafedeki bir manastıra nakledilerek burada gözetim altında tutulmuştur²⁸.

Alexandru Ioan Cuza’nın devrilmesi ile Romanya tarihi açısından yeni bir dönemin kapısı aralanmaya başlamıştır. Bu gelişme aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin bölgedeki hükümler hakları açısından da karmaşık bir süreci tetiklemiştir. Çünkü politik açıdan tüm muhalif politikasına rağmen Alexandru Ioan Cuza’nın hem Eflak hem de Boğdan beyi olarak atandığı sürece engel olamayan Bâb-ı Âli’nin ana argümanı birlik idaresinin sadece Cuza’nın idare dönemi ile sınırlı kalması olmuştur. Ancak Cuza’nın normal olmayan yollarla iktidardan el çektirilmesinden sonraki süreç hem Romanya’nın geleceği için hem de Osmanlı Devleti’nin Tuna’nın kuzeyindeki prenslikler üzerindeki hakimiyet ve denetiminin sürekliliği için oldukça kritik bir hal almıştır.

Cuza’nın yönetimden uzaklaştırılmasının ardından ilk olarak Ion Ghica’nın başkanlığında Nicolae Golescu, Lascar Catargiu ve Nicolae Haralambie’den oluşan bir geçici idare heyeti kurulmuştur. Geçici yönetim tarafından 23 Şubat 1866 günü halka hitaben yayımlanan ilanda Cuza idaresine karşı Rumen halkının yeterince sabır gösterdiği vurgulanmış ancak artık yeni bir dönemin başladığı ifade edilmiştir. Söz konusu ilanda yeni döneme dair bazı mesajlara da yer verilmiştir. Bu kapsamda vurgulanan başlıklar ülkede Belçika tarzı bir idare anlayışının ve idare serbestiyetinin hedeflendiği ve yabancı bir prensin seçilmesi yönünde görüşün hâkim olduğudur²⁹. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki; Cuza’nın yönetimden ayrılması ve yerine geçici bir yönetimin kurulmasına karşı Romanya topraklarında kapsamlı bir siyasi ya da sosyal karışıklığa neden olacak olaylar yaşanmamış³⁰, geçici yönetimin otoritesi Eflak ve Boğdan’daki tüm şehirlerde kabul görmüştür³¹. Ancak ilerleyen haftalarda Cuza’nın yerine gelecek kişinin belirlenmesi ile ilgili süreç uzadıkça geçici yönetim idaresinin ülkedeki hakimiyetini zora sokacak gelişmeler yaşanmaya başlayacaktır.

Bükreş’teki geçiş idaresinin ilanında da vurgulandığı üzere, yabancı bir hanedan üyesi prensin ülkenin başına geçirilmesi fikri kısa süre içerisinde kamuoyunun gündemi haline gelmeye başlamıştır. Bu süreçte ortaya atılan ilk isimlerden biri idare anlayışı açısından da öykünülen Belçika’nın kraliyet ailesine mensup Flandre Kontu Philip olmuştur. Dönemin Belçika Kralı I. Leopold’un kardeşi olan Philip’in Tuna prensliklerinin başına getirilmesi için girişimlere başlanmış³² ve Belçika’ya gönderilen

²⁶ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 365, 3 Zilkade 1282/20 Mart 1866, s. 2.

²⁷ Özhan Kapıcı, “Prens Cuza’dan Prens Karl’a: 1866 Romanya Krizi Karşısında Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 32, S. 2, Aralık 2015, s. 121-123.

²⁸ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 351, 12 Şevval 1282/28 Şubat 1866, s. 1; No: 357, 20 Şevval 1282/8 Mart 1866, s. 1-2; *Tercümân-ı Ahvâl*, No: 782, 11 Şevval 1282/27 Şubat 1866, s. 1; No: 789, 19 Şevval 1282/7 Mart 1866, s. 1-2. *Ceride-i Havâdis*’te yer verilen bir başka habere göre gözetim altında tutulduğu manastırdan darbe sonrasında kurulan geçici idareye hitaben bir mektup kaleme alan Cuza, yurtdışına gitmek için izin talebinde bulunmuş ve bir süre sonra Braşov üzerinden Viyana’ya gönderilmiştir. *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 353, 14 Şevval 1282/2 Mart 1866, s. 1; No: 362, 27 Şevval 1282/15 Mart 1866, s. 1.

²⁹ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 357, 20 Şevval 1282/8 Mart 1866, s. 2.

³⁰ *Tercümân-ı Ahvâl*, No: 789, 19 Şevval 1282/7 Mart 1866, s. 1-2; *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 357, 20 Şevval 1282/8 Mart 1866, s. 1-2.

³¹ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 357, 20 Şevval 1282/8 Mart 1866, s. 2.

³² *Tercümân-ı Ahvâl*, No: 783, 13 Şevval 1282/1 Mart 1866, s. 1.

iki kişilik bir heyet Kont Philip’e Romanya tahtına oturması teklifinde bulunmuştur³³. Ancak bu girişim başarısızlıkla neticelenmiştir. Kont, bu görevi reddettiğini ilan ederken, İstanbul’da görev yapan Belçika diplomatik misyonu da Flander Kontu’nun böyle bir niyetinin bulunmadığını resmen Bâb-ı Âlî’ye bildirmiştir³⁴.

Osmanlı Devleti, Cuza’nın devrilmesinin ardından hem fiilen yönetimi ele alan geçici idare oluşumunu hem de her iki beyliğin bir kez daha tek bir kişinin idaresi altına verilmesi adına gerçekleştirilen girişimleri tepki ile karşılamıştır. Eflak ve Boğdan’ın iki ayrı voyvoda idaresinde yönetilmesinden yana olan Bâb-ı Âlî, Memleketeyn’de kurulan geçici yönetimi meşru bir idare olarak saymadığını ilan ederken, beylikler üzerindeki hak ve menfaatlerini korumak adına Hâriciye Nezâreti büyük devletlerin İstanbul’da bulunan elçileriyle temaslarda bulunmuştur³⁵. Ancak Tuna’nın kuzeyinde oluşan bu yeni keşmekeşin çözüm yolları, daha önceki yıllarda olduğu gibi, bir kez daha Paris’te aranmıştır. Büyük devletlerin temsilcilerinin bir araya gelmesi ile Eflak ve Boğdan merkezli görüşmeler Mart 1866’da Paris’te başlamıştır³⁶. Görüşmeler esnasında Bükreş’teki geçici yönetim tarafından görevlendirilen üç kişilik bir heyet de Paris’te hazır bulunmuştur³⁷. Görüşmelere Osmanlı Devleti’ni temsilen Paris büyükelçisi Safvet Paşa katılmıştır³⁸. Müzakere sürecinde devletlerin politikalarına dair Cerîde-i Havâdis’te yer verilen tezlere göre; Osmanlı Devleti net bir şekilde Eflak ve Boğdan’da ayrı yönetimlerin görev yapmasından yanadır. Buna karşılık Rusya, kendi hanedan üyelerinden bir ismin seçilmesini hedeflemekte, Fransa ise hem birlik meselesi hem de prensin kim olacağı konularının halkoyuna sunulmasından yanadır. İngiltere ise Belçika hanedanından Kont Philip’in olmaması halinde Fransız tezine yakın bir politikaya sahiptir³⁹. Paris’te gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde; toplanacak olan yeni mecliste Eflak ve Boğdan delegelerinin ayrı ayrı oy kullanarak birlik idaresinin devam edip etmeyeceğine mecliste karar vermeleri, eğer birlik kararı çıkarsa geçici yönetimin yabancı bir prensten yana olmasına rağmen Romanya’nın başına yerli halktan bir ismin seçilmesi konularında anlaşmaya varılmıştır⁴⁰.

Bu tarihlerde Osmanlı Devleti açısından gelinen nokta değerlendirildiğinde takip edilen politikanın başarı şansının azaldığı görülmektedir. Öyle ki, iki ayrı voyvoda tarafından idare edilmesi hususunda kat’i bir politikaya sahip olan Bâb-ı Âlî’nin Alexandru Ioan Cuza’ya tanımış olduğu istisnanın daimî hale gelmesi yolunda büyük bir tehdit ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Osmanlı basınında yer alan bazı haberlerden Tuna’nın kuzeyinde yaşanan bu siyasî istikrar sorununun aynı zamanda bir başka uluslararası tehdidin de doğmasına neden olduğu dikkati çekmektedir. Gazetelerde yer alan haberlerden Rusya’nın Boğdan sınırındaki asker sayısını arttırmaya başladığı⁴¹, 1866 yılı Mart ayı sonlarına gelindiğinde sınırdaki Rus askerî birliklerinin sayısının 80.000’e ulaştığı, Rusya’nın bu hareketine karşılık Avusturya’nın da sınırdaki askerî birliklerinde birtakım düzenlemelere gittiği

³³ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 390, 8 Zilhicce 1282/23 Nisan 1866, s. 2.

³⁴ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 352, 13 Şevval 1282/1 Mart 1866, s. 1; *Tercümân-ı Ahvâl*, No: 785, 14 Şevval 1282/2 Mart 1866, s. 1. Ancak 1866 yılı Mart ayı boyunca geçici yönetim Belçikalı prensin Romanya tahtına sıcak baktığına dair haberleri servis etmeye devam etmiştir. (*Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 375, 17 Zilkade 1282/3 Nisan 1866, s. 1.) Halbuki aynı tarihlerde Kont Philip kıtalararası seyahati kapsamında Meksika’ya gitmek üzere Roma’dan yola çıkmıştır. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 361, 26 Şevval 1282/14 Mart 1866, s. 2.

³⁵ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 352, 13 Şevval 1282/1 Mart 1866, s. 1; *Tercümân-ı Ahvâl*, No: 785, 14 Şevval 1282/2 Mart 1866, s. 1.

³⁶ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 361, 26 Şevval 1282/14 Mart 1866, s. 1.

³⁷ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 373, 13 Zilkade 1282/30 Mart 1866, s. 2. Aynı tarihlerde geçici yönetim tarafından görevlendirilen bir başka isim de İstanbul’da temaslarda bulunmuştur. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 366, 4 Zilkade 1282/21 Mart 1866, s. 1.

³⁸ *BOA. İ. HR. 219/12710*.

³⁹ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 367, 5 Zilkade 1282/22 Mart 1866, s. 3.

⁴⁰ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 384, 17 Zilhicce 1282/2 Mayıs 1866, s. 1; No: 385, 22 Zilhicce 1282/7 Mayıs 1866, s. 2; No: 386, 25 Zilhicce 1282/10 Mayıs 1866, s. 1.

⁴¹ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 360, 25 Şevval 1282/13 Mart 1866, s. 3.

anlaşılmaktadır⁴². Bununla birlikte beyliklerdeki idareyi kimin ele alacağı meselesinin uzaması Bükreş’teki geçici yönetimi de zora sokmaya başlamıştır. Yine Osmanlı basımına yansıyan haberlerden anlaşıldığına göre; Mart 1866’da yani Paris’te uluslararası müzakerelerin devam ettiği tarihlerde Eflak ve Boğdan’ın birleşmesine muhalif zümrelerin faaliyetlerinden dolayı Bükreş’te konuşlu bir miktar süvari birliği ile bir batarya topunun Boğdan’ın merkezi Yaş’a nakledilmesine karar vermiştir⁴³. 14 Nisan 1866 günü Yaş’ta iki Rumen prensliğinin ayrı yönetilmesi talebiyle gösteriler düzenlenmiş, yaklaşık 300 kişilik bir grupla asker karşı karşıya gelmiştir. Çıkan olaylar neticesinde 10 eylemci ve iki asker hayatını kaybederken 16 kişi de yaralanmıştır. Bu gelişme üzerine geçici yönetim bir miktar daha askerin Yaş’a nakline karar vermiştir⁴⁴. Tasvîr-i Efkâr Gazetesi’nde yer alan bir başka haberde ise Yaş’taki gösterilerle aynı gün Bükreş’te de benzer şekilde ayrılık yanlıları ile askerlerin arasında olaylar yaşandığı haber edilmektedir⁴⁵. Ayrıca Bükreş’te faaliyet gösteren meclis üyelerinin cumhuriyet rejimiyle ilgili görüşmeler yapmasından rahatsızlık duyan geçici yönetim, Meclis’i tatil ederek üyelerin yenilenmesi için seçimlere gidilmesine karar vermiştir⁴⁶.

1866 yılı Nisan ayı sonuna gelindiğindeyse Memleketeyn meselesi hem büyük devletlerin hem de Bâb-ı Âlî’nin istek ve iradesi dışında bir şekilde hallolmuştur. İlk olarak 14–20 Nisan 1866 tarihleri arasında Alman prensi Karl Hohenzollern Sigmaringen’in prensliği üzerine bir plebisit gerçekleştirilmiştir⁴⁷. Yapılan halkoylamasında 808.000 kişi Alman prensin liderliğinden yana oy kullanmış, karşı oy kullananların sayısı ise sadece 84’te kalmıştır⁴⁸. Hemen ertesi gün 21 Nisan 1866 tarihinde de yeniden oluşturulan Memleketeyn Meclisi, Prusya hanedanından Karl Hohenzollern-Sigmaringen’i yeni Eflak ve Boğdan voyvodası olarak seçtiğini ilan etmiştir⁴⁹. Karl’ın Romanya’nın başına seçildiği haberi Bükreş sokaklarına ilanlar yapıştirılarak halka duyurulmuştur⁵⁰. Alınan bu karar üzerine Prens Karl Romanya’ya doğru yola çıkmıştır. Karal’ın belirttiğine göre Alman prensi ancak İsviçre pasaportuyla ve gizli yollarla Bükreş’e ulaşabilmiştir⁵¹. Bükreş’e ulaştıktan sonra müstakbel prensin ilk icraatları kendisini Rumen halkına yakın gösterebilmek üzerine olmuştur. Basında yer alan haberlerden anlaşıldığına göre Prens, Bükreş yakınlarından bir çiftlik evi satın alarak bu eve yerleşmiştir⁵². Basında yer alan bir başka habere göre Rumen Meclisi tarafından kendisine yıllık 100.000 Macar altını tutarında bir tahsisat ayrılmasına karar vermiş, ancak Prens bu miktarı fazla bularak bir önceki prens Cuza zamanındaki gibi 60.000 altın ödeneğin yeterli olacağını ifade etmiştir⁵³. Neticede 10 Mayıs 1866 günü açılan Rumen meclisinde alınan kararla Prens Karl Hohenzollern Sigmaringen Romanya Prensi olarak seçilmiş ve “I. Carol” unvanını almıştır. Yeni

⁴² *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 365, 3 Zilkade 1282/20 Mart 1866, s. 3.

⁴³ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 362, 27 Şevval 1282/15 Mart 1866, s. 1.

⁴⁴ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 386, 3 Zilhicce 1282/18 Nisan 1866, s. 1; No: 388, 5 Zilhicce 1282/20 Nisan 1866, s. 1; No: 391, 9 Zilhicce 1282/24 Nisan 1866, s. 1.

⁴⁵ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 382, 4 Zilhicce 1282/19 Nisan 1866, s. 2.

⁴⁶ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 379, 23 Zilkâde 1282/9 Nisan 1866, s.1; *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 380, 24 Zilkade 1282/10 Nisan 1866, s. 2.

⁴⁷ Giurescu, *a.g.e.*, s. 204.

⁴⁸ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 396, 20 Zilhicce 1282/5 Mayıs 1866, s. 1. Bulei bu referandumun sonuçlarına dair 685.000 evet oyuna karşılık 224 red oyunun çıktığını yazmaktadır. Ion Bulei, *Romanii in Secolele XIX-XX*, Editura Litera, Bucureşti 2011, s. 66.

⁴⁹ Giurescu, *a.g.e.*, s. 204.

⁵⁰ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 382, 4 Zilhicce 1282/19 Nisan 1866, s. 2; *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 387, 4 Zilhicce 1282/19 Nisan 1866, s. 1.

⁵¹ Karal, *a.g.e.*, C. III, s. 12.

⁵² *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 416, 18 Muharrem 1283/2 Haziran 1866, s. 2.

⁵³ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 419, 22 Muharrem 1283/6 Haziran 1866, s. 2.

prensın seçilmesinden hemen bir gün sonra 11 Mayıs 1866 tarihinde hükümet Lascar Catargiu tarafından kurulmuştur⁵⁴.

Alman bir prensin bir oldubitti ile Romanya’nın başına geçmesi kararının Osmanlı basınında tepki ile karşılandığı görülmektedir. Gazetelerde ilk olarak meclis tarafından Romanya’nın başına getirildiği ilan edilmesine rağmen Karl’ın Avrupa’nın büyük devletlerinin tavsiyesi üzerine bu görevi reddettiğine dair haberlere yer verilmiştir⁵⁵. Hatta Ruznâme-i Ceride-i Havâdis’te Romanya’daki gelişmelere dair 1866 yılı Mayıs ayı başında yayımlanan bir haberde Alman prensin Rumen beyliklerinin başına geçmek yolundaki çabaları boşa harcanan bir emek olarak nitelendirilmektedir⁵⁶. Ancak yaşanan gelişmeler Osmanlı basınına nitelendirdiği gibi neticelenmemiştir. Carol’un göreve başlaması ile ilgili olarak dikkat çekilen bir diğer husus ise Boğdan kesiminden katılımın oldukça zayıf olmasıdır. Tasvîr-i Efkâr Gazetesi’nde Alman prensinin Romanya prensliğine seçildiği meclis oturumunda az sayıda Boğdanlı vekilin yer aldığına dikkat çekilmektedir⁵⁷. Ruznâme-i Ceride-i Havâdis’te ise Boğdanlı vekillerin prens seçimi sürecine katılmadığı bilgisine yer verilmektedir⁵⁸. Bir önceki Memleketeyn Beyi Alexandur Ioan Cuza’nın Boğdan kökenli olduğu düşünüldüğünde bu durum daha da anlamlı bir hale gelmektedir⁵⁹.

Eflak ve Boğdan’ın hem tek bir idare altında birleştirilmesi hem de başına Avrupa hanedanından yabancı bir prensin getirilmesi başta Osmanlı Devleti olmak üzere büyük devletlerin tepkisine neden olmuştur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, özellikle Bâb-ı Âlî’nin izlediği politikanın neredeyse tam zıddı bir şekilde bürünen Eflak ve Boğdan’daki idare sahipliği meselesi karşısında verilen tepkiler hem kısa süreli olmuş hem de sonucu değiştirme etkisine sahip olamamıştır. Osmanlı Devleti Avrupa’daki diplomatik temsilcilikleri aracılığıyla Prens Carol’un Romanya tahtına çıkışını protesto etmiş ve bu durumun uluslararası antlaşmalara aykırı olduğunu vurgulamıştır⁶⁰. Ancak Prens Carol’un Romanya Meclisi’nde taç giymesinden kısa bir süre sonra büyük devletlerin Bükreş’te bulunan konsolosları kendisiyle resmî temaslara başlamışlar ve böylece duruma meşrûiyet kazandırmışlardır⁶¹. Bununla birlikte Romanya’da göreve başladıktan birkaç gün sonra İstanbul’a bir mektup gönderen Prens Carol, Osmanlı sultanına sadakatini bildirmiş, Osmanlı Devleti’nin Romanya üzerindeki hükümlerlik haklarını tanıdığını ifade ederek İstanbul’a gelip Sultan Abdülaziz’e saygılarını sunmak arzusunda olduğunu beyan etmiştir⁶².

Osmanlı basınına yansıyan haberler incelendiğinde 1866 yılı yaz aylarının Prens Carol için bazı zorluklarla geçtiği de dikkati çekmektedir. Bir yandan yöneticiliğinin tasdiki için İstanbul’dan onay almak adına girişimlerde bulunan Prens, öte yandan ülke içerisindeki karışıklıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1866 yılı Temmuz ayı içerisinde Bükreş’te faaliyet gösteren ihtilalci bir komitaya karşı askerî müdahale gerçekleştirilmiş⁶³, Bükreş’in güneyinde yer alan Tuna kıyılarında bir takım asayiş sorunları yaşanmıştır⁶⁴. Ağustos ayında ise Fransız basınından nakledilen haberlere göre halkın

⁵⁴ Giurescu, *a.g.e.*, s. 204.

⁵⁵ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 389, 7 Zilhicce 1282/22 Nisan 1866, s. 3; *Tasvîr-i Efkâr*, No: 384, 17 Zilhicce 1282/2 Mayıs 1866, s. 1.

⁵⁶ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 398, 23 Zilhicce 1282/8 Mayıs 1866, s. 1.

⁵⁷ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 388, 2 Muharrem 1283/17 Mayıs 1866, s. 2.

⁵⁸ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 402, 29 Zilhicce 1282/14 Mayıs 1866, s. 2.

⁵⁹ Bu hususta Gleny Boğdanlı Cuza’nın görevinden zorla azledilmesinden sonra Katolik Hıristiyan bir Alman prensinin yerine getirilmesinin Boğdan halkı tarafından Ortodoksluğun ve Yaş’ın gücünün azalması anlamına geldiğine dikkat çekmektedir. Misha Gleny, *Balkanlar 1804-1999*, Çev. Mehmet Harmanacı, Sabah Kitapları, İstanbul 2001, s. 76.

⁶⁰ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 392, 16 Muharrem 1283/31 Mayıs 1866, s. 1.

⁶¹ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, No: 411, 11 Muharrem 1283/26 Mayıs 1866, s. 1.

⁶² Karal, *a.g.e.*, C. III, s. 12.

⁶³ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 625, 3 Rebîülâhir 1285/23 Temmuz 1868, s. 1.

⁶⁴ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 627, 7 Rebîülâhir 1285/27 Temmuz 1868, s. 1; No: 628, 8 Rebîülâhir 1285/28 Temmuz 1868, s. 1-2; No: 631, 12 Rebîülâhir 1285/1 Ağustos 1868, s. 1; No: 634, 16 Rebîülâhir 1285/5 Ağustos 1868, s. 2.

Carol’un kötü yönetiminden dolayı memnuniyetsizlik içerisinde olduğu, Yahudilerle ilgili bir konudan dolayı birkaç bin kişinin Meclis’e hücum etmek istediği raporlanmıştır⁶⁵. Bununla birlikte Eflak ve Boğdan’ın ayrılmasından yana olanlar 10 Ağustos 1866’da olay çıkartmış⁶⁶, 15 Ağustos’ta ise kabinedeki vekillerin tamamı görevlerinden istifa etmişlerdir⁶⁷. Memleketeyn’de yaşanan karışıklıkların önünün alınamaması üzerine Osmanlı Devleti tarafından yabancı devletlere birer nota gönderilmiş ve mahallî idarenin bu karışıklıklara son verememesi durumunda Bâb-ı Âlî’nin asayiş ve emniyeti sağlamak için gerekli tedbirlere başvuracağı bildirilmiştir⁶⁸.

Tuna’nın kuzeyinde yaşanan bu sorunlara ilave bir diğer sıkıntı ise Prens Carol’un halen Osmanlı idaresi tarafından İstanbul’a davet edilmemiş olmasıdır. 1866 yılı Ağustos ayında kaleme alınan bir gazete haberinde Prens Carol’un İstanbul’a gelmek niyetinde olduğu ancak Memleketeyn topraklarında yaşanan kolera salgını nedeniyle bu ziyareti ertelemek zorunda kaldığı bilgisi yer almaktadır⁶⁹. Ancak aynı dönemde basında yer alan bir başka haberde ise Carol’un prensliğinin Osmanlı Devleti tarafından halen resmen tasdik edilmediğine vurgu yapılmaktadır⁷⁰. Osmanlı basınında bu tip haberler çıkmasına rağmen şüphesiz ki, bu tarihlerde Bâb-ı Âlî ile Bükreş arasında ve Osmanlı Hariciyesi ile büyük devletlerin temsilcileri arasında gerçekleştirilen müzakerelerde Prens Carol’un İstanbul’a gelerek Osmanlı padişahının hükümlerine statüsünü zedelemeyen Romanya tahtına oturmasının resmi olarak kabulü için yollar aranmıştır⁷¹. Bu süreçte dair ilk adımlardan biri Romanya Dışişleri Bakanı Barbu Stirbei ve beraberindeki heyetin Eylül 1866’da İstanbul’a gelişleri olmuştur⁷².

Yaklaşık beş ayın ardından Prens Carol, Bükreş ile İstanbul arasındaki ilişkilerin düzene girmesi ve idaresinin resmîyet kazanabilmesi adına Osmanlı başkentine seyahat etme zeminine kavuşmuştur. 1866 yılı Ekim ayında gerçekleşen bu ziyaret için Bâb-ı Âlî tarafından “İzzeddin Vapuru” Prensi karşılamak için Varna Limanı’na gönderilmiş⁷³, mihmandar olarak da padişah yaverlerinden Cemil Paşa görevlendirilmiştir⁷⁴. Prens Carol için bir önceki voyvoda Cuza için tertip edilen resmî merasime denk bir merasim yapılmasına karar verilmiştir⁷⁵. 24 Ekim 1866 günü İstanbul’a gelen Prens Carol, kendisini İstanbul’a getiren vapurla Osmanlı sultanının huzuruna götürülmüş, Sultan Abdülaziz tarafından kabul edilerek kendisine Memleketeyn voyvodalığı tevcih olunmuştur. Birkaç gün sonra bir kez daha padişahın huzuruna çıkan Prens Carol’a bu sefer birinci dereceden murassâ Osmanî nişanı verilmiştir⁷⁶. Toplamda dokuz gün süren temaslarının ardından Prens Carol, yine aynı vapurla İstanbul’dan ayrılmıştır⁷⁷. Prens Carol ülkesine döndükten sonra, Kasım 1866’da, Âlî Paşa’ya hitaben bir telgraf göndererek başkentte bulunduğu süre zarfında kendisine gösterilen alakadan dolayı başta Sultan Abdülaziz’e ve diğer yetkililere teşekkürlerini bildirmiştir⁷⁸. Bu ziyaret ile birlikte Eflak ve

⁶⁵ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 414, 8 Rebiülâhîr 1283/19 Ağustos 1866, s. 3.

⁶⁶ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 509, 14 Rebiülâhîr 1284/15 Ağustos 1867, s. 2.

⁶⁷ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 510, 18 Rebiülâhîr 1284/19 Ağustos 1867, s. 2.

⁶⁸ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 666, 3 Receb 1285/19 Ekim 1868, s. 2.

⁶⁹ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 469, 7 Rebiülâhîr 1283/18 Ağustos 1866, s. 1.

⁷⁰ *Tasvîr-i Efkâr*, No: 411, 25 Rebiülevvel 1283/7 Ağustos 1866, s. 1.

⁷¹ Bu süreçte yaşanan gelişmeler ve uzlaşma ortamının sağlanabilmesi için gerçekleştirilen girişimlerle ilgili bkz. Kapıcı, *a.g.m.*, s. 143-148.

⁷² *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 491, 8 Cemâziyelevvel 1283/18 Eylül 1866, s. 1.

⁷³ *BOA. İ. HR. 222/12960-1.*

⁷⁴ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 513, 9 Cemâziyelâhîr 1283/18 Ekim 1866, s. 1; No: 514, 11 Cemâziyelâhîr 1283/20 Ekim 1866, s. 1.

⁷⁵ *BOA. İ. HR. 222/12934.*

⁷⁶ Karal, *a.g.e.*, C. III, s. 12; *Takvîm-i Vekâyi*, No: 866, 4 Receb 1283/12 Kasım 1866, s. 1-2. Ayrıca Sultan Abdülaziz Prens Carol’a kabzası purlanta ile süslenmiş bir kılıç da hediye etmiştir. *BOA. İ. HR. 223/13005.*

⁷⁷ *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 521, 21 Cemâziyelâhîr 1283/30 Ekim 1866, s. 1.

⁷⁸ *BOA. İ. HR. 222/12958; 223/13026-3.*

Boğdan’ın Romanya adı altında, kâğıt üzerinde Osmanlı Devleti’ne bağlı statüsü geri dönülmez bir şekilde tescillenmiştir.

Sonuç

XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti’nin temas içerisinde bulunduğu Romanya toprakları, yaklaşık 450 yıl boyunca İstanbul’un hakimiyet alanı içerisinde kalmıştır. Fatih Sultan Mehmed devrinde gerek Eflak ve gerekse Boğdan’da kurulan Osmanlı idarî sistemi; temel yapısı itibarıyla yerli voyvodaların yöneticiliğine dayalı ve voyvodaların özerk bir iç siyaset takip edilmesine imkân tanıyan gevşek bir bağlılık yapısını öngörmüştür. Osmanlıların kuruluş asırlarında karşılıklı antlaşmalarla tesis edilen bu sistem, duraklama/gerileme sürecine giren Osmanlı Devleti’nde idarî aksamaların gün yüzüne çıkması, ekonomi-askeriye gibi temel devlet idare alanlarında sorunların baş göstermesi ve başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarını hedef almaya başlaması gibi nedenlerden dolayı XVIII. yüzyıldan itibaren aşınmaya başlamıştır. Bunlara ilaveten yakınçağda başta çok uluslu devletler olmak üzere tüm dünyada etkisini göstermeye başlayan nasyonalist akımlar Memleketeyn olarak adlandırılan Rumen prensliklerinde de çeşitli kaynaşmaların başlamasında etkili olmuştur. Tüm bu nedenlerden dolayı İstanbul-Bükreş ve İstanbul-Yaş ekseninde kurulan ilişkilerin zaman içerisinde kaçınılmaz bir şekilde şekil değiştirmeye başladığı görülür.

İlk olarak XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı idaresi tarafından ortaya atılan radikal değişim planı Osmanlı Devleti ile Eflak ve Boğdan arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu beyliklere yerli voyvoda atanması usulünden vazgeçilerek Fenerli Rum beylerinin atanmaya başlaması taraflar arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesinin ana kaynaklarından olmuştur. Sonuçları açısından bakıldığında oldukça başarısız bir model olarak değerlendirilebilecek olan bu karardan, bir asır sonra vazgeçilmiş ancak bu sefer de giderek saldırgan bir hâl alan Rus dış siyasetinin etkileri Eflak ve Boğdan’da zayıflayan Osmanlı hakimiyetinin ve beyliklerdeki idarî istikrarın giderek bozulmasına neden olmuştur.

Eflak ve Boğdan’ın birleşmesi sürecinin ana başlangıç noktasını oluşturan gelişme ise yine bir Rus saldırgan politikasının ürünü olarak yaşanan Kırım Harbi olmuştur. Osmanlılar, İngiltere ve Fransa gibi iki büyük gücün desteğini alarak Ruslara karşı siyasî üstünlük kurabilmişse de savaş sonrasındaki diplomatik süreçler Eflak ve Boğdan’daki birleşme sürecine giden yolu aralamıştır. 1859 yılı başlarında Boğdanlı bir asker, Alexandru Ioan Cuza, hem Eflak hem de Boğdan voyvodası olarak seçilmesi Bâb-ı Âlî tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Ancak uluslararası konjonktürün Osmanlı politikalarının aleyhinde şekillenmesinden dolayı Cuza’nın iki beyliği bir arada idare etme hedefi zaman içerisinde kabullenilmek zorunda kalınan bir gelişme haline gelmiştir.

Yaklaşık yedi yıl süren Cuza’nın birleşik beylikleri idare devrinin sürpriz bir müdahale neticesinde sona erdirilmesi Bâb-ı Âlî açısından bakıldığında hem büyük bir fırsat hem de büyük bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki, Osmanlı idarecilerinin sadece Cuza’nın şahsına özel olarak izin verdiği birleşik prenslikler idare modeli yaşanan bu darbe ile son bulmuştur. Buradan hareketle Osmanlı yönetimi beyliklerin tekrar eskisi gibi ayrı idare edilmesi yolunda çaba sarf etmiştir. Bununla birlikte Cuza devrinin sona ermesi ve sonrasında Bükreş’te kurulan geçici yönetimin Eflak ve Boğdan’ı yabancı bir prensin idaresi altında birleştirme politikası gütmesi Bâb-ı Âlî için Romanya’daki hükümlerlik haklarına yönelik tarihî tehditlerden biri olmuştur. Çünkü 1856-1866 yılları arasında geçen 10 yıllık diplomatik gelişmelere bakıldığında de facto olarak gerçekleşen birleşme fikrini geçici ve kişiye özel olarak tanımlayıp Eflak ve Boğdan’ın birliği fikrini yumuşatmaya çalışan Osmanlı yönetimi ikinci defa aynı tehditle karşılaşmıştır.

Osmanlı dış politikasının uluslararası kamuoyundan destek alarak ayrı beylik idaresi anlayışına geri dönülmesini öncelleyen siyaseti beklenen desteği alamamış, bununla birlikte Romanya topraklarındaki birlik yanlılarının 10 sene öncesine göre daha yüksek sesle ve cesur adımlar atmayı başarması neticesinde Alman hanedan üyelerinden Prens Karl Hohenzollern Sigmaringen (Carol) kısa süreli bir siyasi tartışma ortamının ardından birleşik Rumen prensliklerinin başına geçmiştir. Osmanlı idaresi her ne kadar bu kararı kabul etmeme yönünde kararlı bir siyaset takip etmeye çalışsa da kısa bir süre sonra Eflak ve Boğdan’da geri dönülmez bir hal alacağı aşikâr olan birlik kararını kabul etmek zorunda

kalmıştır. Prens Carol da İstanbul ile mücadele etmek yerine ılımlı mesajlar vermeyi ve bir önceki voyvoda Cuza gibi Osmanlı hakimiyetini tanıdığını ve Osmanlı padişahına bağlılığını sunduğunu açıkça belli ederek birlik fikrinin devamından yana olmuştur.

Prens Cuza’nın 1860 yılındaki ziyaretinin ardından Prens Carol’un da benzer bir sürecin ardından İstanbul’a gerçekleştirdiği ziyaret ile birlikte Eflak ve Boğdan beyliklerinin Osmanlı nazarında ayrı voyvodaliklar olduğu fikri tamamen tarihe gömülmüştür. Uluslararası siyasetin desteğini de arkasına alarak iki prensliği birleştirme başarısı gösteren Cuza, Osmanlı başkentine gerçekleştirdiği seyahatin ardından şahsının idare süresi ile sınırlı olmak şartıyla iki beyliğin birleşmesini sağlamışken, Cuza’dan altı yıl sonra benzer bir sürecin ardından Bükreş’te idareyi ele alan Alman prensi Carol da bir önceki voyvodanın izinden giderek İstanbul’a gelmiş, Osmanlı padişahına bağlılığını bildirmiş ve nihayetinde Eflak ile Boğdan’ın tek bir kişinin idaresi altında kalması planını bizzat onaylatmayı başarmıştır. Cuza’nın ardından Carol’un da iki beyliği birden idare yetkisini ele alması neticesinde Romanya’nın birliği geri dönülmez bir statü kazanmış olmakla birlikte, orta vadeli süreçte bağımsız Rumen devletinin kurulması yolunda da önemli bir adım atılmıştır. Carol’un tahta çıkışı aynı zamanda Balkanlar ve Güneydoğu Avrupa’da, diğer milletlerin aksine, Osmanlı hakimiyetinden ayrılmak için isyana ve silaha başvurmak yerine siyasi konjonktürden istifade etmek yolunda siyaset izleyen Rumen birlik-bağımsızlık yanlılarının yeni bir zaferi olarak tarihe geçmiştir. 1866 yılı sonundaki bu ziyaretin ardından Bâb-ı Âlî tarafından da net bir şekilde meşruiyeti kabul edilen Carol, artık İstanbul’a yıllık vergi ve kâğıt üzerinde kalan bir bağlılık beyanından ibaret olan bağları kopartmak için, yine uluslararası siyaset arenasında uygun zamanı bekleyen taraf haline gelmiştir.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Sadâret, Düvel-i Ecnebiye Evrakı (A.) DVN. DVE.): 80/4.

Sadâret, Mühimme Evrakı (A.) DVN. MHM.): 31/34.

Hâriciye Nezâreti, Mektûbî Kalemi (HR. MKT.): 352/76.

İrâdeler, Hâriciye (İ. HR.): 151/8004; 179/9867; 219/12710; 222/12934; 222/12958; 222/12960-1; 223/13005; 223/13026-3; 333/21409.

Gazeteler

Ceride-i Havâdis, No: 1009; 1011.

Rûznâme-i Ceride-i Havâdis, No: 351; 352; 353; 357; 360; 361; 362; 365; 366; 367; 373; 375; 377; 380; 381; 385; 386; 387; 388; 389; 390; 391; 396; 398; 401; 402; 411; 416; 419; 469; 491; 513; 514; 521.

Takvîm-i Vekâyi, No: 600; 866.

Tasvîr-i Efkâr, No: 379; 382; 384; 385; 386; 388; 392; 411; 414; 509; 510; 625; 627; 628; 631; 634; 666.

Tercümân-ı Ahvâl, No: 782; 783; 785; 789; 790.

Telif-Tetkik Eserler

BİRBUDAK Togay Seçkin; “The Question of Romanian Union and Alexandru Ioan Cuza’s Visit to İstanbul”, *Revista de Istorie Militara*, No: 5-6, 2014, s. 3-11.

BULEI Ion; *Romanii in Secolele XIX-XX*, Editura Litera, Bucureşti 2011.

ÇİFTÇİ Cafer; “Bâb-ı Âlî’nin Avrupa’ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan’da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 7, S. 26, Yaz 2010, s. 27-48.

ÇOPUR İzzettin; *Tarihte Türk – Rumen İlişkileri*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

DANIŞMEND İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.

DECEI Aurel; “Boğdan”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, ETAM Matbaası, Eskişehir 2001, s. 697-705.

DECEI Aurel; “Eflak”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, ETAM Matbaası, Eskişehir 2001, s. 178-189.

ERİM Nihat; *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

- GIURESCU C. Constantin (Ed.); *Chronological History of Romania*, Editura Enciclopedica Romana, Bucharest 1974.
- GLENNY Misha; *Balkanlar 1804-1999*, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 2001.
- GUBOĞLU Mihail; “Osmanlılarla Romen Ülkeleri Arasındaki İlk Devir İlişkileri (1368–1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrultmalar”, *IX. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: 21–25 Eylül 1981), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 829–843.
- KAPICI Özhan; “Prens Kuza’dan Prens Karl’a: 1866 Romanya Krizi Karşısında Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 32, S. 2, Aralık 2015, s. 119-154.
- KARAL Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, trh.
- KARPAT Kemal; “*Erdel*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 280-283.
- KARPAT Kemal; *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev.: Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004.
- KUTLU Sacit; *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzylında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- MAXİM Mihai; “Romanya (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 168-172.
- PAPP Sandor; “Eflak ve Boğdan Voyvodalarının Ahidnâmeleri Üzerine Bir İnceleme: Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuzeybatı Hududundaki Hıristiyan Vassal Ülkeleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 744–753.
- SÖZEN Zeynep; “*Osmanlı Kültürünün Eflak ve Boğdan’ın Yaşamına Etkisi*”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15–22.
- TANSEL Selâhattin; *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- TÜRKGELDİ Ali Fuat; *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. I, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- YALÇINKAYA M. Alaattin; “Osmanlılar Döneminde Eflak ve Boğdan (Memleketeyn)”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Der. Osman Karatay–Bilgehan A. Gökdağ, Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 386–396.

KÜLTÜREL HUMOR ve EMİR KUSTURICA SİNEMASI

Mustafa SÖZEN*

Öz: Bu makale, kültürel humor ve Emir Kusturica sineması arasındaki bağıntıların panoramik bakış altında ele alınıp değerlendirilmesi üzerine kurulmuştur. Çalışmanın giriş bölümünde mizah, estetik deneyim ve Balkan kültürü arasındaki ilişkilere değinilmiş, bir sonraki kısımda Emir Kusturica sinemasının ana özellikleri belirtilmiş ve son kısımda da onun filmografisinin en önemli dokuz filmi ele alınarak daha yakın plandan bakılmaya çalışılmıştır. Humor olgusu son tahlilde kültürel insan deneyimidir ve bunun nedeni de mizahın dil ve kültürel dokuya derinden bağlı oluşudur. Humor, sanatsal biçimlerde (özellikle dramatik olanlarda), bireysel ahlaksızlıkların, kötülüklerin ya da eksikliklerin bazı zamanlarda alay, ironi, parodi veya başka yöntemlerle kınanması için kullanılan bir araç niteliği taşır. Balkan coğrafyası kültürel humor bağlamında ele alındığında onun kendine özgülüğü hemen fark edilir. Balkan toplumu, mizah olgusunu hayatın doğal bir özelliği olarak görme ve mümkün olan her zaman/mekânda kullanmaya eğilimlidir. Emir Kusturica sineması da bu bağlamda özel bir yere sahiptir. Onun filmleri kendi coğrafyasında kök salmış humor'u, kelimenin tam anlamıyla insanların yaşam praksiyle sorunsuz bir şekilde birleştiren yaratımlardır. Kusturica Balkan zihniyetini humor prizması aracılığıyla yansıtırken, ideolojik yanlışları ve bu toplumların totaliter ruha tepkimelerini alegoriler üzerinden de eleştirir. Bu da onun filmlerindeki humor öğesinin taşıdığı rolün sadece eğlence değil, düşünsel temelli bir sanat olarak da öne çıkmasını yaratır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Humor, Balkan Mizah Anlayışı, Sanatsal Yaratımlar, Emir Kusturica Sineması.

CULTURAL HUMOUR AND EMİR KUSTURICA CINEMA

Abstract: This article is set upon the evaluations of the relations between cultural humour and Emir Kusturica's cinema through a panoramic perspective. In the introduction, the relations among humour, aesthetic experience and Balkan culture were touched upon and thereafter the main features of Emir Kusturica's cinema have been pointed out and lastly by considering his nine most important films his filmography has been subjected to closer scrutiny. Eventually, the case of humor is a cultural human experience. This is because humor is deeply connected to language and culture. Films, in artistic forms (especially dramatic ones), is a tool used to condemn individual deprivations, evils, or deficiencies, sometimes through ridicule, irony, parody or other means. When Balkan geography is considered in connection with the cultural humour, its self-specificity immediately becomes obvious. The Balkan society tends to view the phenomenon of humour as a natural quality of life and use it in every possible occasion. Emir Kusturica's cinema, in this respect, deserves a special place. His films are, in the strict sense, creative works combining smoothly the humor rooted in his own geography with the life praxis of people. Kusturica's cinema, in this sense, comprises another dimension. He, while reflecting the Balkan mentality through the prism of humor, criticizes the ideological inaccuracies and reactions of these societies to totalitarian spirit through allegories. This too, creates the preceding humorous role in his films not only as an entertainment but also as a form of art.

Key Words: Cultural Humor, Balkan Sense of Humour, Artistic Creations, Emir Kusturica's Cinema.

Giriş

Emir Kusturica sineması hakkında konuşulacaksa yapılacak ilk şey 'Balkan' ifadesinin içerdiği anlam nedir sorusuna bir yanıt verebilmektir. 'Balkanlar' gerçekte nerededir sorusunun yanıtı ise başlangıç noktasını oluşturur. Balkan kavramının sınırları çok kez net bir şekilde tanımlanamaz. Bunun nedeni onun belirgin bir coğrafi parçadan çok epistemolojik bir anlam içermesidir. Eski Yugoslavya,

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, e-mail: sozen@akdeniz.edu.tr, ORCID:0000-0003-0211-1620.

Romanya, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan gibi ülkelerdeki belirli toplulukların (Slav, Latin, Yunan ve Türk kökenli) ortak paydaları bu bütünlüğü oluşturmaktadır. Batı Avrupa'nın algısına göre tanımlanan 'Balkanlar' kavramı, bu ülkelerdeki etnik grupların birbirinin yerine geçen, birbirinden ayırt edilemeyen bir kavramsallaştırma içinde her seferinde yeniden üretilmektedir.

Kültürel coğrafyanın içinde yer alan iki alt alan da bu algının bilimsel sınırlarını çizmeye yarar. Bunlar Sembolik Coğrafya (symbolic geography) ve Duygusal Coğrafya (emotional geography) terimleridir¹. Aşağıdaki paragrafta her ikisini de bulabilmek mümkündür.

Balkanlar denildiğinde göz önüne gelen şey bir karakter, bir içtenlik, bir ruh duyarlılığının yarattığı kırık ve sıcak atmosfer ile biraz da Akdenizli olmayı içinde barındıran imgelemler bütünüdür. Balkan tarihinin getirdikleriyle bu coğrafyanın insanları hem ayrı gibi durmakta hem de bir o kadar birbirine benzemektedir. Bir başka deyişle bu coğrafyadaki tüm halkların ulusal bölünmelerine karşın paylaştıkları bir 'Balkan zihniyetinden' söz etmek mümkündür. Sözgelimi Yunanlı ünlü yönetmen Angelopoulos, Balkan halklarının tüm farklılıklarına karşın içinde müzik, dil, mutfak gibi yüzyıllar boyu iç içe girmiş değerlerinin varlığını gözeterek bir Akdeniz ruhu gibi bir Balkan ruhundan da söz edebileceğini söyler ve 'Panait İstrati veya İsmail Kadere okuyun, bu ruhu görürsünüz' diyerek dile getirdiği iddiasını somutlaştırır².

Balkan sineması kavramı da bu bağlam üzerine oturur. O coğrafi bir birliktelik ve ortaklıktan öte, duyguların ortak paydasında oluşan yaşam biçimlerini içeren bir tanımlama olarak öne çıkar. Bu sinemayı oluşturan özellikler şöyle sıralanabilir:

- Politik film,
- Karmaşık bir tarihi ve hatta 'medeniyetler çatışmasını' yansıtmak,
- Belirli bir ahlak anlayışına ve aşırı öfkeye sahip otantik karakterler,
- Sembolizm,
- Rüyadan kaynaklanan fantastik yapı,
- Kara komedi,
- Yol filmleri.

Bu özellikler göz önünde alındığında, zıtlıklarla dolu bir gerçekliğin oksimoronik bir şekilde algılanmasıyla üretilen, canlılık ve kara mizahla karakterize edilen Balkan duyarlılığıyla oluşturulma niteliği öne çıkmaktadır. Bu duyarlılığın sanatsal yansımaya dayalı özgün örnekleri en çok sinema sanatında kendine yer bulmuştur³.

Bu ortaklık -ki genel anlamda bütün filmlerde gözlenebilir bir ruhsal benzeşimdir- her sahnenin bir alt metin barındırması, kurgusal karakterlerin gerçek kurumlar ve insanlara göndermeler yapması ve hayata dair her şeyi genel tarz olan iyimserlikle anlatma ortak paydasını içerir. Örneğin bu çalışmanın öznesi olan Emir Kusturica sinemasında, mizahın getirdiği kakhaha üzerinden toplum eleştirisi yapılmakta; korku, hüznün ya da öfke gibi birbiriyle çelişen unsurlar birlikteliğinde seyirciye alternatif perspektifler sunulmaktadır⁴.

¹Duygusal coğrafya, kültürel coğrafyanın özelleştirilmiş bir alanını içerir. Toplumsal/bireysel duygu durumlarının coğrafi yerlerle olan ilişkisi ve bunların bağlamsal olarak nasıl oluştuğuna dair disiplinler arası ilişkiler kuran bir çalışma alanıdır. Sembolik Coğrafya ise bir anlamda genel zihinsel harita anlamındadır. Bir yerin/uzamın öznel temsillerini içerir. Bazı yerler toplumsal zihniyette sembolik anlamlar taşır. Toplamların da bu yerlerle olan ilişki biçimleri bilişsel olarak seçicidir ve bazen de kasıtlı olarak çarpıtılmış biçimdedir. Sembolik coğrafya tıpkı duygusal coğrafya gibi disiplinler arası ilişkiler ağına sahip bir çalışma alanıdır. (Bkz. Hyden, Braxton, Davidson, Wood soyadı başlangıçlı olan kaynakçalara).

²Atilla Dorsay, 100 Yılın 100 Yönetmeni, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 137.

³Marian Tutui, Do the Balkans Imply a Peculiar Sensibility? 2011, <http://www.altcine.com/details.php?id=781>. Erişim tarihi Mayıs 2021.

⁴Gülünç, sıra dışı, eğlenceli, satirik bir dille yaklaşımın adı olan mizahın ana karakteri eleştirel olmasıdır. Batı kültüründe 'humor' olarak kavramsallaştırılan mizah, toplumsal işlev içinde değerlendirilmekte, güldürürken sorgulamayı hatta yıkıcılığı içermektedir. Gelenekler, töreler, toplumsal sistem ve yönetimler, iktidarların yarattığı adaletsizlikler mizahın konusu ve

Bu genel tanımlamanın yanı sıra bölgenin sosyo-politik boyutlarına da değinmek gerekir. İlki, Balkan coğrafyasının -deyim yerindeyse- sürgünlerin, göçlerin ve çatışmaların alan bulduğu bir mekân olmasıdır. Robert Kaplan'ın yazdığı gibi, 'Zor bir etnik tarih, kendi başına, Yahudi Soykırımı'na benzer koşullarda yüz binlerce can kaybına neden olmuştur⁵. Doğaldır ki insanın içini burkan bu konu, Balkan sinemasında çoğu kez yer bulmakta; bu nedenle 'Balkan filmi' dediği vakit, ilk önce bölgenin çatışmalı yapısını gözler önüne seren, kırsalda geçen filmler akla gelmektedir. İkinci boyut ise bu coğrafyada bir dönem hüküm sürmüş olan Sosyalist rejimin varlığıdır. Sinemanın devlet tekelinde olması sanatçılara kısıtlamalar getirmiş ya onları propaganda filmleri yapmaya ya da sansür engelini aşmak için sembolik ve/veya metaforlar içeren imgelere kucak açan anlatılar kurmaya zorlamıştır. Bu sorunsal konum da bir anlamda özgün estetik bir deneyim sağlama üzerinden -çok yerde- sinemanın mizahi bir temele oturmasını getirmiştir.

Yugoslav sinemasının son yirmi yıllık panoramasına bakıldığında, Emir Kusturica, Rajko Grlic, Goran Markoviç, Srdjan Karanoviç, Slobodan Sijan, Milcho Mançevski ve Goran Paskaljeviç gibi yönetmenler ile canlı, yaratıcı ve provokatif anlatıların üretildiği bir alan olduğu rahatça görülür. Bu yönetmenler arasındaki ortak payda sosyal hicivleri bir araya getirme, sürrealizme sınırlı yaklaşım, yaşadıkları her şeye rağmen kişisel mutluluğu bulmaya çalışan kişilerin şakacı ve hayal gücünü yansıtan anlatılar kurmuş olmalarıdır. Bu anlatılar birçok nesil tarafından ezberlenmiştir, çünkü onların kültürleri, sosyal ve siyasal gerçekleri çalgınca ve ironik bir tonla algılamaya yatkınlık göstermektedir. Hırvat yönetmen Rajko Grlic'in şu sözleri bunu daha iyi açıklar: 'Eski Yugoslavya'da kahkaha, bizim için bir hayatta kalma yoludur, acı çekmeden komedinin olmayacağını biliriz'⁶.

1. Çalışmanın kapsamı ve sınırları

Çalışmanın oturduğu düzlem Balkan coğrafyasında ortak bir payda olarak yaşanan kültürel humor ile Emir Kusturica sinemasının kesişimi ve bunun yarattığı estetik deneyimin filmler üzerinden irdelenmesidir. Kusturica'nın filmlerini daha iyi anlamak için biri bağımsız, üçü bağımlı dört değişken seçilerek bunlar üzerinden bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu değişkenler;

- a) Balkan kültürünün genel bir görünümü,
- b) Kusturica sinemasının tematik yapılanması,
- c) Kusturica sinemasında film formu ve film estetiğinin inşa boyutları,
- d) Filmlerde açık ya da örtük şekilde yer verilen ideolojik ve politik alt alanların, Balkanlara özgü humor kullanımıyla nasıl ilişkilendirilmiştir.

Çalışmaya, evren ve örnekleme bağlamında bakıldığında, Kusturica sinemasını oluşturan unsurların şu rakamlardan oluştuğu görülür: Yönetmen olarak on iki uzun metrajlı filmi vardır ve bu on iki filmin sekizinin senaryo yazımını da gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada on iki filminden dokuzu ele alınarak irdelenmiştir. Örnekleme açısından bu sayıdaki filmin yeterli ölçüde evreni temsil edecek verileri taşıyacağı açık bir gerçekliktir.

---

temel eleştiri nesnesidir. Mizah, bu nedenle insanlığın özgürleşebilme özne/ergil olma bilincini ve mümkün/bütünsel insan olma özlemini ayakta tutan dönüştürücü praksislerden biridir (Artun Avcı, 2003). 'Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece'. Bu çalışmada 'mizah' yerine humor kavramının kullanılma nedeni birçok çalışmada 'mizah-komedi-espri' kavramlarının çoğu kez yerli yerinde kullanılmamasından dolayıdır. Yabancı bir kavram olan humor bu anlamda doğru bir tercih gibi gözükmektedir.

⁵Andrew Horton, Laughter Dark & Joyous in Recent Films from the Former Yugoslavia. Film Quarterly, Vol. 56, No. 1 (Fall 2002), pp. 23-28 Published by: University of California Press, 2002, s. 24.

⁶Horton, a.g.e., s. 24-25.

2. Emir Kusturica Sineması

Filmleriyle Cannes ve Venedik Film Festivali gibi Avrupa'nın önde gelen birçok festival tarafından sayısız ödüle layık görülen Kusturica, Balkan Kültürünü ve sinemasını dünyaya tanıtan en büyük isimlerden biri olarak kabul edilir⁷.

Kusturica, 1960'larda en prestijli sinema okullarından biri olan FAMU'da eğitim görmüştür. Etkilendiği yönetmenler -bir anlamda akıl hocaları- Renoir, Fellini ve Buel'dir. Çağdaşları arasında ise, 'sıra dışı' olan sinemacılara hayranlığını belirtmektedir: Tarantino, Takeshi Kitano ve Kaurismaki Kardeşler önde gelen isimlerdir⁸. Yönetmenlik kariyeri başarılarla dolu olan Kusturica'nın filmlerin neredeyse hepsi uluslararası ödüller kazanmıştır.

Bir hikâye anlatıcısı olarak Emir Kusturica'ya bakıldığında onun içine doğduğu kültürün çeşitliliğini ve kaotik yapısını, fantastik öğelerle harmanlayarak sinemasal bir evren kurduğunu söylemek mümkündür. Anlatılan hikâyeler Balkanların çok kültürlü ortamını yansıtır. Bu ortam neşenin ve acının sözgelimi düğünün ve cenazenin aynı anda yaşanabileceğinin normalleştirildiği bir kültür örüntüsünün görsel şöleni gibidir. Onun birçok filminde Latin Amerika'nın 'Büyülü Gerçekçilik' anlayışına yakın düşen dokunuşları görebilmek de mümkündür⁹. Neredeyse tüm filmlerinde yoğun görsel hayal gücü sergileyen ve mizahı saçma ve tuhaflıkla sarmalayan Kusturica'yı, günümüz neslinin en eğlenceli yönetmeni olarak tanımlamak abartılı bir önerme olmaz. Çünkü o, filmlerini izleyiciyi şaşırtan, son derece bireysel, coşkulu, zengin bir karnavalesk yapı içinde inşa eder; örneğin 'Çingenelerin Zamanı' filmi, bir Çingene trajedisine dayanmasına karşın 'Burlesk Komedi' ve 'Drama' gibi ikili bir türü içeren yapısıyla özgünlüğünü yaratır.

Burada bir anlam karışıklığı yaratmamak adına Emir Kusturica sinemasının temelini oluşturan humor öğesinin 'anlatı mizahı' (Narrative Humor) kavramından ayrı tutulma gerekliliğini belirtmek gereklidir. Narrative Humor -ağırlıklı olarak- anlatının bizzat kendi biçiminde mizahi oyun oynama bileşimlerini içerir¹⁰. Oysa kültürel olarak karmaşık karakterleri barındıran Kusturica'nın sinema evreni, çeşitli etnik gruplardan, dinlerden ve milliyetlerden gelen, tuhaf ya da marjinalleştirilmiş eylem ve olguları içeren bir yapılanmaya sahiptir. Örneğin çeşitli hayvanlar ile eylem/olgular arasındaki gerçeklik ve fantezi ikiliğinin farklı anlamsal boyutlar üzerinden ilişkilendirilmesi 'anlatı mizahı' kavramının ötesine taşınan özellikleri barındırır.

2.1. Emir Kusturica'nın Sinema Dili

Bakhtin'e göre karnaval, genel anlamda toplumsal yaşamdaki gündelik hayatı belirleyen tüm moral ve yasal kuralların, engellemelerin, kısıtlamaların ve düzenlemelerin askıya alındığı (bir anlamda karikatürleştirildiği) ve ayrıca da -özellikle- toplumdaki her türlü hiyerarşik kodların önemsizleştirildiği bir kavramsallaştırmayı içerir. Kusturica'nın anlatılarındaki özgünlüğü oluşturan boyutlardan biri de buradan, yani sosyal hiciv tarzından gelmektedir. Despotizmi hiperbolize eden içerikler oldukça önemlidir. Bu perspektiften ele alındığında Mikhaıl Bakhtin'in karnaval ve karnavalesk kavramlarının Emir Kusturica sinemasına uyarlanmasının humor bağlamındaki okumalara ufuk açıcı belirteçler taşıdığını söyleyebilmek de mümkündür¹¹.

⁷Oğuz Makal, Yönetmenleri ve Filmleriyle Gülmenin Sineması. Hayalperest Yayınları. İstanbul, 2017, s. 259.

⁸Judith Keene, The Filmmaker as Historian, Above and Below Ground- Emir Kusturica and the Narratives of Yugoslav History, Rethinking History, 2001, s. 235.

⁹Büyülü Gerçekçilik/Magical Realism akımı, daha çok Latin Amerikalı yazarların eserlerinde görülen bir anlatı biçimlenişidir. Bu akımın temel belirleyici özelliği rasyonel temelli gerçeklik algısının genişletilerek, hayal ile gerçek arasındaki sınırların kayganlaştırılması/bulanıklaştırılmasıdır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bakınız Bkz: E. Feyza Demir ve O. Otan 'Emir Kusturica Filmlerinde Büyülü Gerçekçilik' Yedi Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi. Dokuz Eylül GSF Yayınları, İzmir, 2023.

¹⁰Jeroen Vandaele, Narrative Humor (I) Enter Perspective. Poetics Today 31:4 (Winter 2010) by Porter Institute for Poetics and Semiotics, 2011.

¹¹Karnavalesk yapılanma ve sinema ilişkisi için Bkz: Mustafa Sözen 'Bakhtin'in Romanda Karnavalesk Kavramı ve Sinema' Akdeniz Üniversitesi GSF Dergisi, C. 2, S. 4, Antalya, 2009.

Bazı yazarlar Kusturica'yı bir humor ustası olan Fellini'ye benzetirler¹². O bir anlamda Balkanların Fellini'sidir. Seyirciler anlatılan hikâyeleri çoğu kez, sinematografik hayal gücünün, arzulara yönelik duygusalığın ve müziğin yarattığı coşkunun toplamı olarak deneyimlemektedir. Kısaca denilebilir ki Kusturica sinemasının değeri, bu farklı yapılanma boyutu üzerinden anlam kazanır. Eş deyişle Kusturica sinemasını özgün kılan temel faktör, filmlerinde Balkan kültürünün egzotik yansımalarının 'karnavalesk' şekilde inşa edilme boyutudur.

Hiciv, onun filmlerinin en güçlü unsurudur. Aslında bu filmleri 'kara mizah' üzerine kurulu anlatılar olarak adlandırmak da yanlış olmaz. Kusturica eski Yugoslavya ve onun sinemasal geleneğini odak olarak almasına karşın filmleri bundan fazlasını yapan etkimeler üretir. Onun filmleri coğrafi, kültürel, politik ve estetik sınırları kırar ve bunu yaparken de benzersiz bir mitoloji yaratımı sağlar. Kusturica'nın yönetmenlik perspektifindeki virtüözite başarısı 'anlatılarının ince dengesinde' açıkça görülebilir. Doğru hesaplanmış hiciv, alegorik görüntüler ve karakterizasyon örüntüsünü sinemasal dile dönüştürme yetisi onun anlatılarının başat özelliği gibidir. Sözelimi filmlerdeki karnaval havasında geçen düğünler, bu düğünlerdeki müzik ve doğaçlamalar gibi toplumsal performanslar, yalnızca kültürel kimlik oluşturma bağlamında değil aynı anda yaşamın getirdiği güvensizliklerin ortasında bir 'hayatta kalma ve direnişin araçları' olarak toplumun kendini yeniden üretme aparatları olarak da okunabilme imkânları sunmaktadır. Çünkü kahkaha, insanoğlunun trajik boşluğu ve varoluşun anlamsızlığı ile karşı karşıya kaldığında vereceği cevapların başında gelen temel öğelerden birisidir.

Emir Kusturica'nın imgesel tarzı, filmlerine farklı bir estetik katmakta ve melodramdan yoksun basit hikâye yapılarıyla seyircisinde sempati yanında farklı duygular da uyandırmaktadır. Bir başka deyişle filmlerinin anlatı(m) tercihlerini semiyolojik ve ideolojik standartların dışında konumlandırır. Kustrurica, seyircilerini barok, sürrealist ve daha önce hiç görülmemiş bir gerçeklik içindeki yolculuğa çıkartmaktadır. O, hikâyelerini ve karakterlerini benzersiz görsel öğelerle harmanlamakta ve bunu da her zaman arka planda örgülenen geleneksel yaşam tarzlarıyla dolu bir atmosfer üzerinden inşa etmektedir. Örneğin bir cenaze, bir evlilik seremonisiyle bir arada bulunabilir; kolektif hüznün akmasına paralel olarak bağırışlar ile kahkahalar arasında gidip gelmeler doğal bir birliktelik içinde yaşanabilir. Bir başka deyişle duyguların patlama noktasındaki anlara konulan olağanüstülükler, seyircinin kafasını karıştırmak yerine anlatımı güçlendirir ve her şey normalmiş gibi izlenimler yaratılır.

Kusturica sinemasında insanlar Hollywood karakterlerinin momentumundan yoksun ama aynı zamanda momentum arayışına da sahip değildirlir. Örneğin Wenders, Antonioni ya da Garrel'in filmlerinde bulunan amaç arayışı Kusturica sinemasında bulunmaz. Onların filmlerinde insanlar genellikle ağırlık ve hafiflik arasında sıkışıp kalırlar; buna karşın Kusturica sinemasında hafiflik verili bir şeydir, öyle ki intihar, cinayet, evlilik, başarı, gibi şeyler geniş ilgisizliğe sahiptir. Burası belki de sirk metaforunun en uygun olduğu alandır¹³.

Filmlerinde görülen slapstick sahneler sanki bir Fellini filmi duygusu uyandırır¹⁴. Hemen belirtmek gerekir ki onun gerçeküstücülüğe dayanan film dilinde, masalsı aşk hikâyeleri, kişilere eklenen umut ve hayaller tekrarlanmaktadır. Söylenen şudur: Hayat bir mucize ve gerçek aşk mucizeler yaratır. Eş deyişle onun filmleri baskın/ana akım sinemanın iyi ve kötü adamlar, ilkel veya uygar gibi ikili karşıtlıklar paradigmasını altüst eden yapılanmalara sahiptir. Öykülerin birçoğunda ayyaş; hırsız, üçkâğıtçı vb. ama insani yönleri de bir o kadar güçlü olan figürler vardır¹⁵.

Kusturica sinemasının bir diğer özelliği ise kendisine özgü mekân düzenlemeleri ve doğayı kullanmadaki yetkinliktir. Örneğin, 'Hayat Bir Mucizedir' filminde ana mekân, dağların arasından

¹²Tony Mc Kibbin, Chaos and Control: The Cinema of Emir Kusturica: Notes from the Underground by Goran Gocic', 2004, www.sensesofcinema.com/2004/book-reviews/cinema_of_emir_kusturica.

¹³Mc Kibbin, a.g.e.

¹⁴Keene, a.g.e., s. 233.

¹⁵Bu nedenle, Sırların onu sevmediği söylenmektedir. Çünkü Yugoslav kültürünü tüm dünyaya yalan yanlış bir Çingene kültürü olarak tanıtarak, insanları yanılttığına dair bir dizi düşünce dile getirilmektedir.

geçen bir tren yoludur ve film bunun üzerine inşa edilmiştir. Mekânlar gibi sözü edilmeye değer başka bir özellik de hayvanların yaşamda kendilerine düşen payı, filmlerde de hak ettikleri ölçüde almalarıdır. Kusturica, hayvanların doğal davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini, hem öyküye anlam katacak (çoğunlukla metaforik düzlemde), hem de izleyiciyi gülümsetecek şekilde örgülemektedir.

Değinilmesi gereken bir başka boyut da filmlerde yer verilen müzik, şarkılar ve eğlencenin hayatın 'yeniden yaratıcı' güçlerini vurgulayan mitolojik güçlere dönüşmeleridir. Belirtmek gerekir ki, bu neşe ve çokseslilik dikkatli seçimler yoluyla yapılmış; anlatı mimarisini ana akım sinemanın müzik ve neşe yaratımının çok uzağına düşürecek şekilde tasarlanmışlardır.

2.1.1.Kusturica Sinemasının Ses ve Müzik Tasarımı

Balkan kültüründeki sevinç ve hüznün gibi iki zıt duygunun aynı anda yaşanmasını sinemasal evreninde de seyirciye yaşatan Emir Kusturica, bu anlatım başarısını biraz da fonda yükselen Balkan ezgilerine borçludur. Balkanların akustik kültürü filmlerin anlatı mimarisindeki özel boyutu oluşturur. Kusturica filmlerinde, tüm ses ve görüntü tekniklerini tümleştirirken seslerle, müzikle, kelimelerle ve görüntülerle ustaca oynamakta ve doğal olarak da tahmin edilemeyen ve bir o kadar da çekici bir imge-ses evreni yaratmaktadır. Onun müzik, ses, mizansen, görüntü, ışık ve renklerle etkileşim yaratımının oldukça karmaşık bir görünüme sahip olduğu söylenebilir. Bu ustalıklı bileşim, seyircinin perdede yansıtılanlardan daha fazlasını 'görmesini' ya da görüntünün ötesine bakmasına davet eden bir nitelermeyi içerir.

Onun filmlerinde müziğin önemli bir rolü vardır; müzik, insanların birbirleriyle tanıştığı ve konuştuğu işlev içindeki öykülemeleri oluşturur. Müzik, kullanımı anlatıya bir nefes, bir yaşam, bir ritim verir; sahnedeki duyguya katılımı doğrudan ifade eder. Seçilen ton, çoğunlukla duyguları ve hareketleri kendi kültürel kodları içinde yeniden üretir. Bu gerçeküstü ses ve müzik evreni, öykü kişilerini gerçek ile hayal olanın arasındaki sınırın belirsiz olduğu bir dünyaya taşır¹⁶.

Kusturica, hemen hemen tüm filmlerinde anlatıma enerji vermek ve onu zenginleştirmek için öykü içinde alışılmamış bir gerçeklik yaratımı adına (bir anlamda farklı bir mood yaratımı) adına çok sayıda ve uzun süreli Çingene müziğine yer verir. Kendisiyle yapılan bir konuşmada söylediği şu sözler, sinematografisinin bir başka boyutunu da açıklamaya yarar: 'Bir yönetmen olarak, sahne oluşana kadar mozaik gibi birleştirebileceğim unsurlara sahip olduğumu keşfettim. Bunda çok müzikal bir şey var, rasyonel bir mesaj vermek yerine, sanki birbirinden çok farklı seslerden yola çıkarak seyircinin bilinçdışında melodik bir heyecan yaratmaya çalışıyordum gibi...'¹⁷.

Kusturica sineması diğer Balkan yönetmenlerinin -örneğin Angelopulos sinemasından- farklı yönü, daha ritmik ve hareketli bir yapıya sahip olmasıdır. Anlatılmak istenilen şey, coşku duygusuna sarmalanıp sunulmaktadır. Sözelimi hemen hemen her filminde (Çingeneler Zamanı, Arizona Rüyası, Babam İş Gezisinde, Kara Kedi-Ak Kedi, Yer altı, Savaş ve Aşk) düğün sahneleri vardır. Bu sahneler eğlence ve simgesel anlamlarla yüklü olarak inşa edilmişlerdir.

Kısaca, Kusturica'nın sinema dilinin (imge+ses) temel yönelimini, Balkan kültürünün diyonizyen (dionysien) temelli neşeli atmosferini, Hollywood hikâyesinin temeli olan Apollon'un duygularıyla bir füzyon içine sokmak olduğu söylenebilir. Sonuçta bu filmler hem duygusal hem de büyü; aynı anda hem grotesk ve hem de orantısızlık içinde olan ve bir o kadar da politik göndermelerden kaçınılmayan hoş bir diyonizyen aktivizm eşliğinde seyirciye sunulmaktadır.

¹⁶Emir Kusturica'nın üç filminin müziklerini Goran Bregovic yapmıştır. Bregovic Balkanlarda çok çeşitli etnik müzikal stilleri bilerek ve bunları benzersiz ve popüler bir karışım haline getirebilen ustalığa sahiptir. Onun müziği, Balkan ritmi ve çingene motiflerinin bir araya getirilmesinin yanında çağdaş yönelimlerle oluşturulmuş melodilerin -bakır nefesliler ve perküsyonlarla- özel yaratılar niteliğini taşımaktadır.

¹⁷Altuğ, a.g.e., s. 80.

3. Filmleri

Kustrica'nın sinematografisinde kısa filmler, belgeseller, TV için yapılmış filmler ve kurmaca filmlerin olmasının yanı sıra başka yönetmenlerin filminde rol aldığı yapımlar bile vardır¹⁸.

Bu çalışmada, onun şimdiye kadar yaptığı filmlerden -en önemlisi- kurmaca tabanlı dokuz uzun metraj çalışması ele alınıp değerlendirilmiştir. Her biri farklı anlatılar kuran bu filmler şöyle sıralanabilir: Dolly Bell'i Hatırlıyor musun? /Do You Remember Dolly Bell? (1981), Babam İş Gezisinde/When Father Was Away on Business (1985), Çingeneler Zamanı/Gypsies Times (1989), Arizona Rüyası/Arizona Dream (1993), Yeraltı/Underground (1995), Kara Kedi-Ak Kedi/Black Cat-White Cat (1998), Hayat bir Mucizedir/Life is a Miracle (2004), Bana Söz Ver/Promise Me This (2007). Savaş ve Aşk/ On the Milky Road (2016).

3.1.1. Dolly Bell'i Hatırlıyor musun? / Do You Remember Dolly Bell? (1981)

Öykü, II. Dünya savaşının ardından yaralarını henüz saramamış olan, 60'ların Saraybosna'sını fon alırken; 16 yaşındaki Dino'nun gözünden dönem toplumunun çeşitli yansımalarını sunar. Dino, Saraybosna'da yaşayan son kararı her zaman kendisinin verdiği bir baba ve baskıcı bir abinin olduğu ailenin oğlu olarak, suça eğilimli ve hipnoz ile uğraşan bir gençtir. Zaman içerisinde arkadaş çevresindeki serserilerden etkilenerek küçük suçlar işlemeye başlayan Dino ve arkadaşlarına -buluşmak için- toplandıkları yerin (bir tür Halkevleri) görevlileri enerjilerini daha iyiye yönlentmeleri için bir Rock'n Roll grubu kurmalarını önerirler ve bu oluşumu desteklerler. Dino böylece, yeni deneyimleri yaşamaya başlar. Dino bu arada gece kulüplerinde dans eden Dolly Bell'e âşık olur; babası bu sırada ölür. Aile, hep düşledikleri yeni yapılan evlerden birine taşınır ve Dino da sevdiği kadına kavuşamayıp, orkestrada şarkı söyleyerek hayat yoluna devam eder.

Avrupa Sineması'na ilk adımını bu filmle atan yönetmen, senaryoyu Boşnak şair Abdullah Sidran ile birlikte yazmıştır. Öykü, Dino'nun yaşadıkları ekseninde ülkenin değişimlerine paralel şekilde ilerleyen sade/yalın (slight) anlatı(m) yapısına sahiptir. Dönemin siyasi atmosferini yansıtmaya çalışırken; olaylar bilinçli bir şekilde, amatörce yapılmış izlenimi veren, yakın plan çekimleriyle oldukça da komik bir şekilde işlenir. Kusturica filmlerinin yapı taşı olan müzik tasarımı da kendisini daha ilk dakikadan itibaren gösterir¹⁹.

Filmde anlatılan, son derece doğal ve insancıl bir öyküdür; ancak yönetmen ince detaylara yaslanarak yaptığı analizlerle, 1960'lar Yugoslavya'sının içinde yaşadığı karmaşayı gözler önüne serer. Komünist/sosyalist dönem Yugoslavya'nın özeti gibi olan film, bir gencin gözünden ilk aşk, aile ilişkileri ve romantizmi anlatırken; Komünizmi inceden eleştiren, ona göndermelerle dolu, hayali bir masalı andırır. Filmde tamamen Kusturica'nın dünyasından olan bir aile yansıtılır. Farklı olduğu kadar tanıdık ve bir o kadar da eğlenceli tiplerin yer aldığı bu ailenin fertleri, birbirleriyle iletişim sorunu da yaşarlar. Baba figürü ise her zaman durumu düzeltmeye çalışırken işleri daha da karmaşık hale getiren bir tiptir. Günün birinde babanın ağır bir hastalık geçirmesi ve sonrasında hastanede kalmaya başlamasıyla çocuklar farklı bir dünyayla tanışıp, bir bakıma hayatı anlamaya çalışırlar.

Dino, kısa bir zaman dilimi içinde aşkı, ölümü, gelecek endişesini, o güne dek çocuk yaşamının dışında kalmış güvensizlikleri, ihanetleri özetle, gerçek dünyaya dair tüm sertlikleri tanımakta, yeni yetme bir çocuktan genç bir adama dönüşmektedir. İlk bakışta filmin karamsar bir atmosfere sahip olduğu düşünülebilir ama Kusturica, zor zamanlarda sığınılan en güçlü şey olan, yaşama tutunma arzusunun ve incelikli espri anlayışını filmine başarıyla yerleştirmiş, ortaya yoğun duygusallık ve eleştirel tavrın yanı sıra, eğlendirici de olabilen bir öyküleme çıkartmıştır. Dino ve arkadaşı Marbles'in komünizmi yaymak ve daha da önemlisi kızları elde etmek için hipnoz öğrenmeye çalışmaları, insan

¹⁸Kustrica, Süper 8 Öyküler/Super 8 Stories, (2001) adlı belgeselinde bir orkestrayı konu edinir. Kendisinin de içinde gitar çaldığı Çingene tekno-rock grubu 'No Smoking' orkestrasının konser turlarında yaşadıklarını eğlenceli bir biçimde anlatır. Film, Chicago Uluslararası Film Festivali'nde 'En İyi Belgesel Film' dalında 'Gümüş Plaket' ödülünü kazanmıştır. Örneğin, Roberto Ando'nun 'Gizemli Yolculuk/Secret Journey' (2006) adlı filminin kadrosunda yer almıştır.

¹⁹ Bu ilk filmi ile Venedik Film Festivali'nde 'Altın Aslan' ödülünü kazanmıştır (1981).

beyninin sonsuz güçte olduğuna inanan babanın, ölüm döşeginde bile dünyayı kökten değiştireceği iddia edilen -ütopik ama daha çok da komik- projeleri ilgiyle takip edişi; gençleri sokaklardan kurtarmak için kurulan amatör orkestranın İtalyanca repertuarı öyküye traji-komik boyut eklemenin unsurları olarak öne çıkar. Değınmek gerekir ki, Dino'nun hipnoz ile uğraşması sembolik bağlamda kullanılmıştır. Burada komünist 'öncü kişinin' hipnoz ile ilişkili olarak gösterilmesi anlamlıdır, çünkü her ikisi de diğler insanları manipüle etmektedirler.

Filmde müziğin önemli bir rolü vardır. Zoran Simjanoviç'in müziğı, karanlık ve üzücü olayların yansıtıldığı sahnelerin birçoğunda mutluluk ve keyif duygusu taşıyan Çingene melodilerine yer verilmiştir. Bu kullanımı 'Balkan kültürü-Kustrica-humor' bileşimi içinde değlerlendirmek gerekir.

Yönetmenin bir anlamda ilk filmi sayılan bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa sinemasında görülen 'neorealist' dramalara daha yakın düşer. Film, günümüzde halen Yugoslav sinemasının önemli bir eseri olsa da Kusturica'nın daha sonraki filmlerinin özgünlüğünü taşıyan - yönetmenin alâmetifarıkası sayılan- birçok öğeden de yoksun olduğunu da söylemek gerekir.

3.1.2. Babam İş Gezisinde/When My Father Was Away On Business (1985)

Öykü, 1948 yılında Yugoslavya Lideri Tito ile Stalin'in yollarının ayrılmasıyla Yugoslavya'da başlayan büyük karmaşa sırasında geçer. Soğuk Savaş döneminde Stalin ile Tito arasındaki ilişkilerin bir yansımaları sunan anlatı, altı yaşındaki Malik Malkoc'un gözünden (POV anlatı modu) verilir. Yansıtılan dönem, Stalin'in bir Tanrı olduğu, Tito'nun bir prens ve aynı anda insanların fakir olduğu bir zaman periyodunu içerir. Öyküde, kimin Tito yanlısı, kimin Sovyet düzeninden taraf olduğu bilinmeyen bu dönemde, en yakın dostların, hatta akrabaların bile birbirine güvenmekte zorlandığı karmaşanın Yugoslav halkı üzerinde yarattığı şaşkınlık, baskı ve korku, Malik'in üç kuşaktan aile bireyleri üzerinden yansıtılır²⁰.

Düşük düzeyde bir bürokrat olan Mesha, gazetede yayınladığı politik bir karikatür sebebiyle tutuklanır. Oğlu Malik'e 'babasının iş gezisinde olduğu' söylenir. Malik, süreç içinde trajik gerçeklerin farkında olmaya başlar. Genç bir çocuğun gözünden anlatılan filmin -yüzey düzlemde bakıldığında- yalın bir aile draması gibi okunmasına karşın, filmin alt metninde (sub-text), eski Yugoslavya'nın komünist toplumuna yönelik sert eleştiriler taşır. Malik, çevresinde yaşanan tüm olağandışlıkları küçük gözleriyle anlamlandırmaya çalışır; fakat ülkedeki kaos o kadar büyüktür ki, onun müthiş hayal gücü bile bazen çaresiz kalır.

Yönetmen bu filmde seyircilerinin duygularıyla oynar. Doğru ve yanlış; masum ve suçlu, adil olan ile adaletsiz olan arasındaki kavramlar belirsizleşir, bulanıklaşır ve olayın içinde farklı anlamlara bürünürler.

Güçlü bir zaman ve mekân hissini hikâyenin odağında yer almadığı bu öykülemde doğrusal bir hikâye anlatımından ziyade, yaşam dilimine ait bir kesit yansıtılır. Öykülemde kardeş çatışması, aşk, babanın yaptığı iş, hapishane vb. öğeler politik birer karikatürleştirme içinde, yaşanan her şeyi farklı kılmaya yarayan unsurlar olarak dramayı oluşturur. Film özgün kılan yönlerden biri de mini-climax denilebilecek dönüm noktalarına sahip olmasıdır. Örneğin çocuğun babasının gerçekte kim olduğunu keşfetmesi veya intihar girişiminde bulunması gibi anlar, anlatım mimarisinin özgünlüğünü yaratır.

Filmde üzüntü veya çok ciddi bir konunun ele alındığı anlarda bile her zaman belirli bir ölçüde komedi barındıran bir yapı kurulmuştur. Seyirciler karakterler için hem üzülür hem de onların yaşadıklarına güler. Bu gülme, o kişilerin 'gerçekte mutlu olmadıklarını' derinden hissedilmesini sağlayan ustaca bir anlatı bileşimiyle yaratılmıştır.

Kusturica filmlerinde alışagelen 'olağanüstü haller' ve baskın mizah, bu filmde yerini, biraz daha olağanlığa ve hüzne bırakmış gibidir. Eş deyişle film, vahşet olgusunu lirizmle birleştirmeyi başaracak şekilde oluşturulmuştur. Mizahın, trajedinin önüne hiçbir zaman geçmediği, sadece onu desteklemek, hatta daha belirgin kılmak için kullanıldığı görülür. Kalabalık ailenin bireyleri için tek mahrem mekân haline gelen tuvalette okunan mektuplar, içilen içkiler, uykusunda yürüyen Malik'in ailesine yaşattığı birbirinden ilginç maceralar, babanın bitmek bilmeyen çapkınlıklarının neden olduğu kısa ama şiddetli

²⁰ Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye ödülünü kazanmıştır (1985).

karı koca kavgaları, hemen her şeyin içine katılan ve zaman zaman farklı anlamlar yüklenen futbol aşkı, hep bu espri anlayışının ürünleri olarak öykünün dramatik inşasında de yerlerini alırlar²¹.

3.1.3. Çingenerler Zamanı/Gypsies Times (1989)

Kusturica, bu kez bambaşka bir atmosfer yaratmakta, öznel hikâyelerden ve tarihsel gerçeklerin bağlayıcılığından uzaklaşarak, fantastik olduğu kadar gerçekçi, dramatik olduğu kadar eğlendirici bir öykü anlatmaya yönelmektedir²².

Öykü, büyükannesinin gözetiminde kız kardeşiyle yaşayan Perhan adlı genç bir yetim çocuğun hikâyesi üzerine kurulmuştur. Perhan, kendi olumsuz gerçekliğinden kaçmak, yeni ve dürüst bir hayat kurmak, sevdiği kızla evlenmek isteyen bir gençtir; ama onun bu naif istekleri hayatın acımasız yüzüyle her karşılaştığında birer umarsızlığa dönüşür. Perhan, ailesinin, sevdiği kızın, erkek kardeşinin, amcasının ve bildiği herkesin ihanete uğrar. O, önceleri bunları fark etmez, farkına varmaya başladığı andan itibaren de her zaman kaçınmak istediği yaşam biçimine yönelir, çalmaya başlar.

Perhan, annesi genç yaşta ölünce babasının da kendisini terk ettiği, büyükannesiyile birlikte, yoksulluk içinde yaşamaya başlayan, yoğunlaştığı zamanlar doğüstü güçlerini açığa çıkarabilen genç bir Çingene'dir. O, Azra adlı genç bir kıza sıırsıklam âşık olur. Makedonya'nın varoşlarında süregiden basit ve saf hayatını bu aşk uğrunda bırakarak İtalya'da iş yaptığını söyleyen Ahmet Djida'nın yanında çalışmaya başlar. Onun amacı para biriktirip, Azra ile ilgili kurduğu hayallerine ulaşmaktır; ancak İtalya birlikte gittikleri Ahmet Djida, kirli işler (hırsızlık, çocuk alım satımı) çevirerek para kazanan bir kişidir. Bu kirli işler Perhan'da umutsuzluk yaratır.

Perhan'ın hayatı birçok sahnede telekinetik eğilimler gösteren şekilde yansıtılır. Bu telekinetik özellik/güç Çingenerlerin 'öteki' oluşları ve alışılmadık hayat biçimlerine yönelik önyargıları ve/veya varsayımları pekiştirir. Böylece öyküye gizemli bir boyut eklenir ve film ciddi bir dramdan öteye taşınarak farklı bir komedi/burlesk olarak konumlandırılır. Filmin anlatısına dinamizm getiren şey, kalabalık sahnelerin sirk benzeri havasıdır; cüceler, hokkabazlar, akrobatlar ve müzisyenler, traktörler, karavanlar, köy kulübeleri, doldurulmuş üç hindi ve her zamanki gibi (ve dikkat çekici) kaz sürüsü anlatıyı farklı bir enerji kümesiyle sarmalar.

Tamamı Çingene dilinde çekilen²³ ilk film olma özelliğini de taşıyan anlatı, neredeyse sihirli bir atmosfer içinde Çingene kültürünü işlemektedir²⁴. Çingenerler o güne değin sadece sinemada değil, hemen her sanat kolunda ancak karikatürize edilerek ele alınmıştır. Genel geçer kaniya göre bu topluluklar eğlenmekten başka bir şey düşünmeyen, hayatı ciddiye almayan suçlu meslek edinmiş, ahlaken düşkün insanlardır. Kusturica kendisini rahatsız eden bu üstün bakıcı görüşe karşı çıkarak, bu ırkın mensuplarına dışarıdan değil içeren bakan bir film yapmaya çalışmıştır²⁵. Çingenerlerin keyif dolu şenlikli yaşamını en iyi anlatan yönetmen olarak akıllarda yer edinmesini sağlayan bu filmde müzik, dram, hayal gibi bileşenleri ustalıkla örgülenmiş ve deyim yerindeyse 'Felliniyen' bir anlatım gerçekleştirilmiştir²⁶.

Çingene kültüründe müzik -ister neşeli isterse de hüznü melodilerle olsun- o toplumlardaki önemli olaylara ve kutlamalarda merkezi olarak yer alır. Çingene müzisyenlerden oluşan bir grubun, düğün sahnelerinde olduğu kadar Perhan'ın kız kardeşiyle hastaneye gittiği sahnede de müzikleriyle 'an'ı anlamlaştırmaları buna örnek olarak verilebilir.

²¹Pınar Tınaz Gürmen, Sinemada Balkan Fırtınası, Sinema Dergisi, Turkuvaz Yayınları, İstanbul, 2007, S. 12, s. 85.

²²Cannes Film Festivali'nde bu kez en iyi yönetmen ödülünü kazanmıştır (1988).

²³Aslında, filmin tam bir dili olmayıp, içinde İngilizce, Romence, İtalyanca ve hatta Türkçe kelimeler barındırmaktadır.

²⁴Film, ayrıca Yugoslavya yıkılmadan önce çekilen en uzun film olma özelliğine de sahiptir (138 dk). Fransa'da yaşayan Çingenerler bir basın toplantısı düzenleyerek filmi protesto etmişlerdir.

²⁵Gürmen, a.g.e., s. 86.

²⁶Dorsay, a.g.e., s. 524i.

Neşeliymiş gibi görünen ama aslında her bir notasının vuruşunda bir hüznü, ayrılığı, ölümü, insanı çığına çeviren hüznü bir şeyleri barındıran müziğiyle bu film kendine bu anlamda da özel bir yer edinir²⁷. Filmde hüznün ve mistisizmin olduğu sahnelere eşlik eden müziğin -konvansiyonel anlayışın aksine- çoğu kez komedi sahnelerinde kullanıldığı görülür. Bu kullanım, olay örgüsüne bir hafiflik havası getirir ve karakterlerin çoğunluğu için mutsuz olay ve oluşumların kötü sonuçlarına rağmen, filmin çerçevelemesine ve sunumuna dair renkli atmosfer yaratımına hizmet eder. Filmin müziğini yapan Goran Bregoviç'in melodileri olay örgüsüne mükemmel bir şekilde eşlik ederken, manzara/peyzajlar da olağanüstü güzel görüntüleriyle anlatıma zenginlik getirir. Kısacası seyirci bu filmde acıyı, sevgiyi, hüznü güzellikleri ve trajik kaderi güçlü şekilde hissederken; ayrıca, Perhan'ın rüyaları veya zihninden geçen korkuları, arzuları ve fantezileri Freudyen bir şeylerin varlığını estetik bir deneyimle alımlar.

3.1.4. Arizona Rüyası/Arizona Dreams (1993)

Arizona Rüyası, Kusturica'nın ülkesinde savaş en kanlı dönemindeyken ilk defa Yugoslavya'nın dışında (Amerika'da) çektiği ve bu yüzden büyük tepki topladığı filmidir²⁸. Kusturica'nın orijinal dili İngilizce olan ilk çalışması olan bu film Berlin Uluslararası Film Festivali'nde Jüri Özel Ödülü almıştır²⁹.

Yönetmen, Amerikan topraklarında bile kendine özgü bir vizyonuna sahip olarak klasik sinematografik formüllere dayanmayan, sanatsal dokunuşları farklı olan bir anlatı üretme ve bunu dünyaya sunma başarısını göstermiştir. Anlatı, bu tarz bir sinemaya alışkın olmayan bazı Amerikalı eleştirmenler için garip gelse de film, Kusturica tarafından şimdiye kadar yapılmış en karmaşık, sanatsal, sürrealist ve soyut çalışmalardan biridir ve bu nedenle de onun filmografisinin en çok izlenen/tartışılan filmlerinin başında geldiği görüşü genel bir kabulü içerir.

ABD'deki marjinalleşmiş insanlara bir Yugoslav'ın bakış açısıyla değinen ve o insanları aldatan kapitalist Amerikan rüyasını tarif eden film, Amerikan rüyasının trajikomik bir yapı-sökümü gibidir. Öykü, balıkları sayarak hayatını kazanan Axel'in, amcası Leo tarafından Arizona'ya davet edilmesi sonrasında 'Amerikan Rüyası'³⁰ kavramı ile olan mücadelesini anlatır. Axel'in en büyük hayali 'uçmak'tır... İşi gün boyu balıkları saymak olan, Axel "Çoğu insan benim balıkları saydığımı sanır, oysa ben onları saymıyor, onların düşlerini dinliyorum" der.

Senaryosunu kendi öğrencilerinden biri olan David Atkins ile beraber yazdığı bu filmde Kusturica, hayalleri olanların öyküsünü anlatır. Öykü, her ne kadar paranın getireceği refaha odaklanan Amerikan Rüyası'nı hedef alıyorsa da yönetmen bakış açısını biraz geniş tutarak, genel olarak insanın kendi hayalleriyle, toplumun ona biçtiği klişe roller arasında sıkışıp kalma duygusunu irdelemeye yönelmiştir³¹. 'Bir insanı tanımanın en iyi yolu, ona hayallerini sormaktır' önermesine yaslanan filmde, bu hayalleri gerçekleştirmek bir yana, onları korumanın bile ne kadar zor olabileceğine vurgu yapılmaktadır. İnsan ne kadar karşı gelse de kaçıp kurtulmaya çalışsa da er ya da geç kendi ana babasına benzemiyor muydu? Leo zengindi, saygındı, genç bir kızla evlenmek üzereydi ve kendi ifadesi ile gerçek başarı buydu. Oysa Axel, New York'da balıkları ölçüp tartarak, onlar üzerine düşünerek geçirdiği zaman boyunca, insanların sadece yemek, barınma ve çiftleşme gibi en temel ihtiyaçları için çalıştıkları, uygarlık denen gereksiz gereklilikler karmaşasından uzak, mutlu bir ömür sürdükleri Alaska'nın buzullarında yaşamayı hayal etmektedir. İnsanlar, salt, toplumun zorlamalarının dışında, kendi duygusal çalkantılarına yenik düşerek de vazgeçebiliyordu hayallerinden ve bu

²⁷Makal, a.g.e., s. 260.

²⁸Kusturica, Bosna'dan ayrılmak istediğinde, yanına değişmez görüntü yönetmeni Vilco Filac'ı ve bestecisi Goran Bregovic'i de alarak Amerika'ya gider. Orada yabancı dildeki ilk filmi olan 'Arizona Rüyası'sını çeker. Film, 1993 Berlin Film Festivali'nde Gümüş Ayı ve Jüri Özel Ödülü'nü alır. Bu çok özel film, çevrildiği ülke Amerika'da gösterime bile giremezken, Avrupa'da büyük ilgi görerek, geniş bir seyirci kitlesine ulaşır.

²⁹Makal, a.g.e., s. 261.

³⁰Filmin uluslararası sinema camiasından aldığı övgülere karşın, yönetmeni ve filmi, sunduğu sahte/yanlış portreler ve milliyetçi önyargılarla suçlayan entelektüeller de olmuştur. Bunların başında Sloven entelektüel Slavoj Žižek ve Fransız filozof Bernard-Henri Lévy'in de dâhil olduğu bir dizi insan, derinlikli görüşler eşliğinde yönetmeni ve filmi eleştirmişlerdir.

³¹Kerem Sanatel, 'Arizona Dream', *Sinema Dergisi*, Yıl: 2005, İstanbul, 2007, S. 7, s. 102.

noktadan bakılınca kuşkusuz, filmin en cesur kahramanı Grace'tir. Üvey annesi ile arasını düzeltten, üstelik Axel'in de aşkını kazanan Grace, kaplumbağa olma hayalini son ana dek korumuş, başına dayadığı silahın tetiğini çekmekte tereddüt etmemiştir. Grace'nin intiharı ilk bakışta seyirciye anlamsız görünse de o kendisine sunulan tüm fırsatları inatla tepip, kendi hayalini gerçekleştiren biri olarak saygıyı hak etmektedir³².

Arizona Rüyası, Amerikalı olmayanların hayalini kurduğu bir rüyayı yansıtır gibidir. Film aslında ABD'nin politik ve kültürel analizini yapar. Öykü, çok etnikli, çok kültürlü bir bakış açısı eşliğinde Avrupalı bir 'auteur'ün ABD'ye bakış açısını da içerir. Kusturica bu kültürel eksenle beraber aynı anda varoluşçu bir şiir inşa eder ve gerçekten şaşırtıcı bir yapı kurar. Birçok insan arasındayken bile yalnız kalma hissi, sonsuz evrende sadece küçük bir nokta olma hissi veya bizim için geleceğe olan belirsizlik gibi duyumsamalar bilinçaltı seviyede öyküde yer alır. Film boyunca birçok kez görünen, havada yüzen balık görüntüsü; yönetmenin 'yaşam sanatının anlamını' tamamlamak için kullandığı metafor olarak önemli bir işlev yüklenir. Erkeklerin zayıf yönleri, ölme korkusu, ölümden sonra meydana gelenler, yalnız olma acıları vb. soruların sordurulduğu bu anlatıda, cevaplar 'erkekler-balık' karşılaştırmasıyla felsefi olarak yanıtlanmaya çalışılır.

3.1.5. Yeraltı/Underground (1995)

Yugoslavya coğrafyasına ait filmin öyküsü, epik bir kara komedi olarak, seyirciyi şaşırtan, sahneleri yorumlamaktan bitkin düşüren ama bir o kadar da etkileyen anlatımla biçimlendirilmiştir. Kusturica'nın tarihselliği ve daha büyük politik alanı konu edinen bu filmi oldukça ateşli tartışmaların nesnesi olmuştur³³. Kara komedinin yarattığı mizah, filmde somut karakterler ve derin bir duygu yansıtımı gibi öğelerle bezenmiştir.

Konu, silah satmaya devam etmelerini sağlamak için II. Dünya Savaşı'nın hâlâ sürmekte olduğuna inanarak arkadaşlarını yeraltına saklayan bir silah satıcısı üzerine inşa edilmiştir. Öykü zamansal yapı olarak üç parçayı içerir. Bunlar, 'İkinci Dünya Savaşı', 'Savaş' ve 'yeniden iç savaş' dönemidir. Bu yapılanmasıyla filmin, Avrupa tarihi hakkında yaratıcı bir öyküleme olduğu söylenebilir. Eş deyişle gerçek-üstücü dokunuşlarla örülmüş olağanüstü bir öyküyü ele alan 'Yer altı', Yugoslavya'nın parçalanışını anlatan bir öykü olarak da okunabilir³⁴.

Ünlü romancı ve oyun yazarı Dusan Kovacevic'in bir eserinden uyarlanan film, Almanların 1941 yılında Yugoslavya'yı işgali ile başlar. Marko, karısı tarafından terk edilen ve fahişelerle gününü geçiren birisidir. İşgal başlayınca Marko, liderlik ve organizasyon yeteneklerini kullanarak bir grup insanı yeraltında çalışmaya ikna eder; amaç, direnişçilere sağlamak üzere gizli silah üretimidir. Marko, onlara savaş bitimini haber vereceğini ve onları oradan çıkartacağını söyler. Yeraltında çalışanların arasında yakın arkadaşı Blacky'de vardır; ancak savaş biter, üzerinden yıllar geçer ve Marko arkadaşlarını yeraltından çıkarmaz, çünkü o Blacky'nin sevgilisiyle evlenmiştir. Yeraltındakiler uzun yılların ardından dışarı çıkarlar ve ülkelerinin ne hale geldiğini görürler.

Balkanlar'da neler olup bittiğini açıklayan dâhice politik bir alegori olarak film, son tahlilde bir devletin ve ulusal kimliğin yok edilmesi ve 'hayali toplum'un inşası üzerine karmaşık bir yorum çabası niteliğini taşır. Kusturica, Yugoslavya'nın 50 yıllık tarihini şarkı, dans, içki ve kan dökümü eşliğinde yansıtırken; bu iç-savaşta yer alan bütün tarafların suçlu olduğu görüşünü savunur. Ona göre Yugoslavya'nın dağılması büyük bir trajedidir ve şiddet her taraftan gelmektedir. Yönetmen zaman zaman belge görüntüleriyle desteklediği filmde, Marko ve Blacky'nin yaşadığı olayları trajikomik bir biçimde anlatırken; oklarını asal olarak savaşımlara, liderlere ve onları takip eden saf insanlara yöneltir. Saldırgan ama naif Blacky, entelektüel ama komplocu Marko ve masum Ivan'ın ayrıntılı betimlenmesi sayesinde öykü bu anlamda özel bir konuma yükselir.

³²Gürmen, a.g.e., s. 87.

³³Film, 1995 yılında Cannes Film Festivali'nde Theo Angelopoulos'un 'Ulis'in Bakışı/Ulysees Gaze'ini geride bırakarak Altın Palmiye'yi kazanır. Kusturica bu filmde sonra giderek artan politik eleştirilere dayanamayarak yönetmenliği bıraktığını açıklasa da daha sonra bu kararından dönerek siyasete çok da bulaşmayan 'Ak Kedi Kara Kedi' filmi yapar.

³⁴Her şeyden önce filmin orijinal adı olan 'Crna Macka, Beli Macor'dur. Çingene kültüründe 'macka'nın dışı kedi, 'macor'un da erkek kedi olması filme farklı, sembolik anlamlar eklemektedir.

Yeraltı, sinema tarihinin imalarla örülen en özgün yapıtlarından biri olarak film karnavalımsı bir görünüm sunar. İronik, acımasız ve çoğu zaman karanlık olan, tam daire şeklinde kesişen bir dizi karakterin hayat verdiği filmde kullanılan çekim ölçekleri, kamera hareketleri vb. unsurlar bir şekilde yaşamdan daha büyük yanılsama yaratır. 'Depresyon ve rock festivali' arasında geçen bir tempo, Çingene müziği ile örtüşen görünümlere sunulur³⁵.

Yeraltında bariz teatralite ve abartılı performanslar, filmi 'politik düzlem' ile 'humor' bileşimi içinde farklı bir yere oturtur. Mahzende bulunan insanların hikâyesi trajik bir hikâyedir, fakat aynı zamanda karnavalesk bir performans olarak da yaşanır. Kısacası film, sıradan bir politik anlatı olmaktan öteye geçip, savaş, manipülasyon ekseninde evrensel insan ilişkilerinin ortak paydalarında inşa edilen bir drama olma boyutunu kazanır.

Filmdeki karakterler içinde buldukları durumun ciddiyetinin farkında olarak bir yandan rasyonel ve analitiktirler ama aynı zamanda Balkan humor kültürünün taşıdığı irrasyonel ve şenlikli praksişi de yaşarlar. Eş deyişle bu abartılı ve irrasyonel neşe, Bakhtin'in karnavalesk kavramının içerdiği 'yaratıcı çılgınlık' niteliklerini taşır.

Filmin anlatı biçimlenişini, türlerin şiirsel bir bileşimi olarak değerlendirmek gerekir. Sosyo-kültürel ve politik hiciv, savaşın getirdiği acımasız dünya, komedi, gerçeküstücülük ve her şeyden önce insan bütünlüğü (sevgi-inanma-korku) öykünün anlam boyutunu farklı bir düzlemde yeniden inşa etmeye yarar.

Filmin en önemli metaforu doğaldır ki bizatihi yeraltının kendisidir. Metafor olarak verilebilecek önemli örneklerden bir diğeri de bir ördek tarafından rahatsız edilen yaralı bir kaplanın gösterildiği sahnedir. Kaplanın çaresizliğini hissedilen/bilen olan ördek, ölmekte olan hayvanı galemlenmeye çalışır. Ördek sonunda kaplan tarafından öldürülür. Bu sahne, bozuk gücün kırılmasını gösteren son derece karmaşık anlamlarla yüklü olarak filme zenginlik katar.

Verilebilecek bir başka örnek filmin ilk sahnelerinde, şehir yanarken Ivan'ın, hayvanat bahçesindeki hayvanları ile umutsuzca dolandığı anlardır. Bu açılış sekansı karakterlerin ironisini yansıtır. Blacky, bebek maymunun sütünü alması için Ivan'a para verir. Bu Blacky'in karakterini özetleyen bir davranış gibidir. O duyguları zor, agresif ama yine de hayırsever birisidir ama aynı anda Robin Hood gibi zenginlerden çalıp fakirlere verdiği söylemektedir.

Filmde sinemasal anlatı açısından özel olan bazı sahneler vardır. Sözelimi Natalia yeraltındaki düğünde baştan sona kırmızı elbisesiyle ve bir anlamdaki suçluluk duygusuyla tankın dik topunun önünde seksi bir dans gösterisi yapar. Bu dans Freudyen anlamlar ile yüklüdür. Son derece katmanlı olan bu gösterimin bir yönü Freud'un seksüel argümanları taşıırken diğer taraftan hayali bir savaşın içinde kandırılan toplumun düşünsel zafiyetini yansıtmaya işlevini yüklenir.

Filmin son sahnesinde bir arada yiyip içen insanların üzerinde bulunduğu kara parçasının koparak denizde ilerlemeye başladığı gösterilir. O kara parçası Yugoslavya'nın haritadaki şekline benzer ve onu sembolize eder, humor bir kez daha kendini göstermektedir.

Film, temelde en saf duygulardan biri olan kardeşçe bir arada yaşamayı kutsayan bir söyleme sahiptir. Örneğin final sahnesinde, artık ölmüş olan tüm kahramanlar bir kır düğününde bir araya gelir; metaforik anlamda, her ne olursa olsun onların kardeş olduğunun gösteren bu anlatım, kardeşliğe nifak sokmaya kalkışan herkesi hedef almaktadır.

Yönetmenin sinemasının ayırt edici özelliği olan grotesk estetik, savaşın acısını, her şeyin tehlikeli olduğu zaman/mekânı deyim yerindeyse bir sirke/alaycı bir dünyaya dönüştürerek vermesi bu filmde oldukça ustalık işi olarak kendini gösterir. Sözelimi film boyunca bakır nefeslilerin başat olduğu müzik kompozisyonları, savaşın ironisini ve yeraltındaki insanların dünyasını -bir anlamda cehaletlerini- hafifletir. Hemen belirtmek gerekir ki bu film belli bir an ya da belli bir yerle ilgili değil, zamanın ve mekânın sınırlarını aşan göndermelere sahiptir. Filmde bazı olaylar mantık ve açıklama olmaksızın gerçekleşir ama seyircinin bu parçaları anlamlı ilintilerle bağlayarak bir mantık üzerine oturtması olasıdır. Görünüşte önemsiz anlar bile filmin genel amacı ve anlatısı için önemli olabilmekte

³⁵Keene, a.g.e., s. 233.

ve bu ince ve maksatlı nüanslar kuşkusuz ki entelektüel seyircinin dikkatini çekmektedir. Buna karşın birçok seyircinin politik göndermelerin alt-metnini (sub-text) kolayca anlamlandıramayacağını da söyleyebilmek mümkündür.

3.1.6. Kara Kedi, Ak Kedi/Black Cat, White Cat (1998)

Kusturica bu kez de politikadan alabildiğine uzak, yine Çingeneler ve onların yaşamı üzerine olan bir filmle; aşkın, dostluğun ve dürüstlüğün her zaman galip geldiği, işler ne kadar sarpa sararsa sarsın, mutlaka bir çıkış yolunun bulunduğu bir anlatımla seyircisinin karşısına çıkmaktadır. Filmin anlatı ambiyansı, Fellini'nin aşk, sevgi ve mizah karışımını andırmakta; görünürde, gülünç olana vurgu yapılsa bile, alt metinde Yugoslavya'nın trajik-dramatik yazgısı ima edici şekilde yansıtılmaktadır.

Öykü, Sırbistan'ın çingene toplumuna ve özellikle Tuna üzerindeki küçük bir köyde yaşayan bir topluluğa odaklanmıştır. İki eski dosttan biri (Zarije) çöp toplayarak köşeyi dönmüş bir Çingene babası, diğeri ise (Çrga) bir çimento şirketinin sahibidir. Uzun yıllar birbirlerini görememelerine karşın bu iki dostun arkadaşlık duyguları hala güçlü şekilde devam etmektedir. Zarije'nin oğlu Matka Küçük mafya işleriyle uğraşmaktadır; girmek istediği bir karaborsa işi için kendi babasından istemeyeceği parayı Çrga'dan ister ve neden olarak da babasının ölümünü gösterir. Bu haber yaşlı ve yorgun Çrga'yı derinden etkiler; eski dostunun mezarını ziyaret etmesinin boynunun borcu olduğunu düşünür. Matka, bu arada Çingene gangsterlerinin elebaşı Dadan'la ortak olmaya karar verir. Büyük bir ahlaksız olan Dadan, Matka'yı aldatır ve Matka, onun her istediğini yapan birisi haline gelir. Dadan bir gün Matka'ya, evde kaldığını düşündüğü kız kardeşi Afrodita ile onun oğlunun evlenmesi gerektiğini söyler. Oysa Zare başka bir kıza, Afrodita da başka bir erkeği âşiktir. Zare'nin büyükbabası, torununu bu beladan kurtarmak için düğün gününde ölerken düğün töreninin 40 gün boyunca ertelenmesini sağlamaya çalışır. Daha sonra Zare de cesaret kazanır ve Ida ile kaçıp, Dadan'da intikam almaya karar verir.

Çingeneler Zamanı filminde yer alan büyülü gerçekçilik estetiği bu filmin de yaratıcı dünyasını oluşturur. Filme adını veren kara kedi- ak kedi anlatıda çoğunlukla iyilik ve kötülüğü ve/veya erkek ve kadınlığı simgeleyen bağlamlar içinde kullanılmıştır. Bu anlamda filmin dramasını yaratan dinamik, bu kontrastların getirdikleridir denilebilir. Fakir insanlarla yaşayan zenginler, dürüst bir insanla çatışan insanlar, itaatkâr kadın klişeleri gibi karşıtlıklar, kara kedi ve beyaz kedi imgesiyle sembolik olarak anlamı yeniden üretirler.

Film, çingene rakip aileleriyle ilgili bir hikâyeye sahiptir. Anlatı bir komedinin stereotipik beklentilerini karşılamaz. Çingenelerin suçlu olarak tasvirleri ile uyumlu çeşitli huzursuzluklar eşliğinde, komedi, romantizm ve ihanet gibi olgular öykülemenin asal ekseninde yer bulur. Burada aşk, şiddet, alkol, silahlar, hayvanlar ve bir dizi mizahi öge iç içe geçmiş şekilde kurgulanarak özellikli dramatik bir yapıya dönüştürülmüştür. Film güçlü duygular yaratımı eşliğinde, çingenelerin karanlık işlerini, kültürlerini, karnavalesk yaşam tarzlarını yansıtırken aynı zamanda kaba, şiddete dayalı ve pis yönleri de göstermekten kaçınmaz.

Kusturica, bu filmle 'Yeraltı'nın mecazi karmaşıklığından vazgeçerek, 'görünürde' güçlü politik duruşu olmayan bir çingene komedisinin yaratılması üzerine odaklanmış gibidir. Yine de belirtmek gerekir ki temel olarak filmin apolitik olduğu iddia edilse, mizah niteliğine vurgu yapsa bile, yönetmenin Yugoslavya'nın trajik tarihsel geçmişine göndermeler yoluyla değindiği rahatlıkla söylenebilir. Sözelimi bir domuzun arabayı Yugoslavya haritasına benzer şekilde yemesi gibi sahnelerle politik-toplumsal hayata inceden göndermeler yapılmaktadır. Seyirciler domuz ve araba ilintisini farklı okumalar eşliğinde ima edilmiş 'kötüler' ve 'kurbanlar' olarak anlamlandırabilir. Son sahne ve Dadan figürü de -bir başka okuma olarak- Yugoslavya'nın savaş sonrası kalıntılarının açık referansları bağlamında yorumlanabilir. Kusturica bu filmde Çingeneler Zamanı' filminde yer alan temaların birçoğuna atıfta bulunur. Sözelimi Çingeneler Zamanında, akordeon satın alma ve oğluna öğretme ögesi bu filmde ana karakterin dedesi üzerinden gönderme/referans olarak olay örgüsüne katılmıştır. Dede aile gerilimini hafifletmek için akordeon çalar, ayrıca tüm servetini akordeon içinde saklar.

Kusturica'nın yarattığı renkli, grotesk, bu evrenin arkasında iki karşıt öge, bir nevroz şeklinde yorumlanmıştır: Örgütlü suç, ülkenin sürekli savaşının sembolüdür, Zare film boyunca bu derin siyasi

ve sosyal ilişki karmaşasında yaşamaktadır. Bir aşk yaşama arzusu ile dünyaya kapalı olmanın -trajik olanın- kaçınılmazlığı sürekli bir çatışma içerisindedir. Bu nedenle de karakterler 'diyozizen' kolektif nevrozu aldatmak için birbirlerine sığınır. Bu yaklaşım, eşsiz bir atmosfer şiiirini yaratır.

Çingeneleri betimleyen filmlerin çoğunda olduğu gibi bu filmde de müzik önemli bir öge olarak olay örgüsünde yer alır ve aynı zamanda Çingene karakterlerinin yansıtılmasında belirgin bir rol oynar. Filmin müzik tasarımı, olay örgüsü ve dramatik inşadaki anlatım dilinin hicivli atmosferiyle iyi eşleşir. Mizah ve kaosla birlikte olan birçok sahnede, akordeonlar ve diğer enstrümanların yer aldığı geleneksel Çingene gruplarını yer alması anlatıyı zenginleştiren bir öge olarak öne çıkar.

Kusturica'nın tüm filmlerinde olduğu gibi bu filmde de komedi ve trajedinin birbiriyle ayrılmaz şekilde iç içe geçmesi, her durumun olası bir sonucu olarak kendini sürekli var etmesi, anlatı mimarisini eşsiz kılmaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki, karmaşanın her an yaşandığı sahnelerle örüntülenen filmde, kazlar, kediler, çalgıcılar ve birbirinden ilginç karakterlerle donatılan anlatı olağanüstü bir humor'a dönüşmüş şekilde seyirciye sunulmaktadır.

3.1.7. Hayat bir Mucizedir/Life is Miracle (2004)

Kusturica'nın dokuzuncu filmi olan bu anlatımın açılış sekansında, Yugoslav devlet sosyalizminin son ve belki de en grotesk evresindeki yaşamın bir kesiti sunulur. Bosna'da hayatın çeşitli yönlerini, bir Sırp ailesinin savaştan çektiği odağında anlatan film, melodram ve epik olanın tuhaf bir füzyonu gibidir. Görsel tonlamalarla farklılaşan anlatı, bireyselliklerinden vazgeçmeyi reddeden, insanlıktan uzaklaşmayı ve nihai olarak yüzeysel vatanseverlik görevine tercih eden iyimserliğe sahiptir³⁶.

Yönetmen tuhaf ve barok bir olay örgüsünü natüralist bir hikâyeye dönüştürerek başarısını bu filmiyle bir kez daha kanıtlar. Balkan kültürünü içeren bu yaratıcı bir hikâyede yönetmenin diğer filmlerinde kullandığı temel izlekler yine kendini gösterir. Anlatıda siyasi alegori ve aşk hikâyesi arasındaki denge başarıyla kurulmuştur; bu denge müzik, savaş, siyaset ve grotesk unsurlar gibi öğelerin özgün bileşimiyle oluşturulmuştur.

1992 yılında, Belgrad'lı Sırp mühendis Luka, opera sanatçısı olan karısı Jadranka ve oğulları Milos ile Bosna'da her yerden uzak bir köye yerleşir. Luka, karısı ve futbolcu olma hayalleriyle yanıp tutuşan oğulları trajediden uzak bir hayat sürerler. Luka kendini işine kaptırmış ve ısrarla savaşın gürültüsüne kulaklarını tıkamıştır. Ülkede savaş patlak verir ve Luka'nın hayalleri yerle bir olmanın eşğine gelir. Oğlunu askere göndereceği gün, karısı gezginci bir müzisyenle kaçır. Bir süre sonra oğlu Milos, Bosnalılar tarafından esir alınır. Tam bir 'Pollyanna' olan Luka, ailesinin dönmesini umut ederek yaşamına devam etmeye çalışır; çünkü ancak bu şekilde, hayatının altüst olduğu gerçeğiyle baş edebileceğini hissetmektedir. Bu sırada Sırp ordusu, Luka'yı Müslüman bir esir olan Sabaha'nın bekçiliğine atar. Çok zor bir dönemden geçen Luka, yine savaşta en yapmaması gereken şeyi yapar ve ona (düşmanına) âşık olur, ama gün gelir Müslüman kadının Sırp bir esirle takas edilmesi istenir. Takas edilecek o esir ise, Luka'nın oğlu Milos'tur.

Kusturica çoğu filminde olduğu gibi bu filminde de çalkantılı zamanlarda yaşanan tarihi yanlışları, ideolojik yanlışları ve totaliter ruhu, Balkan zihniyetinin humor prizması aracılığıyla ele alıp işler. Yönetmenin karakteristik gerçeküstücülüğü yine öne çıkar, örneğin ağlayan yaşlı bir eşek sahnesi grotesk bir hiciv yaratırken, öyküyü, savaş karşıtı bir filme dönüştürür.

Yugoslavya, onlarca yıllık 'Sosyalist' rejimin ardından esen Yeni Dünya Düzeni rüzgârına dayanamayarak parçalanmıştır. Öykü, birbirine düşürülen iki halkın iyi taraflarına, eğlenceli yanlarına bakmayı tercih eden ve bunu başarıyla gerçekleştiren bir kesiti anlatır³⁷. Her ne kadar filmin içinde patlayan bombalar ve yıkılan duvarlar olsa da 'Hayat bir Mucizedir'in bir savaş filmi olmayıp, daha

³⁶ Filmin adı açık şekilde Roberto Benigni'nin 'Hayat Güzeldir/Life is Beautiful' (1997) filmine gönderme yapmaktadır.

³⁷Film, siyasal perspektiften okunduğunda oldukça farklı bir görünüm ortaya çıkar: Anlatı, bazen açık bazen örtük biçimde, Sırpların savaştıkları Boşnaklardır ve onlar Boşnaklara haklı nedenlerle saldırmaktadırlar, çünkü 'onlardan zarar gören zavallı Sırp mevcuttur' söylemini üretmektedir. Kusturica, Sırpı olumlayan bu söylemi nedeniyle ülkesinin aydınları tarafından vatan haini ilan edilmiştir.

çok aile ve aşk üzerine bir anlatı olduğu söylenebilir. Öyle ki, savaş olgusuna çok kez mizahın bir unsuru olarak yer verilir.

Kusturica anlatısını akıl almaz mizahi detaylarla süslemiştir. Sözelimi raylarda yol alan motoru olmayan otomobiller veya atılan bombalardan etkilenmesin diye satranç tahtasına reçelle tutturulan taşlar ya da intihar etmek için tren raylarında bekleyen bir katır, seyirciye yaşanan ortamın tüm irrasyonelliğine rağmen kendine özgü bir humor sunar.

Filmin müzik tasarımı bu kez yönetmenin diğer filmlerine göre farklılık taşır. Film müziğine, diğer filmlerindeki gibi hikâyeyi taşıyıcı unsur olarak yer verilmez, müziğin işlevi daha bir geriye çekilmiş gibi duyumsama uyandırır. Yönetmen daha önceki filmlerinde çokça yer verdiği Çingene müziği, pirinç nefesli enstrümanlar ve şenlikli ortamlar yerine burada daha çok melankolik ve sakin bir müziği tercih etmiş gibidir.

Kısacası bu anlatı, futbol, müzik, savaş, siyaset, yaşamın ritmi, sürrealizm ve Balkan kültürünü içeren öğelerle bezenmiştir. Anlatıdaki gerçeküstücü boyut iyi düşünülen ve ustaca geliştirilen asal özellik olarak öne çıkar. Seyirciden beklenen, savaşın ortasında, intihar, futbol ve ağlayan bir eşek gibi farklı öğeleri birbiriyle ilişkilendirilmesi ve bunu da 'sıra dışı ve özel ambiyans yaratımı' üzerinden alımlamasıdır³⁸. Eş deyişle film, seyircisine aşk ve savaşın aynı anda ve yerde bir arada var olabileceğini söyler. Örneğin evin içinde öpüşmeler, duygusal davranışlar varken, hemen dışında bomba ve silah sesleri oldukça güçlü şekilde duyulur. Bunlar o iki insan için anlaşılabilir bir dünyanın gerçekleri iken seyirciler için yanlış dalga boyundaki/fazdaki olan bir dünyanın sunumu gibidir.

3.1.8. Bana Söz Ver/ Promise Me This (2007)

Bu film de Kusturica'nın diğer filmlerinde olduğu gibi, sıra dışı bir hikâyeyi konu edinir. Öykü mekânı Sırbistan kırsalındaki bir köydür. On iki yaşındaki Tsane adlı yetim bir çocuğun bir dizi slapstik öğelerle örülü yolculuğu üzerine kurulmuştur. Tsane, büyükbabası ve inekleri Cvetka ile sıradan hayatını sürdürmektedir. Büyükbaba bir gün Tsane'ye ölmek üzere olduğunu söyler ve ondan kendisine bir söz vermesini ister. Tsane'den üç tepe aşır en yakın kasabaya gitmesini öncelikle inekleri Cvetka'yı komşu kasabanın pazarında satmasını, kazanacağı parayla dini bir ikona satın almasını ve son olarak da kendisine eş olacak bir kadın bulmasını ister. Yapacağı görevlerin çoğunu yerine getiren Tsane'nin önünde son görevi olan kendine uygun bir kadın bulma işi kalmıştır.

Filmin, 'bir şey yap ve geri dön' temeline dayalı olay örgüsü, komik ve gittikçe karmaşıklaşan şekilde biçimlendirilmiştir. Muhteşem bir görsellik-müzik bileşimi içinde, seyircisini çok eğlenceli karakterlerle buluşturan filmde, özellikle kötü karakterler diye tanımlanabilecek kişiler, anlatının komedi yönünü besleyen ana damarlardan biri olarak kurgulanmıştır.

Filmde karikatürleştirme sadece karakterlerle kalmamakta, aynı zamanda olay örgüsünde de kendini belli etmektedir. Örneğin Aziz Nikolaos'un ağlayan bir tablosu ve sirkteki şehirden uçan adam görüntüsünü sürrealizmin kullanım örnekleri olarak görebilmek mümkündür.

Yönetmen, her filminde bir hayvana (kedi, balık, kaplumbağa) yaptığı yüklemelere bu kez de ineği eklemiştir gibidir. Filmin belirtilmesi gereken yönlerinden bir diğeri de filmin mekân tasarımıdır. Mekân-karakter ilişkilendirilmesi önemlidir, çünkü filmin çatışma noktaları, hep mekân ve komedi unsurlarıyla beslenmektedir.

Film, özellikle finalde yarattığı 'savaş' alegorisiyle, izleyicisinde acı bir gülümseme yaratır ve bu gülümseme, hikâyenin kahramanlarıyla basbayağı bir kahkahaya dönüşür. Finaldeki karnavalesk hava, bir tarafta cenaze, bir tarafta düğün töreniyle iyice doruğa çıkar. 'Bugünkü düşmanlar daha merhametli, acıdıkları için öldürüyorlar' repliği ise finalin bir savaş alegorisine dönüşmesini sağlayan temel belirteçlerden biridir.

³⁸Alımlama Estetiği (Reception Theory): Okur/seyirci/dinleyici perspektifinden sanatsal bir eserde anlamın açığa çıkarılmasını bilgi ve kavrayış zemini üzerinden ele alıp, anlamın nasıl çoğaltıldığı meselesini inceler.

3.1.9. Savaş ve Aşk/On the Milky Road (2016)

Öykü, Yugoslavya iç savaşı sırasında, çatışmalara aldırılmadan yakın köydeki askerlere, eşeğiyle her gün süt taşıyan bir sütçü (Kosta) ile iki kadın arasında yaşananlar üzerine kurulmuştur. Filmli özgün kılan şeylerin başta geleni, öykünün ana karakterini (sütçüyü) yönetmenin bizzat kendisinin yüklenmesi ve ona İtalyan-Sırp kökenli gizemli bir kadın rolünde Monica Belluci'nin eşlik etmesidir.

Köy/çiftlik ortamında ve atılan kurşunlar arasında yaşanan bir hayatın olağanlığı içindeki bu öykülemeye, bir erkeğin üç hali, 'sütçü olarak askerlere süt taşıma', 'güzel bir İtalyan-Sırp melezi kadına âşık olma' ve 'âşık olduğu kadının ölmesiyle inzivaya çekilerek yaşadığı günler' belirlenmiş bir akışla anlatılmaktadır.

Filmin başlangıç jeneriğinde 'anlatılan olayların gerçeklere dayandığı; ama biraz da fantastik öğelerden faydalandığı' yazılmış ve böylece seyirciye bir 'ön bilgi' verilmiştir. 1990'ların Yugoslavya iç-savaşında geçen zaman periyodunu kapsayan bu öyküde, Kosta kendi köyünden yakın köydeki askerlere süt götüren birisidir. Kosta'nın köyündeki Milena bir Yugoslavya jimnastikçisidir ve Kosta ile evlenmeyi düşünmektedir. Milena bir savaş kahramanı olan abisiyle evlenmesi için göçmen kampından İtalyan-Sırp melezi bir kadın satın alır. Gelin adayı olan bu kadın kocasını kendi hesabında öldürten bir İngiliz generalin kadın arkadaşıdır ve onu kadınlığıyla çılgına çevirmiş birisidir. Çiftliğe gelen bu kadına Kosta âşık olur. Böylece hem bir dizi fantastik hem de tehlikeli maceraya taşıyacak olan tutkulu ve yasak bir aşk hikâyesi başlamış olur.

Olayların planlandığı gibi gitmemesi, yani Kosta'nın beklenmedik bir şekilde güzel yabancı kadına âşık olması, Milena'nın Kosta'ya yönelik istekleri, Afganistan'dan dönen kahraman Zaga'nın (Milena'nın abisi) konumu ve İngiliz NATO generali tarafından gelin adayının takip ettirilmesi öykünün dramasını (humor) oluşturan temel bileşenlerdir.

Kusturica'nın alegori konusundaki sevgisinin bazı filmlerinde 'konu dışı' olarak da yer aldığı görülebilir. Bu filmde de benzer kullanımlara rastlamak şaşırtıcı değildir. Savaşın getirdiği yoksunluğu aşkla tamamlayan bir dizi fantastik öğeyle bezenmiş sütçünün eşekle olan ilişkisi, süt içmeye gelen yılanın onları ölümden kurtarması, iki aşığın bir kuyuda saklanması ve bunun absürtlüğü vb. gibi bir dizi unsur bir araya getirilip tıpkı modern şiir estetiği gibi imaj yaratımı üzerinden bir öykülemeye dönüştürülmüştür.

Öykünün geçtiği zaman dilimi Bosna Savaşı yıllarını doğrudan içermesine karşın, politik göndermeler filmde pek de önemli bir işlev yüklenmez. O kadar ki, savaşın hangi etnik yapılar arasında geçtiği, kurşunları kimlerin attığı açık ya da örtük biçimde anlaşılmaz. Sözelimi gelin adayı kadına ait öykü, bir isim ya da ikna edici bir arka plan yoktur. Yarı İtalyan, yarı Sırp olan bu kadınının Hırvat sınırındaki Krajina'dan geldiği örtük şekilde anlaşılır (olay örgüsünde Hırvat mesajı detayı). Bir başka örnek olarak komutan Zaga karakterinin bir sahnede kendisini Yugoslavya bayrağına sararken gösterilmesidir. Bu eylemi bir anlamda dağılan Yugoslavya ironik bir yüklem içinde kullanılması olarak da okuyabilmek mümkündür.

Filmdeki dil akışı, neredeyse bir tür Balkan rap şarkısı, yarı deli, yarı eğlenceli ve anarşist bir duyumsama yaratır. Üç ayrı öykücünün birleştirildiği dramada olumsuz anlamda en ayırt eden şey, bunların birbiriyle olan ilişki ağının başarılı şekilde kurulamamasıdır. Birçok unsurun metafor veya büyülü gerçeklik kullanımı anlamına geldiği söylenebilir de bu kavramlar üzerinden bile anlamlı ilişkiler ağının yeterince doğru inşa edilmediği söylenebilir. Örneğin iki adam gürültülü şekilde bir domuzu kesmek için ahıra sürüklerken, uzaktaki alanda çiftlik binaları, küçük bir kümes, kaz sürüsü gibi kırsal öğeler pitoresk görüntüler eşliğinde verilir. Domuzu kesenler onun kanını kovaya koyup bahçedeki bir küvete boşaltırlar, bu aslında anlamsız bir şeydir. Bunun hemen arkasındaki görüntülerde kaz sürüsünden birkaçının küvete girip kanlı suda oynadıkları gösterilir. Bu sürrealist görüntüler, Bosna Savaşı sırasında yaşanan katliamlara yönelik bir yorum olarak kastedilmiş olsalar bile yine de denilebilir ki bu öğeler fantazyaya olarak birbiriyle çok bağlanmayan bir ilişkiyel ağ sunmaktadırlar.

Kusturica sinemasının yapı taşlarından en önemlisi her zaman için fantastik öğeler olmuştur. Fakat bilgisayar tasarımlarıyla (CGI) yaratılmış görseller aracılığıyla yaratılmak istenen büyülü gerçekçilik ile hikâyenin trajedi boyutu bu filmde bir füzyon oluşturmaz ve bu anlamda 'şey'lerin tam yerine

oturmadığı gibi bir izlenim ortaya çıkarır. Örneğin garip bir Avusturya-Macaristan saati, atletizm şampiyonu Milena adlı genç kadın, uçan kazlar ve süt içen yılan gibi farklı öğeler filmin fantastik boyutunu oluşturur. Filmdeki karakterlerin fantastik-gerçek dışı hareketlerinin sık yinelemelerle kullanılması veya hayvanların birçok kez -bir şekilde- sahnelerin en olmayacak yerlerine konulması, çok da anlamlı sonuçlar üretmez. Değiniilmesi gereken bir başka nokta da senaryonun ve kurgunun taşıdığı zayıflıklardır. Üç farklı hikâye anlatılıyor olmasına karşın bu üç hikâye arasında geçişler o kadar başarısız şekilde ilişkilendirilmiştir ki, seyircilerin bir süre sonra üç hikâyenin birbiri ile bağlantısını aramaktan yorulduğu bile söylenebilir. Kısacası fantastik bir aşk hikâyesini anlatan filmin temel problemi, bir noktadan sonra ele aldığı hiçbir konuyu bir sonraki noktaya taşıyamaması olarak belirlenebilir.

Sonuç Yerine

Bu çalışma Emir Kusturica'nın filmlerindeki 'humor'a dayalı ilişkiler ağının nasıl bir görünüm sunduğu ve bu ağın anlamsal ipuçlarının 'neler söyleyebileceği' argümanı üzerine kurulmuştur. İlişkiler ağını daha iyi anlamada dört değişkene başvurulmuş; çözümlenmesi yapılan filmlerden elde edilen veriler bu dört değişkene uygulandığında şu ortak paydalara ulaşılmıştır.

İlk değişkeni 'Balkan kültürünün genel bir görünümü ve mizah olgusu' oluşturmaktadır: Mizah alaycı bir ruh ya da tavidir. Mizah anlayışı, ironik, alaycı, esprili, gülünç ve genellikle komik ifadeleri, yorumları veya eylemleri sarmalayan bir yapılanmaya sahiptir. Sanatsal iletişimde de benzer şekilde, mizah, sosyal eleştirilerin sağlanmasında ve birçok insanın kabul etmesi zor olan uygunsuz gerçekleri açığa çıkarmada özel bir rol oynar. Mizahı kullanmak 'gerçeği iletme' için çok etkili bir yoldur, çünkü açıklığı ve/veya farklılığı daha az tehdit edici olan bir söylem tarzına dönüştürür. Bir başka deyişle kendisi bir tür estetik deneyim olan mizah, hayal gücünün kullanımını içerir ve bu da ona bir özgürlük duygusu eşliğinde kendini yeniden üretme gücü getirir.

Kültürel coğrafya bakımından Balkan dünyası ele alındığında, Balkanların farklı milliyetlerden ve kültürlerden örülü renkli bir kilime benzediği söylenebilir. Balkanlar'ın kültürel geleneklerinde, ortak olan şeyler, ayrı olanlardan daha fazladır. Binlerce yıldır doğudan batıya, batıdan doğuya göçlerin yaşandığı Balkan coğrafyasında çeşitli halkların iç içe girmesi, özel bir nüfus dağılımı ortaya çıkarmış ve dolayısıyla ortak kültürel kodların oluşmasına yol açmış; diller birbirinden etkilenmiş, müzik ve edebiyat bir hayli benzeşmiştir. Sözelimi Balkan Müziği pek çok halkın ve küçük etnik grupların kendilerine özgü renklerin katıldığı erişilmez nitelikteki bir oluşuma dönüşmüştür. Balkan müziği, yeryüzünün ürettiği müzik birikimlerinin içinde kendini hemen belli eden hem melodilerinin hem de bunları yorumlayış biçimlerinin çok net karakteristikleri olan bir müzik geleneğidir. Bu gelenek sinemasal alana tekabül ettirildiğinde, -tıpkı Balkan müziklerinde olduğu gibi-, Balkan filmlerinde de temponun hızlandıkça filmdeki eğlence kat sayısının arttığına ama tempo yavaşladığında, o eğlenceli melodilerin birden yerini yavaş ve hüzünlü melodilere bıraktığı görülür.

İkinci değişken 'Kusturica sinemasının tematik yapılanması'dır. Balkan insanının ruh halini ya da daha doğru bir ifadeyle bütün Balkan toplumlarının yaşamlarına dair kesitleri yetkin bir ustalıklarla anlatan Kusturica, filmlerinde hep sıra dışı hikâyeleri konu edinmektedir. Filmografisi, kardeşlik, dostluk ve aşk temaları ile gelişen, gerçek ile hayalin bir arada sunulduğu renkli bir karnaval gibidir. Yeni kuşağın Fellini'si olarak gösterilen Kusturica, öykülerini karmaşık ilişkiler ağı içinde kurarken, onları bir o kadar da eğlenceli hale getirmesiyle özgün dilini yaratabilmiştir. Sözelimi duyguların patlama noktasında olan yerlere koyduğu olağanüstülüklerle, seyircinin kafasını karıştırmak yerine tam aksine anlatımını güçlendirmekte ve seyircisinde her şey normalmiş gibi bir izlenim yaratmaktadır.

Kusturica'nın zamanımızın en büyüleyici ve özgün hikâye anlatıcılarından biri olarak kabul edilmesinin altında öykülerini hayal gücüyle ve Balkan kültürüyle birleştirerek filmlerini farklı aurya donatması yatmaktadır. Onun filmlerinin virtüözlük boyutunu yaratan şey, komedi ve trajik olanın ustalıklı ve hassas dengeler üzerinden inşa edilebilme başarısıdır. Başarı, hayal gücü ve burlesk öğelerin symbiosis olarak kurulabilme yetisinde yatar. Kusturica'nın modern, rasyonel ve bir düzenli hayat yerine kaotik bir belirsizliği içinde, hayatın bir şenlik olarak yaşanmasını, Balkanlar'da yaşayan

toplulukların kendilerine özgü toplulukçu-dayanımacı değerlerini, karnavallaşmış bir anlatım üslubu ile seyircisine yansıtması onu özgün kılan şeylerin başında gelir.

Üçüncü değişken 'Kusturica sinemasında film formu ve film estetiğinin inşa boyutları'dır. Kusturica, Yugoslav halklarını, Slav ve Balkan kültürünü, Çingeneleri, ayyaşları vb. filmlerinde işlerken, onlara karşı müthiş bir saygı duyduğunu belirgin bir duyarlılıkla sunar. Bu halkların renkli yaşamını ve özgürlüğünü filmlerine büyük bir başarıyla, bazen trajik-komik olaylarla yansıtırken; karakterlerini hep birbirine çok zıt, insancıl ama bir o kadar da absürt ve grotesk biçimde kurgulamaktadır. Bu anlamda onun filmleri, Hollywood'un 'iyi yapılmış film' sözleşmelerine uymadığı için hem önemli bulunmakta hem de tartışmalar yaratmaktadır.

Kusturica'nın sinema estetiğine sanatsal katkısı, yeni anlatım tekniklerinin icadı ya da kullanımında değil, mevcut sinemasal anlatı gramerinin eşsiz ve enerjik bileşimi üzerine odaklanmasıdır. Anlatılardaki karakteristik özellikleri taşıyan aşırı süslemeler, renk çeşitliliği yanında farklı karakterlerin sınırsız kesişimleri örnek olarak verilebilecek unsurlardır.

Kusturica'nın sinematografisindeki polifonik anlatım, seyirciyi tek ve basit bir yorumla filmi alımlamaktan alıkoyarak ona yenedünyalar açar. Onun filmlerinde 'gülünç' ve 'trajik' olanın bileşimi sadece estetik ve anlatsal bir seçim olarak değil, çatışan bir ikiliğin zorlu bir uzlaşması, Balkan coğrafyasının ironik kodlarıyla yeniden üretilme niteliklerini taşır.

Kusturica'nın sinemasal diline gelince, o, günümüz Hollywood estetiğinde yakın plan kullanımı giderek artan bir seyir göstermesine karşın arka plan, orta alan ve ön planın eşit derecede önemli olduğuna inanarak filmlerini bu anlayış üzerine inşa etmektedir. Onun filmlerinin belgeseller gibi görünmesine karşın bazı filmlerinde düşük veya sıra dışı kamera açılarının kullanımı veya yakın çekimler ya da baş aşağı çerçeveler gibi olağandışı görselliklere yer verilmesine de rastlanılmaktadır. Anlatım başarısında buradan da gelen bir boyut vardır. Belgesel duygusu ile yaratılan sürrealist/büyülü gerçeklik arasındaki eşsiz füzyon, filmlerin özgünlüğü yaratır. Hemen belirtmek gerekir ki, birçok eleştirmen Kusturica'nın güçlü hayal gücünü ve sınırsız yaratıcılığını överken, başka bir dizi eleştirmen de onun filmlerini aşırıya kaçan, üst üste öğelerle bezenmiş, egzotik ve abartılı bir anlatımla inşa edilen yaratılar oldukları görüşünü savunmaktadırlar.

Onun filmlerinde müzik tasarımı ana akım estetiğinin dışına taşan bir yapılanmaya sahiptir. Filmlerin birçok sahnesindeki müzik, karakterlerin genel teması gibi işlevlerle yüklenmiştir. Müzik bu sahnelerde karakterler arasında bağlantılar yaratmayı ve onların özünü ve varlıklarındaki konumlanmayı ortaya çıkartır gibidir. Eş deyişle müzik dramatik kurulumun kalbinde yer alır. Müzik ile sinematografik sanat arasında var olan uyum ya da uyumsuzlukları korurken her birinin gücünü yeniden üretir. Bir anlamda konuşkan/geveze olan bu kullanım tasarımı, dramatik anlatıya özgürleştirici bir boyut ekler. Neşeli, şenlikli başlayan müzik daha sonraları bir tür stres, öfke, çılgılık veya acı ve ıstırap gibi duyguların yansıtımı kadar, rahatlama veya arındırma gibi işlevleri yüklenen bir araca dönüşür. Kusturica, müzik olgusunu toplumsal ve kültürel bölünmelerin ötesine geçecek ya da tümünü kapsayacak bir kolektif kimliğin bir vektörü olarak kullanır. Onun kullandığı müziği, folk, caz ve Çingene ritimlerinin kesiştiği bir yaratı olarak tanımlamak mümkündür. Çekici, folklorik ve çok etnikli (Balkan coğrafyası) olan bu müzik temel olarak Çingene müziğidir fakat zaman zaman caz'ı andıran bir yapılanmayla da karşılaşılır. Balkan müziğinde önemli enstrüman olarak yer alan bakır nefeslilerin verdikleri enerji, -tıpkı bir patlayıcı gibi- sahnelere duygu yükü getirir.

Çingene müziğinin özelliği, yaşanan itilmişliğin, çaresizliğin ve boş vermişlik kokusunun hem melodilere hem de müzikal yapılanmaya bile sinmiş olmasıdır. Ağır, hüznü bir melodi ile başlayan Çingene şarkıları, bir süre sonra kendisini ölçsüz bir coşkunluğun akışına bırakır; Çingeneler müzik yaparken bile onları dışlayan topluma meydan okur gibidirler³⁹. Sözelimi Perhan'ın evliliği ve eşinin ölümü ile bağlantılı ritüel ve doğüstü görsellere, büyülü gerçekliği pekiştiren, yavaş ve düzenli bir 'vokalin eşlik etmesi' bu argümanı desteklemektedir.

³⁹ Gürmen, a.g.e., s. 86.

Bu değişken için son söz olarak şunlar söylenebilir: Kusturica sineması duygulara dair konuların ele alındığı, çekirdeğinde her zaman güçlü bir mizah ve üzüntünün bir araya getirildiği anlatılardan oluşmaktadır. Seyirciler, yansıtılan karakterlere gülüp geçerken, aynı zamanda onlar için üzülmekte, onların gerçekten mutlu olmadıklarını tüm duygularıyla hissetmektedirler.

Dördüncü değişken ise ‘Filmlerde açık ya da örtük şekilde yer verilen ideolojik ve politik alt alanların, Balkanlara özgü humor kullanımıyla nasıl ilişkilendirildiği’dir: Kusturica’nın tüm filmlerinin alt metni, aslında politika ve antropoloji arasındaki sınırların bulanıklığının birer yansımaları gibidir. Bir komedinin hiciv amacı, büyük ölçüde tarihsel, kültürel ve politik bağlamla birlikte seyirciyle olan etkileşime bağlı olarak gerçekleşir.

Kusturica filmlerindeki leitmotiflerin başında savaş sonrası Yugoslavya’nın küçük kasabalarındaki karakterlerin yaşadıkları çevrelerde karşı karşıya kaldıkları bir dizi sosyal, politik ve kültürel zorluklar gelir. Bir diğer leitmotif ise hayvanların hem çevresel hem de merkezi roller yüklenmesidir. Bu hayvanlar, Kusturica’nın alegorisinin temel öğeleri olarak işlev yüklenirler. Bunun nedeni olarak da hayvanların sahip oldukları farklı enerjilerinin, yönetmenin insanın büyük ölçekteki önemsizliğini önerme anlayışına yaradığı söylenebilir.

Bazen karakterler teatral abartılar içindedirler, monolitik bir dünya görüşünün yokluğu, karakterler arasında karmaşık diyalojik ilişkileri yeniden üretir. Dolayısıyla Kusturica filmlerindeki politik arka plan -bir anlamda kozmik hassasiyet- kaçınılmaz bir momentum yaratır. Kusturica’nın söylemi, anlatıların görünürdeki hafifliği ve masumiyetin ardındaki şeylerin -gerçekliğin- özüne yöneliktir. O, gerçeği ve bir anlamda hakikati burlesk olarak büyütücü prizmadan gösterir gibidir. Böylece aşırılıklarla doldurduğu ve anlaşılmaz bir gerçeklikle ördüğü olgu ve olayları alaya alarak daha iyi ifşa etme niteliğini kazanmaya çalışır. Yani bunlar katlanılabilir nitelikte olmayan bir gerçeklik nasıl yaşanır ki sorusunun yanıtları gibidir.

Bu dört değişkenin sonucunda şu toplam yargıya varabilmek mümkündür: Kusturica filmlerinin/anlatılarının hem duygusal hem de büyü, aynı anda hem grotesk ve hem de orantısızlık içinde olan ama anlamsızlığa düşmeden ve politik bağlılıktan kaçmayan diyonizyen aktivizmden doğan yaratılar oldukları söylenebilir. Latin ‘büyülü gerçeklik’ akımına benzerlikler taşıyan Kusturica filmografisinde abartılı biçimde alternatif realiteler kurabilen humor, her filmde farklı şekilde ‘yeniden yaratıcı’ nitelermeler içinde kullanılmıştır. Konular gündelik hayatın birbiriyle yer değiştirilebilen komik ve trajik unsurların füzyonunu yansıtırlar. Bu sinemayı özgün kılan şey, egemen anlatı modlarının dışına taşım, hiciv, parodi, komedi ve karnavalesk bileşiminin özgün bir biçimde yeniden inşa edilmesidir.

Kaynakça

- AKIN Altuğ, “Bana Söz Ver”, Altyazı- Aylık Sinema Dergisi, İstanbul, 2008, S. 74, s. 80.
- AVCI Artun, “Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece”, 2003. <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3891/toplumsal-elestiri-soylemi-olarak-mizah-ve-gulmece>.
- BAKER Ulus, “Aydınlık ve Bosna: Yeraltından Notlar”, *Birikim- Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, İstanbul, 1996, S. 95, s. 15-26.
- BRAXTON Joanne “Symbolic Geography and Psychic Landscapes: A Conversation with Maya Angelou”, Book Chapters Oxford University Press, UK, 1998.
- DAVIDSON J, Bondi L, Smith M, “Emotional Geographies”, *Routledge Publishing*, USA, 2016.
- DEMİR E. F ve OTAN O, “Emir Kusturica Filmlerinde Büyülü Gerçekçilik” Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi GSF yayınları, İzmir, 2023, Mevsim. 29, s. 147-157.
- DORSAY Atilla, “100 Yılın 100 Yönetmeni”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- ELSAESSER Thomas, “European Cinema -Face to Face with Hollywood-“, Amsterdam University Press, 2005.
- GÜRMEŖ Pınar Tınaz, “Sinemada Balkan Fırtınası”, *Sinema Dergisi*, 2007, İstanbul, Turkuvaz Yayınları, S. 12, s. 83-92.

- HORTON Andrew, "Laughter Dark & Joyous in Recent Films from the Former Yugoslavia" Film Quarterly, 2002, Published by: University of California Press, vol. 56, no. 1, Fall 2002, pp. 23-28.
- HYDEN-BAKIC Milica and HAYDEN M Robert, "Orientalist Variations on the Theme "Balkans": Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics", *Slavic Review*, 1992, Cambridge University Press, vol. 51/1, pp. 1-15.
- KEENE Judith, "The Filmmaker as Historian, Above and Below Ground- Emir Kusturica and the Narratives of Yugoslav History", *Rethinking History*, 2001, vol. 5:2, pp. 233-253.
- MAKAL Oğuz, "Yönetmenleri ve Filmleriyle Gülmenin Sineması". Hayalperest Yayınları, İstanbul, 2017.
- KIBBIN Mc Tony "Chaos and Control: The Cinema of Emir Kusturica: Notes from The Underground by Goran Gocic." 2004, https://www.sensesofcinema.com/2004/book-reviews/cinema_of_emir_kusturica.
- SANATEL Kerem, "Arizona Dream", *Sinema Dergisi*, İstanbul, 2005, S. 7, s. 102, 2005.
- SÖZEN Mustafa, "Bakhtin'in Romanda Karnavalesk Kavramı ve Sinema", *Akdeniz Üniversitesi GSF Dergisi*, İzmir, 2009, C. 2, S. 4. s. 65-86.
- TUTUİ M, "Do the Balkans Imply a Peculiar Sensibility?" 2011, <http://www.altcine.com/details.php?id=781>. Erişim tarihi Mayıs 2021.
- VANDAELE Jeroen, "Narrative Humor (I) Enter Perspective", *Poetics Today*, by Porter Institute for Poetics and Semiotics. Winter 2010, vol. 31:4, pp. 721-785.
- WOOD Nichola, SMİTH, Susan J, "Instrumental Routes to Emotional Geographies", 2007, *Social&Cultural Geography*, vol. 5, issue: 4, pp. 533-548.

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ VE CUMHURİYET'İN İLANI SÜRESİNDE YAŞANAN FİKRİ TARTIŞMALAR

Saniye VATANDAŞ*
Celalettin VATANDAŞ**

Öz: Etkisini her geçen gün daha çok hissettiren yasal, askeri, siyasi, ekonomik, kültürel alandaki sorunları, Avrupa'da oluşan ve gelişen sistemi farklı boyutlarıyla ve miktarlarıyla da olsa model olarak çözüme kavuşturma biçiminde başlayan Türk modernleşmesi, zaman içerisinde gelişip olgunlaşmış, bu olgunlaşma sürecinin önemli aşamaları olan Tanzimat ve Meşrutiyet eşiklerini takiben en önemli aşamasına 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet sistemine geçerek sahip olmuştur. Sürecin en önemli konu başlıklarından birini, siyasal sistemin niteliği sorunu oluşturmuştur. Tanzimat döneminde başlayan ve zaman içerisinde daha da belirgin hale gelen siyasal sistemi önceleri revize etme, sonraları ise değiştirip yenisini inşa etme yönünde gelişen fikri çabalar, Mustafa Kemal'in önderliğinde 29 Ekim 1923 günü fiili bir devrime dönüşmüştür. Fakat Cumhuriyet'in ilan ediliş biçimi ve Cumhurbaşkanının yetkileri konusu, süreç içerisinde önemli fikri tartışma ve çatışmalara yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay önce başlayan fikri tartışma ve çatışmalar, Cumhuriyet'in ilanı ile en üst düzeyine erişmiştir. Bu araştırma Cumhuriyet'in ilanını ve bu süreçte yaşanan fikri tartışma ve çatışmaları konu edinmektedir. Cumhuriyetin ilanı öncesinde ve ilanı sonrasında yaşanan fikri tartışma ve çatışmalar eşliğinde söz konusu ilanın gerçekleşme süreci detaylı bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır. Konu, başta dönem gazetelerinde yer alan makaleler, haberler ve duyurular olmak üzere dönem resmî belgeleri, beyanatları, Meclis tutanakları eşliğinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Cumhuriyet'in ilanı, Siyasal modernleşme, Atatürk, Cumhuriyet tartışmaları.

THE DEVELOPMENT OF THE IDEA OF REPUBLIC IN TURKEY AND INTELLECTUAL DEBATES DURING THE PROCLAMATION OF THE REPUBLIC

Abstract: Turkish modernisation, which began as a way of solving the problems in the legal, military, political, economic and cultural fields by taking the thought and system formed and developed in Europe as a model, developed and matured over time, and following the Tanzimat and Constitutional Monarchy thresholds, it experienced its most important stage on October 29, 1923 with the transition to the Republican system. The intellectual efforts to revise the political system, which started in the Tanzimat period and became more evident over time, and then to change it and build a new one, turned into a de facto revolution on October 29, 1923 under the leadership of Mustafa Kemal. However, the way in which the Republic was proclaimed and the powers of the President of the Republic led to significant intellectual conflicts and tensions in the process. This research focuses on the proclamation of the Republic and the intellectual conflicts experienced in this process. We tried to determine the process of realisation of the

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-mail: svatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9075-0152.

** Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-mail: cvatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1431-3553.

proclamation in question in detail in the light of the intellectual debates before and after the proclamation of the Republic. The subject has been analysed in the light of the articles, news and announcements in the newspapers of the period, as well as the official documents, declarations and minutes of the Parliament.

Key Words: Republic, Proclamation of the Republic, Political modernisation, Atatürk, Republican debates.

Giriş

Latince aslı “Res Publica” olan ve Fransızca “La Republique”, İngilizcede “The Republic” olarak isimlendirilen “Cumhuriyet”, siyasetle ilgili diğer birçok kavram gibi çok anlamlı kavramlardan biridir. Bu nedenle de literatürde çok farklı cumhuriyet tanımlarına ulaşmak mümkün olabilmektedir. Buna rağmen genel bir bakış açısıyla ifade etmek gerekirse, cumhuriyet sistemi, yönetilenlerin tercih ve iradelerinin temel meşruiyet referansı kabul edildiği siyasal sistemin ismi olarak anlam kazanmaktadır. Bunu biraz açmak gerekirse; siyasal meşruiyetin referansı konumunda olup da “yönetilenler” şeklinde tanımlanan kesimlerin özellikleri ve yönetilenlerin iradelerinin siyasal sistemi etkileme şekli ve oranı, cumhuriyet anlayışında önemli farklılıklara yol açmakla birlikte, yönetilenlerin iradelerinin üzerinde başka bir iradenin kabul edilmediği siyasal sistem “Cumhuriyet” olarak isimlendirilmiştir. Son derece önemli ve dolayısıyla sistemin en karakteristik özelliğini ifade eden bu durum, Türkiye’de “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir*” şeklinde karşılık bulmuştur.

Siyasal bir sistemin ismi olarak tarihsel kökleri Antik Yunan’a kadar uzanan, Platon, Aritoteles, Cicero, Jean Bodin, Machiavelli, Rousseau, Kant, Montesquieu duraklardan geçerek olgunlaşan cumhuriyet fikri, Fransız İhtilali sonrasında modern ilkelerine kavuşmuş, takiben söz konusu ilkeleri koruyarak farklı ülkelerde kısmen farklı formlarla uygulamaya dönüşmüştür. Cumhuriyetin en temel özelliğini, insanlık tarihindeki siyasal sistemin en uzun süreli formunu temsil eden monarşik sistemlerden tamamen farklı referansa ve forma sahip olması oluşturmaktadır. Meşruti monarşi ise bu iki farklı sistem arasındaki geçiş formunu temsil etmektedir.

Cumhuriyet fikrinin Türkiye’de ilk zamanlar meşruti monarşi, takiben salt “Cumhuriyet” olarak gündeme gelişinde, kökleri Lale Devri’ne kadar uzanan batılılaşma sürecinde Batı ülkeleri ve özellikle de Fransa ile kurulan fikri ve siyasi ilişkilerin etkisi büyüktür. Namık Kemal’in III. Napolyon’un otoriter yönetiminden kaçarak İstanbul’a gelen Giam Pietri hakkında “*Geçen gün Giam Pietri ile meşrutiyeti konuştuk. Herif iki saat söyledi. Nihayet meşrutiyetin bizde uygulanabileceğine beni inandırdı*”¹ sözleri söz konusu etkinin somut delillerinden sadece biridir. Tanzimat, söz konusu etkinin ilk ve önemli aşamalarından ve ürünlerinden biri olmuştur. Bu etkilenme Tanzimat’ı takip eden yaklaşık yüz yıllık bir süreçte büyüyerek ve derinleşerek devam etmiş, 1876 ve 1908 eşiklerinden geçerek 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanı ile en üst düzeyine, 1946’da ise çok partili sisteme geçişle nihai formuna kavuşmuştur.

1. Cumhuriyet Fikrinin Türkiye’de Gelişim Süreci

Cumhuriyet kelimesinin Türkçede yer bulması başlangıçta edebiyatçılar yoluyla gerçekleşmiştir. Şair ve fikir adamı Şinasi, hayranı olduğu Mustafa Reşit Paşa’dan “*Eya ahali-i fazlın Reis-i Cumhuri*” diye bahsederken geleceğin en önemli kavramlarında biri olan cumhuriyet anlayışına öncülük edecek bir fikrin tohumunu dile getirdiğinin farkında mıydı, bilemiyoruz. Fakat Mustafa Reşit Paşa idari yapı ile ilgili olarak ne istediğini ve ne yapılması gerektiğini biliyordu. Zira elçi olarak bulunduğu Fransa ve İngiltere’de, bu iki ülkenin idari yapılarını inceleme imkânı elde etmişti. İncelemeleri sonucunda, yönetim erkinin kısmen dahi sınırlandırılmasının Osmanlı devleti için önemli faydalar sağlayacağına inanmıştı. Bunu ise Tanzimat Fermanı’nı okumasından üç ay önce, Ağustos 1839 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston’la yaptığı görüşme sırasında açıkça dile getirmişti. Paşa’ya göre, Osmanlı devletini kurtarmanın yegâne yolu “*On système immuablement établi*” (“*Değişmez esaslara dayalı bir sistem*”) kurmaktan geçmekteydi. Bazı müesseselerin oluşturulmasını ise arzuladığı durumun

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 278.

gerçekleşmesi açısından zorunlu görmekteydi. Bu görüşleriyle de Batıda o zamanlar yaygın olan “Anayasalcılık” akımıyla uyumlu bazı görüşlere taraftardı. Dolayısıyla Mustafa Reşit Paşa’nın siyasal sisteme ilişkin görüş ve beklentilerini anlamak için Anayasalcılık anlayışını dikkate almak gerekmektedir. Dönem Anayasalcılığının temel amacını, monarkın otoritesinin kanunlarla sınırlanması değil, kanun hâkimiyetini tesis ve temin edecek “tesirli siyasî kontrolleri” inşa etmek oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Mustafa Reşit Paşa’nın görüşü, idari yapının ıslahını “iyi sultanların” varlığına bağlayan İslam/Osmanlı geleneksel görüşünden tamamen farklıydı. Mustafa Reşit Paşa, Sultan Abdülmecit tarafından Londra’dan İstanbul’a çağrıldığı zaman, Osmanlı devletinin bir asrı aşkın süredir yöneldiği sürecin en önemli safhasını gerçekleştirmede yol gösterecek ve yardımcı olacak bilgi birikimine sahip olduğu özgüvenine sahipti. Bir an önce görüşlerini uygulamaya aktarmak ve Anayasal bir sisteme geçmek arzusunda idi. Tabii ki onun görüş ve girişimleri, cari sitemden yana olanlar için bir endişe sebebi olmakta gecikmedi. Serasker Sait Paşa, Sultan Abdülmecid’ in huzurunda “*Mustafa Reşit Paşa Cumhuriyeti ilan edecek, saltanatınız elden gidiyor. Daha ne duruyorsunuz?*”² diye cari sistemi oluşturan monarşiden yana endişelerini dile getirirken, cumhuriyet fikrinin gelişim sürecine de tanıklık ediyordu.

“Genç Osmanlılar” olarak tanımlanan ve Türkiye’nin modernleşme tarihinde önemli bir eşiği temsil eden şahsiyetler, ilk zamanlar daha çok edebî konularla ilgilenen ve dönemin önemli iletişim aracı olan gazeteciliğe de özel ilgi duyan kimseler olmalarına karşılık, kısa süre sonra ilgileri politik alana kaymış, gazeteyi politik amaçlarının gerçekleşme aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Detaya inildiğinde aralarında fikir ve amaç birlikteliği olmamakla birlikte, “ülkenin ilerlemesinin”, “devletin güçlenmesinin”, “halkın refahının”, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Avrupa’da egemen olan genel zihniyet, kurum ve uygulamaların benzerlerine sahip olmakla mümkün olabileceğine inanan ve bu özellikleriyle batılılaşma idealine sahip olan Genç Osmanlılar, “değişimin” önemli bir alanı olarak ülkenin yönetim tarzını görmüşler ve “sultanların otoritesinin sınırlandırılması, devletin meşruti yönetimle idare edilmesi” gerektiğini savunmuşlardır. Bu ise dönemin modern siyasetinin temel kavramları olan “cumhuriyet”, “anayasa”, “meclis”, “vatan”, “hürriyet” gibi konu ve kurumlara ilgili olmalarını sağlamıştır. Fakat toplumsal kökenleri ve modern siyaseti öğrenirken temel referanslarının farklı olması, ilgili konu ve kurumların anlam, işlev ve kapsamı konusunda birlikteliğe ulaşmalarını engellemiş, buna bağlı olarak da öngördükleri veya idealize ettikleri değişimin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin ortak bir program tesis edememişlerdir³.

Gazete yoluyla görüşlerini yaymaya çalışan Genç Osmanlılardan bazıları, 1864 yılında “Hürriyet” adını taşıyan gazetelerinde, politik açıdan “meşrutiyet” fikrini ön plana çıkardılar. Hatta yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılması ve siyasi işlerin “meşveret” ile yürütülmesi gerektiğini dile getirdiler⁴. Tüm bunlar modern siyasete ilgilerinin bir sonucuydu. Bu konularda bilhassa Namık Kemal öncü konumundaydı ve açıktan ve doğrudan denebilecek şekilde cumhuriyet görüşünü dile getirmekteydi⁵. Namık Kemal’e göre cumhuriyet, İslam’ın “meşveret” görüşüne dayanan bir sistemdi; bu nedenle de İslam’a aykırı değil, İslam’ın öngördüğü bir şeydi. Fakat buna rağmen Osmanlı ülkesinin ve sisteminin özel şartlarını dikkate alarak “*bu rejim bizde uygulanamaz*”⁶ tespitine bağlı olarak Osmanlı için meşruti düzenin daha doğru tercih olacağını dile getirmişti⁷. Namık Kemal’e göre Osmanlı sisteminde ve ülkesinde yaşanan sorunlar daha çok siyasi ve ekonomik nitelikte olup, eğitim ise bu sorunlardan kurtulmanın en önemli yoluydu. Ona göre siyasi alanla ilgili olarak öncelikle yapılması gereken reform ise anayasalı merkeziyetçi bir siyasal sistem inşa etmekten geçmekteydi.

² Bernard Lewis, Berin U. Yurdadoğ, “Cumhuriyeti Hazırlayan Düşünce Akımları”, *Atatürk Konferansları 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977, s. 17.

³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s. 91–96.

⁴ İhsan Sungu, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 70.

⁵ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 329.

⁶ Yusuf Mardin, *Namık Kemal’in Londra Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 46.

⁷ Ramazan Tosun, *Cumhuriyetin İlanının Yankıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1991, s. 11, 12.

Genç Osmanlıların önemli temsilcilerinden Ziya Paşa da Sultan’ın mutlak otoritesini sınırlayacak ve kontrol edecek bir meclisin gerekliliğinden bahsederken yine meşrutî bir sistemi arzulamaktaydı. Ancak 7 Mart 1870’de Londra’dan ayrılıp Cenevre’ye geçtikten sonra görüşü değişmiş ve burada çıkarmaya başladığı “Hürriyet” gazetesinde açıkça “Cumhuriyet” fikrini dillendirmeye ve “*Cumhuriyet idaresinde milyonlarca halk, birkaç menfaatperest kişinin esiri değil, hukuk ve hürriyetini korumakta serbesttir*”⁸ diye yazmaya başlamıştır. Genç Osmanlıların fikri mensubu ve mali dayanağı olan Mustafa Fazıl Paşa ise 1867 yılında Fransa’dan Sultan Abdülaziz’e gönderdiği mektupta meşrutî bir yönetimin önem ve gereğinden bahsetmiş ve “*Şevketlü padişahım, idare usulünü değiştirerek devleti kurtarınız. Nizamı serbestane (meşrutiyet) ile süsleyerek onu halas ediniz*”⁹ demiştir.

Şüphe yok ki Tanzimat, Türkiye’nin sadece siyasi tarihinde değil, batılılaşma sürecinin gerektirdiği zihniyet ve yaşam tarzına geçişte, başta devlet olmak üzere kurumların Batılı anlam ve işleyişe yönelmesinde önemli bir eşiktir¹⁰. Tanzimat’ın Batılı modellerine uygun olmak kaydıyla değişimi önemli bulan fikri atmosferinde yetişmiş ve kısa sürede değişimin lideri konumuna gelmiş genç aydınlar, çok farklı konularda yeni bir zihniyetin ve dünyanın perdelerini açarlarken, bir yandan da siyasal sisteme ilişkin önemli tespit ve teklifleriyle radikal değişikliklerin öncülüğünü yapmışlardır. Bu açıdan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi öncü sayılabilecek nesil ile bir oranda da olsa bu öncü nesli takip eden Mizancı Murat, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin, Osmanlı Gazetesi yazarları sürecin şekillenmesinde önemli role sahip olmuşlardır. Geniş çapta Mithat Paşa ile onu fikren destekleyen Genç Osmanlıların bir eseri olan 1876 Anayasası, Türkiye’nin modern politik sisteminin resmi başlangıcını oluşturmuştur. Çünkü 1876 Anayasası, sultanın sistemdeki merkezi konumunu korumakla birlikte, karar mekanizmasında katılım ve uzlaşmaya yer açmıştır. Meşveret (danışma), ve şura (meclis) gibi geleneksel kavramların ifade ettiği zihin dünyasına, içinde yalnızca dini otorite ve sultanın değil, dolaylı da olsa seçimle gelen halk temsilcilerinin de katıldığı yeni bir anlam ve boyut eklemiştir¹¹. 1908 Devrimi ise “meşrutî demokrasiye” uzanan bir sürecin bir başka aşaması olarak önem ve anlam kazanmış¹², Cumhuriyet’e uzanan yolu açmıştır¹³. Cumhuriyeti kuran kadrolar ise bu atmosferde yetişmişlerdir.

2. Mustafa Kemal’de Cumhuriyet Fikrinin Gelişim Süreci

Türkiye’de cumhuriyet rejimini kuran kadronun ve bu kadronun lideri Mustafa Kemal Paşa’nın cumhuriyet sistemine ilişkin fikirlerinin oluşumunda Genç Osmanlıların, özellikle de Namık Kemal’in etkisi büyüktür¹⁴. Mustafa Kemal’in Namık Kemal’in kitap ve makalelerini Harp Okulunda ve Harp Akademisinde öğrenciyken büyük bir ilgiyle takip ettiği bilinmektedir. Daha öğrenciyken Rousseau’nun “Toplum Sözleşmesi” isimli kitabını, önceleri Ziya Paşa ve Ahmet Mithat tercümelelerinden, daha sonraları ise ileri düzeydeki Fransızcası ile aslından okumuştur¹⁵. Fikirlerinden etkilendiği Fransız düşünürleri arasında modern düşüncenin ve siyasetin önemli teorisyenleri

⁸ Tefvik Ebuzyiya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. II, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 67-69.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956, s. 304.

¹⁰ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 47.

¹¹ Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 8, 9.

¹² Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, E Yayınları, İstanbul, 1983. s. 338-346; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 139-158.

¹³ Halil İnalçık, “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, (Ed.) Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3-10.

¹⁴ Mustafa Kemal’in Namık Kemal’den etkilendiği kesindir, bu konuda bazı akademik çalışmalarda yer alan “heyecanlarının babasının” Namık Kemal olduğuna ilişkin ifadesinin birincil kaynağı, tarih açısından oldukça geç bir tarihe ait olup, bir hatıra dayanağıdır. Bkz: Selahattin Yazıcıoğlu, “Gökâl ve Duyulmamış bir eseri, Halk Klasikleri” *Cumhuriyet*, 23 Mart 1972. s. 5.

¹⁵ Şerafettin Turan, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Rousseau, Voltaire, Auguste Comte, Durkheim, Bergson gibi şahsiyetlerin yanı sıra, Fransız ihtilalinin liderlerinden Mirabeau, Danton, Robespierre, Napoleon gibi eylemciler de vardır¹⁶. Ayrıca, Avrupa’da doğup gelişen modern siyasi görüşlerin Osmanlı’da en hızlı ve erken etkide bulunduğu Balkan coğrafyasında yaşaması, cumhuriyet fikriyle birçok kişiden daha erken, hatta çocuk sayılabilecek yaşlarda karşılaşmasını sağlamıştır. Tüm bu etkilerle, 1902 yılına denk gelen genç yaşında mevcut yönetim şeklinin değişeceği ve “*Batılı mânâda bir idare*”¹⁷ tarzının kurulacağı görüşünü dile getirmiştir. 1908 yılında, tabur komutanlarından Binbaşı Cemil Bey’in konferansını dinlediğinde, aynı konferansı dinleyen arkadaşları Kazım Özalp ve Nuri Conker’e “*İnkılabı ikmal etmek lazım*”¹⁸ geldiğini ve bunu kendilerinin yapacağını ifade etmiş olması, fikri gelişiminin istikametini ve niteliğini ortaya koyması açısından önemlidir.

İsmet İnönü’nün bildirdiğine göre¹⁹, genç aydınlar arasında cumhuriyetçi fikirlerin yaygınlaşması Dünya Savaşı yıllarına denk gelmektedir. Bu bilgi, cumhuriyet fikrinin Osmanlı aydınları arasında yaygın kabul görmeye başlamasının tarihini ifade etmesi açısından önemlidir. Fakat Mustafa Kemal, bu konuda istisna şahsiyetlerden birisidir. Zira onun cumhuriyete ilişkin fikri oluşumu, öğrencilik yıllarına denk gelmektedir. Özellikle Harbiye’deyken görüşleri gelişmiş ve olgunlaşmıştır. Bu yıllar ve sonrasında cumhuriyetçi düşüncelerini yakın çevresinde açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Bu nedenle de 9. Ordu Birlikleri Müfettişi tayin edildiği zaman resmi özlük dosyasında “*Cumhuriyetçidir*”²⁰ notu yer alması manidardır. Suriye’de bulunduğu zamanlarda memleketin geleceğini ve idaresini konuşurlarken arkadaşı Halil Bey’e bir idare tarzı değişiminden bahisle “*Cumhuriyet yaparız*”²¹ demesi dikkat çekicidir. Bu ve benzerleri, öğrencilik yıllarındaki fikirlerinin gelip-geçici çocukluk söylemleri olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla Millî Mücadele’nin en zorlu zamanlarında yakın çevresine “*Açıkça söyleyeyim: şekl-i hükümet zamanı gelince, cumhuriyet olacaktır*” demesi, fikri gelişiminin beklendiği bir gereğidir. “Hakimiyet-i milliye” kavramı çerçevesinde farklı ortamlarda dile getirdiği görüşleri ise cumhuriyet fikrinin gelişim sürecine daha detaylı şekilde tanıklık etmektedir. İlk zamanlar yakın çevresi hariç kimseye açıkça bildirmediği, Birinci Meclis zamanlarında ise “hakimiyet-i milliye” çerçevesinde olmak üzere resmi konuşmalarında veya sohbetlerinde sıklıkla dile getirmeye başladığı amacını, 22 Eylül 1923 günü *Neue Treie Presse* muhabirine açıkça ifade etmesi ve bunun gazetelerde yayınlanması²², fikirden eyleme uzanan sürecin yeni aşamasına geçtiğini göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Halbuki o, bu aleni açıklamasının öncesinde sahip olduğu idealini yakın çevresiyle paylaşmaya ve uygun zamanı beklemeye devam etmişti. Bu açıdan Erzurum Kongresi sırasında Mazhar Müfit Kansu’ya²³ veya Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından kısa süre sonra Hasan Rıza Soyak’a²⁴ söyleyip yazdırdıkları önemlidir. Her iki yakınına, geleceğin Türkiye’sinin hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını not aldırılmıştı. Birinci Meclis’teki bazı konuşmaları ise Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey’e “*Bu Cumhuriyettir*”²⁵ dedirtmiş, yine aynı dönemde Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa’nın Millî Mücadele sonrasında hükümet şeklini cumhuriyet

¹⁶ Bekir Tünay, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 7, Kasım 1986, s. 160.

¹⁷ Ali Fuad Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1967, s. 36.

¹⁸ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ankara, 1984, s. 76.

¹⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 176.

²⁰ Goothard Jaeschke, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurucusu Atatürk”, *Türk Tarih Kongresi*, VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961, Ankara, 1967, s. 556.

²¹ Münir Hayri Egeci, *Atatürk’ün Bilinmeyen Hatıraları*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul, 1954, s. 34.

²² “Mustafa Kemal Paşa’nın Neue Treie Presse Muhabiri Lazar’a Verdiği Demeç”, *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1339/1923.

²³ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 71, 72.

²⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C.I, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1973, s. 181-183; Celal Bayar, *Atatürk’ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 63-66.

²⁵ Samet Ağaoğlu, *Kuvay-ı Milliye Ruhü, Birinci Büyük Millet Meclisi*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1973, s. 233.

yapacağını konuşulduğunu²⁶ ifade etmişti. Tüm bunlardan da anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Paşa, öğrencilik yıllarından beri bir ideal olarak sahip olduğu cumhuriyet görüşünü uygulamaya aktarmak için uygun zaman beklemiş, bazen içinde bulunulan şartlarda ideali ile çatışan ifadeler kullanmış²⁷ olsa bile adım adım süreci amacını gerçekleştirmeye doğru ilerletmiş ve 29 Ekim 1923 akşamı sürecin nihai aşaması gerçekleşmiştir.

3. Cumhuriyet’in İlanı Öncesi Siyasi ve Fikri Süreç

Detaya inildiğinde yerine ikame edilecek siyasal sistemin niteliği konusunda görüş birlikteliği olmasa bile, Millî Mücadele yıllarında, özellikle de Birinci Meclis’te, saltanat rejiminin sona ermesine ilişkin görüşlerin “*hakimiyet-i milliye*” fikri üzerinden doğrudan veya dolaylı bir şekilde dile getirildiğini biliyoruz. Bu konuda, İkinci Grup liderlerinden Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Ulaş’ın “*Bütün milletler gibi biz de medeni bir Hükümet teşkiline çalışmalıyız*”²⁸ temennisi yahut Trabzon milletvekili Ali Şükrü Beyin “*Hakimiyet-i milliyeden bahsediyoruz... Hakimiyet-i milliye demek... milletin kendi hakkını, aracısız olarak, doğrudan doğruya kullanması demektir*”²⁹ diyerek bir ideal olarak ortaya koyduğu “*hakimiyet-i milliye*” fikrinin sınırlarına ilişkin görüşler gündeme getirmesi, Sinop milletvekili Hakkı Hami (Ulukan) Beyin ise hiç kimsenin milletin iradesini temsil eden Meclis’in iradesinin üzerinde yer almadığını ve alamayacağını ifade etmesi³⁰ konunun önemli örneklerden birkaçıdır. Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami Bey ile Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey’in 29 Kasım 1922 günü Meclis Başkanlığına sundukları “*Türkiye’nin yönetim usulü Cumhuriyet esasına dayanır*” hükmünün yer aldığı ve hatta cumhurbaşkanının nasıl seçileceğine, görev ve yetkilerinin neler olduğuna ilişkin hükümlerin yer aldığı yasa teklifi bilhassa önemlidir³¹. Tüm bunlar, Meşrutiyet yıllarından beri sivil ve asker bürokratlar arasında kabul bulan cumhuriyet fikrinin gelişiminin beklendik sonucu olmasının yanı sıra, milletin iradesi ve çabasıyla sürdürülen Millî Mücadele dönemi şartlarının getirdiği arayışların da doğal bir tezahürüdür. Üstelik Millî Mücadele sonrasında Türkiye’deki siyasal sistemin niteliği, sadece Ankara’nın değil, aynı zamanda Batılı devlet adamlarının da gündeminde yer alan bir konu olmuştur. Türkiye’nin durumunu dikkatli bir şekilde takip ediyor, siyasal sisteme ilişkin tercihin ne olacağını merakla bekliyorlardı. Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasını takiben, özellikle de Lozan görüşmelerinin yürütüldüğü günlerde konuya ilişkin ilgi ve merak en üst düzeye çıkmış, bazı Avrupalı devlet adamları doğrudan Türk Heyeti Başkanı İsmet İnönü’yü konuya ilişkin sorular yöneltilmişlerdir³². Herkes bir şeylerin değişmesi gerektiğinin yahut değişeceğinin farkındaydı, ancak bu değişimin istikameti konusunda bazı tereddütleri vardı. Zira ülkede İstanbul ve Ankara merkezli olmak üzere iki ayrı iradenin varlığı söz konusuydu. Millî Mücadeleyi yürüten ve kazanan taraf olarak asıl irade Ankara’da olmakla birlikte, Ankara’nın mevcut durumunda da bazı belirsizlikler söz konusuydu. Ankara’da, Meclis’in iradesini temsil eden bir Meclis Başkanı, onun yanında Meclis tarafından seçilmiş ve tamamen Meclis’e karşı sorumlu Bakanlar (doğrusu vekiller) ve Başbakan (doğrusu İcra Vekilleri Heyeti Reisi) mevcuttu. Bu durum ciddi düzeyde irade ve inisiyatif karışıklığına yol açıyor, olağanüstü şartların ürünü olan ve o şartlarda önemli işlevler üstlenmiş bulunan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ülkenin normal şartlarda yönetilmesi zor görünüyordu. Bu durumun bir an önce çözüme kavuşturulması gerekiyordu. Zira halk egemenliği ile otoriter sistem ekseninde olmak üzere Birinci Meclis’te yaşanan gerilim ve fikri

²⁶ Hakkı Naşit Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 224.

²⁷ Bülent Dâver, “Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, (Ed). Ö. Celal Sarc, Macit Gökberk, T. Zafer Tunaya vd. İstanbul, Nejat F. Eczacıvakfı Yayınları, 1983, ss. 247-279, s. 249-250.

²⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMZC)*, C 2, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, Ankara, s. 578-579.

²⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 1, Sene 2, Birleşim 69, 6 Temmuz 1336/1922, C. 21, s. 285, 286.

³⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 1, Sene 1, Birleşim 26, 3 Temmuz 1336/1922, C. 2, s. 165.

³¹ Hikmet Özdemir, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 68.

³² Bilal N. Şimşir, *Ankara, Bir Başkent’in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 233-249.

çatışmalar³³, Millî Mücadeleyi kazanan Meclis iradesinin normal şartlarda ülke yönetimini sürdürmede yetmeyeceğinin güçlü işaretlerini vermişti³⁴. Bu durumun bir sonucu olarak Birinci Meclis’in kendisini lağvetmesi ve yaklaşık iki ay süren seçimleri takiben İkinci Meclis’in teşekkülü ile başlayan siyasi çekişme ve karışıklıklar ise saltanatın yerine ikame edilecek siyasal sistemin detayları konusunda önemli bir tartışma ortamı oluşturmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun üzerinden ilerleyen fikri tartışmalar yeni döneme geçişin fikri altyapısını oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın 22 Eylül 1923 günü *Neue Treie Presse* muhaborine verdiği demec ise sürecin önemli bir eşiği olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa’nın *Neue Treie Presse* gazetesi muhaborine verdiği demecin yayınlanmasını takiben *Tevhid-i Efkâr*, *Vakit*, *Vatan* ve *Akşam* gazeteleri ağırlıklı olmak üzere İstanbul ve Ankara’da yayınlanan gazetelerde söz konusu demecde dile getirilen konular çerçevesinde yoğun bir tartışma süreci başlamıştır. Söz konusu demec 24 Eylül 1923 tarihli *Vatan* gazetesinde “*Yeni Devletimiz: Türkiye Halk Cumhuriyeti*” başlığıyla yayınlanmıştır. Başlıktaki “*Türkiye Halk Cumhuriyeti*” ifadesindeki “*halk*” vurgusu gazetenin yaptığı bir çıkarım olup, bunun üzerinden yeni bir tartışma zemini oluşmuştur. Dönemin önemli gazetecilerinden Ahmet Emin, 26 Eylül tarihli *Vatan* gazetesindeki “*Bir Tereddüt Devresinden Sonra*” başlıklı yazısında “*Türkiye Halk Cumhuriyeti*” ismi üzerinde değerlendirmelerde bulunacak, “*halk*” sözcüğünün Rusya’ya özenildiği izlenimi oluşturduğunu, bunun ise Batılı sermayeyi ürküteceğini ve Türkiye’ye gelmesine engel olacağını ifade etmiştir. Yine dönemin ünlü gazetecilerinden Hüseyin Cahit, Tanin’deki 25 Eylül tarihli ve “*Türkiye Cumhuriyeti*” başlıklı yazısında “*halk*” sözcüğü üzerinden bir değerlendirmede bulunup, “*artık resmen Türk Halk Cumhuriyeti olacağız. Halk Cumhuriyeti!*” demiş ve “*acaba bunun manası nedir?*” diye sormuştur. Ona göre bu durum, Batılı ülkelerde Türkiye’ye ilişkin “*Bolşevik*” kuşkusu doğmasına yol açacaktır. Hüseyin Cahit’e göre Türkiye’de istenen cumhuriyet, Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatına yansıdığı üzere eğer Batı’dakilerden farklı olmayacaksa, devletin ismi “*Türkiye Cumhuriyeti*” olmalıdır. Tanin gazetesinin Ankara kaynaklı 25 Eylül tarihli haber metninde ise Anayasa ile ilgili çalışmalardan bahisle, yeni hükümet şeklinin “*Türkiye Halk Cumhuriyeti*” olacağına ilişkin bilgiler edinildiği dile getirilmiştir. Yine aynı günkü *Vatan* gazetesinde yayınlanan “*Yeni Teşkilat-ı Esasiyemizin Esasları*” başlıklı bir başka yazıda ise “*Yeni Kanun-ı Esasimizin esas hatları tespit edilmiştir. Kanunun ilk maddesinde Türkiye’nin Cumhuriyet usulü ile idare olunacağı ve bir halk devleti olduğu beyan edilmektedir*” denmiştir.

“*Halk*” sözcüğü üzerinden yürütülen tartışmalara karşılık, diğer bazı yazar ve siyasiler ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu esas alan bazı görüşler dile getirmişlerdir. Gelibolu Milletvekili Celal Nuri, *Vatan* gazetesine verdiği demecinde, son günlerde gündeme gelen Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılması düşünülen düzenlemelere atıfla, mevcut durumun ismi konulmamış bir cumhuriyet olduğunu ifade ederek “*Yapılacak tadilat en ziyade üç noktai nazar dikkati celbediyor. Birincisi Riyasetin tayin-i vezaifi, ikincisi Hükümet teşkilatı, üçüncüsü Meclis’in bir müddet-i muayene için içtima*”³⁵ demiştir. O bu demeciyle, gerçekleşecek tadilatın köklü bir değişiklik getirmeyeceğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Konya Milletvekili Refik Bey de 25 Eylül tarihli *İleri* gazetesinde yayınlanan demecinde, İslam’ın yönetim anlayışının cumhuriyet ilkeleriyle uyum halinde olduğunu, mevcut gidişatın da cumhuriyet sisteminden farksız olduğunu, dolayısıyla anayasal düzeyde köklü değişikliklere ihtiyaç olmadan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile amacın teşekkül edeceğini ve bundan yana olduğunu ifade etmiştir.

Eğer Türkiye’nin siyasal sistemi cumhuriyet olacaksa ki genel kabule göre olmalıdır, bu durumda modelinin ne olacağı da aynı günlerin önemli tartışma konularından biridir. 26 Eylül 1923 tarihli

³³ 26 Kasım 1922 günü “*Anadolu’da Yeni Gün*” gazetesinde yayınlanan “*Yeni Bir Cidal Devri*” başlıklı makale söz konusu fikri tartışmaların en şiddetli günlerinin yaşanmasına yol açmıştır. Tartışmalar “*Hakimiyet-i Milliye*” anlamı ve sınırı üzerinde gerçekleşmiştir. Bkz: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 1, Sene 2, Birleşim 183, 29 Ocak 1923/1339, C. 27, s. 45-50.

³⁴ Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 471.

³⁵ “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz ve Şekl-i Hükümetimiz*”, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.

Vatan gazetesinde “Dünyada birçok cumhuriyetler olmakla beraber, diğerlerine birer numune olan başlıca iki büyük Cumhuriyet vardır ki, bunlar Fransa ve Amerika Cumhuriyetleridir” denilerek bu iki cumhuriyetin özellikleri arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Söz konusu yazıda bir tercih yoktur. Fakat konuyla ilgilenen gazeteciler arasında tercih daha çok Fransız modeline yöneliktir. Örneğin Hüseyin Cahit, Fransız modelinin “biraz tatil ve tashih ile”³⁶ tercih edilmesi gerektiği görüşündedir. Vatan’da yazan Ahmet Emin ise 25 Eylül 1923 tarihli “Türkiye Halk Cumhuriyeti” başlıklı yazısında mevcut idare şeklinin Cumhuriyet olarak tanımlanabileceğini, dolayısıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda gerçekleştirilecek “tadilatın... tamamıyla yeni bir şeklin kabulü değil, eski şeklin garptaki numunelerinden birine daha fazla benzetilmesi”³⁷ şeklinde olacağını anlaşıldığını yazmıştır. Dönemin önemli yazarlarından, Tevhid-i Efkâr yazarı Velid Ebuuziyya ise esasen hükümetin şeklinin çok önemli olmadığını, “Hakimiyet-i Milliye esası tam ve bihakkin muhafaza edilmek şartıyla her türlü şekl-i hükümetin memleketi terakki ve tealiye sevk edeceğinden emin” olduğunu belirterek, bazı gazetecilerin 5-6 ay önce itiraz ettikleri şeyleri şimdi desteklemelerini şaşkınlıkla izlediğini, bu gazetecilerin bir süre sonra başka bir şeyi savunur hale gelmelerinden endişe ettiğini yazmıştır³⁸. Velid Ebuuziyya bir süre sonra “Ankara”ya yönelik bazı eleştirilerini dile getirmiş, “Ankara”nın cumhuriyet kavramını ortaya atmak suretiyle bilerek tartışma oluşturduğunu ifade etmiş, “Ankara’dan ehemmiyetle idrak ettiğimiz bu günlerin şerefine rica ediyoruz; mütemadiyen münakaşat ve mücadelatı mucip olan siyaseti terk etsin. Cumhuriyet mi yapacak, başka bir şekl-i hükümet mi yapacak, bir an evvel yapsın ve müspet mesai devresini küşat etsin”³⁹ diye yazarken, konuya bambaşka bir açıdan baktığını ve asıl sorumlunun görünenden daha başka olduğunu ima etmiştir. Velid Ebuuziyya dolaylı eleştirisini, bir hafta sonraki “Muarızlarınızdan Değil, Dostlarınızdan Sakınız” başlıklı yazısında daha da ağırlaştırmış ve “bu tartışmalara bir son verilmesini” “Ankara”dan istemiştir. Necmettin Sadak ise “gürültü ve münakaşalara” son verilmesi gerektiğini, ancak söz konusu gürültü ve münakaşaları “Paşa yerine... İstanbul’dan cevap verenlerin oluşturduğunu” yazmıştır⁴⁰.

Rejimin ismi ile ilgili tartışmalar, Mustafa Kemal Paşa’nın *Neue Treie Presse* muhabirine verdiği demeçle başlamış gibi görünmekle birlikte, esasen söz konusu demecin de verilmesine neden olan konu daha başkadır. Özellikle Eylül ve Ekim aylarında gazetelerin öncülüğünde başlayan ve devam eden tartışma ve fikri çekişmelerin temel nedeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılması düşünülen bazı tadilatlarla ilgilidir. Zira 1923 yılının ağustos ayının ilk günlerinde, Halk Fırkası Nizamnamesini düzenleyen bir komisyonun Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak tadilatı görüştüğü ve bir rapor hazırladığı haberleri yapılmıştır. Hatta Tevhid-i Efkâr gazetesinde,⁴¹ yapılacak düzeltme ve eklerin niteliğine ilişkin bazı somut bilgiler de paylaşılmıştır. Bu haber hükümete mensup kişiler tarafından tekzip edilmiş olmasına rağmen söz konusu gazete üç gün sonra haberini daha da detaylandırarak tekrar yayınlamıştır⁴². Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa ise söz konusu haberlerin “tahminden ibaret”⁴³ olduğunu söylemiştir. Gündem tadilat haberlerinin doğru olup olmadığı etrafında devam ederken Adliye Vekili Seyyit, Yusuf Kemal, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu ve Çorum Milletvekili Münir Bey’den oluşan “Mütehasısalar Encümeni” tarafından Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak tadilata ilişkin rapor 25 Eylül günü Halk Fırkası Divanı’na sevk edilmiştir⁴⁴. Bu durum gazeteler

³⁶ Hüseyin Cahit, “Etraflı Düşünelim”, *Tanin*, 27 Eylül 1339/1923.

³⁷ Ahmet Emin, “Türkiye Halk Cumhuriyeti”, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.

³⁸ Velid Ebuuziyya, “Cumhuriyet Bahsi Nereden Çıktı?”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Eylül 1339/1923.

³⁹ Velid Ebuuziyya, “Gürültü Çoğalıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴⁰ Necmettin Sadak, “Ne Oluyoruz?”, *Akşam*, 11 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴¹ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat Yapılacak, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ağustos 1339/1923.

⁴² Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ağustos 1339/1923.

⁴³ Faruk Alpaya, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923, 1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 120.

⁴⁴ Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Vatan*, 26 Eylül 1923, s. 1.

açısından merak nedeni olmuş, yapılan ve yapılacak tadilatın niteliği konusunda görüşler bildirilmeye, duyumlar dillendirilmeye, duyumlar üzerinden eleştiriler ifade edilmeye başlanmıştır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak tadilata ilişkin raporun Halk Fırkası Divanı’na sevk edilmesi üzerine, mevcut tartışmalara, Halk Fırkası Divanı’nın söz konusu raporu ne zaman gündem yapacağı konusu da eklenmiştir. 4 Ekim 1923 günü Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında toplanan Halk Fırkası Divanı, altı saat süren toplantı sonunda yeni devletin isminin “*Türkiye Cumhuriyeti*” olacağını ve Ankara’nın başkent olacağını açıklamıştır. Ertesi gün Mütehasıslar Encümeni, Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında tekrar toplanmış, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılacak tadilatın detaylarını görüşmeye başlamıştır. Yapılan görüşmeler sonunda alınan karara göre⁴⁵ yasama ve yürütme yetkilerine sahip olan Meclis’in toplantı süresi yılda dört ay olacak, bu sürenin altı aya kadar uzatılması ve Meclis’i fesih yetkisi yine Meclis’te olacaktır. Hem Meclis’in hem de Hükümetin başkanı olan Cumhurbaşkanı beş yıl için seçilecektir. Cumhurbaşkanı, Meclis’in kararını reddedebilecek, Meclis reddedilen konuyu 30 gün sonra tekrar görüşebilecektir. Cumhurbaşkanı’nın Meclis’in ikinci kararını da reddetme hakkı olacak, bu sefer Meclis’in tekrar görüşme için bekleme süresi 60 gün olacak ve Meclis’in kararı kesinlik kazanacaktır. Ayrıca Meclis dışında bir de “Divan-ı Âli” olacaktır. Burada dikkat çeken önemli hususlardan birisi, cumhuriyete karar verilmiş ve ona ilişkin Anayasa düzeyinde hazırlıkların başlamış olmasıdır. Mütehasıslar Encümeni, 12 ve 13 Ekim günlerinde ve yine Mustafa Kemal Paşa başkanlığından İstasyon binasında toplanarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu çalışmalar sonunda yeni kararlar alınmış ve bunlar gazeteler aracılığıyla kamuoyu ile paylaşılmıştır⁴⁶. Mütehasıslar Encümeni, 14-15 Ekim günlerindeki toplantılarında Cumhurbaşkanı’nın yetkilerini görüşmüştür. Görüşmeler sonunda varılan karara göre Cumhurbaşkanı, Meclis tarafından Meclis üyeleri arasından seçilecek, Cumhurbaşkanı devlet başkanı sıfatıyla yasama ve yürütme yetkilerine sahip olacak, yürütme faaliyetleri ise Meclis üyeleri arasından seçilecek İcra Vekili Üyeleri eliyle gerçekleştirilecektir. Burada dikkat çeken husus, Cumhurbaşkanı’nın yetkileri ile ilgilidir. Daha önce “yetki” konusu gündeme geldiğinde bazı eleştiriler dillendirilmiş, bunlardan Hüseyin Cahit, Cumhurbaşkanı’nın aynı zamanda Meclis başkanı olmasını “hata” olarak nitelemiş ve “*Reis-i Devlet BMM’ne riyaset edemez; fırka reisi olamaz. Faal bir siyaset takip edemez. Bunun haricinde düşünülecek, yapılacak şeylerin kaffesi memlekete tezebzübe sebep olur. Zararını çekeriz*”⁴⁷ diye yazmıştır. Hüseyin Cahit, aynı muhtevaya sahip görüşlerini 30 Eylül 1923 tarihli ve “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat*” başlıklı yazısında da dile getirmiştir. Ahmet Emin ise Cumhurbaşkanı’nın tarafsızlığı ilkesini savunarak, “*Memleketin ihtiyacı, devlet reisinin fırkalar haricinde ve fevkinde kalmasını ve icabında bunların hepsi üzerinde bitarafane bir tesir icra edebilmesini istilzam etmektedir*”⁴⁸ diye yazmıştır. Ahmet Emin’in bu yazısı yayınlanınca, Hüseyin Cahit konuya ilişkin yeni bir yazı yazmış⁴⁹ ve Ahmet Emin’in teklif ve görüşlerine katıldığını, böyle düşünmeyen İleri gazetesi yazarı Suphi Nuri’nin 30 Eylül tarihli “*Yaşasın Cumhuriyet*” başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa’nın diktatörlüğünü istediğini ileri sürmüş, Suphi Nuri’yi eleştirmiştir.

1923 yılının Ekim ayının ilk günlerinde, yakın zamanda Cumhuriyetin ilan edileceği ve Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurbaşkanı olarak seçileceği kesinlik kazanmış gibidir. Esasen kimsenin buna itirazı yoktur. Tartışmalar tamamen Cumhurbaşkanı’nın yetkileriyle ilgilidir. Çok fazla yetkilerle donatılmış bir Cumhurbaşkanı’nın diktatör konumunda olacağı endişelerini dillendirenler vardır. Bunlardan Hüseyin Cahit, “*Mustafa Kemal Paşa hazretleri diktatör mevkiine çıkarıldığı gün bütün nüfuz-u maneviyesini, memleketin minnettarlığını gaip eder. Artık yalnız... pazularındaki kuvvete dayanmış bir müstebit mevkiine düşer*”⁵⁰ diye yazmıştır. Tevhid-i Efkâr yazarı Velid Ebuuzziya da

⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti’nin Teşkilat ve Esasatı, *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴⁶ Meclis Bütün Selahiyetini Muhafaza Edebilecek mi?, *Tevhid-i Efkâr*, 14 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Teşkilat-ı Esasiye ve Cumhuriyet Meselesi, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴⁷ Hüseyin Cahit, “Etraflı Düşünelim”, *Tanin*, 27 Eylül 1339/1923.

⁴⁸ Ahmet Emin, “Milli Rehberlik Bahsi”, *Vatan*, 7 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁴⁹ Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁵⁰ Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

“*Meclis Reisliği ile Bir Arada Olmaz; İkisinden Birini Tercih Etmelidir*” başlıklı yazısında Hüseyin Cahit ile aynı muhtevada şeyler dile getirmiştir⁵¹. Anadolu Ajansı’nın 16 Ekim günü, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilgili yapılan tüm haberlerin birer tahminden ibaret olduğunu duyurması, konuya ilişkin endişelere sahip olanları rahatlatmış, bunlardan birisi olan Velid Ebuuzziya, yapılan açıklamadan duyduğu memnuniyeti dile getiren bir yazı yazmıştır⁵². Halbuki Cumhurbaşkanına verilecek yetkiler, Mütahassıslar Encümeni’nin 16 Ekim tarihli toplantısında görüşülmeye devam etmiş, özellikle Cumhurbaşkanı’nın Meclis’i fesih ve seçimleri yenileme yetkisi tartışmalara neden olmuş, yapılan oylamada bir oy farkıyla söz konusu yetkinin Cumhurbaşkanına verilmesi kabul edilmiştir⁵³. Hatta daha da önemlisi Mütahassıslar Encümeni’ndeki tartışmalar kamuoyuna da yansımış, bu nedenle Halk Fırkasının bölünebileceği dillendirilmeye başlanmıştır⁵⁴. Tevhid-i Efkâr gazetesi, gerçekleşen görüşme ve tartışmalardaki iniş-çıkışları dikkate alarak 19 Ekim günü “*Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?*” başlıklı, imzasız bir yazı yayınlamış ve “*Bizim bildiğimize göre Cumhuriyet, istasyon binalarında değil, millet meclislerinde doğar. İstasyon binasında ise olsa olsa tren çıkar. Fakat Ağaoğlu Ahmet ve Ziya Gökalp Bey gibi üstatlar, maşallah kendilerine pek güvenirlir*”⁵⁵ ifadelerine yer vermiştir. Mütahassıslar Encümeni çalışmalarını 17-18 Ekim günleri de devam etmiş ve Meclis’in yetkilerini ve Heyet-i Vekile’nin kuruluş biçimini kararlaştırmıştır⁵⁶. Mütahassıslar Encümeni, 19-20 Ekim günlerinde Meclis’te ve Halk Fırkasında gerçekleşen toplantılar nedeniyle toplanamamış, 21 Ekim’de gerçekleşen toplantıda ise İcra Vekilleri Heyeti’ne ilişkin kararlar almıştır⁵⁷. Böylelikle Mütahassıslar Encümeni çalışmalarını tamamlamıştır. Alınan kararların yasalaşabilmesi için önce Halk Fırkası Grubunda, takiben Meclis’te kabul edilmesi gerekmektedir. Mütahassıslar Encümeni’nin hazırladığı raporun eğer istenirse Halk Fırkası Grubunda ve Meclis’te hiç zorlanmadan geçeceği genel olarak kabul edilmektedir. Hüseyin Cahit bu görüşünü 24 Ekim tarihli yazısında dile getirmiş ve söz konusu raporda yer alan görüş ve tekliflerin Meclis’e sunulmasından önce kamuoyunda detaylı bir şekilde tartışılmasının yararlı olacağını yazmıştır⁵⁸.

4. Cumhuriyet’in İlanı

İkinci Meclis faaliyetlerine başlayınca, 11 Ağustos 1923 günü, Ali Fethi Bey başkanlığında bir hükümet kurulmuş, fakat bu Hükümet bir türlü çalışmalarına gerektiği şekilde başlayamamıştı. İstanbul basını özellikle ekonomik sorunları çözemediği gerekçesiyle Hükümeti ağır şekilde eleştiriyordu. Sorunlar çözülemiyor, işler yürütülemiyor çünkü hükümet üyeleri ile Meclis yönetimi arasında bazı sorunlar yaşıyordu. 28 Ekim 1923 günü itibarıyla 74 günlük Hükümetin durumu genel hatlarıyla bundan ibaretti. Hükümet kurulduğu günden beri bir türlü iş üretememişti. Türkiye iki aydır şeklen değilse bile fiilen hükümeteşsiz durumdaydı. Şeklen var olan Hükümet, 27 Ekim 1923 günü Meclis’e istifasını sundu. Artık Türkiye şeklen de hükümeteşizdi.

“Hükümet bunalımının” bir türlü çözülememesinin temel sebebi, Hükümetin “Meclis Hükümeti” sistemine göre kurulmuş olmasından kaynaklanıyordu. Zira hükümet üyeleri Meclis tarafından seçiyordu. Bu ise her üye seçimini dahi sonu gelmez tartışmaların konusu haline getiriyordu. Böyle olmak durumundaydı, çünkü yürürlükte olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bunu gerektiriyordu. İstifa eden hükümetin yerine yeni hükümet de yine aynı usullerle kurulacaktı. 28 Ekim günü sabah erkenden Meclis’te bir araya gelen ve Mustafa Kemal başkanlığında toplanan Halk Fırkası İdare Heyeti ile istifa

⁵¹ Velid Ebuuzziya, “Meclis Reisliği ile Bir Arada Olmaz; İkisinden Birini Tercih Etmelidir”, 20 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923.

⁵² Velid Ebuuzziya, “Cumhuriyet Bahsi Tavazzuf Ediyor mu?” *Tevhid-i Efkâr*, 18 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923.

⁵³ Cumhuriyet Meselesi Etrafında Hararetili bir Mücadele, *Tevhid-i Efkâr*, 18 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923.

⁵⁴“Fırka Cumhuriyet Meselesinden Dolayı İkiye mi Bölünüyor?”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923; Reis-i Cumhura, *Tevhid-i Efkâr*, 19 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923; Cumhuriyet Terazisinin Hangi Kefesi Ağır Basacak?, *Tevhid-i Efkâr*, 23 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923.

⁵⁵ Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?, *Tevhid-i Efkâr*, 19 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923.

⁵⁶ Teşkilat-ı Esasiye’yi Tetkik Eden Komisyon, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923.

⁵⁷ Teşkilat-ı Esasiye, *Hakimiyet-i Milliye*, 22 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923.

⁵⁸ Hüseyin Cahit, “Ne Var?”, *Tanin*, 24 *Teşrin-i Evvel* 1339/1923.

eden hükümet üyeleri, mevcut sorunları ve yeni hükümetin kimlerden oluşması gerektiğini konuşmuşlar⁵⁹. Kimlerin yeni hükümetin üyesi olması gerektiği ile ilgili teklifler, yeni hükümetin de kurulmasının kolay olmayacağını gösteriyordu. Buna rağmen oluşturulan listenin 29 Ekim günü Halk Fırkası Grubu’nun onayına sunulmasına karar verildi. Fakat esasen sorun çözüme kavuşmamış ve mevcut şartlarda kavuşacak gibi de değildi. Fakat şu var ki, bu durum Mustafa Kemal Paşa’nın istediği bir süreçti. Çünkü yaşanan hükümet sorununu Cumhuriyet sistemine geçişin bir vesilesi kılmaya karar vermişti⁶⁰. Hatta bu amaçla 25 Ekim günü Fethi Bey hükümetinin üyelerini Çankaya’ya davet etmiş, hükümet üyelerinin istifa etmelerini ve hiçbirinin yeni hükümet oluşumlarında görev almamasını bizzat kendisi istemişti⁶¹. Süreci başarılı bir şekilde yönetmiş, “hükümet buhranını” bir amaca uygun şekle dönüştürmüştür. Bunu kendisi daha sonra şöyle “*itiraf*”⁶² edecek ve Meclisteki gizli muhalif kesime karşı bunu yapmak durumunda kaldığını belirtecektir. Plan ve beklentileri açısından 28 Ekim günü itibarıyla “*şartlar olgunlaşmış ve tamamlanmıştır*”⁶³. Dolayısıyla “*işin esasından halledileceği zaman gelmiş bulunuyordu*”⁶⁴.

Mustafa Kemal Paşa, Hükümetin Meclis tarafından belirlenip seçildiği “Meclis Hükümet Sistemi” yerine, Başbakanın, Devlet Başkanınca atandığı, Başbakanın belirleyeceği Bakanlar Kurulu listesinin Devlet Başkanınca onaylanmasını takiben Meclis’in güvenoyuna sunulmasıyla Hükümetin teşekkül edeceği “Kabine Sistemine” geçilmesini sağlayacak bir sisteme geçişi, Cumhuriyet’in ilanına vesile kılmaya karar vermişti⁶⁵. Bunu gerçekleştirebilmek için, iki aydır devam eden “hükümet buhranı” önemli bir fırsattı⁶⁶. Mustafa Kemal Paşa planının gereğine uygun olarak 28 Ekim akşamı İsmet (İnönü) Paşa, Fethi (Okyar) Bey, Kazım (Özalp) Paşa, Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat Bey ve Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey’i Çankaya’ya yemeğe davet etmiş, akşam arkadaşlarıyla yaptığı toplantıda “*Yarın Cumhuriyet’i ilan edeceğiz*”⁶⁷ demiştir. Bu, davetlilerin o gün itibarıyla beklemedikleri bir karardır. Sürecin genel gidişatının Cumhuriyet’e doğru olduğu bilinen bir husus olmakla birlikte⁶⁸, hükümet krizinin en yoğun yaşandığı gün gündemin yeni hükümetin kimlerden ve nasıl teşekkül edeceği konuyla ilgili olacağı düşüncesindedirler⁶⁹. Fakat anlarlar ki konu bambaşka istikamete yöneltilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ertesi günü sistem değişikliğine uzanan sürecin nasıl işleyeceğini ve süreci nasıl kontrol edeceklerini detaylı bir şekilde anlattığında, Cumhuriyet’in ilanına uzanacak saatlerin titiz bir şekilde belirlendiği de anlaşılır⁷⁰. İsmet Paşa hariç diğer davetliler ertesi güne ilişkin hazırlıklarını yapmak üzere köşkten ayrılırken, İsmet

⁵⁹ Dün Buhran Günü İdi, Meselenin Bugün Halli Pek Galiptir, *Anadolu’da Yeni Gün*, 29 Teşrin-i Evvel, 1339/1923, s. 1.

⁶⁰ Mete Tunçay, *T.C. ’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, Cem Yayınları, 1992, s. 60; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 150.

⁶¹ Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e...* s. 482.

⁶² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 603.

⁶³ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s. 303, 304.

⁶⁴ *Tarih-IV*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 150.

⁶⁵ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 154; Sina Akşin, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, Ankara, 2001, s.170-172; Mete Tunçay, *T.C. ’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, s. 60; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. III, s. 146.

⁶⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 243; Hüseyin Kazım Kadri, *Bir Millet’in Dirilişi*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2008, s. 381.

⁶⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 606; Feridun Fazıl Tülbetçi, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 51

⁶⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, C.II, s. 176, 177.

⁶⁹ O gün için herkes aynı düşüncededir. Anadolu’da Yeni Gün gazetesinin 29 Ekim günü (29 Teşrin-i Evvel 1339) haber başlığı şu şekildedir: “Dün buhran Günü İdi, Meselenin Bugün Halli Pak Galiptir”.

⁷⁰ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 344; Hüseyin Kazım Kadri, *Bir Millet’in Dirilişi*, s.382; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti...*, s. 304-307; Charles H. Sherrill, *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1976, s. 179.

Paşa bir müddet daha Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na yapılacak ekleme ve değişiklikleri çalışmak üzere köşkte kalmıştır.

Halk Fırkası Grubu, 29 Ekim sabahı saat 10’da sürecin gereğine uygun olarak yeni hükümeti belirlemek için Ali Fethi Bey başkanlığında toplanıp görüşmelere başlamıştır. Toplantı yoğun tartışmalı geçmiştir. Fakat hükümetin kimlerden teşekkül edeceği konusunda bir karara varılamaz. Bazı milletvekilleri, akşam özel toplantıda yapılan plana uygun şekilde, konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa’nın görüşünü almayı teklif ederler⁷¹. Bunun kabul edilmesi üzerine durum kendisine iletilen Mustafa Kemal Paşa toplantıya katılır. Kısa bir konuşma yaparak kendisine bir saat müsaade edilmesini ister. Bunun üzerine Halk Fırkası Grubu öğleden sonra ikide toplanmak üzere dağılır⁷². Mustafa Kemal Paşa öğle arasında birçok milletvekili ile görüşür. Halk Fırkası Grubunun öğle sonrası toplantısında bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, yaşanan sorunun sebebinin basit olmadığını, sorunun kaynağının sistem olduğunu ifade eden bir konuşma yapar. Çözümün Teşkilat-ı Esasiye Kanununda bazı değişiklik ve ilavelerle sağlanabileceğini ifade eder. Değişikliğe ilişkin teklifini Cumhuriyetin ilanı şeklinde dile getirir. Niğde Milletvekili Hazım Bey, mevcut şartlarda söz konusu değişiklik ve ekler konusunda yetki sorunu olduğunu ifade ettiyse de Mustafa Kemal Paşa’nın görüşünün lehine yapılan konuşmaları takiben söz alan İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın teklifini destekleyen ve açıklamalarda bulunan uzun bir konuşma yapar. Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak değişiklik ve ilaveler Fırka Grubunda kabul edilerek Meclis’e sevkine karar verilir.

Meclis saat 18’de toplandığında Cumhuriyetin ilanına uzanan sürecin son aşamasına girilmiştir. Oturumu yöneten İkinci Reis Vekili İsmet (Eker) Bey, Kanun-ı Esasi Encümeni’nin “*Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Kanun*” mazbatasını ve Kanun önergesini okutmuştur. Önergenin okunmasını takiben Kanun-u Esasi Encümeni Başkanı Yunus Nadi Bey önerge hakkında bazı açıklamalarda bulunur. Yunus Nadi Bey’den sonra sırayla kürsüye gelen Saruhan Milletvekili Vasıf Bey, Konya Milletvekili Eyüp Sabri Efendi, Antalya Milletvekili Rasih Efendi’ler de önerge lehine görüşlerini bildirmişlerdir. Takiben maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Önerge Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 1, 2, 4,10,11,12. maddelerinin “tadili” ile ilgiliydi⁷³. Birinci madde “*Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli-i Hükümeti Cumhuriyettir*” şeklindeydi. Hükümet şeklini düzenleyen 1. madde, yürütmeyi düzenleyen 4. madde ve Cumhurbaşkanının seçimin düzenleyen 10. madde hakkında hiç kimse söz almaz. Diğer maddelerle ilgili kısa görüş bildirimlerinden sonra Cumhuriyet’in ilanını öngören kanun teklifinin tamamının oylamasına geçilir ve Meclis’te bulunan 158 milletvekilinin “oybirliği” ile saat 20.30’da Cumhuriyet ilan edilir. Bundan 15 dakika sonra, saat 20.45’te ise Mustafa Kemal Paşa, Cumhurbaşkanı seçilir⁷⁴. Oturumu yöneten İsmet (Eker) Bey oylama sonucunu duyurmuştur: “*Türkiye Cumhuriyeti için yapılan intihapta reye iştirak eden yüz elli sekiz zattır. Yüz elli sekiz aza mütefikan Ankara mebusu Gazi Paşa hazretlerini Cumhuriyet Riyasetine intihap etmiştir*”⁷⁵. Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek bir teşekkür konuşması yapmış ve sözlerini “*Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır*” diyerek bitirmiştir. Afyon Milletvekili Kâmil Efendi’nin okuduğu dua ile toplantı sona ermiştir. Takiben Meclis Muhafız Bölüğü’nden bir manga askerin Meclis bahçesinde havaya üç kez ateş etmesiyle “Cumhuriyetin ilanı” ve “Cumhurbaşkanının seçimi” halka ilan edilmiştir. “İlan” ve “seçim” aynı gece telgrafla tüm il merkezlerine bildirilmiştir. Birçok il merkezinde gece yarısından sonra atılan 100 parelik top atışıyla

⁷¹ Fırka Heyet-i İdaresinin Kabinesini Neden Reddettiler?, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁷² Bu saatlerde yaşanan yoğun tempolu görüşmeleri Anadolu’da Yeni Gün gazetesi detaylı bir şekilde haberleştirmiştir. Bkz: Dünkü Tarihi Fırka İçtimaı, *Anadolu’da Yeni Gün*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁷³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 2, Sene 1, Birleşim 43, 29 Teşrin-i Evvel 1339/1923, Cilt 3, s. 90.

⁷⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 2, Sene 1, Birleşim 43, 29 Teşrin-i Evvel 1339/1923, Cilt 3, s. 97, 98; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 613.

⁷⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 2, Sene 1, Birleşim 43, 29 Teşrin-i Evvel 1339/1923, Cilt 3, s. 98; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 612.

hem Cumhuriyetin ilanı bildirilmiş hem de kutlanmıştır⁷⁶. Böylelikle “Türk Devrimi” de yeni bir devreye girmiştir⁷⁷.

5. Tepkiler ve Gerekçeleri

Yukarıda açıklandığı üzere, “Cumhuriyet’in ilanı” genel manada beklenen bir durumdu. Özellikle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bu konuda önemli bir zemin teşkil ediyordu. Çünkü Teşkilat-ı Esasiye Kanunu “hakimiyet-i milliye” ilkesine sahipti. Ayrıca Cumhuriyet fikri, I. Meşrutiyet’ten beri siyasiler, sivil ve asker bürokratlar, yazarlar, gazeteciler arasında gittikçe daha çok taraftar bulan bir konuydu. Dolayısıyla 1923 yılının yaz aylarında, Cumhuriyet’in ilanı öncesindeki aylarda çok önemli bir kesim Cumhuriyet sistemi konusunda büyük oranda hemfikir durumdaydı. Fakat buna rağmen, üstelik “*her şey usul ve kanun dairesinde cereyan etmiş olmasına*”⁷⁸ rağmen, üyelerinin önemli bir kısmının Meclis’te olmadığı bir zamanda ve aniden Cumhuriyet’in ilan edilmiş olması, bazı eleştiri ve tepkilere yol açtı. Büyük oranda kişisel olan eleştiri ve tepkiler bir yana, daha çok İstanbul’daki bazı gazeteciler ve bir kısım siyasi şahsiyet tarafından dile getirilen eleştiri ve tepkilerde⁷⁹ iki gerekçe dile getirilmiştir. Bunlar, Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimiyle ve mevcut gidişatın otoriter bir sisteme doğru olduğuyla ilgilidir⁸⁰.

5.1. Cumhuriyet’in İlan Ediliş Biçimine Yönelik Eleştiri ve Tepkiler

Cumhuriyet ilan edildiği ve Cumhurbaşkanı seçimi yapıldığı gün Meclis’te olmayan 129 milletvekili, halkla birlikte gerçekleştirilen top atışları veya gazeteler aracılığıyla Cumhuriyet’in ilanından haberdar oldular. Top atışlarıyla ilan edilen şey, “*Şark milletlerinin hiçbirinde şimdiye kadar ne teşebbüs ve ne de icra edilmemiş muazzam ve şümüllü bir inkılâptı*”⁸¹. Ancak ne var ki gerçekleşen bu “*büyük inkılâp*” Hüseyin Cahit’in ifadesiyle, anlaşılmadık bir “*el çabukluğuyla*”⁸² ve üstelik Meclis’in üçte ikisinin⁸³ oylarıyla ilan edilmişti. Bu durum, bazı konularda muhalif muhataplar üzerinde öncelikle ciddi düzeyde şaşkınlığa, takiben de tepkiye neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanının aniden gerçekleştiğine, bu nedenle toplumsal, yasal, siyasal ön hazırlıklarının yapılmadığını dile getirerek, gerçekleşen değişimi eleştirmişlerdir. Bunların önemli bir kısmı İstanbul’daki bazı gazetecilerdir. Örneğin Tevhid-i Efkâr gazetesi, Eylül ve Ekim aylarında yaşanan tartışma ve gerilimlere atıfla “*Buhranı, Vükelâ pek anî bir surette tebdil-i mahiyet ederek bir şekl-i hükûmet ve Cumhuriyet meselesine inkılâp ediverdi*”⁸⁴ diye yazmıştır. Bu konuda ilk eleştiri ve hatta tepkilerden biri Hüseyin Cahit’ten gelmiş, “*Yaşasın Cumhuriyet*” başlıklı yazısında “*Cumhuriyet’in yaşamasını sahiden istiyor muyuz?*” diye sormuş ve eğer bu isteğimizde samimiyssek “*Cumhuriyet ancak hüsn-ü idare ile, Cumhuriyet’e layık olmak ile yaşar*” demiş, Cumhuriyet’in ilan edilme biçimine eleştirisini “*sık boğaza getirilmiş gibi bir hal var*” diyerek sürdürmüştür. Bu eleştirileri nedeniyle yanlış anlaşılacak için de “*Ben Cumhuriyetçiyim. Bütün heyet-i içtimailer için en yüksek şekl-i idare mefkuresinin Cumhuriyet’ten başka bir şey olmayacağına kaniim*” deme ihtiyacı hissetmiştir⁸⁵. Mustafa Kemal Paşa’nın bu eleştirilere Nutuk’daki cevabı, “*En hafif bir rüzgârdan bile korunması*

⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 612, 613; Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 90-93; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliye Yayınları, İstanbul, 1997, s. 222.

⁷⁷ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 336.

⁷⁸ Hüseyin Kazım Kadri, *Bir Millet’in Dirilişi*..., s. 383.

⁷⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 614.

⁸⁰ *Tarih-IV*, s. 154.

⁸¹ Ahmet Ağaoğlu, “Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu”, *Akşam*, 24 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁸² Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, *Tanin*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Velid Ebuzyiya, “Efendiler İstical Ediyorsunuz”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Necmettin Sadak, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Akşam*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 615.

⁸³ Velid Ebuzyiya, “Cumhuriyet Tesisinde Sülûsan Ekseriyet Meselesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁸⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁸⁵ Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, *Tanin*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

lazım gelen yeni doğmuş yavrunun, onu beslediğini söyleyenler tarafından böyle hırpalanması caiz miydi?!”⁸⁶ şeklinde olmuştur.

Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimini eleştirenlerden bir diğeri Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi ve başyazarı Velid Ebuuzziya’dır. 30 Ekim tarihli “Efendiler! İstical Ediyorsunuz” başlıklı yazısında “Fırka, şimdiye kadar herkesten ve hatta Meclis Reislerinden bile gizli tutulmuş olan Cumhuriyet meselesini bu kadar süratle kabul etmekle ne isabet ne de dirayet göstermiştir”⁸⁷ demiştir. Mustafa Kemal Paşa bu eleştiriyi “gürültü” olarak nitelemiş ve bu gürültülerle gizlenen amacı “Cumhuriyetin ilanına mâni olmak” şeklinde açıklamıştır⁸⁸. Velid Ebuuzziya, eleştirilerini, yazısına başlık da olan “Efendiler devletin adını taktınız, işleri düzeltebilecek misiniz?”⁸⁹ sorusu üzerinden sürdürürken “aceleciliğe” vurguda bulunmuştur. Velid Ebuuzziya’ya göre aceleye getirilerek yanlış olması sağlanan bu durumun sorumluları Celal Nuri ve Ağabey (Ağaoğlu Ahmet)’dir. Tevhid-i Efkâr gazetesi süreç boyunca muhalif çizgide yer almaya devam etmiş, Velid Ebuuzziya’nın yazısı ile aynı gün “Sina-i Nefise” öğrencilerinden Ali Rıza’nın bir karikatürünü yayınlamıştır. Karikatürün altında şu ifade yer almaktadır: “Balonu uçurdular ama galiba ucunu kaçırıyolar”. Mustafa Kemal Paşa bu yaklaşımı “çirkin ve adi”⁹⁰ olarak nitelemiş ve eleştirmiştir. Velid Ebuuzziya, Tevhid-i Efkâr’ın 31 Ekim tarihli sayısında “Cumhuriyet Tesisinde Sülûsan Ekseriyet Meselesi” başlıklı bir yazı yayınlamış ve bu yazıda eleştirilerine devam etmiştir. Velid Ebuuzziya, bu yazısında, Cumhuriyet’in ilanı gibi çok önemli bir durumun kararının Meclis’in üçte ikilik çoğunluğun kararıyla alınmasının yanlış bulunduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın tüm bunlara cevabı, bu yazarları eleştirilerinde samimi kabul etmenin “safılık” olacağını ifade ederek “Eğer bu yazarlar... Kamuoyunu tereddüt ve kargaşaya sevk edecek tarzda değil, fakat cumhuriyetin iyi ve onun ilanının pek isabetli olduğunu kamuoyuna telkin eder yazılar yazsalar, ondan sonra yapacakları her türlü eleştirinin samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdi...”⁹¹ şeklinde tepkisini dile getirmiştir.

Akşam gazetesinden Necmeddin Sadık, “Heyet-i Vekile’nin intihâbını beklerken mühim bir inkılâp haberi geldi” diyerek Cumhuriyet’in bir anda ilan edilmesini şaşkınlıkla karşıladığını ifade etmiştir. Ona göre bunun en büyük faydası “memlekette başka iş yokmuş gibi herkesi meşgul eden, komisyonlarda, divânlarda münakaşalara sebep olan Cumhuriyet meselesinin bir dedikodu halinden çıkmış olmasıdır”⁹². Fakat bazı soruları ve bir de önemli bir endişesi vardır. Sorusu, Halk Fırka içinde cumhuriyetin bu şekilde ilanına muhalif kimselerin ilana taraftar hale gelmelerinin sebebiyle ilgilidir. Endişesini ise hükümet buhranlarında meclislerin bu kadar ani ve radikal kararlar almaya kalkmasının o memlekette ciddi problemlere yol açacağı uyarısıyla dile getirmiştir⁹³.

Cumhuriyetin ilanı üzerine bazı çekincelerini ve eleştirilerini dile getiren gazetecilerin içerisinde esasen doğrudan cumhuriyet sistemine eleştiri yönelten kimse bulunmamaktadır. Cumhuriyete karşı olduklarına ilişkin bir ifadeye rastlamak mümkün değildir. Hatta Cumhuriyet’in ilanı üzerine bazı eleştirilerini dile getiren Ahmet Emin, doğrudan Mustafa Kemal Paşa’ya hitap eden bir mektup yayınlamaya, bir mücadele ve savaş döneminden sonra devletin tabi olacağı sistemi belirlemenin önemli ve gerekli olduğunu, bu açıdan Türkiye’deki sistem arayışının ve bu arayışın uzandığı cumhuriyet sistemine geçişin doğal olduğunu ifade etmiştir⁹⁴. Dolayısıyla söz konusu eleştirileri

⁸⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 614, 615.

⁸⁷ Velid Ebuuzziya, “Efendiler İstical Ediyorsunuz”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁸⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 615.

⁸⁹ Velid Ebuuzziya, “Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri Düzeltebilecek misiniz?”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 615.

⁹¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 616.

⁹² Necmettin Sadak, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Akşam*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁹³ Necmettin Sadak, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Akşam*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁹⁴ Ahmet Emin, “Gazi Paşa Hazretlerine Maruzat”, *Vatan*, 5 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

“Cumhuriyet karşıtlarının bir karşı çıkışları” olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Eleştirilerinde üzerinde durdukları temel husus, Cumhuriyetin ilanının “aceleye” getirilmiş olmasıyla ilgilidir. Birkaç saat gibi kısa sürede anayasada gerçekleştirilen bir değişiklikte sistem değişimine gidilmesinin hiçbir şekilde normal olarak görülemeyeceğini, dolayısıyla “aceleye” getirilmiş sistem değişikliğinin şekli olmaktan öteye gidemeyeceğini dillendirmişlerdir⁹⁵. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa ise bu kadar önemli bir kararı, siyasetin çetrefilli kulvarlarında ilerleyerek⁹⁶ ve rutin bir süreç takip ederek vermenin mümkün olmadığı, olsa bile amaca çok geç ulaşılacağı görüşündedir. Dolayısıyla İstanbul gazeteciler tarafından eleştiri konusu olan “acelecilik”, Cumhuriyet’i ilan eden ekip ve lideri tarafından olumsuz bir durum olarak değil, bu kadar radikal bir kararı uygulamaya koyma imkanını sağlaması açısından önemli ve gerekli bu durum olarak değerlendirilmiştir.

5.2. Mevcut Gidişatın Otoriter Bir Sisteme Doğru Olduğuna İlişkin Eleştiri ve Tepkiler

Mustafa Kemal Paşa’nın mevcut yetkilerinin otoriter bir sistemi çağrıştırdığı nitelikte olduğuna veya bu durumun otoriter bir sisteme yönelişi kolaylaştıracağına ilişkin eleştiri ve tepkiler esasen Cumhuriyetin ilanından da önceye, Birinci Meclis günlerine⁹⁷ kadar eskiye uzanmaktadır. Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis Başkanı ve Başkomutan olması, uhdesinde üst düzey yetkileri toplaması, bazı milletvekillerinin eleştirilerine yol açmıştı. Cumhuriyet’in ilanına uzanan Eylül-Ekim aylarında Müttehassıslar Encümeni’nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndaki tadilat çalışmalarına ilişkin duyurular aynı kuşku ve eleştirileri tekrar gündeme getirmiştir. Duyumlara göre Cumhurbaşkanının Meclis ve Fırka Başkanlığını uhdesinde bulundurması ve Meclis’i feshetme yetkisine sahip olması otoriter bir anlayışın gereği olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir⁹⁸. Özellikle İstanbul gazeteleri mevcut gidişatın otoriter bir sisteme doğru olduğuna ilişkin eleştirilerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Bunlardan Hüseyin Cahit’e göre, birileri Mustafa Kemal Paşa’yı diktatör yapma arzusundadır. Ona göre bunu yapanlardan birisi ise İleri gazetesi yazarlarından Suphi Nuri’dir. Hüseyin Cahit, Suphi Nuri’nin, Mustafa Kemal’e tüm yetkilerin verilmesi ve onu Lenin ile Mussolini yetkili olması gerektiği görüşüne⁹⁹ karşı çıkmış ve “*Bunu tatbik kalkmak memlekette büyük bir nifak ve fesadın mukaddimesini teşkil edebilir*”¹⁰⁰ demiştir. Hüseyin Cahit, konuya ilişkin değerlendirmelerini Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilgili tadilat çalışmaları üzerinden de sürdürmüştür. Ona göre Cumhurbaşkanına, Meclis’in güven oyu verdiği bir hükümeti Meclis tatildeyken değiştirilebilme yetkisinin verilmesi, Cumhurbaşkanını padişahın bile sahip olmadığı yetkiye sahip kılacaktır. Hüseyin Cahit, bunu Cumhurbaşkanının “*diktatörlüğüne*”¹⁰¹ zemin hazırlayacak bir durum olarak değerlendirmiştir. Onun bu eleştirilerine Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’taki cevabı, söz konusu iddianın asılsız olduğu ve “*Bu yazılar sahibinin maksadı, cumhuriyeti halka sevdirmek mi, yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi?*”¹⁰² şeklinde olmuştur.

Benzer eleştiriler Cumhuriyet’in ilanıyla tekrar gündeme gelmiştir. Bu konuda özellikle Millî Mücadelenin yereldeki temsilcilerinin sahip oldukları endişeler dikkat çekicidir. Örneğin Cumhuriyet ilan edildiği gün Trabzon’da bulunan Kazım Karabekir Paşa, kendisini ziyarete gelen Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti’nin gelecek ile ilgili olarak “*otoritere sistem*” endişesini dile getirdiklerini ifade

⁹⁵ Ramazan Tosun, *Cumhuriyetin İlanının Yankıları...*, s. 150.

⁹⁶ İhsan Eryavuz, *Kara Defter Atatürk’ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor Millî Mücadele ve Lozan*, Haz. Kâmil Maman, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 246.

⁹⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 256-302.

⁹⁸ Hüseyin Cahit, “Etraflı Düşünelim”, *Tanin*, 27 Eylül 1339/1923; Ahmet Emin, “Millî Rehberlik Bahsi”, *Vatan*, 7 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923; Velid Ebuuzziya, “Meclis Reislîği ile Bir arada Olamaz; İkisinden Birini Tercih Etmelidir”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

⁹⁹ Suphi Nuri, “Yaşasın Cumhuriyet”, *İleri*, 30 Eylül 1339/1923, s. 1.

¹⁰⁰ Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

¹⁰¹ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Dünya Yayınları, İstanbul, 2004, s. 45.

¹⁰² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 614.

etmiştir¹⁰³. İstanbul’daki gazeteciler ise önceki eleştirilerini devam ettirmişlerdir. Bunlardan Ahmet Emin, 1 Kasım 1923 tarihli “*İlk Cumhuriyet Kabinesi*” başlıklı yazısında “*Cumhuriyet şeklini hoş görmeyecek kimse yoktur... Bütün endişeler, Hakimiyet-i Milliye ruhunun mahfuz kalıp kalmayacağına ve işlerimizin serbest münakaşa tarikiyle görülüp görülmeyeceğine aittir*”¹⁰⁴ demiştir. Bu ifadeleriyle çok da dolaylı olmadan otoriter bir sisteme geçiş kuşkusunun zihinlerde yer bulduğunu ifade etmiştir.

Konu dahilinde Hüseyin Cahit’in durumu önemlidir. Cumhuriyetin ilanı üzerine en çok eleştiride bulunan gazetecilerden biri olan Hüseyin Cahit, bizzat Falih Rıfkı Atay’ın şahitliğine göre Cumhuriyete karşıtı değildi. Hüseyin Cahit, “*Ankara’ya karşı savaşa geçmiştir*” fakat Cumhuriyet, Hüseyin Cahit’in ilk gençlik yıllarından beri rüyalarını süsleyen bir sistemdir. Üstelik “*Cumhuriyet sözünü çok önceleri, idare şeklinin adını koyalım diye ilk kez Hüseyin Cahit kullanmış, bu yüzden hem İstanbul’daki bazı gazeteler hem de kimi mebuslar tarafından eleştiriye uğramış*”¹⁰⁵ birisidir. Cumhuriyetin ilan edilmesini haber eden top seslerini duyduğunda “*Atılan toplar bize yeni bir şey öğretmiyor, yeni bir değişiklik yapmıyor. Yalnız bilfiil vâki olan bir hali tespit ederek meşkûkiyeti izâle ediyor*”¹⁰⁶ demesi önemlidir. Fakat Hüseyin Cahit, İttihat ve Terakki döneminde yaşananların tekrar etmesinden endişe ediyordu¹⁰⁷. İttihat ve Terakki döneminde oluşan “*Enver Diktatoryası*”nın tekrar etmesinden korkuyordu¹⁰⁸. Bu noktada Ali Fuat Paşa’yı dinlemek gerekirse, Hüseyin Cahit, “*İstanbul matbuatı demokratik rejimin hürriyet temelleri üzerinde kurulması*”¹⁰⁹ için çabalamıştır. Fakat söz konusu değişimin yönteminin ise “*adım adım*”¹¹⁰ olmasından yanadır.

Burada konu dahilinde şunu da göz önünde bulundurmak gerekiyor; İstanbul gazetelerinin “otoriterlikle” ilgili eleştirileri bugünden bakıldığında son derece önemli olmakla birlikte, dönemin şartlarında durum daha başkadır. O zamanların Avrupa’sında “otoriter modernleşme” diye bir kavram oldukça popülerdi ve kolayca taraftar buluyordu. Fransız Jakobenlerinin savunduğu “*özgürlüğün tiranlığı*” ise bu anlayışın temel atıflarından birisini oluşturuyordu¹¹¹.

5.3. Yoldaşların Yol Ayrımı

Türk ordusu, büyük zaferden sonra İzmir’e doğru ilerlerken Onbaşı unvanına sahip Halide Edip (Adivar), “*İzmir’i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz Paşam*” dediğinde, Mustafa Kemal Paşa, beklenmedik bir cevap vermişti: “*Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz*”¹¹². Gerçekten de takip eden süreç buna göre şekillenmiş, dostlukları harbiye yıllarına kadar gerilere giden “yoldaşlar”, Cumhuriyetin ilanından sonra bir yol ayrımına gelmişlerdir. Bu ayrılış ilk anda en şiddetli biçimiyle Millî Mücadele’nin önemli şahsiyetlerinden, eski Başbakanlardan Rauf (Orbay) Bey ile yaşanmıştır¹¹³. Mete Tunçay’a göre Rauf Bey Cumhuriyet’i kuran kadroyu biraz fazla radikal ve aceleci bulmuş ve eleştirmiş¹¹⁴, bu ise yol ayrımına uzanan süreci hızlandırmıştır. Cumhuriyet’in ilanı ise ayrılığın önemli bir eşiği olmuştur.

¹⁰³Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 191, 192.

¹⁰⁴ Ahmet Emin, “İlk Cumhuriyet Kabinesi”, *Vatan*, 1 Teşrin-i Sani 1339/1923.

¹⁰⁵ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980, s. 382.

¹⁰⁶ Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, *Tanin*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.

¹⁰⁷ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, s. 45.

¹⁰⁸ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 382.

¹⁰⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C. II, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960, s. 87.

¹¹⁰ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, s. 45.

¹¹¹ Mete Tunçay, “Cumhuriyetin 75 Yıllık Düşünce Serüveni”, (Ed.) Mete Tunçay, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1.

¹¹² Halide Edip Adivar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapları, İstanbul, 1987, s. 227.

¹¹³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. III, s. 148, 149.

¹¹⁴ Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara, 2012, s. 62.

29 Ekim günü İstanbul’da bulunan Rauf Bey, gece saat 3’te gerçekleşen top atışının sebebinin Cumhuriyet’in ilanı olduğunu sabah olunca gazetelerden öğrenmiş ve şaşırmıştır¹¹⁵. Rauf Bey, 31 Ekim günü Vatan gazetesinin sahibi ve başyazarı Ahmet Emin ile Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi ve başyazarı Velid Ebuzağa ile Refet (Bele) Paşa’nın Kalamış’taki evinde bir araya gelmiş ve Cumhuriyet’in ilanı üzerine konuşmuşlardır. Rauf Bey yaşananlardan dolayı şaşkın fakat sakindir. Hatta gazetecilere telaş etmemelerini, gerçekleşen durumun makul bir izahının olduğunu, bunun ise Meclis’te konuşulunca anlaşılacağını ifade etmiş ve “*mesul mercii halkı aydınlatacaktır*”¹¹⁶ demiştir. Gazetecilerle bu görüşme sırasında yaşananlarla ilgili görüşlerini detaylı şekilde açıklamıştır. Rauf Bey, Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimini doğru bulmadığını ve “*endişeye*” sevk ettiğini ifade etmiş “*Bu endişe pek tabii görülmelidir. Ve bunda milletimizin geçen tecarübden mütenebbih olduğu ve uyanıklık ettiğini anlayarak, mütenebbih olmalıdır*” demiştir. Rauf Bey’e göre Dünya Savaşına Meclis’in haberi olmadan girilmiş olması, geçmişte yaşanmış ve hala hatıralarda yaşamaya devam eden yanlış bir iştir. Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimi bu hatıraları canlandırmıştır. Fakat “*bu isticalin bir sebab-i makul ve meşru bulunduğunu Meclis ve hükümet millete izah ve ispat etmelidirler ve edecektir*” demiştir. Rauf Bey’in bundan sonra yapılması gerekenlerle ilgili görüş ve tavsiyeleri ise “*...gideni aratmayacak surette halkın ekseriyet-i kahiresinin arzularına muvafık, saadetlerini müemmin, şeref ve istikbal-i vatani mahfuz bulundurduğunu göstermek ve ispat etmek*” şeklinde ifade etmiştir. Rauf Bey’in konuya ilişkin bu açıklamaları Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde 1 Kasım günü yayınlanmıştır.

Rauf Bey’in bu açıklamaları Halk Fırkası içinde tepkilere yol açmıştır. Rauf Bey’in bu açıklamalarıyla Cumhuriyet’i “*düçar-ı zaaf*” etme “*mahiyeti meçhul bir fırka teşkili fikri*” ile Halk Fırkasını bölmeye teşebbüs etme veya bu yönde bir izlenime yol açma gerekçeleriyle eleştirmişlerdir. Cebel-i Bereket (Osmaniye) Milletvekili Topçu İhsan (Eryavuz) Bey tarafından 20 Kasım günü bir önerge verilerek, Rauf Bey’in Halk Fırkası Grubunda kendisini savunması ve gazetelerdeki beyanatını açıklaması istenmiştir¹¹⁷. Önerge Fırka Grubu’nda kabul edilmiş ve ilgili müzakerenin 22 Kasım’da gerçekleşeceği Rauf Bey’e bildirilmiştir.

Rauf Bey, müzakereye katılmak için Ankara’ya gelmiş, ilk önce Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret etmek istemiş fakat bu gerçekleşmemiştir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa sağlık sorunları nedeniyle rahatsız olup, dinlenmektedir. Rauf Bey, Fırka üyesi arkadaşlarıyla ve tanıdıklarıyla görüşmüştür. Bu görüşmeleri sırasında gazetelerde yayınlanan beyanatındaki görüşlerini büyük oranda tekrar etmiştir¹¹⁸. Toplantı öncesinde Mustafa Kemal Paşa’yı Meclis’teki çalışma odasında ziyaret eden Rauf Bey, Paşa’dan, kendisine karşı bir sözü olmadığını ifade ederek, toplantıya katılmamasını “*rica*” etmiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu ricayı “*müzakerenin nasıl cereyan ettiğini görmek istediğini*”¹¹⁹ belirterek kabul etmemiştir. Toplantı Heyet-i İdare üyesi Galip Bey başkanlığında başlamıştır. Toplantıda ilk söz alan İhsan Bey, Rauf Bey’e bazı sorular yöneltilmiş, özellikle gazetelere verdiği beyanatta sarf ettiği “*gayr-ı mes’ul zevat*” ifadesi ile kimi kastettiğini sormuştur. Rauf Bey, Ankara’ya gelince Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret ederek görüşmek ve yanlış anlamaları gidermek istediğini, fakat rahatsızlığı sebebiyle görüşemediğini, Cumhuriyet’in ilanından birçok kişinin haberdar olmasına rağmen kendisinin haberdar edilmemesine bir anlam veremediğini, “*gayr-ı mes’ul zevat*” ile Mustafa Kemal Paşa’yı değil, Müttehassıslar Encümeni azalarını kastettiğini ifade etmiştir. Rauf Bey, Ankara’ya gelmeden önce Halife’yi ziyaret etmişti. Kendisine Halife’yi ziyaret etme sebebi sorulmuş, o da aldığı davet üzerine Halife’yi ziyaret ettiğini, ziyarette Refet (Bele) Paşa ve Adnan (Adıvar) Bey’in bulunduğunu, İstanbul halkı tarafından seçilmiş bir Milletvekili olarak, Meclis’in seçtiği ve biat ettiği Halife’yi ziyaretinde bir sakınca görmediğini, ziyarete eşlik eden Adnan Bey’in Başvekil ile Hilafet makamı arasında irtibatı sağlamaya memur edilmiş bir kişi olduğunu, Refet Paşa’nın ise her zaman hakimiyet-i milliye görüşünü savunan bir kişi olduğunu ifade etmiştir. Ziyarette siyasi bir konu

¹¹⁵ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 134.

¹¹⁶ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*..., s. 135.

¹¹⁷ Halk Fırkasında Mühim Bir Müzakere, *Ayin Tarihi*, no:3, 3 Teşrin-i Sani 1339/1923, s. 419.

¹¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 625, 626.

¹¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 626.

konusulmadığını da özellikle belirtmiştir. Kendisinin hiçbir zaman Halk Fırkasının kuruluş umdelerine aykırı bir tavra sahip olmadığını, eğer varsa bildirilmesini, yanlışını düzelteceğini ifade etmiştir. Rauf Bey’in gazetelere verdiği beyanati “cumhuriyetin kuvvetine tereddüt getirecek ifadeler”¹²⁰ olarak değerlendiren İsmet Paşa’nın sert ve suçlayıcı sorularına¹²¹ detaylı cevaplar vermiş, özellikle de muhalif bir fırka kurup Halk Fırkasından ayrılma düşüncesine sahip olup-olmadığı sorusuna, Halk Fırkasının umdeleri üzerinde olduğunu ve sonsuza kadar da bu hal üzere olacağını söylemiştir¹²². Muhalif bir fırka kurmak veya böyle bir fırkaya üye olmak gibi düşüncesi olmadığını, hatta Ankara’ya gelirken bir fırka kurma teklifi yapıldığında bunu açıkça reddettiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın da takip ettiği müzakere bu şekilde sekiz saat devam etmiş, Rauf Bey, özellikle Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif bir konuma oturtma çabalarına rağmen, böyle bir şey olmadığını ifade eden cevap ve açıklamalarıyla toplantı sona ermiştir. Rauf Bey, toplantının sonunda, “Ben buradan çıkıp gidiyorum. Ne tarzda bana hücum ederseniz, ediniz; namuslu bir arkadaş sıfatıyla kanaat-i vicdanımı ifade ediyorum. Karar sizindir; ben buradan çıkıp gidiyorum. Kararınızı serbest olarak veriniz. Cenab-ı Hakk, milletimize refah ve saadet versin, şahsımız payidar değildir; fanidir. Fikirler her zaman payidardır”¹²³ demiş ve toplantıda bulunanlardan bazılarının alkışları arasında toplantıdan ayrılmıştır. Toplantıda bulunan Halk Fırkası Grubu üyeleri halkın düşüncesinde oluşan şüpheleri gidermek için gazetelerde bildiri yayınlanmasına, ayrıca görüşme tutanağının basılıp dağıtılmasına karar vermiştir. Bu karar üzerine Halk Fırkası tarafından yayınlanan bildiriye, gerçekleşen müzakerenin meselenin anlaşılması açısından yeterli olduğu, Fırka içinde bir ayrılık söz konusu olmadığı, Fırkanın birlik ve beraberlik içerisinde olduğu ilan edilmiştir¹²⁴. Araştırmacıların genel kanaatine göre¹²⁵, gerçekleşenler esasen Rauf-İsmet çekişmesinin bir sonucudur. Zira iki taraf da birbirinden hoşlanmamaktadır. Ancak Nutuk’a yansıdığına göre, müzakere sonunda verilen karardan Mustafa Kemal Paşa da memnun olmamış, “Efendiler, bu karar yüzünden Rauf Bey ve arkadaşlarına bir müddet daha Fırka’nın içinde, Fırka’yı yıkmak için çalışmak fırsatı verilmiş oldu”¹²⁶ demiştir.

Millî Mücadele’nin lider kadrosunda yer alan ve süreci başarıyla yöneten şahsiyetler arasında açığa çıkan ayrışma ve bu ayrışmanın neden olduğu yol ayrımının önemli taraflarından birisi de (Kazım) Karabekir Paşa’dır. Mustafa Kemal ve Karabekir Paşa, Millî Mücadele’nin en kritik aşamalarda birlikte olmuşlardır. Hatta özel hayatlarında bile yakınlıkları söz konusudur. Mustafa Kemal’in Latife Hanım ile evliliğinde nikah şahitlerinden biri Karabekir Paşa’dır. Aralarından siyasal sisteme ve toplumsal kurumlara ilişkin doğal sayılabilecek görüş farklarına rağmen birlikte çalışmışlardır. Aralarındaki ilk büyük fikri ayrılık Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 1923 yılının Ocak ve Şubat aylarında gerçekleştirdikleri Batı Anadolu seyahatleri sırasında açığa çıkmıştır. Karabekir Paşa hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa’nın İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir’de din ve halifelik üzerine konuşmalarından, onun halifelik gücünü kendi eline almak istediğini, aynı zamanda siyasi bir fırka kurma girişiminde bulunmasını da bu amacın bir aracı olarak gördüğünü ifade etmiştir¹²⁷. Karabekir, bu seyahat sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın gazeteciler ile bazı görüşmeleri kendisinden habersiz yapmasını ise bir sorun olarak gündeme getirmiştir¹²⁸. Bundan da anlaşıldığı üzere Karabekir’i endişelendiren temel konu “tek adam” rejimi ihtimalidir. İkinci Meclis’in teşekkülünü sağlayan 1923

¹²⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 182.

¹²¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 182.

¹²² Yücel Demirel, *CHP Grup Toplantısı Tutanaqları (1923-1924)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 85.

¹²³ *Tanin*, 28 Teşrin-i Sani 1339/1923; *Tevhid-i Efkâr* 28-29 Teşrin-i Sani 1339/1923.

¹²⁴ *Vatan*, 25 Teşrin-i Sani 1339/1923.

¹²⁵ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Cumhuriyet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Yayınları, Ankara, 2002, s. 129.

¹²⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 632.

¹²⁷ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, Truva Yayınları, İstanbul, 2020, s. 119.

¹²⁸ Kazım Karabekir, *Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar*, C. VI, Emre Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1617.

seçimleri öncesinde ve sırasında yaşananlar, Karabekir Paşa’nın endişelerini artırmış, sürecin “otoriter” bir sisteme doğru gittiğini düşünmüştür¹²⁹. “Enverciliğin” tekrar canlanmasından endişe etmiştir¹³⁰. Bu nedenle ülkenin bir kişi tarafından yönetilmesi risklerini en aza indirmek için “Uzmanlar Meclisi” fikrini savunmuştur. Ancak tüm bunlara rağmen Lozan görüşmelerini devam ettiği zamanlarda birlikte çalışmışlar, hatta o günlerde Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine Milli Müdafaa Vekilliği teklif edilmiş, fakat Karabekir Paşa barış görüşmeleri sona erene kadar müşavir olarak kalmayı tercih etmiştir¹³¹. Cumhuriyet ilan edildiği gün Karabekir Paşa Trabzon’dadır ve Cumhuriyetin ilan edileceğinden habersizdir. O bu “aceleci” ve “gizli” davranışı Mustafa Kemal Paşa’nın kendisine rakip olabileceklerin önünü kesme çabası olarak değerlendirmiştir¹³². Ancak buna rağmen Cumhuriyet’in ilanından memnun olmuştur. Çünkü bunu, Mustafa Kemal Paşa’nın saltanat ve halifelik emellerinden vazgeçmesi olarak görmüştür¹³³.

Karabekir Paşa’nın Cumhuriyetin ilan biçimine ve sistemin muhtemel seyrine ilişkin bazı kuşku ve endişeleri olmakla birlikte, cumhuriyet rejiminden yana olduğunu ifade etmekten kaçınmamıştır. Ona göre cumhuriyet, “her milletin er geç erişeceği medeni bir tarzdır. İlk zamanlarda zorluklarımız olsa da elbet normal bir hal alınca memlekete feyiz ve bereketini bol bol verir”¹³⁴ bir sitemdir. Onun eleştirileri doğrudan sistemle ilgili değildir. Saltanatın kaldırılmasından yana olmakla birlikte hilafetin devamını istemektedir¹³⁵. Hilafetin kaldırılması ile İslam ülkelerinin¹³⁶ ve Kürtlerin¹³⁷ Türkiye’nin aleyhine döneceğini ve bunun Türkiye’yi siyaseten zayıflatacağını düşünmektedir. Fakat buna karşılık Mustafa Kemal dini bir kurum olan hilafet makamının siyasileştiği ve bu nedenle kaldırılması gerektiği görüşündedir¹³⁸. Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın Halk fırkasının başından ayrılıp tarafsız olarak cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmesi görüşünü savunmuştur¹³⁹. Onun bu görüşüne karşılık Mustafa Kemal 16 Eylül 1924’te Halk Fırkasının Trabzon teşkilatında yaptığı konuşmada, fırka reisliğinden ayrılmayacağını ifade etmiştir¹⁴⁰. Mustafa Kemal’e göre Rauf Bey ve Karabekir Paşa, her ne kadar aksini iddia etseler de meşrutiyetçi bir anlayışı savunmaktadırlar. Ona göre bu şahıslar milli egemenliği ve Meclis’in iradesini önemsemekle birlikte başta halifenin bulunduğu meşrutî bir sistemden yanadırlar¹⁴¹.

Cumhuriyet’e ve Cumhuriyet’in ilan ediliş şekline dair farklı görüş ve değerlendirmeleri sebebiyle Mustafa Kemal Paşa ile “yol ayrımı” yaşayan ve ilgili konularda farklı değerlendirme ve görüşlere sahip olan şahsiyetlerden bir diğeri de Millî Mücadelenin önemli şahsiyetlerinden Ali Fuat Cebesoy’dur. Mustafa Kemal ile arkadaşlıkları çocukluk günlerine kadar eskilere uzanan Cebesoy, esasen Cumhuriyetin ilanına kadar Mustafa Kemal ile herhangi bir görüş ayrılığı ve bu bağlamda kayda değer bir sorun yaşamamıştır. Fakat Cumhuriyet’in ilanını takiben Rauf Orbay ve Kazım Karabekir gibi Cebesoy da Mustafa Kemal ile bir yol ayrımına girmiştir. Cebesoy 2. Ordu Müfettişliğine getirilmesi sebebiyle Meclis 2. Başkanlığı görevinden 24 Ekim 1923 günü istifa

¹²⁹ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 136, 145.

¹³⁰ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 218.

¹³¹ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, C. II, Haz. Yücel Demirel, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 827.

¹³² Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 185.

¹³³ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 184.

¹³⁴ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 76.

¹³⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 78.

¹³⁶ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 274.

¹³⁷ Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Truva Yayınları, İstanbul, 2019, s. 9-49.

¹³⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre 2, Sene 2, Birleşim 1, 1 Mart 1340/1924, Cilt 7, s. 4.

¹³⁹ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.I, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1972, s. 132.

¹⁴⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 194.

¹⁴¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 643-645.

etmiştir. 27 Ekim 1923 akşamı Çankaya’da Mustafa Kemal’i ziyaret ettikten sonra görev yeri Konya’ya değil de İstanbul’a hareket eden Cebesoy, İstanbul’da Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Refet Bele ile buluşmuştur. Refet Paşa’nın evinde gerçekleşen buluşmada Cebesoy, Ankara gündemini detaylı şekilde aktarmış ve Cumhuriyet’in kurulmasının gündeme getirileceği kanaatinde olduğunu ifade etmiştir¹⁴². Cebesoy’un İstanbul’a gelişinden iki gün sonra Cumhuriyet ilan edilmiş, Mustafa Kemal ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylelikle Mustafa Kemal ile ayrılık da başlamış, fakat diğer yol arkadaşlarına göre Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimine en yumuşak tepkiyi Cebesoy vermiş, hatta Mustafa Kemal’i telgrafla kutlamıştır. Yaşanmaya başlanan ayrılıkta temel problem Cumhuriyet sistemi değil, Cumhuriyet’in ilanında izlenen yöntemdir¹⁴³. Cebesoy, Cumhuriyet’in ilanından yana olmakla birlikte ilanın aceleyle getirildiği, öncelikle “*her şey otursun, anayasa köküne kadar A’sından Z’sine kadara tanzim edilsin. Yapılması gereken bütün işler planlansın*” görüşündedir¹⁴⁴. Ayrılıkta diğer “muhaliflerde” olduğu gibi Cebesoy da “diktatörlük” endişesine sahiptir. Ona göre sistemin Cumhuriyet olması, otoriter olunmayacağı anlamına gelmemektedir. Böylelikle Cebesoy ile Mustafa Kemal arasında ayrılık derinleşerek artmış ve Tekakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ile en üst düzeyine erişmiştir.

Sonuç

Fransız Devrimi sonrasında fiilen inşa edilen ve modern siyasetin önemli ilkelerinden biri olan “yönetilenlerin irade ve tercihlerinin siyasal sistemin meşruiyet referansı olması gerektiği” fikri, Osmanlı dönemi batılılaşmasının önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Tanzimat döneminde üzerinde çokça düşünülen ve yazılan siyasal iktidarın yetki ve meşruiyeti konusu, monarşik cari sistemin meşruti bir sisteme dönüşmesi şeklinde gelişmiş, “1876 devrimi” sürecin önemli bir eşiği olarak anlam kazanmıştır. O günün şartlarında ve cari sistem açısından düşünüldüğünde yaşanan değişim son derece önemli ve büyüktür. Kadim bir geçmişe sahip monarşik sistemde monarkın yetkilerinin Anayasa ve Meclis tarafından sınırlandırılmasını öngören söz konusu değişim, “1908 Devrimi” ile daha ileri aşamaya geçmiştir. Meşruiyet döneminde yetişen ve çoğu asker bürokrat olan genç aydınların önemli kısmı, gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin Cumhuriyet sistemi ile daha ileri aşamaya taşınması konusunda görüşlere sahiplerse de mevcut şartlarda bu, özellikle Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında bir ideal olarak kalmıştır. Bu ideale en güçlü şekilde sahip olan ve fikrini fiiliyata dönüştürme çabası içerisinde olan Mustafa Kemal Paşa’dır. Bazı zamanlar yakın çevresindeki dostlarına söz konusu idealler doğrultusunda görüşlerini açıklayan Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadeleyi takiben idealini gerçekleştirmeye daha da yaklaştığını hissetmiş, bu doğrultuda süreci doğrudan veya dolaylı şekilde şekillendirmeye çalışmıştır. Cumhuriyetin niteliği ve ilanı ile ilgili fikri tartışmaların en yoğunlaştığı dönem ise İkinci Meclis’in kuruluşunu takip eden aylar olmuştur. Bu dönemde özellikle İstanbul’daki gazetecilerle yaşanan fikri tartışmalar ile Cumhuriyet fikri her geçen gün daha çok gündemde yer edinmiştir. Genel eğilim Cumhuriyet’ten yana olmakla birlikte, Cumhuriyet sistemine geçiş konusunda kafaların karışık olduğu bu zamanlarda, Cumhuriyet sisteminin inşasını gerçekleştirmeye katkı sağlayacak toplumsal, yasal, siyasal süreci başarılı şekilde yöneten Mustafa Kemal Paşa, Teşkilat-ı Esasi Kanunu’nun mevcut şartlarda yetersiz kaldığının anlaşılmasını takiben sistemin işleyişinde yaşanan sorunların kaynağı durumundaki Teşkilat-ı Esasi Kanunu’nu tadil etme girişimlerine bağlı olarak Cumhuriyet’i ilan etmiştir. Bu durum özellikle İstanbul basını açısından bazı eleştiri ve tepkilere yol açmıştır. Tartışma sadece gazetecilerle sınırlı kalmamış, Millî Mücadelenin önemli şahsiyetlerinden Rauf Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy da sürece dahil olmuş ve böylelikle Cumhuriyetin ilan biçimine ve mevcut siyasi gidişatın “otoriter bir sisteme” doğru olduğuna yönelik eleştiriler yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. Fakat tüm süreci idealleri doğrultusunda başarılı şekilde yöneten Mustafa Kemal, bir ülke için son derece

¹⁴² Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 292-301.

¹⁴³ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 49.

¹⁴⁴ Alime Figen Baranoğlu, *Ayşe Cebesoy Sarıalp’in Gözüyle Cebesoy Ailesi ve Yakın Tarih*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2014, s. 85.

önemli olan sistem değişimini, kısa sürede ve büyük tepkiler oluşmasına fırsat vermeden tamamlamıştır.

Kaynakça

- İPEKÇİ Abdi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Dünya Yayınları, İstanbul, 2004.
- İNAN Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1984.
- İNAN Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
- AĞAOĞLU Ahmet, “Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu”, *Akşam*, 24 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- DEMİREL Ahmet, *Birinci Meclis’te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1972.
- Ahmet Emin, “Bir Tereddüt Devresinden Sonra”, *Vatan*, 26 Eylül 1339/1923.
- Ahmet Emin, “Gazi Paşa Hazretlerine Maruzat”, *Vatan*, 5 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Ahmet Emin, “İlk Cumhuriyet Kabinesi”, *Vatan*, 1 Teşrin-i Sani 1339/1923.
- Ahmet Emin, “Milli Rehberlik Bahsi”, *Vatan*, 7 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Ahmet Emin, “Türkiye Halk Cumhuriyeti”, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.
- MUMCU Ahmet, *Siyasal Tarihe Giriş*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1980.
- YEŞİL Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Cumhuriyet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Yayınları, Ankara, 2002.
- CEBESOY Ali Fuad, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1967.
- CEBESOY Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960.
- GÜLER Ali, “Mustafa Kemal Atatürk (Ailesi, Yetiştirilmesi, Eğitimi, Fikir ve Düşünceleri)”, *Atatürk’ün Düşünce Yapısı ve Türkiye*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- BARANOĞLU Alime Figen, *Ayşe Cebesoy Sarıalp’in Gözüyle Cebesoy Ailesi ve Yakın Tarih*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2014.
- Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- GÜNDÜZ Asım, *Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- ÖZÇELİK Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- TÜNAY Bekir, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 7, Kasım 1986.
- LEWIS Bernard, Berin U. Yurdadoğ, “Cumhuriyeti Hazırlayan Düşünce Akımları”, *Atatürk Konferansları 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.
- ŞİMŞİR Bilal N., *Ankara, Bir Başkent’in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- DÂVER Bülent, “Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, (Ed). Ö. Celal Sarc, Macit Gökberk, T. Zafer Tunaya vd. İstanbul, Nejat F. Eczacıvakfı Yayınları, 1983, ss. 247-279.
- BAYAR Celal, *Atatürk’ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- SHERRILL Charles H., *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1976.
- Cumhuriyet Meselesi Etrafında Hararetili bir Mücadele, *Tevhid-i Efkâr*, 1 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Cumhuriyet Terazisinin Hangi Kefesi Ağır Basacak?, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- AKBULUT Dursun Ali, “İkinci Dönem TBMM ve Cumhuriyet’in İlanı”, (Ed). H. Celal Güzel vd, *Türkler*, ss. XVI/332-337, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

- Dün Buhran Günü İdi, Meselenin Bugün Halli Pek Galiptir, *Anadolu’da Yeni Gün*, 29 Teşrin-i Evvel, 1339/1923.
- Dünkü Tarihi Fırka İçtimai, *Anadolu’da Yeni Gün*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956.
- AYBARS Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.
- ZURCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- ZURCHER Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- ATAY Falih Rıfki, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980.
- ALPKAYA Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu*, İstanbul, İletişim yayınları, 1998.
- SANCAKTAR Fatih Mehmet, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- TÜLBENTÇİ Feridun Fazıl, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- OKYAR Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- Fırka Cumhuriyet Meselesinden Dolayı İkiye mi Bölünüyor?, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Fırka Heyet-i İdaresinin Kabinesini Neden Reddettiler?, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- JAESCHKE Goothard, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurucusu Atatürk”, *Türk Tarih Kongresi*, VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961, Ankara, 1967.
- ALPKAYA H. Faruk, *Cumhuriyet’in İlanından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1997.
- ULUĞ Hakkı Naşit, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- ADIVAR Halide Edip, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapları, İstanbul, 1987.
- İNALCIK Halil, “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, (Ed.) Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Halk Fırkasında Mühim Bir Müzakere, *Ayın Tarihi*, no:3, 3 Teşrin-i Sani 1339/1923.
- EROĞLU Hamza, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- SOYAK Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.
- ÖZDEMİR Hikmet, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Hüseyin Cahit, “Etraflı Düşünelim”, *Tanin*, 27 Eylül 1339/1923.
- Hüseyin Cahit, “Mühim Bir Münakaşa”, *Tanin*, 9 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Hüseyin Cahit, “Ne Var?”, *Tanin*, 24 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Hüseyin Cahit, “Yaşasın Cumhuriyet”, *Tanin*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- KADRİ Hüseyin Kazım, *Bir Millet’in Dirilişi*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2008.
- ERYAVUZ İhsan, *Kara Defter Atatürk’ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor Milli Mücadele ve Lozan*, Haz. Kâmil Maman, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- SUNGU İhsan, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1987.
- DENY Jean, *Yeni Türkiye*, Çev. Sencer Kodalbaş, Doğu LTD Şirketi, Ankara, 1960.
- KARABEKİR Kazım, *Günlükler (1906-1948)*, C. II, Haz. Yücel Demirel, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

- KARABEKİR Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- KARABEKİR Kazım, *Kürt Meselesi*, Truva Yayınları, İstanbul, 2019.
- KARABEKİR Kazım, *Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar*, C. VI, Emre Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARABEKİR Kazım, *Paşaların Kavgası*, Truva Yayınları, İstanbul, 2020.
- KARPAT Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARPAT Kemal, *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- GOLOĞLU Mahmut, *Cumhuriyete Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.
- GOLOĞLU Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.
- KANSU Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Meclis Bütün Selahiyetini Muhafaza Edebilecek mi?, *Tevhid-i Efkâr*, 14 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- TUNÇAY Mete, “Cumhuriyetin 75 Yıllık Düşünce Serüveni”, (Ed). Mete Tunçay, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- TUNÇAY Mete, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara, 2012.
- TUNÇAY Mete, *T.C.’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.
- Mustafa Kemal Paşa’nın Neue Treie Presse Muhabiri Lazar’a Verdiği Demeç, *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1339/1923.
- EGELİ Münir Hayri, *Atatürk’ün Bilinmeyen Hatıraları*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul, 1954.
- SADAK Necmettin, “Ne Oluyoruz?”, *Akşam*, 11 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- SADAK Necmettin, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Akşam*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- BERKES Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TOSUN Ramazan, *Cumhuriyetin İlanının Yankıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1991.
- ORBAY Rauf, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- Reis-i Cumhura, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- KASABA Reşat, “Eski Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm”, (ed) S. Bozdoğan, R. Kasaba, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ss. 12-28, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- AĞAOĞLU Samet, *Kuvay-ı Milliye Ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1973.
- YAZICIOĞLU Selahattin, “Gökalp ve Duyulmamış bir eseri, Halk Klasikleri” *Cumhuriyet*, 23 Mart 1972. s. 5.
- AKŞİN Sina, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, Ankara, 2001.
- SHAW Stanford J., Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- KİLİ Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Suphi Nuri, “Yaşasın Cumhuriyet”, *İleri*, 30 Eylül 1339/1923.
- ALTIN Süleyman, *Cumhuriyet’in İlanı sırasında İstanbul Basını*, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 2005.
- TURAN Şerafettin, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- MARDİN Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

- MARDİN Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- TUNAYA Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.
- Tarih-IV*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat Yapılacak, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ağustos 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Tadilat, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ağustos 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz ve Şekl-i Hükümetimiz, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye ve Cumhuriyet Meselesi, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye, *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Teşkilat-ı Esasiye’yi Tetkik Eden Komisyon, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- EBUZZİYA Tefik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- ATEŞ Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMZC)*, C. 2, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.
- Türkiye Cumhuriyeti’nin Teşkilat ve Esasatı, *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid EbuZZiya, “Cumhuriyet Bahsi Nereden Çıktı?”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Eylül 1339/1923.
- Velid EbuZZiya, “Cumhuriyet Bahsi Tavazzuf Ediyor mu?”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid EbuZZiya, “Cumhuriyet Tesisinde Sülusan Ekseriyet Meselesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid EbuZZiya, “Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri Düzeltilecek misiniz?”, *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid EbuZZiya, “Efendiler İstical Ediyorsunuz”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid EbuZZiya, “Gürültü Çoğalıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Velid EbuZZiya, “Meclis Reislîği ile Bir arada Olamaz; İkisinden Birini Tercih Etmelidir”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i Evvel 1339/1923.
- Yeni Devletimiz: Türkiye Halk Cumhuriyeti, *Vatan*, 24 Eylül 1339/1923.
- Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Vatan*, 26 Eylül 1923.
- Yeni Teşkilat-ı Esasiyemizin Esasları, *Vatan*, 25 Eylül 1339/1923.
- MARDİN Yusuf, *Namık Kemal’in Londra Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
- DEMİREL Yücel, *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

ÖMER SEYFETTİN'İN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞININ BAĞLAMLI, İÇERİĞİ VE TEMEL MOTİFLERİ

Aydoğan KUTLU*

Öz: Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıő döneminde, birbirine rakip ideolojilerin farklı siyasal, toplumsal, kültürel ve hatta iktisadi çözümler önerileri geliőtirdiĐi bir bağlamda yazan Ömer Seyfettin, 20. yüzyıl boyunca en önde gelen hikâyecilerden biri olmuştur. Fazlasıyla döneminin koşulları içinde düşünün ve yazan bir yazarın niçin Cumhuriyet Türkiye'si'nin en önemli, en saygın yazarlarından biri haline geldiği sorusunu kalkış noktası alan bu çalışma, yanıtın edebiyattan çok siyasette, daha açıkçası yazarın milliyetçi ideolojisinde yattığını kabul etmektedir. Bu bağlamda Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışını ele alan çalışma, onun aslında dönemsel ihtiyaçlar içinde beliren kavramlarının ve temalarının kendi iç bütünlüğünü ve çelişkilerini araőtırmaktadır. Bu bağlamda tarihsel arka planda Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği dönüşüm ve Balkan milliyetçiliklerinin geliőerek zafere ulaşması yer alırken; onların tepkisel yansıması olarak ırka ve kana vurgu yapan, devlet karşısında bireyi önemsizleőtiren, vatan kavramı belirsiz ama milletler arasında Sosyal Darwinist bir rekabeti ve her milletin kendi mefkûresini gerçekleştirmek için mücadelesini meőrulaőtıran bir milliyetçilik vücut bulmaktadır. Bu milliyetçilik anlayışının kendi çeliőkilerine ışık tutabilmek için ise kadın, din ve dil gibi kamusal tartışmalardaki yaklaőtımları incelenmektedir. Bu konular, farklı ideolojilerin kesiőim alanında yer aldığı için ideolojik savrulmaların daha net görölmesini sağlamaktadır. Nihayetinde çalışma, Ömer Seyfettin'in milliyetçiliğinin özgün vurgularına ve çeliőkilerine karőtın, milliyetçiliği geniş kitlelere basitleőtirerek sunmayı baőtardıĐı için kanonik olmayı baőtardıĐı savıyla sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Milliyetçilikleri, Mefkûre, İttihat ve Terakki, Sosyal Darwinizm, Vatan, Irkçılık, Doğulu-organik Milliyetçilik.

THE CONTEXT, CONTENT AND FUNDAMENTAL MOTIVES OF ÖMER SEYFETTİN'S APPROACH OF NATIONALISM

Abstract: Ömer Seyfettin, who wrote during the collapse of the Ottoman Empire in a context where rival ideologies developed different political, social, cultural and even economic solutions, became one of the most prominent storytellers throughout the 20th century. Taking as its point of departure the question of why a writer who thought and wrote very much within the conditions of his time became one of the most important and respected writers of Republican Turkey, this study accepts that the answer lies in politics rather than literature, and more precisely in the nationalist ideology of the writer. In this respect, the study, which deals with Ömer Seyfettin's understanding of nationalism, explores the internal integrity and contradictions of his concepts and themes that actually appear within the periodical needs. In this context, while the historical background includes the transformation of the Ottoman Empire and the development and triumph of Balkan nationalisms; as a reactionary reflection of these, a nationalism that emphasizes race and blood, trivializes the individual in the face of the state, and legitimizes a Social Darwinist rivalry between nations and the struggle of each nation to realize its own vision. In order to shed light on the contradictions of this understanding of nationalism, its approaches to public debates such as women, religion and language are analyzed. Since these issues are located at the intersection of different ideologies, they allow the ideological swings to be seen more clearly. Ultimately, the

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: akutlu@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8462-2610.

study concludes with the argument that despite the unique emphases and contradictions of Ömer Seyfettin's nationalism, he succeeded in becoming canonical because he managed to simplify and present nationalism to the masses.

Key Words: Balkan Nationalisms, Vision, Progress and Union, Social Darwinism, Homeland, Racism, Oriental-organic Nationalism.

Giriş

Ömer Seyfettin denilince çoğu kişinin aklına ilkokuldan hatırladığı, çocuk kalbini titreten *Ant*, *Kaşağı* gibi unutulmaz hikâyelerin yazarı gelir. Lakin Ömer Seyfettin'in edebi kariyerine bakıldığında hiç de çocuk edebiyatıyla sınırlanabilecek bir külliyyat çıkmaz. II. Meşrutiyet döneminde, imparatorluğun dağılma sürecine girdiği; devrimlerle, savaşlarla ve göçlerle ülkelerin sınırlarının yeniden çizildiği; Osmanlı aydınlarının bu yıkımı çaresizce seyredip kendilerince kurtuluş reçeteleri yazdığı bir dönemde Ömer Seyfettin'in edebi mesaisini sadece çocuk kitaplarına vakfettiğini düşünmek pek mantıklı olmayacaktır. Nitekim o da, edebiyat, sanat, toplum, siyaset, uygarlık gibi çok geniş bir konu alanında makaleler yazmış; daha önemlisi, yazdıklarıyla kamuoyunu belirli bir düşüncenin doğruluğuna ikna etmek istemiştir. II. Meşrutiyet döneminin ideolojiler arası rekabet ortamında o, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, bu parti içinde kültür politikalarının biçimlenmesinde önemli roller üstlenmiş ve Türkçenin sadeleştirilip halk tarafından anlaşılabilir bir yazı dilinin oluşumu için mücadele vermiştir. Savaşlardaki yıkımın arkasındaki asıl etmenin ülkü (mefkûre) eksikliği olduğunu düşünüp askeri, iktisadi, kültürel vs. her düzeyde millet için çabalamayı savunmuş; bu bakımdan kozmopolitan (beynelmilel) düşünce ve yaklaşımları eleştirip milliyetçiliği destekleyen yazılar kaleme almıştır. Hikâyelerinde verdiği asıl mesaj, ortak bir kültür ve dil üzerinden ortak bir ülkeye erişemeyen halkların, bunu başaran milletler karşısında mahvolacağı, o yüzden her alanda millet olma bilincinin güçlendirilmesidir. Bu çerçevede onun eserlerinin ortak temasının milliyetçilik olduğu açıktır. Bu yüzden bu çalışma, Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışını irdelemeyi amaçlamaktadır. Ancak bunu eserlerindeki milliyetçi öğeleri sıralamak yerine, daha geniş bir perspektif sunabilecek farklı bir yöntemle yapmaya çalışmaktadır. Buna göre öncelikle Osmanlı'nın son döneminde milliyetçiliğin gelişimine neden olan koşullar ele alınmakta, sonra Ömer Seyfettin'in milliyetçiliğinin kendine özgü yönleri, eserlerinden alıntılarla tartışılmakta ve en sonunda da dönemin farklı ideolojileri arasında tartışma konusu olan kadın, din ve dil tartışmalarına nasıl baktığı değerlendirilmektedir. Bu üç aşamalı yöntemle onun milliyetçilik anlayışı, kendine özgü vurgularıyla ve çelişkileriyle daha derinlemesine ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çerçeve içinde bu çalışma, giriş sonuç ve kaynakça dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışının nasıl bir bağlamda oluştuğunu aydınlatmaya çalışan ilk bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Türk milliyetçiliğinin, Osmanlıcılık ve Balkan milliyetçilikleriyle rekabet içinde ve iktisadi dönüşüm ile siyasal dağılma süreçleri bağlamında biçimlenmesi ve bu gelişmelerin Ömer Seyfettin'deki izdüşümleri ele alınmıştır. İkinci bölüm, yazarın milliyetçilik anlayışının içeriğine odaklanarak temel kavramlarını ve motiflerini incelemektedir. Bu bakımdan Ömer Seyfettin'in milliyetçiliğinin hangi kavram ve düşüncelerle örüldüğü, hangi koşullarda oluştuğu, nasıl bir üslupla, hangi temalarla ifade edildiği açıklanmaktadır. Üçüncü bölüm yazarın milliyetçilik düşüncesinin doğrudan unsuru olmamakla birlikte onunla belirli alanlarda kesişen kadın, dil ve din üzerine düşüncelerini irdelemektedir. Sonuç bölümünde ise Ömer Seyfettin'in milli edebiyat içindeki kanonik konumu merkeze alınarak onun çalışmalarının milliyetçi düşüncenin devamlılığındaki ve popülerleşmesindeki işlevi değerlendirilmektedir.

1. Bağlamı Tarif Etmek: Osmanlı'nın Çöküş Sürecinde Birbirine Rakip Milliyetçiliklerin Uyanışı

Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışı nasıl bir bağlamda, hangi koşullar içinde biçimlendi? Bu soru, yanıtlanması kolay bir soru değildir. Zira biyografik etmenlerle, tesadüflerle, kişisel dostluk ve rekabetlerle birlikte yoğrulmuş devrimler, isyanlar, savaşlar, krizler ve ideolojiler gibi toplumsal olaylar içinde oluşan bir anlayış, bütünüyle aydınlatılabilmek hem bu çalışmanın kapsamını hem de yazarının yeteneklerini aşmaktadır. Yine de kişisel etmenleri yetkin biyograflara bırakıp en belirleyici unsurları irdeleyerek bir çerçeve oluşturulabilir. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl içinde yaşanan sosyoekonomik dönüşüm, bu dönüşüme uygun biçimde imparatorluğun yeni bir ideoloji ve anlam çerçevesinde yeniden tanımlanmaya çalışılması en temel bağlamı gösterir. İkinci olarak, bu bağlama meydan okuyan Balkan milliyetçiliklerinin güçlenmesi ve uygun bir siyasal konjonktürde başarıya ulaşmaları gelmektedir. Son olarak bu çelişki içinde gelişip devleti kurtarma misyonuyla ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti, yazarın hem üye olup içinde çalıştığı hem de bazı uygulamalarını ve eylemlerini eleştirdiği bir diğer önemli bağlama işaret eder. Bu unsurlar sırasıyla ele alınacaktır.

1.1. İktisadi Dönüşüm ve Osmanlıcılık

Göçek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin oluşumunu sosyolojik temelde açıkladığı makalesinde Türk milliyetçiliğinin oluşumunun dönemin toplumsal yapısı, var olan anlam dünyası ve kurumsal yapının etkileşimi bağlamında anlaşılabilirliğini iddia eder.¹ Senkronik bir etkileşim içinde olan ve sırasıyla yapısal, kültürel ve kurumsal boyut olarak adlandırılabilir bu üç boyut, Ömer Seyfettin'in milliyetçiliğini çözümlerken -vurgu ve etki farklarını gözeterek- tutarlı bir çerçeve olarak ele alınabilir. Yapısal boyutta en temel gelişmenin Balkanların kapitalizme eklenmesi olduğu söylenebilir. 18. yüzyılda Avusturya'nın Tuna boyunda ticari etkinliklerini artırarak Balkanları bir hammadde ve pazar kaynağına dönüştürmesi; Rum armatörlerin Rus bandırasıyla Akdeniz ve Karadeniz'de varlık göstermeleri ve zenginleşmeleri, Rum, Sırp ve Bulgarlar içinde yeni toplumsal sınıfların oluşumunu hızlandırmıştır². Bu iktisadi dönüşüm, kültür ve eğitim alanına da yansımış ve yurtdışında eğitim almış yeni bir aydın sınıfının doğuşunu sağlamıştır. Bu gelişmelere koşut biçimde imparatorluk askeri ve idari açıdan zayıflarken ve adem-i merkezi eğilimler güçlenirken savaşlar ve kötü yönetim nedeniyle yerel halkların tepkileri (büyük devletlerin desteğiyle) de isyana dönüştü. Buna Fransız Devrimi sonrasında milliyetçilik düşüncesinin yayılması da eklenince, eski *millet* sisteminin işleyişi bozuldu. *Millet* sistemi, özünde imparatorluğun halklarını dinsel cemaatler olarak hiyerarşik bir biçimde düzenlemeye ve yönetime içermeye dayanıyordu³. İktisadi dönüşüm ve kültürel uyanış sürecinde laik orta sınıfların gelişimi, bu sistemi ufalatmaya zorladı. Zira örneğin Hıristiyan-Ortodoks milleti içinde Bulgarlar ve Sırlar, kendi özerkleşmelerinin başlangıcı olarak kendi kiliselerini kurmayı talep ettiler. Böylece Balkanlarda milliyetçilik, sırasıyla kilisenin, ticaret burjuvazisinin ve nihayetinde köylülüğün katılımıyla büyüyerek ilerledi⁴. Buna bulunan yanıt, Osmanlıcılık oldu.

Osmanlıcılık, imparatorluğun tüm unsurlarını ortak vatan ve ortak hukuk temelinde tek bir siyasal ulus olarak toparlama çabası biçiminde görülebilir. Bu fikir, iki soruna birden yanıt verme ihtiyacıyla

¹ Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", (ed. T. Bora ve M. Gültekin), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim, 2002, s. 65-76.

² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş, 2009, ss. 79-85.

³ H. Kemal Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, İstanbul: Timaş, 2017, s. 45 vd.

⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 72.

şekillendi. İlki (...) “milliyetçilik fikirlerinin tüm Osmanlı-dışı Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı Avrupa’sında da yayılmaya başlaması” ve ikincisi “devletin modernleşme sürecine girmiş olması”ydı⁵. Osmanlıcılık, farklı etnik ve dini kökenli imparatorluk uyruklarını kapsayacak bir üst kategori olarak düşünülüyordu. Osmanlıcılık açısından Türklerin tutumu, bir ikileme takılmıştı. Öncelikle Türkler imparatorluğun yıkılmasından “tasalanan” tek gruptu, bu yüzden birliği korumak için Osmanlıcılık fikrini savunmak durumundaydılar. Ancak Osmanlıcılığın “değeri”, sadece pratik başarısına bağlanmıştı. Tarihsel başarısızlığı, onu savunanlar tarafından bile şeytanlaştırılmasına yol açmıştır. Bu dönüşüm süreci, Ömer Seyfettin’de de net olarak görülür:

“[Atalarımız] eskiden bu milletleri ayrı ayrı oldukça iyi idare etmişler. Sonra Tanzimat işi bozmuş. Ah bu Tanzimat! Bu, işte asıl felaketimizin başlangıcıdır. (...) Tanzimat, Avrupavari kanunların bizim memleketimize tatbik başlanmasıdır. Bu yabancı ve muzır kanunlar, eski esirlerimiz olan reyanın çok işine yaramış. Çünkü bu kanunlar Avrupa medeniyetinden yani Hıristiyanlık ruhundan doğuyordu. Esirlerimizin çoğu da Hıristiyan olduğundan hayatlarına biçilmiş kaftan gibi uyuyor, onları terakki ettiriyordu. (...) Memleketimizde bütün zenginlik az zaman içinde esirlerimizin yani o eski ve barışmaz düşmanlarımızın eline geçti. Biz adeta bir bekçi, bir uşak gibi kaldık”⁶.

Sürecin Türklerin fakirleşmesine, “esirlerimizin” (özellikle de Rumların/Yunanlıların) zenginleşmesine neden olduğu fikri Ömer Seyfettin’de sıklıkla tekrar edilir. Bir Türk burjuvazisi yetiştirme projesine o da açıkça taraftardır. Öyle ki, bu konudaki fikirlerini emir kipinde bildirir:

“Ey Türkler! Paralarınızı yerli Yunanlılara vermeyin. Yunan donanmasının dörtte üçünün Türk parasıyla yapıldığını yine kendileri söylüyorlar. Kardeşlerinize, Türklerle alışveriş edin. Yoksa mahvolacağız, açlıktan öleceğiz, ezan yerine camilerde çanlar uluyacak. Uyanın! Uyanın!”⁷.

“Milliyetperver bir Türk edibinin en büyük vazifelerinden biri de Türklere, hususiyetle İstanbullulara bakkallığı sevdirek bakkallığa bir kıymet vermektir. Bizi kasıp kavuran, hayat damarlarımızı ellerine geçiren, bize akla gelmez hainlikleri reva gören İstanbul’daki Yunan bakkal ordusudur!”⁸.

Etnik azınlıkların iktisadi üstünlüğünün Türkler için tehlikeli bir durum yarattığı düşüncesi, Osmanlıcılık düşüncesine de karşıt bir konuma işaret eder. Bu husustaki düşüncesi şurada çok daha açıktır.

“Bir cinsten olmayan şeyler cem edilemez. Mesela on kestane, sekiz armut, dokuz elma... Nasıl cem edeceksiniz? Bu mümkün değildir. Ve bu imkansızlık nasıl riyazi ve bozulmaz bir kaide ise birbirlerinden tarihleri, ananeleri, meyilleri, müesseseleri, lisanları ve mefkûreleri ayrı milletleri cem edip hepsinden bir millet yapmak da o kadar imkansızdır”⁹.

Öte yandan Osmanlıcılığın yanlış olduğu fikri, asıl olarak tarihsel iflasından -yani Balkan Savaşı’ndan- sonra Ömer Seyfettin tarafından dile getirilmeye başlanır. Aslında o da Osmanlıcılık fikrini 1911 öncesine dek savunmaktadır. Küçük bir II. Meşrutiyet ütopyası olarak adlandırılabilir *İki Mebus* buna örnek gösterilebilir¹⁰. Hürriyet’ten 30 yıl sonra bir cenaze vesilesiyle karşılaşan biri eski diğeri yeni iki mebusun sohbeti şeklinde giden hikâyenin fonunda “hastalığı atlatan” Yeni Osmanlı takdim olunur. Yeni Osmanlı “Avrupa’nın en necip, en zeki, en zengin, en faal bir kavmi

⁵ Şükrü Hanioğlu, “Osmanlıcılık”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim, 1985a, s. 1390.

⁶ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 3 Bomba, Primo Türk Çocuğu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002a, s. 46-47.

⁷ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 1 Efruz Bey*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003a, s. 214.

⁸ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 15 Olup Bitenler Toplumsal Yazılar*, Ankara: Bilgi Yayınevi 2000, s. 184.

⁹ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 106.

¹⁰ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 4 Harem, Ashab-ı Kehfimiz*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003b, ss. 74-84.

olmak üzere tanın[ır]”. “Muazzam ve muhteşem” bir hükümetimiz vardır, “hevilnak ve müthiş ordumuz, (...) komşularımıza daimi heyecanlar ver[ir]”. Tüm bunlar II. Meşrutiyet sonrasında “Avrupa medeniyetini, garbın terakkiyatını titremeden, çekinmeden kabul ediver[memizin]” sayesinde olmuştur. “Devalar icat ve tertibine kalk[ılmamış], ilaç müstahzar bul[unmuştur].” “İşte bu harici ve müstahzar hâpî hiç şüphelenmeden, tiksindenmen yuttuk ve şifayab olduk.” Bu alıntıların gösterdiği üzere, Ömer Seyfettin'in II. Meşrutiyet'e yönelik bakışı çok naif ve yüzeysel görünmektedir. Esasen bu derinlik yoksunluğu, genel olarak Jön Türklere teşmil edilebilir.

Ş. Mardin, (2007: 25) Jön Türklerin hiçbir derin teori, özgün bir siyasi formül veya zihinleri devamlı uğraştırmış bir ideoloji ortaya koymadıklarını söyler¹¹. Bunun yerine, dışarıda geliştirilen bazı fikirleri benimseme (ki Mardin'in buna verdiği örnek Türkçülüktür) ve Batıda popüler çeşitli görüşlerin aktarıcılığını yapma yoluna gitmişlerdir. Bu da tepkisel, aceleci ve eklektik bir ideolojik duruşun oluşmasına yol açmıştır. Öte yandan yine Mardin'in üzerinde durduğu (2007: 17) devlet adamı-devlet ilişkisinin doktor-hasta ilişkisi basitliğinde anlaşılması, sorunların tarihsel gelişiminin ıskalanıp sihirli formüllerle çözüleceğine inanılmasına ve aceleyle bir şeylerin kurtarılmaya çalışılması gibi bir tutuma neden olmuştur ki bunun yanlışlığı da Hürriyet'ten kısa süre sonra görülecektir¹². *İki Mebus*'ta 30 yıl içinde Japonya'yı geçmemizi sağlamış olan II. Meşrutiyet inkılabı, yıldönümünde, *Hürriyet Bayrakları*'nda şöyle anılacaktır: “Gerinirken yalancı inkılâbımızın, bu kansız ve hakikatte ancak manasız alkış tufanlarından ibaret olan zavallı düzme Türk inkılabının ikinci senesi olduğunu hatırladım”¹³.

1.2. Balkan Milliyetçiliklerinin Etkisi: “Demek Türklerin yaşamak hakkı yokmuş”¹⁴

II. Meşrutiyet ideallerinin ve iyimserliğinin bu şekilde çok çabuk silinip gitmesi, esas olarak II. Meşrutiyet'in Balkanlardaki sorunlara çözüm getirememesinden kaynaklanmıştır. Bu çözümsüzlüğü daha iyi anlayabilmek için Balkan milliyetçiliklerine yakından bakmak gerekiyor.

Süreci daha iyi anlayabilmek için daha geriden, Osmanlı fetihleri sonrasında kurulan yapıdan başlamak gerekir. “Osmanlı fetihleri, Balkanlarda ilk anda aristokrasiyi yok etti, küçük toprak beylerini kendine bağladı. (...) Balkanlarda zengin toprak aristokrasisinin yokluğu veya İslamiyet yoluyla emilmesi de ilerde ulusal uyanışın öncülüğü sorununda kendini hissettirecektir.”¹⁵ Ticaretle zenginleşen yeni burjuva sınıf bu noktada devreye girdi ve ulusal bilinci uyandıracak olan aydın sınıfı, kendi içinden yetiştirdi. Aydın kesim, milliyetçiliği bir biz ve ötekiler ayrımıyla biçimlendirdi. Karpat'ın¹⁶ sözleriyle; “Balkan aydınları arasında ulusal bilincin ortaya çıkması, Osmanlı yönetimiyle ilgili olarak kendini, dinsel dışlayıcılık ve İslam'la ilişkili her şeyin reddedilmesi açısından gösterdi. Gelişen Balkan ulusçuluğunun negatif kutbu İslam ve Osmanlı Türklüğü, pozitif kutbu ise kendi etnik kültürleriydi.” Bu aşamada Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik örgütlenmeyi modernleştirmeye ve merkezileşmeye yöneldiğini, bunun sonucunda devletin Balkanlar'da daha görünür hale geldiğini ve eşzamanlı olarak gelişen bu nefretin somut örneği ve hedefi olduğunu da eklemek gerekir¹⁷. Çalışmanın konusu açısından Balkan milliyetçilikleri içinde Ömer Seyfettin'in tepkisel anlamda

¹¹ Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim, 2007, s. 25.

¹² Mardin, a.g.e., s. 17.

¹³ Ömer Seyfettin, 2002a, s. 101.

¹⁴ Yazarın *Ruzname* isimli Balkan Savaşı günlüğünden, Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 8 Falaka, Kaşığı, And, Boş İnançlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005b, s. 56.

¹⁵ İlber Ortaylı, “Balkanlarda Milliyetçilik”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, İletişim, s. 1028.

¹⁶ H. Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara: İmge, 2004, s. 78.

¹⁷ Karpat, a.g.e., s. 80-81.

özellikle etkilendiği milliyetçilikler olan Bulgar ve Yunan milliyetçiliklerine biraz daha yakından bakılabilir.

Yunan milliyetçiliği, burada anlatılan Balkan milliyetçiliği ideal tipine en yakın örnek olarak görülebilir. Yani milliyetçilik, ticaretle gelişen yeni-burjuvazi ve onun aydın kesimi önderliğinde gelişmiştir. İdeolojisi bu yeni-burjuvazi tarafından çatılan Yunan milliyetçiliği, Mora yarımadasında çeşitli zorluklar içindeki köylülükle ve alt düzey ruhbanla işbirliği yaparak -ve Jusdanis'in deyimiyile benzeri 20. yüzyılda İspanya İç Savaşı'nda görülecek bir uluslararası destek ile- zafere ulaşmıştır¹⁸.

Yunanistan'ın daha sonra topraklarını Osmanlı aleyhine tedricen genişletmesi Ömer Seyfettin'in Yunan'a bakışında "(...) olumsuz ve zararlı yanları olsa da neredeyse örnek alınması gereken 'ileri' bir ulus" imgesini de beraber getirir¹⁹. Zenginleşmek için (yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere) Yunan örnek alınmalıdır. Ayrıca mefkûrelerine bağlılık açısından da Yunanlılardan ders alınmalıdır. "Kuvvetsizliğine, vasıtasızlığına bakmadan Bizans İmparatorluğu'nu teşkile çalış[abilmeleri]" cüretkâr, tehditkâr ama kendi mantığı içinde doğru bir harekettir²⁰. Yunan'dan örnek almanın somut bir örneğini *Bir Çocuk: Aleko*'da görürüz²¹. Aslen Türk olan Ali, Rumlar arasına su ve yiyecek bulmak amacıyla karışır. Yetim olduğunu söyler ve papazla kalır, kendini Aleko olarak tanıtmıştır. Ali, Aleko üzerinden milli benliğini kazanır. Yani Rumların milliyetçiliğini tanıyarak, gözlemleyerek kendi milliyetçiliğine giden yolu bulur.

"İhtiyar papaz her vakit Ali'ye Rumların dünyada neler yaptığını, bir Rum kızının yüzerek gidip düşman gemilerini deldiğini, bir Rum kahramanının üç yüz kişi ile bir milyonluk orduları bozduğunu hikaye ediyordu. Ali elifbeden başka bir şey okumamıştı. Ama bu korkak Rumlar bu kadar yaparsa, Türklerin evvel zamanda İstanbul'u, Çanakkale'yi almak için neler yapmış olacaklarını düşünüyordu"²².

"'Büyük Yunan, Büyük Rumluk' emelini dinledikçe kalbi şişiyor, acı bir azap boğazına tıkanıyordu. İştittiği, duyduğu, anladığı her şey onda aksi bir tesir bırakıyordu. On dört yaşındaki cahil haliyle gözünün önüne köyünün camiini getiriyor, daima ahiretten, Sırat köprüsünden, cennetten, cehennemden bahseden ihtiyar imamı mihrabın yanındaki yeşil boyalı kürsüye çıkartıyor... 'Büyük Türklük' için, Türk düşmanlarının perişan edilmesi için, tıpkı ihtiyar papaz gibi söyletiyor, ihtiyar papazın sözlerini Türkçe ona tekrarlatıyordu"²³.

Bulgar milliyetçiliğinin evrimi daha farklıdır. "Bulgar ulusal hareketi pragmatist ve patriyotist bir nitelikten geçerek çiftçi hareketini içeren bir akım haline geldi. Yükselen kentsoyluların desteği, yerini güçlenen tarım proletaryasının desteğine bıraktı."²⁴ 19. yüzyıl ortalarından itibaren Mithat Paşa reformlarının da etkisiyle Bulgaristan'da kapitalizme eklenilen tarımda hızlı bir gelişme yaşanmıştı. Karpat'a göre bunun sonucu, milliyetçi aydınların Osmanlı ekonomi politikalarından yararlanan orta sınıflara yabancılaşması, Rus düşüncesinin de etkisiyle halkçı ve sosyalizan bir çizgiye evrilmesi olmuştur²⁵. Bu halkçı ve sosyalizan etki, özellikle köy öğretmenleri aracılığıyla yayılmıştır ki, gerek Ömer Seyfettin'in eğitime dair düşüncelerinde gerekse Erken Cumhuriyet döneminin öğretmen

¹⁸ Karpat, a.g.e, s. 106; Ortaylı, a.g.e, s. 1030-31.

¹⁹ Herkül Milas, *Türk Romanı ve Öteki: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, İstanbul: Sabancı, s. 43.

²⁰ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 16 Türklük Üzerine Yazılar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002b, s. 70.

²¹ Ömer Seyfettin, 2005b, ss. 129-53.

²² Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 137.

²³ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 138.

²⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 1029.

²⁵ Karpat, a.g.e., s. 125.

idealinde yansımaları bulmuştur. Öte yandan milliyetçiliğin daha genel tarihsel gelişimine bakıldığında ise, 1860'larda daha çok kültürel açılım görülmekte ve federatif talepler yükselmekteyken; 1870'lerden sonra komitacı mücadele gelişmişti. Özellikle Berlin Antlaşması'ndan sonra komitacı mücadele Makedonya ve Batı Trakya'ya yayıldı²⁶.

Bulgar milliyetçiliğinin zafer kazanmasında Rus yardımı önemli bir yer teşkil eder²⁷. 1877-78 Savaşı'nda paramiliter Bulgar güçleri (komitalar), Rus ordusunun yanında destek olarak savaşmışlar, kıyıcılıkları ve vahşetleriyle ün yapmışlardı. Aynı kıyıcılık, Balkan Savaşı'nda tekrar ortaya çıkacaktı.

Komitacı mücadelenin Jön Türklerin fikir ve davranışlarına etkisi özetle şu şekilde oluyordu:

"Bu bölgedeki çete faaliyetini önlemek için yoğun [mücadele ediliyordu] ve Türk kökenli subaylar isyan hareketleriyle iki hususu görmeye muvaffak oluyorlardı. İlk olarak kendilerine en büyük siyasal ideal olarak anlatılan Osmanlıcılığın tesirinin Türk unsurlar dışındaki gruplarda ne kadar zayıf olduğu açıkça izlenebiliyordu. İkinci olarak ise, bu isyancıların kendi milliyetçi hareketleri uğruna nasıl bir mücadeleyi göze aldıklarını görmek Türk subaylarını derinden etkiliyordu"²⁸.

Bu iki etki de Ömer Seyfettin'in eserleri üzerinden rahatlıkla izlenebilir. İstanbul'da öğrenilen Osmanlıcılığın Makedonya'da eriyip gitmesinin ilk örneği *Hürriyet Bayrakları*'dır. Bir Türkçü subay (anlatıcı) ile Osmanlıcı mülazım siyaset tartışırken bir Bulgar köyüne denk gelirler. Uzaktan bir evin duvarında kırmızı bir şey asılıdır. Mülazım bunu sevinçle al Osmanlı bayrağına yorar. Köye gittiklerinde bayrak sandıkları şeyin, kurutulmuş biberler olduğu ortaya çıkar. Ancak hayal kırıklığı, sadece biberler olmamış; onların da ötesinde sıradan Bulgarların Türklere bakışı olmuştur:

"Kadın aynı hain gözlerle bize bakıyor, etrafımızda çırpındıkça daha ziyade kuduran köpek, havlamasına devam ediyor, domuzlar gayet adi ve ehemmiyetsiz mahlûklar olduğumuzu anlamışlar gibi sahiplerini taklit ederek bize bakmadan geçiyorlar, gübrelerde ezeli gıdalarını araştırmaya başlıyorlardı. Tarlada çalışan Osmanlı-Bulgar vatandaşı, bir kere olsun dönüp bakmıyor, çapasıyla uğraşıyordu"²⁹.

Bulgar'ın domuzu ve köpeği bile Türk'e düşmandır! *Nakarat*'ta güzel Bulgar kızlarının da (!) Türk'e düşman olduğunu öğreniriz³⁰. Bir Bulgar köyünde konaklamakta olan Türk subay, uzaktan kendisine bakıp gülümseyip hep aynı nakaratı söyleyen Bulgar kızına âşık olur. Kızın nakaratının nasıl bir aşk şarkısı olduğu üstüne kafa yorar. Hikâyenin sonunda ortaya çıkar ki, nakaratın Türkçesi "Bizim olacak, bizim olacak / İstanbul bizim olacak"³¹.

Bulgar komitacıların gözü karalıkları, milliyetçi mücadele ve zafer uğruna hiçbir şeyden kaçınmamaları, bu yolda alabildiğine zalim ve kıyıcı olabilmeleri Ömer Seyfettin'de ve diğer İttihatçılarda iki zıt duyguyu beraberinde getirir: korkuyla karışık nefret ve takdirle karışık saygı. *Bomba*'da komitacıların "içeride bozgunluk çıkarıcı" sosyalist bir aileyi nasıl cezalandırdıklarını görürüz³². Karı koca sosyalist ideallere kapılmıştır ("yaşasın sa'y ve taab") ve komitacılarla araları

²⁶ Ortaylı, Bulgar milliyetçiliğinin iki ana taşıyıcısının köy öğretmenleri ve komitacılar olduğunu vurgular. Öte yandan farklı Balkan halkları arasında federatif bir birlik düşüncesinin de yine Bulgar milliyetçilerinin Makedonya'ya yönelik ilhak talepleriyle sona erdiğini belirtir. Ortaylı'dan özetleyen Stefanos Yerasimos, "İlber Ortaylı: Türk Milliyetçiliğinin Kökenindeki Balkan Milliyetçiliği", *Toplumsal Tarih*, 15, s. 19.

²⁷ Karpat, a.g.e., s. 125.

²⁸ Şükrü Hanioglu, "Türkçülük", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim, 1985b, s. 1396.

²⁹ Ömer Seyfettin, 2002a, s. 111.

³⁰ Ömer Seyfettin, a.g.e., ss. 79-100.

³¹ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 99.

³² Ömer Seyfettin, a.g.e., ss. 125-47.

bozuktur. Her şeyi satarlar; ertesi gün Amerika'ya gideceklerdir. Ancak komitacılar buna izin vermezler. Önce kocayı, Boris'i çağırırlar sonra eve giderler ve Boris'in yaşlı babası (İstoyan) ve "güzel" karısından (Magda) Boris'in sağ salim geri gelebilmesi için bütün paralarını isterler. Magda'yı taciz ederler. Bunu sosyalizmle meşrulaştırırlar: "Yanaklarından meze alacağım. Sen sosyalist değil misin? Sosyalistler her şeye iştirak isterler. Ben de senin yanaklarına Boris'le müşterekim!"³³. Sabahleyin eğlencelerini bitiren ve tüm parayı gasp eden komitacılar giderler, bomba diyerek kara bir torbayı Magda'ya bırakırlar. O kara torbanın içinde Boris'in kesik başı vardır. Burada baş kesmenin modern-öncesi bir cezalandırma biçimi olduğunu ve hem sorunu kökten giderme hem de ibretlik bir ders verme amacı taşıdığını hatırlamamız gerekir. Türkçedeki bazı deyimlerde olsun ((Yılanın) başını ezmek, baş koparmak vs.) tarihsel deneyimde olsun (halka açık idamlar, ölümlerin ağaçlara, kapılara vs. asılmalarında) bu çifte amaç çok iyi görülebilir. Nitekim Seyfettin'in başka hikâyelerinde kafa kopararak, kafa keserek ceza ve ders verme teması işlenir. Örneğin *Topuz*'da (Seyfettin: 2006a: 122-130) "istiklal sevdasına düşen" Eflak prensinin başı bir topuz darbesiyle ezilir. Yazar bunu şöyle anlatır:

"Tahtın önüne geldi. Ansızın... gözle görülmeyecek bir çabuklukla havaya kaldırdığı bu müthiş topuzu prensin elması tacına öyle bir indirdi ki... Salonun içinde kimse kımlıdayamadı. Hepsi olduğu yerde dondu. Taş kesildi. Akabinde kaftanın altından büyük bir kılıç sıyrılan elçi, Ulaşça, İşte gördünüz ya... İstiklal sevdasına düşen asi cezasını buldu!" diye haykırdı"³⁴.

Kafa koparmanın iki farklı anlamı, Seyfettin'in komitacılarla ilgili çelişkili duygularını anlamamız açısından bir ilham verebilir. Şiddetin vahşet düzeyi, hem korku ve saygı uyandırır hem de cezalandırıcı işlev taşır. *Beyaz Lale*'de şiddetin bu iki yönü daha derinlemesine işlenir³⁵.

Komitacıların Balkan Savaşı bozgunu ardından Serez'i nasıl ele geçirdiklerini ve etnik temizlik yaptıklarını işleyen bu hikâyede işkence ve tecavüz had safhada gerçekleşir. Çocuğuyla birlikte bir kadın fırında yakılır, tecavüz sahneleri en açık ayrıntılarla tasvir edilir. Ömer Seyfettin'in tecavüz tasvirlerini yorumlarken Belge şöyle der: "Ömer Seyfettin'in cinsellikle ilgili bölümlerinde 'erkeksilik' ve bundan kaynaklanan bir 'sado-mazoşizm' görülür. Çoğu zaman da bu davranışı gösteren düşmanlar, yani Bulgarlardır. Ama aradan bu milliyet motifi çıkarıldığında anlatıyı pornografik sado-mazoşist edebiyatının bir parçası gibi okumak da mümkündür."³⁶ Belge, *Beyaz Lale*'den şu bölümü alıntılar:

"Radko, bu ölüye istediği vaziyeti verdi. Üstünde şeni arzusunun en karanlık, en pis, en kirli ateşlerini tutuşturdu. Onun son kalan hararetlerini içti. Emdi, ısırıldı (...) ...lekesiz ve nurani kasıklarından, solgun ve renksiz kan damlaları sızıyordu. Baktı, baktı... Ve, yeniden iştahlandı. Bir tarafı harap bu ölüyü, başka türlü de hırpalamak, kirletmek için bu sefer yüzü koyu çevirmek istedi"³⁷.

³³ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 147. Burada bir parantez açılarak Ömer Seyfettin'in sosyalizm algısına değinilebilir. Komitacıların sosyalizmle ilgili tiksindirici düşüncelerine yazarın da katıldığı onun diğer eserlerinden hareketle ileri sürülebilir. Örneğin *Pamuk İpliği*'nde sosyalizmin özelliklerinden bahsederken ilk önce "izdivaçta serbesti"yi anar, diğer özellikler ise "meşveret usulü, demokrasi, cumhuriyet, kat'i müsavat, iştirake pek yakın ve umumi bir teavün"dür (yardımlaşma). Sosyalizmin öncelikle cinsel serbestlik olarak algılanması, daha sonra antikomünist milliyetçiliğin de klişelerinden biri olacaktır. Bkz. Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 9 Aşk Dalgası, Bahar ve Kelebekler, İlk Düşen Ak*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998, s. 20-34 ve s. 33.

³⁴ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 2 Eski Kahramanlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006a, s. 128-29.

³⁵ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 10 Beyaz Lale*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005c, ss. 7-47.

³⁶ Murat Belge, (1998), *Edebiyat Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim, 1998, s. 269.

³⁷ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 46.

Ömer Seyfettin'deki bu şiddet tasviri sadece cinsellikle sınırlı değildir. Aynı hikâyede örneğin insan yakılmasını şöyle tasvir eder;

“Kebap yapılacak kestaneleri nasıl çatlamasın diye yararlarsa o da fırında yakacağı adamın vücudunu öyle yarardı. Yarılmamış bir adam çabuk yanmazdı. Halbuki yarılırsa bir cızırtı çıkararak, çabucak tutuşur, mavi ve sincabi bir buhar bırakarak kül oluverirdi. Bu mavi ve sincabi buhar...”³⁸.

Yazarın şiddet karşısında bu büyülenişini, psikolojik tahlilde bulunmadan açıklamak pek mümkün görünmüyor³⁹. Bununla birlikte yazarın sadizmle ilgili olumlu düşüncelerinin olması, şaşırtıcı görünmüyor.

“Sadizm mi? ... Oh, bu ne müthiş bir erkek hastalığıdır. Buna müsab olan erkek, kadını ezmek, kadını dövmek, kadına zulm ve itisaf etmekle mütelevviz olur. (...) Sadizm, ah bu kelime bile bir mecnunun isminden alınmıştır. Siz *Justine*'i, *Faziletin Felaketleri*'ni okudunuz mu?”⁴⁰.

Öte yandan cinsel şiddetin ve sadizmin kullanımını, (açıkça ispat edilemeyecek) psikopatolojik bir durumun emaresi olarak görmek yerine, yazarın amacına odaklanmak daha yararlı olabilir. Bu bağlamda kadın ile millet arasında kurulan özdeşlik üzerinden Lale'nin “kirletilmesinin” esasında milletin namusunun ve onurunun korunamamasına delalet ettiği söylenebilir⁴¹. Bu bakımdan yazarın esasen okuyucusunu şok ederek ayağa kaldırmayı amaçladığı düşünülebilir. Bulgar milliyetçiliğinin sınırsız şiddet kullanımına cevaz verir oluşu, en az Bulgar milliyetçiliğinin kabul ettiği seviyeye kadar, onunla mukabele edebilecek kadar şiddet kullanılması gerekliliğine Ömer Seyfettin'i ikna etmiştir. Rakip şiddet karşısında ondan daha fazla şiddet kullanmanın gerekliliği fikri, yazarı, kuramsal düzlemde sosyal Darwinizme ulaştıracaktır. Öte yandan Bulgar milliyetçiliğinin yukarıda değinilen, 1860'lar sonrası kültürel uyanışı da, dili ve eğitimi milli amaçlar için araç görme fikrini besleyerek Ömer Seyfettin'in dil anlayışında etkili olacaktır. Bu hususlara geçmeden önce, son olarak İttihat Terakki'ye ve Ömer Seyfettin'in bu cemiyet/parti hakkındaki düşüncelerine bakmak, bağlamı tamamlamak için faydalı olabilir.

1.3. İttihat Terakki Cemiyeti'yle İlişkisi

Zürcher, Kıta Avrupası tarihinde, Almanya, Rusya, Habsburg ve Osmanlı tarihlerinden örnekler vererek sınır bölgeleri sakinlerinin, imparatorlukların doğuş ve çöküş dönemlerinde ne kadar önemli rol oynadıklarını belirtir⁴². Bu önem, sınır bölgelerinin rakip halklar arasında sürekli çatışma alanı olmasından kaynaklanır. Nasıl Alman askeri ve politik geleneği Saksonya ya da Würtemberg yerine Prusya'da şekillenmişse Osmanlı/Türk geleneği de Karaman'da, Sivas'ta değil Selanik'te, Üsküp'te, Manastır'da yani bir bütün olarak Makedonya ve Doğu Rumeli'de şekillenmiştir. Bu şekillenmenin en önemli aracı ise İttihat Terakki Cemiyeti (bundan sonra İTC) olmuştur.

İTC her ne kadar istibdat karşıtı Tıbbiyeli öğrenciler tarafından kurulmuş olsa da siyasal misyonunu asıl belirleyen olgu Rumeli'nin geleceğinden duyulan kaygıdır. İTC'nin ideolojisi bu nedenle tamamen somut olayların tecrübesi ve tepkisi üzerine inşa edilmiş, soyut ve kuramsal nitelik ihmal edilmiştir. İdeolojik kararsızlığı buradan doğar ve acele ve telaşla sihirli formüller aramak durumunda kalır.

³⁸ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 26.

³⁹ Alangu, Seyfettin'in eserlerindeki bazı otobiyografik değerlendirmelerden hareketle yazarın zaman zaman depresyona girdiğini iddia eder. Bkz. Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: YKY, 2020, s. 364.

⁴⁰ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 5 Yüksek Ökçeler*, Ankara: Bilgi Yayınevi. 2006b: s. 39.

⁴¹ Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken, İstanbul, 2017, s. 121.

⁴² Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma* (Çev. E. Aydınoglu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 139-40.

Ömer Seyfettin'in Bulgaristan'da bulunduğu dönemde (1909 sonrasında) İTC'yle ilişki kurduğu biliniyor⁴³. Bu dönemde İTC henüz iktidarı tümüyle ele geçirememiş, Akşin'in deyiimiyle bir tür “denetleme iktidarı” kurmuş durumdadır⁴⁴. İdeoloji olarak ise resmi söylemde Osmanlıcılık, gizli olarak da Türkçülük ön plandadır. Türkçülüğün Osmanlıcılık karşısında sürekli zemin kazandığı, yeni kurtarıcı formül olarak düşünölmeye başlandığı görölmektedir. Bunun asıl nedeni, II. Meşrutiyet'in çözüm olamaması ve Makedonya tecrübesinin Osmanlıcılığın etkisizliğini ve giderek itibarsızlığını ispat etmesidir. Ömer Seyfettin'in İTC'yle ilişkisinde iki önemli unsur gösterilebilir. Birincisi Parti'nin ideoloğu Z. Gökalp ile kurduğu yakın ilişki ve onun düşüncelerinden yararlanması, ikincisi de Parti'nin resmi ya da yarı resmi yayın organlarında görev alarak İTC ideoloğuna dönüşmesidir⁴⁵.

Ömer Seyfettin, Gökalp'le karşılaştırıldığında entelektüel altyapısı daha dar, özgün fikirleri daha az bir aydın tipi sergiler. Bunu en iyi İTC dergilerinde yazdığı siyasal içerikli makalelerde görebiliriz. Bu makalelerde Seyfettin, Gökalp'in tezlerini (belki biraz vurgu farkıyla) tekrar eder. Hars-medeniyet ayrımı bunların en belirgin ve en önemli olanıdır. Yine mefkûre fikri, beynelmileliyet-din ayrımı, beynelmilel olanı inkâr edip yalnızca teknolojinin alınması fikri, İslam'ın önem ve övgüsü, halka yaklaşma ve tabii yazı dili ile konuşma dili arasındaki ayrımın giderilmesi⁴⁶ de Gökalp'ten alıp kullandığı fikir ve temalardır.

Ömer Seyfettin'in İTC basınındaki yazılarını II. Meşrutiyet ortamının “fikir harbinde” İttihatçı görüşleri savunmak ve kitleleri ikna edecek biçimde basitleştirmek misyonuyla değerlendirilebilir. Türkçülük ideolojisinin artık daha açık olarak dillendirildiği daha sonraki dönemlerde İTC de artık denetleme iktidarından tam iktidara geçmiştir. Bu yeni dönemde Ömer Seyfettin ile İTC arasındaki ilişkinin “daha sıkı” hale geldiği görölmektedir ki bunun bir örneği halkın moralini kuvvetlendirmek amacıyla savaş hikâyeleri yazmasıdır. İleri bu konuda “bazı çıkarlar, parasal olanaklar yazarımızı gönendirmiş ola ki” diyerek yazarı para karşılığı “ısmarlama” hikâye yazmakla suçlarken⁴⁷; Alangu ise “onun parti ile olan bağlantılarının ‘kültür politikası’ dolayısı ile olduğu, diğer konulardaki çalışmalarla ilgilenmediğini” söylemektedir⁴⁸. İşin ilginç yanı, İTC'nin zirvede olduğu dönemlerde partinin ileri gelenlerini öven Seyfettin, İTC iktidarını kaybettiğinde hem kişi hem de politika temelli eleştirilerde bulunmaktadır. Örneğin *Memlekete Mektup*'ta İttihatçıları şöyle niteler: “Meşrutiyeti istihsal ettikleri için Anadolu'nun sırtı sıra on yıl liyakatlerine aldandığı *İttihatçı güruhu* ...”⁴⁹. Enver ve Cemal'e ise şöyle saldırır:

“[O,] bu asrın milliyet hakikatini anlamayan, en milliyet hissinden mahrum iki cahil şahsiyeti, Enver'le Cemal'i Türkçü sanıyor. Mantığı kararmış Enver'in Anadolu'dan gasp ederek bol bol Arap illerine saçtığı milyarların dehşetini biz Malatya'da bilmiyorduk”.

Bu tavır değişikliği nasıl açıklanabilir? Yazarın oportünizmiyle mi, İttihatçıların hatalarından ve suçlarından kendini ayırttırma çabasıyla mı? Bunların da belli bir payı olsa da kanımca Enver ile Cemal'de bulunduğunu düşündüğü “devleti kurtaracak kahraman önder” cevherinin yokluğundan

⁴³ Necati Mert, *Ömer Seyfettin İslamcı, Milliyetçi ve Modernist Bir Yazar*, İstanbul: Kaknüs, 2004.

⁴⁴ Sina Akşin, “İttihat Terakki”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim, 1985, s. 1422-1435.

⁴⁵ Alangu, a.g.e., s. 119.

⁴⁶ Bunlardan İslam övgüsü ve öneminde önemli bir vurgu farkı olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle taassup eleştirisinde dine karşı zaman zaman oldukça sert bir tutum takındığı görülür. Dille ilgili görüşlerinin tamamen Gökalp etkisiyle oluştuğunu söylemek de pek doğru olmaz, ortak fikri mesailerinin ürünü olduğunu söylemek sanırım daha doğru olur. Öte yandan mefkûre fikrinde çok belirgin bir Sosyal Darwinist nitelik vardır ki geçerken kaydetmek gerekir.

⁴⁷ Selim İleri, “Ömer Seyfettin ve Faşizm Tutkusu”, *70'lerin Birikimi*, 8 (Ekim), 1975, s. 6.

⁴⁸ Alangu, a.g.e., s. 369.

⁴⁹ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 7 Yalnız Efe, Muhteri, Velinimet*, Ankara: Bilgi Yayınevi 2005a, s. 74-83, abç.

duyduğu üzüntü -ki hikâyeye 1919'da neşredilmiştir- ile kabahati bu şahıslara yöneltme çabasının, yazarın asıl amacı olduğu ileri sürülebilir. Sadece asker olan Cemal ve Enver'i hedef alıp örneğin Talat'a dokunmaması da bu tezi destekler. Jön Türklerin kuramsal ve ideolojik altyapılarının zayıflığından, bunun sonucunda mucizevî kurtuluşlara ya da çok genel formüllere ("Batı'nın tekniğini alalım" gibi) sığındıklarından yukarıda bahsedilmişti. Ömer Seyfettin'de böylesi mucizevi bir çözümün gerçekleşmesinin bir biçimi, kurtarıcı bir adamın zuhur etmesidir. *Mehdi* hikâyesi böyle bir umudu anlatır.

"Evet bütün kavimlerin kendilerine mahsus hâdileri vardır. Onları hidayete eriştirir. Mesela Bosna-Hersek'teki Müslümanları halife gidip kurtaramaz. Onlar çalışırlar, içlerinden bir fedakâr, birçok fedakâr çıkar. Silaha sarılırlar. Esirlikten kurtulan Hıristiyan milletlerin halasçılarını taklit ederler"⁵⁰.

Seyfettin'in I. Dünya Savaşı sonrasında İttihatçılarla arasının açılmasının bir başka önemli nedeni de İttihatçıların vurgunları olmuştur. Birçok eserinde vurgunculara karşı nefretini işler. *Memleket Mektup*'ta, *Zeytin Ekmek*'te, *Niçin Zengin Olmamış*'ta, *Foya*'da ve *Cabi Efendi* serisinde, hep bu yeni türedi zenginlere ahlaki gerekçelerle saldırır. Örneğin vurgunculuğun eşgüdümünü yapan İttihatçı güruha hıncını *Niçin Zengin Olmamış*'ta şu satırlarla ifade eder:

"Artık müthiş bir anarşist oldum. Bir milletin bire kadar açlıktan ölmesi için toplu, tüfekli teşkilat yapan Topal'ı, bu alçağı öldüreceğim. Yenecek ne varsa ortadan kaldıran, altı yüzyıllık bir devletle beraber kocaman, masum Türk milletini fakr-üd-dem kılıcından geçirenleri geberteceğim. Evet, bu milleti hükümet mahvetmek istiyor!"⁵¹.

Her ne kadar türedi zenginlerden hoşnutsuz olsa da milli burjuvazi yaratılmadan Türkiye'nin kurtulamayacağı fikrinde olduğu için aslında kendi içinde çelişkilidir. Alper'in sözleriyle "Devletin varlığını sürdürebilmesi için güçlü bir burjuvaziye dayanması gerektiğini kavrayan, ancak devlet eliyle geliştirilen bu yeni burjuvazinin spekülatif ve vurguncu davranışlarına tepki duyan aydınların çelişkisini aynen yaşa[r]."⁵² Sanırım bu çelişkisinde biraz da kendisinden aşağı gördüğü insanların zengin olmasını kıskanmasının da etkisi vardır. Yine *Niçin Zengin Olmamış*'ta örneğin şöyle der:

"İçimde birdenbire bir hırs canlandı. İki ay içinde yetmiş beş bin lira... Her gece dört saat ucuz olsun diye Almanlardan satın aldığım karpit lambasının başında, bir lira için nasıl terler döktüğümü hatırladım"⁵³.

Velinimet'te ise tavrı şöyledir:

"Rüştiye tahsili bile görmemiş yalınayak başıkabak bir uşak yamağının ip ameleliğinden ustabaşılığa, ustabaşılıktan fabrikatörlüğe, fabrikatörlükten müteahhitliğe sıçradığını, müteahhitlikten otomobil milyonerliğine doğru yürüdüğünü görmek -bilmem niçin- bana acı geliyordu. Kıskanıyor muydum? Evet, kıskanıyordum. (...) Başımı salladım. "Yeni zengin işte... dedim"⁵⁴.

⁵⁰ Ömer Seyfettin, 2005c, ss. 59-67. İnsan bunun ardından yazar Şubat 1920'de ölmeyip de Milli Mücadele'yi görseydi, yaşasaydı acaba fikirleri nasıl değişirdi, Mustafa Kemal hakkında ne düşünür, ne yazardı diye düşünmeden edemiyor.

⁵¹ Ömer Seyfettin, 2005a, s. 95.

⁵² Emin Alper, "*Ömer Seyfettin*", Tanıl Bora (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*, İstanbul: İletişim, s. 189.

⁵³ Ömer Seyfettin, 2005a, s. 88.

⁵⁴ Ömer Seyfettin, 2005a, s. 30.

Ancak hemen akabinde çelişmesini tekrar yineler ve kahramanına *Logaritmacı Hasan*'ın ağzından şu cevabı yapıştırmaktan da çekinmez. “Ne o? Beğenmiyor musun? (...) Kuruntuyu bırak. Zenginlik bu! Şarap değil yavrum! Eskisi de bir, yenisi de!”⁵⁵.

2. Ömer Seyfettin'in Millet Fikri ve Milliyetçilik Anlayışındaki Başlıca Motifler

Ömer Seyfettin'in millet fikrini benimsemesindeki belki de en önemli gerekçe, tarihsel dönüşümü (burada asıl olarak altı yüz yıllık bir imparatorluğun altmış yılda niçin çöktüğü sorusunu) açıklayacak anahtar kavram olmasıdır. Dünya tarihini o belirler:

“İtalyanları yarım asır evvel Avusturyalılara isyan ettiren, kurdukları müstakil hükümetleri birden bire büyüterek ve meşum tarihlerinden ilham alarak Trablus'a atılmalarına sebep olan “milliyet hırsı” değil miydi? Rusya'nın Asya'yı benimsemesi, Japonya'nın sivrilmesi, Sarı Tehlike, pancermanizm, panislavizm tehlikeleri hep bu milliyet hissinden doğmamış mıydı? Bulgarların iki hafta içinde İstanbul'a dayanmaları hangi uğursuz kuvvet sayesinde idi?”⁵⁶.

Bu perspektif içinde Ömer Seyfettin bir yandan milletleri tarihin öznesi haline getirirken diğer yandan da milletleri tarih içinde tarihsizleştirir, onları değişmez sabitlikler haline getirir. Milliyetçilik kuramları içinden değerlendirmek gerekirse, millet tasavvurunun Primordializm'e (İlkçilik'e) yakın düştüğü söylenebilir. Beynelmilel olanı (kozmpolitanlığı) bir yozlaşma olarak gören Seyfettin'e göre her insan belirli bir milletin parçasıdır. İnsanların bir kişisel, bir de genel yaşamı vardır. Kişisel yaşamı, tek başına, özel hayatını ifade eder. Genel hayatı ise, milletin müşterek hayatına karşılık gelir⁵⁷. Dolayısıyla bir millettten olmak, insan olmakla bütünleşik bir durumdur. Bununla birlikte *Yarıncı Turan Devleti* adlı makalesinde milleti şöyle tanımlar: “Millet: Bir lisan konuşan, bir din, bir terbiye, bir maarifle birbirine merbut insanların mevcududur”⁵⁸. *Türklük Mefkûresi*'nde ise daha net bir tanım verir: “Bir lisanla konuşan ve dinleri bir olan bütün insanlar”⁵⁹. Bu iki tanımın ilginç olan ve aslında primordializmle de çelişebilecek yönü, milletin “doğal” değil, değiştirilebilir bir topluluğa işaret etmesidir. Zira dil ve din, pekâlâ insanlar tarafından değiştirilebilir. Mamafih Ömer Seyfettin bu çelişkiyi dikkate almaz. Dil ve kültür temelinden devam eder. Örneğin *Ashab-ı Kehfimiz* adlı hikâyesinin önsözünde Osmanlı milleti fikrini eleştirirken tanımını biraz daha genişletir:

“Hâlbuki bu fikir [yani Osmanlı milleti fikri], gayri milli Tanzimat maarifinin yetiştirdiği dimağlarda doğmuş bir vehimden, bir ham hayalden ibaretti. Dini, lisanı, terbiyesi, tarihi, harsı, mefahiri ayrı olan fertlerin mecmuundan “müşterek bir millet” teşkil etmek imkânı yoktu”⁶⁰.

Bu bağlamda, bu bölümde Ömer Seyfettin'in millet fikrini ve milliyetçilik anlayışını bazen birbiriyle çelişen farklı boyutlarıyla ele alacağız. Bunlar, ırkçılık ve kan vurgusu, birey ve devlet algısı, vatan fikri ve son olarak mefkûre ve Sosyal Darwinizm eğilimidir.

2.1. Irkçılık ve Kan

Ömer Seyfettin, nispeten daha serinkanlı kaleme aldığı makalelerinde daha aklıselim içindedir, ırkçılığı reddeder. Örneğin yukarıdaki millet tanımının başında; “Bugün milletlerde ırk esasını aramak “Elkimya” ile meşgul olmaktan ziyade gülünçtür” der⁶¹. Öte yandan özellikle hikâyelerinde kan, asaletin ve çürümenin temel etkeni haline gelir. Kan bozukluğunun nasıl bir çürüme getireceğinin en

⁵⁵ Ömer Seyfettin, 2005a, s. 30.

⁵⁶ Ömer Seyfettin, 2003a, s. 184.

⁵⁷ Ömer Seyfettin, 2002b: s. 80.

⁵⁸ Ömer Seyfettin, 2002b: s. 70. Ayrıca bkz. Taştan, 2017: 180-81.

⁵⁹ Ömer Seyfettin, 2002b: s. 83.

⁶⁰ Ömer Seyfettin, 2003b: s. 9.

⁶¹ Ömer Seyfettin, 2002b: s. 70.

iyi örneği *Piç*'tir⁶². Anlatıcı Trablusgarp'a savaşmaya gitmektedir, Kahire'de eski bir arkadaşıyla karşılaşır. O, arkadaşını tanımaz. Çünkü arkadaşı şapka⁶³ takmakta, palto giymektedir. Ancak arkadaşını onu tanıır. Bu, Frenk Nihat'tır. Okuldan beri Frenkliğe özenmekte, Türklükten utanmaktadır. Şimdi de kalkmış, Katolik'im ve Fransız'ım demektedir. Kahramanımız (anlatıcı) ise bunu anlamamaktadır:

"Tanıdığım Ahmet Nihat Katolik nasıl olabilir? Akidesini esvap gibi değiştirebilen, vicdanını adı bir eşya gibi satan insanlar bu dünyada az değildir. Lakin İstanbul'da doğan, anası Türk, babası Türk olan, Türkçe konuşan bir aileden çıkan, *damarlarında Türk kanı akan* bir Ahmet Nihat milliyetini değiştiremez, Fransız olamaz..."⁶⁴.

Burada milliyetin nasıl bir ontolojik töz olduğunu, kişinin varlığının en temel unsurunu oluşturduğu görülmektedir. Milliyet o kadar temeldir ki insan, "din ve vicdanını değiştirebilir ama milliyetini değiştiremez"⁶⁵. Milliyetin bu ontolojik yanı, en veciz ifadesini *Çanakkale'den Sonra*'da (Seyfettin, 2005c: 160) bulur, insan olmak bile milliyetin dolayımına muhtaçtır: "İnsan olmak için mutlaka bir içtimaiyetin, bir milletin içinde bulunmak lazımdı(r)"⁶⁶.

Tekrar *Piç*'e dönersek, düğüm hikâyesinin sonunda çözülür, Nihat zaten Türk değildir, Çerkez annesi, bir Fransız doktordan gebe kalmıştır. Hikâye kanın nelere kadir olduğunu göstermesi bakımından müthüştür. Fransız kanı taşıyan (zira Seyfettin'de soy bakımından yalnızca baba önemlidir, öyle ki Osmanlı hanedanının Türklüğü konusunda en ufak bir kuşkuyla kapılmaz⁶⁷) Ahmet Nihat, Türk toplumu içinde bile kanının güdümüyle başkalaşım geçirerek Pierre Dubois olmuştur. Bunun tersinin de doğru olduğunu yani yabancı muhitlerde yetişen, yaşayan, damarlarında Türk kanı akan birinin de aynı başkalaşımı geçirerek Türk olabildiğini *Primo Türk Çocuğu Nasıl Doğdu?* hikâyesinden öğreniyoruz⁶⁸. Bu hikâye de Trablusgarp Savaşı zamanında geçer ama bu sefer mekân Selanik'tir. Kahramanımız Kenan, Paris'te okumuş, Avrupaî muaşeret kurallarına matuf, mason, bir İtalyan kadınla (Grazia) evli, bir çocuk (Primo) babası, varlıklı, mutlu bir adamdır. Onu rıhtımda efkârlı bir şekilde bir aşağı bir yukarı yürürken buluruz. Henüz 48 saat evvel İtalyanlar Trablusgarp'ı işgale başlamışlardır. Bu olay, onun uyuyan kanını uyandırır, başkalaşımını daha doğrusu arınımını (katarsis) başlatır:

"Bütün hayatı boyunca bu kadar yanlış ve çürük fikirlerle aldandığını; kavmiyetsizliğin, milliyetsizliğin, "beynelmilecilik ve masonluk" hülyasının biraz düşünebilen bir adamı hüngür hüngür ağlatacak derecede gülünç bir budalalık olduğunu anlıyor, istemeyerek içinden, "Ben neyim?" diye soruyor fakat "Türküm!" demeye cesaret edemiyor, şimdiye kadar ruhu zapt olunmuş, kıymetsiz bir cesetten başka bir şey olmadığını idrak ile hiddetinden ve utancından ağlamak istiyordu"⁶⁹.

⁶² Ömer Seyfettin, 1998: s. 7-19.

⁶³ Ömer Seyfettin, hikâyelerinde çeşitli semboller kullanır. Özellikle dikkat çekici ikisi, otomobil ve şapkadır. Otomobil türedi zenginlerin sembolüdür. Şapka ise Türk-dışı olan daha doğrusu yabancılaşan kişileri anlatır. *Primo Türk Çocuğu Nasıl Doğdu?*'da şapka sembolünün nasıl kullanıldığı için bkz. Mert, a.g.e., s. 123.

⁶⁴ Ömer Seyfettin, 1998: s. 12, abç.

⁶⁵ Mert, a.g.e., s. 181.

⁶⁶ Ömer Seyfettin, 2005c: s. 160.

⁶⁷ Bkz. *Milli Tecrübelerimizden Çıkarılmış Ameli Siyaset*, Ömer Seyfettin, 2002b: s. 37-64.

⁶⁸ Ömer Seyfettin, 2002a, ss. 7-41. Ömer Seyfettin'in milliyetçiliği edebi bir biçimde aktarmakta özellikle tiplenmekten yararlandığı söylenebilir. Buna göre vurgulamak istediği davranışı, erdemi ya da yanlış cisimleştiren tipler geliştirmekte ve bu tipleri bir hikâye kurgusu içine oturtarak okuyucuya ders vermek istemektedir. Ömer Seyfettin'in milli ve gayri milli kimlik tipleri için bkz. Aktaş, 2020, s. 233-301.

⁶⁹ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 15.

Sonunda Kenan Türklüğe “erer”. Türklük sayesinde ayna kırılmış, büyü bozulmuştur. Bu defa tersten bir yabancılaşma yaşayarak özünü bulacaktır. Sokaklar, tramvay, hatta evi ve karısı bile ona yabancıdır, öğrenmiştir. Nitekim karısına teklifi de “Ya Türk ol, ya terk et” olacaktır:

“Benimle yaşamak, evimizi bozmamak istersen tamamıyla Türk olacaksın! Babanı, memleketini, âdetlerini, dostlarını unutacaksın! İsmi de değişecek! Çarşaf giyecek⁷⁰, Türkçe öğrenecek, bir harf İtalyanca söylemeyeceksin... İşine geliyorsa razı ol. Yok, gelmiyorsa serbestsin!”⁷¹.

Burada, Trablusgarp Savaşı'yla birlikte başlayan savaşlar silsilesi içinde Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışının da giderek daha yabancı düşmanı bir ton edindiği söylenebilir. Savaşın getirdiği şok, kültürel özü ön plana çıkarmakta, millet, bu öze kapanarak kendi varlığını duyumsamaktadır. Türk milliyetçiliğinin tarihsel gecikmişliğinden kaynaklanan bir özgünlüğü olarak, Hobsbawm'ın (2006) bahsettiği daha çok kültürel uyanışa odaklanan ön-milliyetçilik ile savaşkan milliyetçilik evresinin iç içe geçtiği ileri sürülebilir⁷².

Hikâyeye geri dönersek, babaya rehberlik eden kan, Primo'ya da rehberlik edecek ve hikâyenin finalinde Primo, bilmediği Türkçe'yle “Ben çocuk Türk” diye Türklüğünü haykıracaktır.

*Primo Türk Çocuğu Nasıl Öldü*⁷³, Primo'nun tersten yabancılaşmasıyla (dolayısıyla Türkleşmesiyle) başlar. Annesi gitmiştir, ama bu önemli de değildir. “Zaten o ecnebi kadının, o düşmanın aralarında ne işi vardı?”⁷⁴. Primo Türk okuluna başlar, Türkçe öğrenir (bir ayda!), Oğuz adını alır, gazeteleri, tarih kitaplarını okur. Öyle ki Türklük'te babasını bile geçer. Babasının aklına gelmeyen şu tespiti yapar. Biz Türk'üz o halde niçin evdeki hizmetçiler Rum? Babası hak verir ve “hiç değilse kendi yur[tlarını]” Türkleştirirler. Baba oğul arasındaki diyalog sanki aldığı yerleri Türk yapmayan atalarımıza bir sitem gibidir. Hikâye Balkan Savaşı zamanında geçer ve hâlihazırdaki Osmanlı subaylarına çok sert eleştiriler içerir. Mağlubiyetin nedeni savaş(a)mayan Osmanlı zabıtlıdır. Onların bir kısmı “Çingene gibi asıllarını inkar ve reddederek Türk düşmanları ile çalış[r]”⁷⁵, bir kısmı gazinolarda oturu[r], nazik ve beyaz elleriyle *kadın gibi* saçlarını ve bıyıklarını düzelti[r]⁷⁶, bir kısmı da “parlak kılıçlarını yerlere sürterek muzaffer düşman askerlerinin arasında, *erkeklerin önünden geçen bir kız tavrıyla* utanmadan gezini[r]”⁷⁷. Ömer Seyfettin'in kendisi de bir mağlup ve esir olmasına rağmen etnisist ve seksist bir üslupla yenik subayları tahkir etmesi nasıl açıklanabilir? Alper'in yorumu “kahraman olduğuna inandığı bir milletin üyesi olarak askerliği sevmekte gösterdiği zaafı yazdıklarıyla telafi etme çabası”na odaklanır⁷⁸. Bu yoruma kısmen katılmakla birlikte asıl nedenin bu büyük bozguna bir açıklama getirme ve suçluları işaret etme gayesi olduğu söylenebilir. Yenilginin getirdiği şok ve üzüntü en iyi Balkan Savaşı günlüğünde (*Ruzname*) yansır. Seyfettin'in birliği, sürekli emir değişiklikleriyle oradan oraya sürülür. Orduda maneviyat hiç kalmamıştır ki

⁷⁰ İleride tekrar ele alınacağı üzere, Ömer Seyfettin'in din ve kadın konusundaki görüşleri, farklı gayeleri arasında çelişkiler barındırmaktadır. Başka bir yerde modernleşme amacıyla çarşafı eleştirirken burada Türklüğü vurgulamak için çarşaf giymeye zorlamaktan çekinmemektedir.

⁷¹ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 37.

⁷² Eric J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı, 2006.

⁷³ Ömer Seyfettin, a.g.e., ss. 42-77.

⁷⁴ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 43.

⁷⁵ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 49, abç.

⁷⁶ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 56, abç.

⁷⁷ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 60, abç.

⁷⁸ Alper, a.g.e., s. 186. Öte yandan tahkir edici, acı bir üslupla eleştirilerde bulunmak sadece Ömer Seyfettin'e özgü bir durum değildir. Kılıçzâde Hakkı, Esad Rıza, Aka Gündüz gibi diğer dönem yazarları da aynı sert eleştirilerde bulunmaktadır. Örnekler için bkz. Taştan, 2017, s. 74-76.

yazara göre savaş fenle, ilimle değil ruhla, maneviyatla kazanılacaktır. Kahredici netice ortaya çıktığında değerlendirmesi şöyledir:

“Rumeli eski şeklini bir daha alamaz. Artık Rumeli bir daha yapışmamak üzere Türk ilinden kopmuştur. Avrupa'nın orduları gelip, Sırp ve Bulgarları çıkaramaz ya! (...) Heyhat... Mademki biz asker değiliz, mademki bizde askerlik için lazım olan zekâ ve itaat yok, mademki bizde bir ideal, bir vatan hissi, nihayet lisan yok...”⁷⁹.

Burada sorunun ortaya konuş biçimi çok önemlidir. Zira askeri başarısızlığı millet bilincinin eksikliğiyle ve onu da dil ortaklığının yokluğuyla birbirine bağlamaktadır ki onun dil konusundaki ısrarının ana nedeni budur. Bu hususu irdelemeyi dille ilgili görüşlerine bırakarak tekrar *Primo*'ya geri dönmek gerekirse, yazar, Balkan Savaşı mağlubiyetinin faturasında sadece subaylarla yetinmez. Örneğin Arnavutları hedef tahtasına alır. “Devletimizin en korkunç, en muacciz, en yorulmaz düşmanları olan Arnavutlar... eski esirlerimiz içinde bizi asla affetmeyen[lerdir]”⁸⁰. Trablusgarp Savaşı'yla başlayan dönemde özellikle de Balkan Savaşı'ndan sonra Ömer Seyfettin'in millet fikrinin giderek daha yoğun biçimde kin ve nefret içermeye başladığı görülmektedir⁸¹. Öte yandan olayların çok hızlı gelişmesi, birbiri ardına düşmanların değişmesine dolayısıyla kin ve nefretin sürekli değişen adreslere yönelmesine neden olmuştur. Yazarın *Primo*'nun ağzından sürekli tekrarladığı bir dize, nefret edileni değil kin duyanı vurguladığı için önemlidir: “Türküm ve düşmanım size kalsam da bir kişi”⁸².

Kanın bilinç ve asalet taşıyan bir kutsallığı yanında (kutsal ile profanın birlikteliği gibi) pis, mundar bir yönü de vardır. Bu yön düşman kanıyla temsil edilir. Türklerin düşman öldürdükleri sahnelerde akıtılan kan açık bir şekilde tasvir edilir. Baba yadigârı kılıcın üzerindeki siyah kurumuş kan lekeleri şöyle nitelenir: “Bunlar kir değil, düşman kanı... Bu kılıç yedi muharebe gördü. Üzerindeki düşman kanı en büyük kıymetidir, temizlenmez”⁸³.

2.2. Devlet ve Birey Anlayışı

Ömer Seyfettin, *Türklük Mefkûresi*'nde devletin tanımını şöyle yapar: “Devlet: Lisanları ve dinleri, yani ümmetleri ve milletleri ayrı olan insanları bir toprakta idare eden müessesedir”⁸⁴.

Bu tanımda Ömer Seyfettin, devleti tanımlarken siyaset felsefesinin hiçbir kavramına yaslanmamakta, Osmanlı'daki mevcut durumdan hareketle bir tanıma ulaşmaktadır. “Ulaştığı tanımda ise devletin nasıl bir ideolojiye dayandığı, özellikleri ve niteliklerinin ne olduğu” ise hiç belirtilmemektedir⁸⁵. İlginç olan bu bilinmez, kavranmaz devletin; doğruluğunun kendinden menkul olup kendi mantığı ile devinmesidir. Bu mantık, devlet dışında hiçbir dışsal unsura söz hakkı tanımaz. Devlet, milleti kendisine içerir ve milletin ontolojik töz olmasıyla kendini tahkim eder. Millet = Devlet denkleminde bireyin hiçbir varlık alanı yoktur.

⁷⁹ Ömer Seyfettin, 2005b, s. 57.

⁸⁰ Ömer Seyfettin, 2002a, s. 48-49.

⁸¹ Öte yandan Ömer Seyfettin'in kişisel yaşamında da Balkan Savaşı bir dönüm noktası teşkil eder. Askerlik hayatı sona erer ve memurluğa da geçmek istemez. Dolayısıyla esaret döneminden itibaren yazarlık, onun asıl mesleği haline gelir. Nitekim yakın arkadaşı Ali Canib [Yöntem], onun en velûd (üretici) döneminin Balkan Savaşları'yla ölümü arasındaki dönem olduğunu söyler. Yöntem, 1947, s. 25-28, 35.

⁸² Fecr-i Âti şairi Emin Bülent'ten akt. Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 71.

⁸³ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 25.

⁸⁴ Ömer Seyfettin, 2002b, s. 83.

⁸⁵ İleri, a.g.e., s. 8.

Ferman hikâyesi, devletin karşısında silinen bireyin en açık anlatıldığı eserdir⁸⁶. Esas karakter Tosun Bey, gerçek bir cengâver, gerçek bir kahramandır. Sadrazama yaptığı bir “saygısızlık”, ölüm fermanının yazılmasına neden olur. Tesadüfen fermanın içeriğini öğrenir. Ancak tuhaf bir biçimde haksız bir hükme bile boyun eğmek gerekliliğine kani olur. “Canını padişah ve devlet uğruna vermeye ahdetmemiş miydi? O halde bu canı kimden, nereye ve niçin kaçıracaktı?”⁸⁷. O kadar ki, kahramanlıklarını bilen Niş Beyi'nin af girişimini “padişah emrine ihanet” olarak görür.

Pembe İncili Kaftan, devleti için her şeyini, tüm mal varlığını kaybeden Muhsin Çelebi'nin onurlu davranışını anlatır⁸⁸. Muhsin Çelebi'de Ömer Seyfettin'in ideal birey tipinin genel çizgilerini görürüz:

“Gayet akıllı bir insandı! Merde namerde muhtaç olmayacak kadar bir serveti vardı. Çamlıca ormanının arkasındaki büyük mandıra ile büyük çiftliği işletir, namusuyla yaşar, kimseye eyvallah demezdi. Fukaraya, zayıflara, gariplere bakar, sofrasında hiç misafir eksik olmazdı. Dindardı ama mutaassıp değildi. Din, millet, padişah aşkını kalbinde duyanlardandı. Devletinin büyüklüğünü, kutsiliğini anlardı. Yegâne mefkûresi, “Allah'tan başka kimseye secde etmemek, kula kul olmamak”tı. İlmi, kemali herkesçe malûmdu”⁸⁹.

Denilebilir ki Ömer Seyfettin'in bütün edebi mesaisi bu tür bireyler yaratmaktır. Bu alıntıda onun tüm külliyyatının asıl temaları yakalanabiliyor. Öncelikle iktisadi anlamda kendine yeterliği şart görür. Her türlü fikre istidat gösterip sosyalizmi reddetmesinin bir nedeni de burada yatar. Sosyalizmi çalışmayan, tembel, yeteneksiz insanlara bedava bakılması olarak gördüğü için bu ideolojiden hiçbir kavram ya da tema almaz. Namus çok önemlidir. Batılılaşmanın görece ilerlediği bir dönemde yaşadığı için Türk kadınlarının da Frenkler gibi olacağından alabildiğine korkar. “Aşırı” modernleşme ile iffetsizlik arasında üstü kapalı kurduğu bağlantıyı, sosyalizmin ortaklaşmacılığı ile ilişkilendirerek sosyalizmi, namusun, iffetin sükûta erdiği, ifrata kaçmış bir modernlik olarak görür. Bu tema, daha sonra 1950'lerden itibaren gelişecek olan antikomünist literatürün de en vülger savlarından birine kaynaklık edecektir. Bu literatür içinden pek çok yazar, komünizmi, ahlakla ilgili değerleri çözüdüren bir aşırı modernleşme türü olarak kodlayıp özellikle cinsel ilişkilerdeki serbestleşmeyle komünizmin mantığı arasında bir illiyet bağı olduğunu iddia edecektir⁹⁰. Dolayısıyla Ömer Seyfettin'in sosyalizm-modernleşme-kadın konusundaki düşüncelerinin, bu bağlamda antikomünist literatüre öncüllük ettiği söylenebilir.

Ömer Seyfettin'in toplumla ilgili düşünceleri açısından sosyal tutunumun sağlanmasına verdiği önemin altı çizilmelidir. Bu yüzden toplumsal ilişkilerin sık ve güçlü olmasını ister. Düşkünlere bakılmasını bu gerekçeyle savunur. İktisadi bozulmayla birlikte çok zengin ve çok fakir insanların belirmesi, öncelikle sosyal bütünlüğü çözüdürerek milleti var eden sosyal dayanışmaya zarar verdiği için tehlikelidir. Onun din hakkındaki görüşleri de benzer bir araçsalcılıkla malûldür. Din de toplumsal tutunumla bağlantılı bir kurumdur. Milletın ve devletin kutsallığı, kahramanların cesareti ve imanı dinle kaim olur. Mamafih millet bilincine hizmet eden dindarlığı ne kadar olumlu görürse, taassuba da yine aynı gerekçeyle (bireyselleşip toplumun ve milletin hizmetinden kopması yüzünden) karşı çıkar.

⁸⁶ Ömer Seyfettin, 2006a, ss. 9-24.

⁸⁷ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 21.

⁸⁸ Ömer Seyfettin, a.g.e., ss. 63-77.

⁸⁹ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 68.

⁹⁰ Aylin Özman & Aslı Yazıcı Yakın (2016), “Anti-Komünist Fanteziler: Doğa, Toplum, Cinsellik”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (ed. İ. Ö. Kerestecioğlu & G. G. Öztan) içinde, İstanbul: İletişim, 2016, s. 126 vd.

Diyet'te Koca Ali karakterinde ideal birey tipinin devamlılığı izlenebilir⁹¹. Koca Ali de Muhsin Çelebi gibi "çalışkan", "kimseye boyun eğmeyen" bir karakterdir. Nedense kimseye boyun eğmeyen bu karakterleri yazarımız pek kolay harcar. Onları haksızlıklar karşısında susturur, sonunda ya ölürlere, ya kollarından olup kaybolurlar ya da tüm servetlerini kaybederler.

Ömer Seyfettin'in ideal asker tipi ise, birey tipinin devamı olarak devleti, milleti, dini için hiçbir fedakârlıktan kaçınmama temelinde şekillenir. Tek başlarına "dağları, ormanları dolaşırlar". Rakiplerini "beşer onar sererler", "kimse onlara yetişemez", "uykusuzluk, yorgunluk nedir bilmezler". Çok itaatlidirler, kumandanları ne derse (bir şey hariç: teslim olmak) yaparlar. "Ölmeyi teslim olmaya tercih ederler." Belge, bu ölçüsüz fedailiği "kamikaze pilotluğu"na benzeter⁹². Bu karakterler, gerçeküstü yiğitlikleriyle, fedakârlıklarıyla ve bağlılıklarıyla adeta Ömer Seyfettin'in ideal savaşçı tipinin cisimleşmesidirler.

Bu kısımda son olarak devlet-millet özdeşliğine bakılabilir. *Kızılelma Neresi* "zamanın Süleyman'ının" askerler arasında hep duyduğu ama neresi olduğunu bilmediği Kızılelma'yı soruşturmasını anlatır⁹³. Vezirlerin, kazaskerlerin hepsinin ağzından farklı bir yer adı çıkar: Viyana, Roma, Hint, Çin vs. Sonunda padişah hiddetlenir. "Bu bir hakikattir! Mademki halk söylüyor; halktan gelen ses hakkın sesidir! Ona efsane denmez. Mutlaka bir aslı vardır. Fakat siz bilmiyorsunuz"⁹⁴ der ve askerler içinden üç kişi çağırır. Üç asker de tereddütsüz bir şekilde "padişahın bizi götüreceği yer" cevabını verir. Böylece biraz önce hakkın sesi olan halkın sesi padişahın sesine dönüşür. Bu şekilde din, millet ve devlet özdeşliği tekrar tesis edilmiş olur.

2.3. Vatan Kavramı

Milliyetçilik kuramları literatürünün genel eğilimine bakıldığında, etnik milliyetçilik ile yurttaş milliyetçiliği arasında bir ikiliğin sık işlendiği söylenebilir. Bu ayrımın ilk ve etkili türlerinden biri, Kohn'un Batılı-isteğe bağlı milliyetçiliği ile Doğulu-organik milliyetçiliği arasındadır. Akılcılık, çoğulculuk, anayasal birlik, iyimserlik gibi değerlerle ilişkilendirdiği Batılı milliyetçilik karşısında Doğulu milliyetçilik daha duygusal, otoriter, kültüre ve folklorik değerlere yaslanan, geleceğe iyimser bakan bir orta sınıfın değil, teyakkuz halindeki aydınlar tarafından geliştirilen toplulukçu özelliklere sahiptir⁹⁵. Bu tipolojinin esasen Weberyen anlamda bir ideal tip olduğunu gözden kaçırmamak kaydıyla, ilkinin yurttaşlık bağına ve belirli bir ülkede (teritorya) ikamet etmeye; ikincisinin ise kan, ırk, kültür, dil vb. unsurlara dayandığı söylenebilir. Nitekim Smith de aynı ayrımı teritoryal ve etnisist milliyetçilikler arasında kurmuştur⁹⁶. Bu ayrım açısından kafa karıştıran bir husus, "vatan" kavramında belirlemektedir. Vatan, dışlamacı olarak da içermeci/kapsayıcı olarak da kullanılabilen bir kavramdır. Aynı topraklarda yaşayan herkesin ortak toplumsal sözleşmesine atıf yaptığında Batılı, bir etnik grubun kültürüyle damgalanmış bir toprak parçasına atıf yaptığında ise Doğulu milliyetçiliğe zemin açabilir.

Tanzimat'tan beri gelişen Osmanlı milleti yaratma projesine bu perspektiften bakıldığında, "ittihad-ı anâsır" (tüm unsurların birliği) amacının Batılı, akılcı ve çoğulcu bir milliyetçilik girişimi olduğu söylenebilir. Dil, din, ırk gibi kavramları doğası gereği dışlamak durumunda kalan Osmanlıcılık, Osmanlı topraklarında yaşayan herkesi bir üst kimlik olarak Osmanlı kabul ediyordu. Bu projenin

⁹¹ Ömer Seyfettin, a.g.e., ss. 131-44.

⁹² Belge, a.g.e., s. 273.

⁹³ Ömer Seyfettin, a.g.e., ss. 92-101.

⁹⁴ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 96.

⁹⁵ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara, Doğu Batı, 2017, s. 58-59.

⁹⁶ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni* (çev. S. Bayramoğlu), Ankara, Dost, s. 182 vd.

iflasıyla, ona karşıt olarak kendini konumlayan Türk milliyetçiliği, rakibi olan Balkan milliyetçilikleri gibi dışlayıcı kültürel unsurlara (dil, din, ırk) yönelmiştir. Bu bakımdan Türkçülüğün, Balkan milliyetçiliklerinin kendilerini pozitif kutba, Türk ve Müslüman olma negatif kutba yerleştiren anlayış kalıbını ters çevirip kabul ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sonuç olarak II. Meşrutiyet dönemi Türk milliyetçiliği, kaybedilen savaşlarla dozunu git gide artırarak etnisist karaktere bürünmüştür. Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışında vatan kavramının eksik kalışının bir sebebi, o dönem milliyetçiliğinin etnisist damarının siyasal koşullar nedeniyle daha belirgin olması ise, bir diğer sebebi de, "Türk vatani"nin sınırlarının belli olmamasıdır. Sonuçta bu iki neden, vatan kavramı üzerindeki vurgunun zayıf olmasına yol açmaktadır. Sınırlar, ne kadar yapay olurlarsa olsunlar bir haritayı insanların imgelemine kazırlar; o harita üzerinde çeşitli dağlar, akarsular, ovalar vs. ile duygusal bağ kurmalarını sağlarlar. Ömer Seyfettin'in yaşadığı dönemde, bu duygusal bağın kurulması tamamlanmadan vatan potansiyeli olan topraklar yitirilmiştir⁹⁷. Daha da kötüsü, kesinlikle Türklerin elinde kalacağı düşünülen bir çekirdek vatan da yoktur; olsa bile bu duygusal bağın kurulması için gerekli olan, o toprak parçası ve orada yaşayan insanlarla ilgili kültürel bilgi henüz tam olarak derlenip toplanmamıştır. Ayrıca Osmanlı'nın hâlihazırdaki toprakları, bir taraftan Turancılığın tazyikiyle ve diğer taraftan da İslamcılığın "dâr-ül İslam" kavramını tekrar gündeme getirmesiyle yeniden anlamlandırılmaya çalışılıyordu. Bu bakımdan Osmanlı sınırlarıyla yetinen Türk milliyetçiliği, irredentist milliyetçiliğin ve İslamcılığın rekabeti ile yarışıyor ve bu durum da vatan kavramının netleşmesini önlüyordu⁹⁸.

Vatanın yerinin ve sınırlarının muğlak kalmasının, Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışının Batılı-isteğe bağlı milliyetçilik yönünde gelişimini engellediği söylenebilir. Elbette, yukarıda belirtildiği gibi ırk ve kan vurgusu, bireyi devlet karşısında itaatkâr kılışı, milliyetçilik düşüncesinin bu yönde gelişmesine mani teşkil eder. Yine de dil ve kültür (lisan ve hars) odaklı millet tanımını örnekendirirken Türkçe konuşan, Türk kültürü ve terbiyesi içinde yetişmiş, Türk hissiyatı içindeki kişilerin de Türk kabul edilmesi gerektiğini vurgular⁹⁹. Böylece Boşnaklar, Arnavutlar, Çerkezler gibi farklı halklardan gelenlerin de Türk milletine dâhil olabilmelerine kapı açar. Ancak buradaki bağlantı, aynı vatan içinde yaşayıp aynı ülkenin kederinde ve sevincinde ortaklaşma olmaz. Yazar, etnik temelin ötesinde bir millet tanımını vatan yerine din birlikteliği üzerinden yapar. Böylece Müslümanlara açılan Türk olabilme imkânı, Rumlar ve Ermeniler için temelli kapanır ve İstanbullu Yorgi, Rum milletinden bir Osmanlı uyruğu olmanın ötesine geçemez¹⁰⁰. Vatanın belirsizliğinin son olarak değinilmesi gereken yönü, etkin yurttaşlığı temel alacak "cumhuriyetçi" bir yaklaşımın da önünün alınmasına yol açmasıdır. Ortak vatanın kamusal işleri hakkında ortak sorumluluk ve müşterek yönetim gibi bir çağrışım asla görülmez. Daha çok, ortak vatan üzerinde farklı milletlerin sahip olma mücadelesi vurgulanır. Bu mücadeleyi belirleyen de mefkûrenin gelişmişliği ve Sosyal Darwinist anlayıştır.

2.4. Mefkûre ve Sosyal Darwinizm

Mefkûre kavramı Seyfettin'in Gökalp'tan ödünç alarak kullandığı ancak içeriğini büyük ölçüde kendi Sosyal Darwinist görüşleriyle biçimlendirdiği bir kavramdır. Mefkûre, dünya tarihsel değişimin

⁹⁷ *İrtica Haberi* hikâyesinden şu bölüm bu şekilde yarım kalan bir vatan yaratımını anlatır: "Gözlerimin önüne dumanlı bir Balkan haritası geliyor. Türkiye'nin parçalandığını, bu müthiş ve namevcut haritanın kırmızı ve âteşin çizgili hudutlarının hafif ve çirkin bir el ile bozulduğunu, değiştirildiğini görür gibi oluyorum". Bkz. Ömer Seyfettin, 2002a, s. 116.

⁹⁸ Bu açıdan Ömer Seyfettin'in de fikri net değildir. Üç farklı vatan tanımı için bkz. *Türklük Mefkûresi* (Ömer Seyfettin, 2002b, s. 91-92).

⁹⁹ Ömer Seyfettin, 2002b, s. 152.

¹⁰⁰ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 154.

kaderini tayin eden milletler mücadelesi düzleminde anlam kazanır. Milletlerin barış ve huzur içinde bir arada, birlikte yaşamalarını imkânsız hale getirir.

“Bir insanın nasıl ruhu, hissi ve vicdanı varsa milletlerin de içtimai ruhları, hisleri ve vicdanları vardır. Ve mefkûreler milletlerin bu vicdanlarından doğar. Asla birkaç kişinin eseri değildir. Her milletin kendi varlığını mukaddes bir hâle içinde duyması âteşin bir idraktır ki buna mefkûre derler. Mefkûresi olmayan bir millet ölmüş demektir. Çünkü bu suretle fertler milletin varlığını duymuyor ve canını onun uğrunda fedaya hazır bulunmuyor demektir.

Bir cemaatin mefkûresi diğer cemaatlere göre şüphesiz taarruzidir. Tedafüi bir mefkûre hatta tahayyül bile olunamaz”¹⁰¹.

Görüldüğü gibi millet kavramı burada, mefkûre kavramında canını, ruhunu bulur ve milletleri kaçınılmaz bir şekilde birbiriyle rekabete ve mücadeleye sürükler.

İnsanlar mefkûrelerinin bilgilerini özümstedikleri ölçüde, milletleri mücadelede daha üstün hale gelir. Zaten milliyetçilik, milliyetperverlik de en nihayetinde mefkûre bilgisini öğrenmek, biliyorsa başkalarına öğretmektir. Edebiyat, güzel sanatlar, fen, ticaret, iktisat vs. hep bu öğrenme, duyumsama için araç olarak görülür.

Bu anlayış içinde en büyük saflık insaniyet fikri, en büyük günah beynelmilelciliktir. Çünkü millet mefkûresinden ve dolayısıyla mücadeleden uzaklaşmak anlamına gelir. Bu şekilde mefkûre fikri Ömer Seyfettin'in düşüncesinde Sosyal Darwinizmine açılan kapı olur. Örneğin *Yarınki Turan Devleti*'nde belirttiği üzere;

“Uzvi varlıklarda hayat nişanesi nasıl büyümek ve açılmak ise, içtimai varlıklarda da aynıyle öyledir. Yaşayan milletlerin başlıca seciyesi nüfusça, medeniyetçe, ticaretçe, servetçe ve mefkûrece büyümek ve genişlemektir. Büyümek ve genişlemek seciyesi az veyahut zayıf olan milletlerin üzerine çullanırlar, memleketlerini zapt ederek içtimai varlıklarına nihayet verirler...”¹⁰².

Sosyal Darwinizm, 19. yüzyılın serbest rekabet gibi liberal değerlerinin, güçlünün hayatta kalmasını anlatan Darwinci biyolojiyle melezlenmesiyle ortaya çıkmış bir akımdır. Bu akım 20. yüzyılın başlarında yükselen emperyalist rekabet içinde popülerleşerek milliyetçilikle ve militarizmle ilişkili hale gelmiştir¹⁰³. 1. Dünya Savaşı'na doğru önde gelen devletlerin askeri rekabetinin yanı sıra, Osmanlı'nın “hasta adam” konumu ve Balkan milliyetçiliklerinin güçlendiğinin görülmesi, Sosyal Darwinizmin 2. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı aydınları arasında da etkili olmasına yol açmıştır. Ömer Seyfettin özelinde bu etki, özellikle Balkan Savaşı'ndaki bozgunla birlikte hissedilen geride kalmışlık ve yok olma tehlikesiyle billurlaşır. “Dersimizi aldığımız”, *Beyaz Lale*'den bellidir:

“Hak yoktu. Her şey kuvvetti. Ezmeyen ezilecek, öldüremeyen ölecekti. Tabiatın değişmeyen, asla gizli kapaklı olmayan âli kanunu zayıfın düşmanıydı. Bütün kainat bir mücadeleden ibaret değil miydi? Ölümünden hayat çıkıyordu. Yutulan zaafardan kuvvet doğuyordu”¹⁰⁴.

Reelpolitiğin ifrata vardığı, mefkûre temelinde milletler arasında mücadelenin bir tür ölüm kalım savaşı haline geldiği bir dönemde, bir milletin mensubu olmak tüm varlığını o mefkûre için adamayı gerektiriyordu. Ömer Seyfettin'in milliyetçiliğinin başlıca temaları bu bağlamda birbirine

¹⁰¹ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 69-70. Taştan, farklı milletlerin mefkûrelerinin birbirine karşı saldırgan oluşunu Alman ve İtalyan jeopolitik düşüncesinden gelen yaşam alanını (*lebensraum, spazio vitale*) büyütme eğilimli organik devlet anlayışıyla ilişkilendirmektedir. Bkz. Taştan, 2017, s. 184.

¹⁰² Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 65.

¹⁰³ Bengücan Fındık, “Ömer Seyfettin'de Milliyetçilik ve Sosyal Darwinizm”, *International Social Sciences Studies Journal*, 7, (87), 2021, s. 3770.

¹⁰⁴ Ömer Seyfettin, 2005c, s. 17.

bağlanmaktadır. Milli varlığının tehlikeye düşmesi, bir birey olarak kendinden vazgeçmeyi; vatanın sınırlarının belirsizliği ise kana, soya, ırka atıf yapan bir milliyetçiliği ve rekabet halindeki mefkûreler de bilimsel, kültürel, sanatsal vb. faaliyetlerden önce askerliğe ve savaşa hazırlanmayı gerekli kılmaktaydı. Ömer Seyfettin'in bu temalar arasında kurduğu bütünlük, onun özellikle savaşçı yönü güçlü bir milliyetçi adanmışlık geliştirmesini sağlamış; bu da eserlerinin milli eğitim politikaları içinde kanonik bir konum almalarını pekiştirmiştir.

3. Ömer Seyfettin'in Milliyetçilik Anlayışı Çerçevesinde Kadın, Din ve Dil Hakkındaki Görüşleri

Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışını net bir biçimde ortaya koyabilmek için temel motifleri dışında, döneminin diğer ideolojileriyle rekabet içine girdiği ve bazı hususlarda çelişkilerden kaçamadığı başlıca kamusal tartışma konularındaki düşünce ve görüşlerine de bakmak gerekmektedir. İmparatorluğun bir modernleşme süreci geçirirken aynı zamanda dağılma emareleri de gösterdiği bir dönemde, yalnızca yeni siyasal yapının değil aynı zamanda toplumsal-kültürel yapının da dönüşeceği açıktır. Fakat bunun nasıl olması gerektiği konusunda yoğun tartışmalar yaşanmaktadır. Bu bakımdan Ömer Seyfettin de öncelikle milliyetçi bir yazar ama bunun yanında ılımlı bir modernist ve ataerkil bir muhafazakâr olarak bu tartışmalarda yerini almaktadır. Yazarın iç çelişkilerinin belirginleştiği bu tartışma konuları, onun milliyetçilik anlayışının konturlarını kestirebilmek açısından da önemlidir. Burada makale boyutlarını zorlamamak için sadece kadın, din ve dil konuları incelenecektir.

3.1. Kadın Konusundaki Görüşleri

Ömer Seyfettin'in kadın anlayışından bahsederken tutarlı bir dünya görüşünden bahsedebilmek güçtür. Daha ziyade, kendi içinde çelişkiler ve tutarsızlıklar taşıyan bir anlayışlar bütününden bahsedilebilir. Mert'ten ilhamla söylemek gerekirse, üç farklı Ömer Seyfettin, kadın konusunda birbirine karşı konumlanan, bazen uzlaşan bazen çelişen ama bir şekilde her zaman birbiriyle etkileşim içinde olan bir bütünlük oluştururlar. Milliyetçi, modernist ve muhafazakâr¹⁰⁵ olarak adlandırabileceğimiz bu üç Ömer Seyfettin'in oluşturduğu çelişkili bütünlükten kadının nasıl görüldüğüne geçmeden önce bu konunun önemi hakkında bir değerlendirmede bulunmak yararlı olabilir.

Kadın konusu, ilişkili olduğu aşk, namus ve evlilik konularıyla beraber Tanzimat döneminden itibaren, yazarların üstünde sıklıkla kalem oynattıkları bir sorunsal haline gelmiştir. Yazarların bu konuya odaklanmalarının başlıca nedeninin modernleşme sürecinde kadın konusunun, toplumsal değişimin hem en görünür simgesi hem de en kritik alanı haline gelmesi olduğu söylenebilir. Batılılaşmanın kesik kesik süren ve “bizim” (sıradan insanların) dışında ilerleyen bir süreç olmaktan çıkıp kökleşen, “burada sürgün veren” ve devamlı bir hale gelen bir sürece dönüşmesi bu durumun önemli bir nedenidir. Nitekim mekânsal ikiliklerin, karşıtlıkların yazılarda sık kullanılması da bunu gösterir¹⁰⁶. Alafranga semtin karşısında alaturka semtin yüceliğinin, doğruluğunun altı çizilir. Tanzimat sonrasının bir başka etkisi yabancı dil öğrenen Osmanlı aydınlarının İslam ve Doğu üzerine

¹⁰⁵ Mert (2004), muhafazakâr yerine İslamcı terimini kullanır. Ömer Seyfettin her ne kadar aşırı Batılılaşmayı frenlemek veya milliyetçi görüşlerine destek sağlamak için zaman zaman dini kullansa da onu İslamcı olarak adlandırmak, özellikle kavramın bugünkü kullanımını açısından hatalı bir çağrışım oluşturacaktır. Üstelik o dönemde Türkçülüğün karşısında İslamcılık diye bir akımın da var olduğu düşünülürse böyle bir adlandırma daha da yanlış olacaktır. Bu nedenle bu terimin yerine, yazarın kültürel tavır alışımlı daha açık gösterdiği düşünülen muhafazakâr terimi tercih edilmiştir.

¹⁰⁶ Bu ikiliklerin en olgun ve belirgin örneğini daha sonra Peyami Safa *Fatih Harbiye*'de verecektir.

yazan Şarkiyatçı literatürü fark etmeleri ve onların İslam, kadın, evlilik, eşcinsellik gibi¹⁰⁷ konulardaki yorumlarını yanlış, insafsız ya da tahkir edici görerak onlarla polemik yürütmeleridir¹⁰⁸.

Sonuçta Batı'yla yüz yüze gelmenin etkisiyle biçimlenen bu anlatıda kadın, önemli bir ideolojik mücadele alanı, kalem savaşında bir müstahkem mevki oluşturmuştur. Batılılaşmanın, Türk kadınına da Batılı hemcinsleri gibi süse ve giyime düşkün, ailevi sorumluluklarını reddeden, annelik vazifesinden soğumuş, sadakatsiz yapacağı korkusu bu şekilde biçimlenmiştir. Bu anlatının özgün biçimi, "mutlak bir epistemolojik kuram" ile "eğitici ve öğretici bir yazar sesinin anlatıma sürekli müdahale ettiği" üslubun başta şeriat olmak üzere doğulu dünya görüşünün çeşitli normlarıyla eklemlenmesiyle oluşturulmuştur¹⁰⁹.

Bu bağlamda Ömer Seyfettin'e dönersek, şeriatın temel değer olmaktan çıkıp aslında Batılı bir ideoloji olan milliyetçiliğin onun yerini alması, milletin (ki Ömer Seyfettin'de bu devlete eşittir) kurtuluşu için Batılılaşmanın zorunlu olması ile eğitici ve öğretici yazar otoritesinin sürdürülmeye çalışılmasının, Seyfettin'in kadın anlayışının temel çelişmesini oluşturduğu söylenebilir. Ömer Seyfettin, Batılılaşmanın kadınları "yoldan çıkartacağı"ndan çekinir. Örneğin *Uçurumun Kenarında*'da sorunun temelini süse düşkünlükte bulur: "İşte senin gibi zavallı kızları bu kapana [fuhuşa] sürükleyen süs aşkıdır. Acaba bu meşum aşk, meşru bir tarzda temin olunamaz mı? Eteklerimiz kirlenmeden süslenemez miyiz?"¹¹⁰. Çözümü terzi çıraklığında bulur, böylece genç kızlar her tür giysiyi "bedelini ödmeden" giyebileceklerdir. Hikâyenin sonu, şöyle bir istekle biter: "En güzel esvapları giy. Fakat namusunu kaybetme, olur mu Raikacığım?"¹¹¹.

Kadınların süs merakı ile namussuzluk arasında çok kısa bir mesafe vardır. *Reçete* (Seyfettin, 2006b: 140-145) hikâyesinin hasta Belkıs'ını, doktorun "otomobil gezintisi, moda dergileri, son moda tayyörler" içeren reçetesi ayağa kaldırır. İlginç olan, Belkıs'ın hemen doktora cilve yapmaya başlamasıdır ki süs ile iffetsizlik arasındaki çizginin ne kadar kolay aşılabileceğini gösterir. Türk kadınında özlediği tutumlu kadın imgesini bulamayan Ömer Seyfettin, bunu bir Alman kızında yakalar. *Fon Sadriştayn'ın Karısı*'nda tutumlu Alman kadınının yuvayı nasıl gönendirdiğini gösterir. Burada Seyfettin'in mesajı kişisel (yani Sadriştayn'ın ailesine yönelik değil) toplumsaldır. Şu pasajın anlattığı gibi:

"Bütün Almanya, bütün Almanlık, bütün Almanlığın zenginliği, Alman ordusunun kuvveti Alman kadınının eseridir. (...) Almanya'nın yirmi milyon nüfusunu yarım asırda altmış yetmiş milyon yapan Alman kadını..."¹¹².

Seyfettin'in burada Alman kadınına hayranlığı, insani bir hayranlığın çok ötesinde, sanki yerli sığırdan verim alamayan çiftçinin çok verimli mandafon ya da jersey ırkı sığırlara hayranlığını anlatır. Aynı tavrı *Müstakbel Validelere*'de şöyle sürdürür: "Ahır ve kümes hayvanatı için tatbik ettiğimiz ıstıfâ teşebbüsâtını kendimize, zavallı muazzez cinsimize tatbik etmediğiniz için çok müteessif olacaksınız"¹¹³.

¹⁰⁷ Bu dönem Şarkiyatçı söylemin Doğu'yu cinsel açıdan nasıl tanımladığını gösteren iyi bir kaynak için bkz. Irwin Cemil Schick, *Batı'nın Cinsel Kıyısı: Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekansallık*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, özellikle *Cinselleştirilmiş Coğrafya, Cinsiyetlendirilmiş İmparatorluk* bölümü.

¹⁰⁸ Burada geçerken, Osmanlı aydınının Şarkiyatçı söylemi yıkan bir dil yaratmak yerine aşağılamayı ters çevirme kolaylığına düştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

¹⁰⁹ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar*, İstanbul: İletişim, 2002.

¹¹⁰ Ömer Seyfettin, 2005a, s. 69.

¹¹¹ Ömer Seyfettin, 2005a, s. 73.

¹¹² Ömer Seyfettin, 2003b, s. 98-99.

¹¹³ Ömer Seyfettin, 2000, s. 15.

Pek çok hikâyesinde aşkı tartışan bir yazarın, evlilik ile aşkın arasındaki bağı nasıl bu kadar kesin bir şekilde kopartabildiğini ancak onun en üstün değeri, millet = devlet çıkarıyla açıklayabiliriz. *Devletin Menfaati Uğruna* (Seyfettin, 2001: 121-129) tipik bir örnektir¹¹⁴. Savaşsız, müreffeh yaşayan bir krallığın tek sorunu yaşlı kralın çocuğunun olmamasıdır. Vezirin tavsiyesi ile kral, devletin menfaati için kraliçeyi gebe bırakabilecek birini bulmayı kabul eder! Bu kadar aşırılığa her zaman yönelme de kadınlara öncelikle toplumsal vazifelerini hatırlatmak yazarın vazgeçemediği bir tavrıdır. Örneğin yine *Müstakbel Validelere*'de kadınlara süsten uzak durmalarını şöyle hatırlatır: “Marazî bir ısrar ve tehâlükle üzerine düştüğünüz boş ve manasız hevesleri artık terk edecek, okuyacak, anlayacak, tetkik edecek, bizimle beraber çalışacaksınız”¹¹⁵.

Öte yandan kadınların da okuması, çalışması isteği *Maarif ve Kadınlar*'da bir sosyoloji kanununun gereğidir: “Binihâye efsus ki, ‘bir milletin nisvanı derece-i terakkisinin mizanıdır’”¹¹⁶. Millet için bile olsa yine de kendi dünya görüşü içinde tekrar çelişir Ömer Seyfettin. Çünkü hem kadının idraksiz ve zayıf olduğunu söyler (bkz. *Kadınlar ve Maarif*¹¹⁷) hem de kadını ilerlemenin ölçüsü haline getirir. Hem kadınları geri bırakan dinsel ortama saldırır hem de “onun inanç dünyasına yaslanmaktan, oradan destek almaktan geri kal[maz]”¹¹⁸. Muhtemelen Ömer Seyfettin'in buradaki çelişkisi, onun aynı anda referans gösterdiği zihniyet, dünya görüşü ve ideolojilerin farklı değerlerinin birbiriyle çatışmasıyla açıklanabilir.

“İzdivaç meselesi”ni tartıştığı *Pamuk İpliği* hikâyesi, Tanzimatçı üsluba en çok yaklaştığı hikâyedir¹¹⁹. Bu hikâyede Ömer Seyfettin, bir Ermeni kıza İslam'ın evlilikle ilgili kurallarının övgüsünü yaptırır: İslam, kadını ve erkeği sevgisiz ebedi bir nikâhtan kurtarmış, boşanmayı kabul ederek insan fitratını daha iyi yakalamıştır. Bu tezi sevginin zamanla biteceği savıyla destekler. O zaman evlilik bir zindana dönüşecektir. Sevginin biteceği Ömer Seyfettin'de önemli bir ön kabuldür. Erişenler bunu, yazara göre aşkın, “sırrına vâkıf olamayacağımız bir doğa olayı” olarak görülmesiyle açıklar¹²⁰. Öte yandan Ömer Seyfettin İslam ile Hıristiyan nikâhının karşılaştırmasını Şarkiyatçı söylemi veri alarak yapar ki (kız sürekli ‘bir İngiliz kitabında okuduğuma göre’ der ve poligami, poliandri, promiscuité (özgür birleşme) gibi terimlerden bahseder) Tanzimat yazarlarının Şarkiyatçılarla polemiğine çok yakın bir dil tutturmuş olur. Öte yandan *Aşk Dalgası*'nda ters tarafa savrulur ve bu defa alabildiğine modernist olur¹²¹. Her toplumun kendine özgü toplumsal kuralları olduğu sosyoloji kanunundan hareket eder ve sözü Türkiye'ye getirir:

“Bizim muhitimizde, Türklerin muhitinde de aşk şiddetle yasaktır. Bir cehennem makinesi, bir bomba, bir kutu dinamit kadar yasak... Bir Türk on dört yaşına geldi mi annesinden, ablasından, kız kardeşinden ve nihayet teyzesinden ve halasından başka bir kadının yüzünü göremez. O halde kimi sevecek? Hiç. (...) Türkiye'de kimse sevişemiyor. Ve kimse şimdiden sonra sevişemeyecek... Çünkü sevmek için evvela görmek lazım”¹²².

¹¹⁴ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 6 Yüzakı, Rüşvet, Beynamaz*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001, ss. 121-29.

¹¹⁵ Ömer Seyfettin, 2000, s. 15.

¹¹⁶ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 26.

¹¹⁷ Ömer Seyfettin, 2000'de yer alan bu makale, *Maarif ve Kadınlar*'dan farklı bir makale olup, Mert'e göre bu makalenin devamıdır. Bkz. Mert, a.g.e., s. 58.

¹¹⁸ Mert, a.g.e., s. 58.

¹¹⁹ Ömer Seyfettin, 1998, ss. 20-34.

¹²⁰ Sâti Erişenler (1972), *Ömer Seyfettin'e Göre Kadın*, Ankara, Güven, 1972, s. 14.

¹²¹ Ömer Seyfettin, a.g.e., ss. 43-54.

¹²² Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 46-47.

Arada romanların nasıl bir hayal dünyası yarattıklarına değindikten ve uyardıktan sonra tesettüre kapatılan kadınların durumunu şu benzetmeyle anlatır:

“Şimdi kadınlar da her tarafları örtülü koyu siyah çarşafların altında sanki şangirtuları iştirilmemek için pamuklara sarılmış gayet ağır ve gizli esirlik ve zulüm zincirleri taşıyan lanetlenmiş, hayattan kovulmuş, hasta ve dilsiz heyulalar gibi sendeleyerek, titreyerek yavaş yavaş çıkıyorlar[dı]”¹²³.

Görüldüğü gibi, burada Ömer Seyfettin, güçlü bir modernist tonla, toplumsal yaşamdan kadınların dışlanması sonucunu doğuran dinsel pratikleri sert bir biçimde eleştirmekten geri durmamaktadır. Ancak şu husus gözden kaçırılmamalıdır: Yazarın kadınların konumunu özgürleştirmeye yönelik yaklaşımı, doğrudan kadınların durumuna yönelik bir hassasiyetten daha çok, bu değişimin milletin güçlenmesine yapacağı katkılarla ilgilidir. Milletin eğitimi ve dolayısıyla zenginliği için kadın önemlidir. Aynı zamanda milletin yeniden üretimi de kadınlar eliyle olur ve burada da Ömer Seyfettin kadınlara vazifelerini hatırlatmayı unutmaz: “Gürbüz ve faal vücutlar yetiştirmek, mahsuldar ve salim dimağlar tevlid etmek bugün yaşayan kadınların vazifesidir”¹²⁴. Öte yandan kadın konusuna milliyetçilik perspektifinden yaklaşmak, milli ve gayri milli kadınlar arasında önemli bir ayırım yaratır. Yukarıda ele alındığı gibi, özellikle savaş ve mücadele içinde kadınlar potansiyel ganimet olarak görülmektedir ki, namuslu yabancı kadın Ömer Seyfettin’de zor bulunur. Örneğin Yunan kadınlarıyla ilgili olarak Milas’ın çıkardığı listeye göre “17 Rum ve Yunan kadından 9’u hizmetçidir, 5 tanesi çok serbest davranan (fahişe de denilebilir) kadınlardır, ikisi milliyetçi kimselerdir, bir tanesi de erkeklerin gözleriyle soydukları bir küçük kızdır”¹²⁵. Bulgarlar açısından da bakış açısı aynıdır. Örneğin *Nakarar*’ta Türk subayın Bulgar kızına aşkı, hep erotik bir dille anlatılır. Türklerin namusunun kirlenmesi bazen ölüm, bazen kaçışla bir şekilde önlenirken (*Beyaz Lale, Zeytin Ekmek*) sadakatsiz kadın rolü hep yabancılara verilir (tek Müslüman istisna *Piç*’te Nihat’ın annesidir ki o da Çerkez’dir).

Son olarak yabancı kadınlarla evlilikte, çocukların durumunu kan (genetik) asla kendi başına belirlemez. İlk bakışta çelişkili gibi görünen bu durum, Seyfettin’in ataerkil zihniyetinden kaynaklanır. Ona göre soy sadece atadan gelir. Öte yandan yabancılarla evliliğe yine de temkinli yaklaşır ki bunun nedeni de çocukların alacağı eğitimin “milli” olamayacağından duyduğu korkudur. *Fon Sadriştayn’ın Oğlu* tam da böyle bir başarısızlığı anlatır¹²⁶.

3.2. Din Anlayışı

Ömer Seyfettin’in din anlayışı da onun zihniyet-dünya görüşü-ideoloji gerilimlerinden ayrıştırılamaz. Ömer Seyfettin’in milliyetçi, modernist ve muhafazakâr eğilimleri din anlayışına da çelişik biçimde etki eder. Burada daha net bir çözümleme yapabilmek için din kurumuyla dinsel inançlar arasında bir ayırım yapmak yararlı olabilir. Buna göre din kurumuna bakışı, bu kurumun içeride toplumsal tutunumu güçlendirmesi ama daha önemlisi dışarıya karşı devlet ve millet için tutkulu bir mücadeleyi kutsayıp yüceltmesi yani ideolojik bir işlev taşıması bakımından bir hayli araçsaldır. Ona göre din, milli heyecanı beslediği, devlet = millet = din eşitliği içinde devlet içinde eridiği ölçüde teşvik ve saygı görür. Örneğin *Başını Vermeyen Şehit* gibi savaş hikâyeleri bu şekilde dinin devletin bir unsuru haline gelip nasıl onandığını gösterilir. Ancak milliyetçilik karşısında ikincilleşen dinin, bir takım

¹²³ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 54, abç.

¹²⁴ Ömer Seyfettin, 2000, s. 14. Ayrıca karşılaştırmak için bkz. Bilge Ercilasun, “Ömer Seyfettin’in Siyasi ve Sosyal Gözlemleri ve Öngörülleri Üzerine”, (der. Y. Çelik ve F. Sakallı) *Ölümünün 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2020, ss. 35-57, s. 52. Ercilasun, kadının toplumsal önemine dikkat çekmekte ancak yazarın çelişkilerini pek irdelememektedir.

¹²⁵ Milas, a.g.e., s. 44.

¹²⁶ Ömer Seyfettin, 2003b, ss. 112-30.

konularda milliyetçilikle çatışabileceği ihtimali sürekli reddedilir, birlik sürekli vurgulanır. Buradaki yaklaşım, biraz modern devletin yükselişinin başladığı dönemin Avrupa'sındaki "yurttaşlık dini" tartışmalarıyla karşılaştırılabilir. Hristiyan dininin odağının öte dünya olması, siyasal çabayı ve başarıyı önemsizleştirilmesi, milli krallığın ötesinde ekümenik bir topluluğu veri alması gibi yönlerini eleştirenler; bu din anlayışının miskinliği yüceltip siyasal etkinliği, askeri işleri, iktisadi gelişmeyi vs. geri bırakmakla, cehaleti ve boş inancı yaymakla, milletin özgünlüğünü göz ardı etmekle suçlanmışlardır. Bu bakımdan Ömer Seyfettin de, "devrini bitirmiş bir düzenin artakalanı" olarak kalmış, çağdışı mürtecileri suçlarken, millet gerçekliği temelinde bağımsız siyasal-kültürel yapıların zorunluluğunu, beynelmilel din birliğinin karşısında savunur. *Mürteciler Karşısında Din* başlıklı yazısında evrimci bir sosyoloji anlayışıyla toplumların sırasıyla aşiret, kavim, ümmet ve millet aşamalarından geçtiğini iddia ederek; çağın "doğru" toplumsal biriminin millet olduğunu vurgular. Bu bağlamda mürteciler, işte bu değişimi anlamayıp hâlâ ümmet sistemi içinde düşünmeye ve yaşamaya çalışanlardır¹²⁷. Mürteciler, İslam'da milletin varlığını reddederler. Ancak Ömer Seyfettin'e göre bu tavır, çağın gerçeklerine aykırı olduğu gibi İslam'a da uygun değildir. Zira ona göre İslam, farklı örfilere (dil, kültür vs.) sahip toplulukların varlığını değil, kabileciliği yani ümmetten önce gelen kavim aşamasını reddetmiştir. Ümmetten millete geçen toplumların ise, (Z. Gökalp'i izleyerek) kültürel ve sosyoekonomik kurumlarını millileştirmeleri gerektiğini savunur. Bunu açmak gerekirse, kültürel açıdan Kuran'ın Türkçeleştirilerek Türkçe ibadete geçilmesi ve böylece dinin millileşerek Türkün idrakine, vicdanına hülûl etmesinin sağlanmasıdır.¹²⁸ Sosyoekonomik açıdan ise, vakıflar gibi çağın girişimci ruhuna aykırı olup tembellek üreten yapıların ilga edilmesi, kaderciliği, tevekkülü yayan, bir tür ruhban oluşturan tekkelerin düzenlenmesi gerekmektedir. Mert'in belirttiği gibi bu reform taleplerinin anlamı, bir tür İslam Protestanlığı olarak görülebilir¹²⁹. İslam'da reform tartışmalarına girmeden, dinsel öğretinin yorumu üzerinde tekel oluşturan ve devlet dışındaki özerk kurumları denetimi altına alan milli krallıkların Protestan reformundan sonra izlediği yolun, Ömer Seyfettin'in önerisine bir hayli yakın olduğu söylenebilir. Öte yandan o, İslam birliği düşüncesine de karşı çıkmamaktadır. Öncelikle her Müslüman memleketinin kendi kültürel bağımsızlığını kazanarak milletleşmesi, ardından bir araya gelerek bir birlik oluşturmalarını önerir. Dil, gelenek vb. açısından birbirinden çok farklı Müslüman halkların tek bir millet olabilmeleri mümkün değildir. Ömer Seyfettin'in milletleşme sürecini geleneksel din kurumunun aleyhine bir süreç olarak görmesi, Avrupa'daki yurttaşlık temelinde biçimlenen tartışmalara benzer nitelikler taşımaktadır. Ancak bu tartışmalardan temel farkı, devletin, tüm yurttaşların müştereken sahip oldukları bir kamusal aygıt ve ortam olması nedeniyle tek tek her bir yurttaşın yasama süreçlerine katılımını savunan cumhuriyetçi siyasal anlayışın eksikliğidir. Ömer Seyfettin'de devlet-millet-din bütünü, mistik ve kendinde kutsal bir yapıdır. Sıradan insanın devletin amaçlarına ve çıkarlarına vâkıf olması düşünülemez. Bu bakımdan onun din anlayışı, etkin siyasal katılımı değil, fermanlara uysalca itaati temel alır.

Öte yandan onun dine bakışı, sadece kuramsal değil, aynı zamanda pragmatiktir. Bu bakımdan din, dönemin güncel politik sorunları açısından da önemlidir. Arapların Osmanlı'ya desteklerini sürdürebilmelerinde din bir enstrüman olarak kullanılır. Ayrıca Ömer Seyfettin'e, birbirlerine karşı mutlaka taarruzidir dediği mefkûre ve milletler camiasında Araplar ve Türklere bir istisna yaratması fırsatını verir¹³⁰. Bunun için önce Türklerin ve Arapların vatanlarının ayrı olduğunu, iktisadi

¹²⁷ Ömer Seyfettin, 2002b, s. 131.

¹²⁸ Lakin Gökalp'ten farklı olarak ezanın simgesel bir anlam taşıdığı için Arapça kalmasının daha doğru olduğunu; nitekim birçok Hristiyan milletin anlamını bilmedikleri Latince dualara bu nedenle devam ettiklerini de söyler. Bkz. Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 133.

¹²⁹ Mert, a.g.e., s. 266.

¹³⁰ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 90 vd.

çıkarlarının çatışmadığını söyler ve Türk ve Arap mefkûrelerine ortak bir amaç biçer: Hıristiyan beynelmileliyetine karşı İslam beynelmileliyetini korumak ve kurtarmak. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, K. Afrika ve Orta Asya'yı kurtarmak için güç birliği yapmak. Bu bağlamda her iki milletin mefkûrelerinin sivrilikleri din ile törpülenmeye çalışılır.

Bir kurum olarak dinden, dinsel inançlara bakışına geçmek gerekirse, burada asıl motifin folklorik dinsel yaşamda görülen batıl itikatların eleştirisi olduğu söylenebilir. Bu itikatlar, ya bazı uyanık kişiler tarafından istismar edilerek saf insanların kandırılmalarına ya da insanların bu dünyayı boş verip sadece ahiret için çalışmalarına yol açarlar. *Boş İnançlar* serisi içindeki hikâyelerde her iki durumun da sonu kötü biter¹³¹. *Keramet*'te yangını fırsat bilen bir hırsız, türbeyi soyar, çıkarken tabutun içine girer ve halkı evliya ayaklandı diye kandırır. *Hafiften Bir Seda*'da yirmi yıldır kendini ibadete adayan ve ereceğine inanan sofunun nasıl kendini balkondan atıp öldüğünü görürüz. Bu örnekler üzerinden "Seyfettin dünya işlerinden elini eteğini çekmiş ve kendini ibadete adanmış sofu tiplemesini kıyasıya eleştirir"¹³². Bu eleştiri, Ömer Seyfettin'in dünya görüşünden (çalışmayı övme, toplumdan kopup ibadete ayrılmanın yanlışlığı, işbirliği ortaya çıkarma) beslendiği kadar, onun ideolojisiyle (milli burjuvazi ve milli zenginlik yaratma) de uyumludur.

3.3. Dil Konusundaki Fikirleri

Ömer Seyfettin, hikâyeleri dışında bir düşünce insanı olarak en önemli etkisini, dil konusundaki girişimleriyle göstermiştir. Bazı temel hususlarda Gökalp'in etkisinde kalsa da, özellikle dil konusunda kendine özgü savlar formüle ettiği söylenebilir. Ömer Seyfettin'in çıkışını sağlayan hamlesi, *Genç Kalemler* dergisinde yayımladığı *Yeni Lisan* başlıklı yazıdır¹³³. Bu yazının temel tezi, dilde kalıplaşan, konuşma diline girenler dışında tüm Arapça ve Farsça cemî ve terkip kurallarının atılmasıdır. "Buradaki ilkelerin orijinal yönü, önceki devirlerden beri sürüp gelen tartışmalarda ortaya atılan fikirlerden uygun bulduklarını programlaştırmasıdır"¹³⁴. O, Osmanlıca'yı "Enderunca" olarak adlandırır ve Arapça ve Farsça kalıp ve sözcüklerle dolu olup kimsenin anlayamadığı bu dilin ayrı bir dil olamayacağı iddia eder. Zira bir dilden (lisandan) bahsedebilmek için, tek olmalı (üç dilin bileşiminden oluşmaması), yabancı dil kurallarını benimsememeli ve kendi özgün telaffuzunu korumalıdır. Osmanlıca, bu üç koşulu da sağlamamaktadır¹³⁵. Dil üzerine bu tartışma, sadece edebiyatçıları ilgilendiren bir üslup ve akım tartışması değildir. Siyasal bir önemi ve karşılığı bulunmaktadır. Ömer Seyfettin'e göre millet, vatan ve dil sevgileri birbiriyle ilişkili olup hepsi birlikte, "milletin ruhu" olarak görülebilecek "milli hars" ile kaynaşmaktadır. Harslar, milletlerin ideallerini (mekûrelerini) ve gelişimlerini belirlediği için dil meselesi aynı zamanda siyasal bir sorundur¹³⁶. Eğer dilde çağdaşıya uygun reformlar yapılırsa bu millet duygusunu uyandırarak harsın oluşumunu hızlandıracaktır. Bu bağlamda, dilin mevcut halinin korunmasını savunan Osmanlıcacılarla polemiklere giren yazar, Osmanlıca karşısında bir Türk edebiyatı olduğunu ispat

¹³¹ Ömer Seyfettin, 2005b.

¹³² Alper, a.g.e., s. 190.

¹³³ Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 13 Dil Konusunda Yazılar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999, ss. 22-36. Ömer Seyfettin makalelerinin genel bir özelliği, konuyu kategorize edip kendi savı dışındakileri görüşleri çürütmeye çalışmasıdır. Bu, *Yeni Lisan*'da da görülmektedir. İran ve Fransa örneklerini vererek edebiyatımızın etkilendiği iki kol olarak şark ve garbı teşhir eder, milli edebiyatımızın olanaklarını tartışır. Dil konusunda da özellikle gençlere, çocuklara ve kadınlara çeşitli vazifeler vazeder.

¹³⁴ Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim, 1985, s. 328.

¹³⁵ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 70.

¹³⁶ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 82.

etmek için halk masallarına yönelmiş, bunların bir kısmını (*Yalnız Efe, Binecek Şey* gibi) hayattayken hikâye olarak yayımlamıştır.

Ömer Seyfettin'e göre konuşma dili olarak Türkçenin farklı yerel ağızları olsa da, bu tüm Türklerin birbirini anlayamayacağı denli büyük bir farklılık içermez. Hatta konuşulan Türkçenin tüm Turan'da anlaşılabilirliğini iddia eder¹³⁷. Dili “manevi vatan” olarak gördüğü için tüm Turan'ı birleştirecek bir dil birliğini savunur¹³⁸. Bunun için “Türkçenin en güzel, en nazik ve saf bir Türk lehçesi ol[an]” İstanbul Türkçesi temel alınarak konuşma diliyle yazı dili arasındaki farklılık giderilmelidir. İşte asıl yapılması gereken dil reformu budur yani dilin sadeleştirilmesidir¹³⁹. Burada tasfiye ile ıslah arasında ayrıma gider ve önerisinin, Türkçe içindeki tüm yabancı kökenli sözcük ve yapıların atılarak kadim bir Türkçeye dönüş olmadığını belirtir. Dil içinde yaşayan, kalıplaşmış, telaffuz kurallarına uyumlanmış yabancı sözcüklerin atılmasına gerek yoktur. Ama anlaşılmaz derecede yabancı sözcüklere boğulmuş, milletin kendi ahlakını, hukukunu, ananelerini dil içinde yaşatıp sürdürbilmesine imkân vermeyecek düzeyde yabancı dil tesiri altında kalınmasının önlenmesi lazımdır.

Ömer Seyfettin'in yürüttüğü dil tartışması, en genel düzeyde Doğulu-organik milliyetçilik tasavvuru içine yerleştirilebilir. Zira milleti tanımlayan nesnel bir ölçüt olarak dilin sadeleştirilip milli kültürün ve dayanışmanın temeli haline getirilmeye çalışılması, Herder esinli Alman milliyetçiliğinin ve öncü entelektüeller aracılığıyla etnik gruptan millete geçişe odaklanan Balkan milliyetçiliklerinin şablonuna uymaktadır. Bunu biraz irdelemek gerekirse, milliyetçiliğin gelişiminde Hobsbawm'ın belirttiği gibi 1870'lerde sonra etnik köken ile dilin, millet olmanın merkezi ve giderek tek ölçütü haline geldiği tespitinden başlanabilir¹⁴⁰. Ayrı dil grupları olarak etnik toplulukların devletleşme talepleri, saf, bozulmamış bir öze sahip romantik köycülük popülizmiyle birleşerek Balkan milliyetçiliklerinin temel karakterini belirlemiş ve bu modelin başarısını gören Osmanlı aydınları da bunu Türk milliyetçiliğine tercüme etmeye çalışmışlardır. Ömer Seyfettin'in dil ile kültür arasında ve dil ile vatan ve millet sevgisi arasında kurduğu ilişki, bu modeli izlemektedir. Öte yandan dildeki ıslahın, aydınların öncülüğünde gerçekleşmesi talebi, Doğulu-organik milliyetçiliğin bir başka özelliğiyle, milli ajitasyonla da bağlantılıdır. Hroch'un (2011) “küçük milletler” olarak tanımladığı Orta-Doğu Avrupa'nın bağımlı etnik topluluklarının militleşme sürecinde milliyetçi davanın aydınlar arasındaki bir akım olmaktan çıkıp kitleleşmesinde milli ajitasyonun kritik bir rolü vardır¹⁴¹. Etnik topluluğun önünde birden fazla militleşme seçeneğinin olduğu (imparatorluğun büyük milleti, dinsel millet, etnik millet vb.) bir bağlamda ajitasyon ya da seferber etme, kitlelerin etnik millete ikna olmalarını sağlar. Bu süreç, mekanik bir aşılama sürecine indirgenemese ve belirli kapitalist sosyoekonomik dönüşümlerle ve siyasal olaylarla ilişkili yürüse de, aydınların bilinçlendirme etkinliklerine oldukça bağımlıdır¹⁴². Bu çerçeve içinde değerlendirildiğinde Türk milliyetçiliğinin doğuşu tam olarak küçük millet tanımına uymaz. Gerek içeriden gerekse dışarıdan imparatorluğun “hâkim unsuru” olarak görülen Türklerin siyasal bir topluluk olarak militleşmesi; imparatorluğa karşı değil, Balkan

¹³⁷ Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 126.

¹³⁸ İbrahim Karaer, “Ömer Seyfettin'in Eserlerinde Turan/Türk Birliği Düşüncesi”, *Ölümünün 100. Yılında Ömer Seyfettin: Makaleler* (Haz. E. Çalışkan) içinde, İstanbul, Post, 2021, s. 81.

¹³⁹ Öte yandan Ömer Seyfettin, romantik bir varsayımla, coğrafi olarak birbirinden uzak düşmüş, tarihsel olarak da aralarındaki etkileşim azalmış Turan halklarının dil reformu ve ortak yazı diliyle uyumlaştırılması sorununu basite almakta ve İstanbul Türkçesinin tüm Turan'da kabulünde herhangi bir sorun çıkmayacağını düşünmektedir.

¹⁴⁰ Hobsbawm, a.g.e., s. 126.

¹⁴¹ Mirosław Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış*, (çev. A. Özdemir), İstanbul, İletişim, 2011.

¹⁴² Hroch, a.g.e., s. 34; Smith, a.g.e., s. 216.

milletlerinin başarılı olmuş modellerine tepkisel olarak ve aciliyet içinde geliştirilmeye çalışılmıştır. Burada özellikle vatanın sınırlarının belirsiz oluşu, romantik kırsal halk yüceltmesinin zayıf kalmasına ve yapılması gereken reformların çerçevesinin muğlaklaşmasına yol açmıştır. Turan'ın tamamına dönük bir dil politikasının oluşturulması ham hayalin ötesine geçemeyecektir.

Sonuç

“Modernliğin farklılaştırıcı sürecinin bir ürünü olan kanon belli bir zamandaki edebi kullanımların toplamıdır. Milli yüksek edebiyat kurumuna ait metinlerin bir araya toplanması olarak kanon, bir cemaatin kendi hikâyesini anlattıkları için kurtarılmaya değer görülüp diğer kuşaklara aktarılan metinleri içerir. Bu metinler eleştiri nesnesi olur, okul müfredatlarına girer, edebiyat tarihlerinde kendilerine yer bulur ve antolojilerde şerh edilir”¹⁴³.

Jusdanis'in milli edebiyat kanonu yorumundan hareketle Ömer Seyfettin'e bakılırsa, tam bir kanonik yazar örneği olduğu söylenebilir. Edebi açıdan mütevazı yeteneklere sahip olduğu söylenebilecek Ömer Seyfettin, eğer milli edebiyat kanonu içinde yer almasaydı pekâlâ ismi kaybolup unutulmuş yazarlar arasına karışabilirdi. Burada son olarak onun milli edebiyat kanonu içinde niçin yer aldığına ve üstlendiği işlevin Türkiye'de milliyetçiliğin yeniden üretiminde hangi motif ve temaları sağladığına değinilebilir.

Ömer Seyfettin, II. Meşrutiyet döneminin, beklenmedik Trablusgarp Savaşı'ndan, acılı ve hüznü Balkan Savaşı'ndan, beka ve var olma korkusunun tavan yaptığı I. Dünya Savaşı'ndan damıtılan milliyetçiliğin bugünün genç beyinlerine yansıtıldığı bir prizma gibidir. Milli edebiyat kanonundaki “müstesna” yerini de zaten bu sağlar.

Ömer Seyfettin'e kanonik yerini kazandıran başat etmen devleti görüş ve algılayış biçimidir. Kendi dışında hiçbir şeye varlık hakkı tanımayan, milleti ve dini bile kendi içinde eritmiş güçlü bir devlet arzusu, özel kişilere kendi karşısında sadece fedakârlık yapmayı bahşeder. İşte bu noktada, Ömer Seyfettin külliyatını neyin popülerleştirdiği ortaya çıkar. Kendini feda etmek, koşulsuz itaat, güç ve şiddet fetişizmi gibi klasik milliyetçi “kahraman” tipinin önde gelen temalarının kökenleri ve genel kitleye aşılması (vulgarizasyonu) açısından çok önemli bir işlevi üstlenir.

Sınırların çok hızlı biçimde değiştiği bir devirde vatan vurgusu zayıf kalan bir milliyetçiliği savunmaya çalışan Ömer Seyfettin, bunun için milli topluluğun hakikiliği ve bekası üzerinde özellikle durur. Milli topluluğun hakikiliği, ırk ve kan üzerinde bir vurguya yol açarken milletin yeniden üretimi açısından kadınların görevleri ısrarla vurgulanır. Ancak modernleşmenin etkileri, Doğu ile Batı arasında konumunu yeniden tayin etme gibi sorunlar içinde kadın meselesindeki tavrı, eklektik bir biçim alır. Ömer Seyfettin, bir yandan aşırı Batılılaşmanın iffetsizliğe dek gidebilecek meşum etkilerini defetmeye öte yandan çağdışı geleneklerin, kıyafetlerin ve cehaletin bırakılarak eğitilmiş ve çalışkan bir toplum için kadınların önemine dikkat çekmeye çalışır. Özel olarak kadın konusunun dışına çıkıldığında aynı temalar daha genel olarak din konusundaki düşüncelerini de belirler. Araçsal bir bakışla milli değerleri tahkim eden, cesaret ve fedakârlık aşıl原因an bir din anlayışı memnuniyetle kabul edilirken aylaklığa, sofuluğa ve cehalete yol açan dini anlayış ve uygulamalar eleştirilir. Mert'in deyimiyile din ve kadın meseleleri, Ömer Seyfettin'in ikircikliğinin en belirgin biçimde yüzeye vurduğu konulardır. Milliyetçilik, kültürel bir muhafazakârlık ve modernleşme taraftarlığı, bu konularda farklı terkiplere, uzlaşma ve çatışmalara, çelişkilere yol açar.

Milli topluluğun hakikiliğinin yanı sıra bekası da çok önemli bir konudur. İmparatorluğun dağılma aşamasında Türk milliyetçiliğinin diğer Balkan milliyetçiliklerine kıyasla kültürel mayalanma aşamasının geç kalmasına karşın siyasal mobilizasyon ihtiyacının ivediliği, Ömer Seyfettin'in

¹⁴³ Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, İstanbul, Metis, 1998, s. 82.

eserlerinde beliren milliyetçiliğe güçlü biçimde nüfuz etmiştir. Bu milliyetçiliğin ham ve aceleci özelliği, sosyal Darwinist bir “güçlü olan haklıdır” anlayışının öne çıkmasını getirmiştir. Güç dışında bir haklılık temelini yokluğu, bireyin milletin organik bütünlüğü dışında bir mahfuz alan bulamamasına yol açarken; militarist ve savaşkan üslup da erilliğin abartılmasına ve kadınlara (özellikle de ganimet gibi görülen yabancı kadınlara) yönelik seksist bir bakışa temel oluşturmuştur. Olayların sürüklenmesi içinde düşmanın sürekli değiştiği ve kin ve nefret depolanmasının görüldüğü bir yapı ortaya çıkmıştır.

Ömer Seyfettin'in milli edebiyat kanonundaki yeri, daha sonraki antikomünist milliyetçiliğe alıp geliştirebileceği motifler sunması bakımından da önemlidir. Özellikle sosyalizme bakışı, antikomünist literatürün daha sonra benimseyeceği klişelere öncülük etmektedir. Ömer Seyfettin aynı zamanda Tanzimat edebiyatına ve dönemine de eleştiriler yöneltmektedir. Osmanlıcılık eleştirisi, milli ekonomi ve milli dil olmak üzere kültür üzerine vurgusu, II. Meşrutiyet sonrası koşullarıyla yakından bağlantılı olup önceki dönemlere dönük bir sitem havası da taşımaktadır. Öte yandan özellikle savaş yıllarının getirdiği yokluk ve yaşanan yolsuzluklar, onun hem alafranga aydın tipi hem de yolsuz, uyanık idareciler ve tüccarlar karşısında sıradan halk adamına yönelmesini getirmiştir. Halk adamının arifliğine, öğrenmeden bilirliliğine imanı, kuram karşısında halkın pratik becerisini vurgularken bir taraftan da popülist bir damara açılmaktadır¹⁴⁴.

Sonuç olarak Ömer Seyfettin'in milliyetçiliği, kendi zamanının koşulları içinde biçimlenmiş, bu koşulların getirdiği acılara ve yıkımlara tepki içinde keskinleşmiştir. Hızlanan siyasal gelişmeler içinde kültürel mayalanma aşamasını beklemenin imkânsızlığı, doğrudan harekete geçirmeye yönelik, aceleci bir milliyetçiliği zorlamıştır. Bu bağlamda Ömer Seyfettin'in milliyetçiliği, askeri ve siyasi mücadeleyi haklılaştıran, sosyal Darwinist, rekabetçi mefkûrelere dayanan, bireyi millette, milleti devlette eriten bir görünüm almıştır. Onun hikâyelerinde ve makalelerinde beliren ve milli edebiyat kanonuna dâhil olmasını sağlayan en önemli özelliğinin bu özgün milliyetçiliği olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- AKŞİN Sina, “İttihat Terakki”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim, 1422-1435, 1985.
- AKTAŞ Atilla, *Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Türk Kimliği ve Milliyetçi Söylem*, Altınordu, Ankara, 2020.
- ALANGU Tahir, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: YKY, 2020.
- ALPER Emin, “Ömer Seyfettin”, Tanıl Bora (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*, İstanbul: İletişim, 186-191, 2001.
- BELGE Murat, *Edebiyat Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim, 1998.
- BORA Tanıl, “Son Derece Kuvvetli Bir Dehşet Duygusu”, *Virgöl*, 78, 2004.
- ERCİLASUN Bilge, “Ömer Seyfettin'in Siyasi ve Sosyal Gözlemleri ve Öngörülleri Üzerine”, (der. Y. Çelik ve F. Sakallı) *Ölümünün 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2020.
- ERİŞENLER Sâti, *Ömer Seyfettin'e Göre Kadın*, Ankara: Güven, 1972.
- FINDIK Bengücan, “Ömer Seyfettin'e Milliyetçilik ve Sosyal Darwinizm”, *International Social Sciences Studies Journal*, 7, (87), 3770-75, 2021.
- GÖÇEK Fatma Müge, “Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, (ed. T. Bora ve M. Gültekingil), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim, 62-76, 2002.

¹⁴⁴ Tanıl Bora, “Son Derece Kuvvetli Bir Dehşet Duygusu”, *Virgöl*, 78, 2004, s. 8.

- HANİOĞLU Şükrü, "Osmanlılık", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim, 1389-1393, 1985a.
- HANİOĞLU Şükrü, "Türkçülük", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim, 1394-1399, 1985b.
- HROCH Miroslav, *Avrupa'da Milli Uyanış*, (çev. A. Özdemir), İstanbul: İletişim, 2011.
- HOBSBAWM Eric J., *Millîyetler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı, 2006.
- İLERİ Selim, "Ömer Seyfettin ve Faşizm Tutkusu", *70'lerin Birikimi*, 8 (Ekim), 5-11, 1975.
- JUSDANIS Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, İstanbul: Metis, 1998.
- KARAER İbrahim, "Ömer Seyfettin'in Eserlerinde Turan/Türk Birliği Düşüncesi", *Ölümünün 100. Yılında Ömer Seyfettin: Makaleler* (haz. E. Çalışkan) içinde, İstanbul, Post, 2021.
- KARAL Enver Ziya, "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt:2, İstanbul, İletişim, 314-332, 1985.
- KARPAT H. Kemal, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara: İmge, 2004.
- KARPAT H. Kemal, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, İstanbul: Timaş, 2017.
- MARDİN Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim, 2007.
- MERT Necati, *Ömer Seyfettin İslamcı, Milliyetçi ve Modernist Bir Yazar*, İstanbul: Kaknüs, 2004.
- MİLAS Herkül, *Türk Romanı ve Öteki: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, İstanbul: Sabancı, 2000.
- ORTAYLI İlber, "Balkanlarda Milliyetçilik", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* cilt:4, İstanbul, İletişim, 1026-1031, 1985.
- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş, 2009.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 9 Aşk Dalgası, Bahar ve Kelebekler, İlk Düşen Ak*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 13 Dil Konusunda Yazılar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 15 Olup Bitenler Toplumsal Yazılar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 6 Yüzakı, Rüşvet, Beynamaz*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 3 Bomba, Primo Türk Çocuğu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002a.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 16 Türklük Üzerine Yazılar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002b.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 1 Efruz Bey*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003a.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 4 Harem, Ashab-ı Kehfimiz*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003b.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 14 Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003c.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 7 Yalnız Efe, Muhteri, Velinimet*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005a.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 8 Falaka, Kaşığı, And, Boş İnançlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005b.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 10 Beyaz Lale*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005c.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 2 Eski Kahramanlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006a.
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 5 Yüksek Ökçeler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006b.
- ÖZKIRIMLI Umut, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı, 2017.
- ÖZMAN Aylin & YAZICI YAKIN Aslı, "Anti-Komünist Fanteziler: Doğa, Toplum, Cinsellik", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (ed. İ. Ö. Kerestecioğlu & G. G. Öztan) içinde, İstanbul: İletişim, 2016.
- PARLA Jale, *Babalar ve Oğullar*, İstanbul: İletişim, 2002.
- SCHICK Irwin Cemil, *Batı'nın Cinsel Kıyısı: Başlıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekansallık*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

SMITH Anthony D., *Ulusların Etnik Kökeni* (çev. S. Bayramoğlu), Ankara: Dost, 2002.

TAŞTAN Yahya Kemal, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken, 2017.

YERASIMOS Stefanos, "İlber Ortaylı: Türk Milliyetçiliğinin Kökenindeki Balkan Milliyetçiliği", *Toplumsal Tarih*, 15, 18-19, 1995.

YÖNTEM Ali Canib, *Ömer Seyfettin*, Remzi, İstanbul, 1947.

ZURCHER Eric Jan, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma* (Çev. E. Aydınoğlu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

RUMELİ'DE KURULAN İLK OSMANLI ŞEHİRİ: ERGENE (KURULUŞUNDAN XVI. YÜZYIL SONLARINA KADAR)

Hacer ATEŞ*

Öz: Osmanlılar Rumeli'ye geçtikten sonra iskân faaliyetleri neticesinde mevcut şehirleri geliştirmişlerdir. İlerleyen zaman içinde Rumeli coğrafyasında yeni şehirler de kurulmuştur. Rumeli'de Osmanlılar tarafından kurulan ilk şehir olma özelliğini taşıyan şehir, Ergene'dir. Ergene Sultan II. Murad'ın Ergene Nehri üzerinde yaptırdığı taşköprü etrafında kurulmuş bir yerleşim ünitesidir. XV. yüzyılda Ergene olan ismi buradaki köprüye istinaden XVI. yüzyılda Cısr-i Ergene olarak anılmaya başlanmış, XIX. yüzyılda ise Uzunköprü ismini almıştır. Taşköprü civarında kurulmuş olan Ergene şehri yine Sultan II. Murad'ın yaptırdığı câmi-imaret ve diğer vakıf yapıları etrafında gelişme göstermiştir. Bu çalışmada çeşitli arşiv vesikalari ve erken dönem Osmanlı kroniklerinden istifade edilerek yeni bir şehrin kuruluş sürecindeki başlıca amiller ve gelişmesinde etkili olan unsurlar Ergene şehri özelinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Ergene, Tekke, İmaret, Osmanlı Şehri.

THE FIRST OTTOMAN CITY FOUNDED IN RUMELI: ERGENE (FROM THE FOUNDATION TILL THE END OF THE XVIth CENTURY)

Abstract: After the Ottomans moved to Rumelia, they developed their existing cities as a result of the settlement activities. In the following time, new cities were established in the geography of Rumelia. It is the city of Ergene, which has the distinction of being the first city established by the Ottomans in Rumelia. Ergene Sultan II. It is a settlement unit built around the stone bridge built by Murad on the Ergene River. In the XVth century, its name was Ergene. In the XVIth century, it began to be called Cısr-i Ergene in reference to the bridge there. In the 19th century, it was named Uzunköprü. The city of Ergene, which was established around Taşköprü, was again ruled by Sultan II. It developed around the mosque, soup kitchen and other foundation structures built by Murad. In this study, using various archive documents and early Ottoman chronicles, the main factors in the founding process of a new city and the factors effective in its development will be discussed specifically for the city of Ergene.

Key Words: Rumelia, Ergene, Dervish Lodge, Suop Kitchen, Ottoman Town.

Giriş

Sultan II. Murad zamanında Ergene nehri üzerinde inşâ edilen taşköprü ve imaret etrafında gelişen Ergene şehri adını Ergene nehrinden almaktadır. Nehrin üzerine inşâ olunan taşköprüye istinaden şehrin adı XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı belgelerinde Cısr-i Ergene olarak kaydedilmiştir¹. Köprü'nün Osmanlı coğrafyasındaki en uzun taşköprü olması sebebiyle XIX. yüzyıla gelindiğinde Cısr-i Ergene olan ismi terk edilerek Uzunköprü olarak zikredilmeye başlamış ve günümüze de aynı şekliyle ulaşmıştır. Ergene şehrinin kurulduğu yerde kadim bir yerleşme izine rastlanmamaktadır. Bu sebeple Osmanlıların Rumeli fetihlerini konu alan kroniklerde ismi zikredilmemektedir. Kronikler en erken olarak buradaki taşköprü'nün yapımı ve etrafındaki yapıların hususiyetini konu almaktadır. Ergene'de yerleşimin ne zaman başladığı, bu yerleşim ünitesinin Osmanlı idari sistemi içinde hangi statüde olduğuna dair bilgilere ise XV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında rastlanmaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: hacrates@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0708-0213.

¹ Sultan Murad evkafının bulunduğu tahrir defterinde "nahiye-i Cısr-i Ergene" olarak kaydedilmiştir, BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 106.

Ergene köprüsünün inşâ edildiği yıllardan çok da uzak olmayan bir tarihte (1456) tutulmuş olan tahrir defterlerinde Ergene’nin Dimetoka nahiyesine kayıtlı bir *nefs* olduğu görülmektedir². Bu kayıt Ergene’ye ait mevcut en eski tarihli kayıt olması açısından da önem taşımaktadır. Ergene mezkûr kayıttan da anlaşılacağı üzere Dimetoka nahiyesinin alt bir ünitesini teşkil etmektedir. Bu kayıt Ergene şehrinin bulunduğu sahanın Dimetoka’nın fethi esnasında Osmanlı idaresine katılmış olduğunu göstermektedir³. Burada daha öncesinde kadim bir yerleşmenin olmaması ilk fethedildiğinde buraların boş olduğunu göstermektedir.

1466 yılına ait tahrir defterine nazaran Ergene’nin Dimetoka nahiyesinden ayrılarak Çirmen sancağına bağlı müstakil bir nahiyeye olduğu tespit edilmektedir⁴. Ergene nahiyesinin merkezini *nefs-i Ergene* teşkil etmektedir. Nahiyenin şehir özelliği gösteren tek merkezi *nefs-i Ergene* idi. Osmanlı idari teşkilâtında şehir ya da kasabalarının merkezleri *nefs* diye tabir edilmektedir. Şehir özelliği gösteren *nefs-i Ergene* Rumeli’de Osmanlılar tarafından kurulan ilk şehir/kasaba özelliğini taşımaktadır.

Şehrin bulunduğu mevkîde kurulmasının başlıca amili Sultan II. Murad’ın inşâ ettirdiği taşköprüdür. Köprü’nün yapımına 1427-28’de başlanmış ve 1443 (H. 847) yılında tamamlanmıştır⁵. Köprü’nün kurulduğu yer Osmanlı sefer güzergâhında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Burası Rumeli seferlerine dahil olacak Anadolu askerlerinin Edirne’ye ulaşması için takip ettiği güzergâh üzerinde yer almakta idi. Burada herhangi bir yerleşim yerinin ya da civardaki köylülerin çarşı-pazar gibi ihtiyaçlarını temin edecekleri fonksiyonel alanların bulunmaması nehrin bu kısmının halkın sıklıkla geçtiği bir yer olmadığını göstermektedir. Zira civar bölge halkını bu noktaya çekecek fonksiyonel yapıların XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığı söz konusu değildir.

Ergene nehri kıyısına yakın olan köylerin ahalişi geçiş için sıklıkla kıyılardaki küçük iskeleleri kullanmaktaydı⁶. Nehrin iki yakasından geçişlerin uzun yıllar kayıklarla yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Ergene’ye çok uzak olmayan Meriç Nehri ve Dimetoka’nın hemen yanından geçen Kızıldeli Nehri gibi nehirler üzerinde köprü bulunmasına rağmen halkın geçişi kayıklarla da sağladığına dair bilgiler bulunmaktadır⁷. Hatta Ergene Nehri’nin suyunun azaldığı zamanlarda nehri geçecek olanlar doğrudan seyahat ettikleri atlarıyla karşı kıyıya geçmekteydiler⁸. Ergene Nehri yaz aylarında çok yüksek bir debiye sahip olmamakla birlikte nehri besleyen derelerin ilkbaharda eriyen kar suları ile beslenerek yükselmesi su akışını artırmaktaydı⁹. Bu akışların yarattığı taşkınlar ve akabinde nehrin etrafında oluşan bataklıklar geçişi zorlaştırmaktadır¹⁰.

² Fatih Sultan Mehmed zamanında düzenlenmiş olan bu defter İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları içinde bulunan MC_Yz_0.000089 demirbaş numarası ile kayıtlı 1456 tarihli icmâl defteridir. Bu defter çalışmanın ilerleyen kısımlarında MC, nr. O89 olarak ifade edilecektir. Ergene hakkında ilk kayıtlar için bkz. MC, nr. O89, 2b.

³ Dimetoka’nın fethi ve bölgedeki Osmanlı iskân faaliyetleri hakkında bkz. Hacer Ateş, “Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka”, *Tarih Dergisi*, S. 75, 2021/3, s. 94-95.

⁴ Ergene kısal alanındaki köylerin büyük bir kısmının Rumeli’de erken dönem Osmanlı muharip sınıflarından biri olan müsellemlere tevzi edilmesi neticesinde Ergene nahiyesi, Dimetoka’nın bünyesinden ayrılarak Rumeli’nin en önemli müsellemler merkezi olan Çirmen sancağına bağlanmıştır, bkz. BA, MAD, nr.35, 112b-119b.

⁵ Nesrin Çiçek Akçıl, “Uzunköprü”, *DİA*, XLII (2012), s. 266.

⁶ Cisir-i Ergene kazasına bağlı Lulu karyesinde kadim bir iskelenin bulunduğu anlaşılmaktadır, bkz. BA, C. NF., nr. 4/177 (6 Rebiülevvel 1135).

⁷ Tayyib M. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar)*, İstanbul 1952, s. 18-19.

⁸ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III/I, Yay. haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul 2006, s. 395.

⁹ Evliyâ Çelebi, Ergene’nin büyük bir nehir olmadığını ancak Ergene’ye akan derelerin ilkbaharda karsuları sebebiyle beslenen derelerin Ergene’ye birleşmesiyle merdeyse büyük ağaçları kökünden söken akıntılarının ve taşkınların olduğunu belirtmektedir, bkz. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III/I, s. 365.

¹⁰ 1433-34 yılları arasında Rumeli coğrafyasında bulunan ve Sultan II. Murad ile görüşmek üzere çıktığı seyahati esnasında Meriç vadisi boyunca pekçok şehre uğrayan *Bertrandon De la Broquiere* İpsala’dan geçtiği esnada Meriç nehri kenarlarının da bataklık olduğundan bahsetmiştir, bkz. *Bertrandon De la Broquierenin Denizaşırı Seyahati*, yay. haz. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000, s. 232.

Erken dönem Osmanlı kaynakları taşköprüünün inşâsında etkili olan unsurlar ve etrafındaki yapıların inşâsı ile ilgili ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. *Aşıkpaşazâde*, köprüünün yerinin önceden ormanlarla kaplı, çamur ve (çökel) bataklık olduğunu belirterek buranın harami yuvasına dönüştüğünü ve haramilerin buradan geçenleri katlettiklerinden bahsetmektedir¹¹. Aşıkpaşazade köprüünün teknik özelliklerine değinmezken Osmanlı erken dönem kroniklerinden *Behçetü’-t-Tevârih*’te ise Edirne’de pek çok yapı vücuda getiren Sultan II. Murad’ın Ergene suyu üzerinde 174 kemerli bir taş köprü yaptırdığından bahsetmektedir¹². XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Hoca Sadettin Efendi *Tacü’-Tevârih* adlı eserinde “*Ergene köprüsünün bulunduğu yer vaktiyle çengelistan imiş ve çoğu bucağı bataklık, ormanlık yöreleri ise haramilere sığınak olurmuş. Bu ormanlıkta gizlenen yol kesiciler, her an, gelen giden yolcuların yollarını keser, nice günahsızlara saldırarak yok yere öldürürlermiş*” şeklinde bir rivayeti naklederek Ergene nehri üzerindeki köprüünün yapılmadan önceki durumu hakkında bilgi vermektedir¹³.

Kroniklerde değinildiği üzere burada köprüünün yapılmasını elzem kılan bir takım unsurların bulunduğu açıktır. Ergene nehrinin sık sık taşması ve bölgede geniş bataklıkların meydana gelmesi seferler esnasında ordunun geçişini zorlaştırmaktadır. Ayrıca buraların ıssız ve güvenlik sorunu oluşturan bir yer olması burada düzenlemeye gidilmesini zorunlu kılmıştır. Sultan II. Murad buradaki olumsuz koşullara son vermek, geçişi daha güvenli ve kesintisiz hale getirmek üzere nehrin üzerine büyük bir taşköprü inşâ ettirmiştir¹⁴. Ergene Köprüsü, Edirne’deki Üç Şerefeli Câmî ile beraber yapılmaya başlanmış ve 1443’te tamamlanmıştır. Köprü 1392 metre uzunluğunda olup 174 gözden oluşmaktadır¹⁵. Timurtaş Bey ile oğlu Osman Çelebi ve kardeşi Gazi İshak Bey nezaretinde Mimar Muslihuddin ile Usta Mehmed tarafından inşâ edilmiştir. Sultan II. Murad Varna zaferinden sonra köprüünün açılışını yapmıştır. Köprüünün inşâsı tamamlandıktan hemen sonra câmî ve imaretin de tamamlandığı anlaşılmaktadır¹⁶. İmaretin 1456 yılına ait vakfiye kaydında imaret binasının 14 Ağustos 1447’de (Gurre-i Cemâziye’l-ahir 851) vakfedildiği kayıtlıdır¹⁷.

Ergene Nehri üstünde taşköprüünün faaliyete geçmesi Ergene’nin kuzey cihetinde Edirne başta olmak üzere Rumeli şehirleriyle, güney cihetinde ise Gelibolu üzerinden Anadolu ile irtibatını üst seviyeye çıkarmıştır. Aktif bir ulaşım ağı içine dahil edilen köprüünün etrafı yeni bir yerleşime sahne olmuştur. Köprüünün güneydoğu cihetinde inşâ edilen Sultan II. Murad Câmîi ve imaret yapıları Ergene’nin nüvesini teşkil etmiştir. Bu çalışmada Rumeli’de Osmanlıların kurdukları ilk şehrin şehrin kuruluş sürecindeki başlıca amiller ve gelişmesinde etkili olan unsurlar Ergene şehri özelinde ele alınacaktır.

1- Ergene Şehri’nin Kuruluş Yeri ve İlk Sakinleri

Sultan II. Murad’ın Ergene köprüsünün yerinin tayininde köprübaşında medfun olan Mahmud Baba’nın mânevî etkisinin olduğuna temas edilmektedir¹⁸. Bu bilgi Ergene’nin XV. yüzyıldan önceki durumu yani burada henüz bir şehir kurulmazdan evvel bulunduğu sahadaki ilk yerleşimin hususiyeti hakkında bazı ipuçlarını ihtiva etmesi açısından oldukça önemlidir. Kaynaklarda ismi zikredilen Mahmud Baba Rumeli’nin fethi sırasında Anadolu’dan gelen Bektaşî dervişlerinden biridir. Ergene’nin müstakil bir nahiye olmadan önce bağlı bulunduğu Dimetoka ve çevresi Sultan I. Murad

¹¹ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri-I*, İstanbul 1949, s. 171 *Aşıkpaşazâde*, s. 171.

¹² Şükrullah, *Behçetü’-t-Tevârih*, Haz. N. Atsız, İstanbul 1947, s. 62.

¹³ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’-t-Tevârih II*, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1979, s. 165.

¹⁴ Köprüünün teknik özellikleri için bkz. Cevdet Çulpan: *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara 1975, s. 99-102.

¹⁵ Halil İnalçık, “Murad II”, *DİA*, XXXI (2020), s. 172.

¹⁶ Nesrin Çiçek Akçıl, *a.g.m.*, s. 226.

¹⁷ XV. yüzyılda Sultan II. Murad’ın Ergene’deki vakıflarının kuruluşu, işleyişi ve gelirleri hakkında ayrıntılar için bkz. Cengiz Parlak, “Sultan II. Murad’ın Köprübaşındaki Hayrâtı Ergene İmaretî (XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Evkâfi ve İdaresi)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 52, 2022 (Eylül), s. 122.

¹⁸ Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, Yay. Haz. Niyazi Adıgüzel- Raşit Gündoğdu, C. III, İstanbul 2014, s. 1959; Kezâ bkz. Tayyib M. Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 216.

ile birlikte Rumeli fütûhâtında yer alan Bektaşî dervişlerin yerleştiği sahaların başında gelmekte olup burada çok sayıda Bektaşî tekke/zâviyeleri açılmıştır¹⁹.

Dimetoka nahiyesinde ve çevresinde Çakmak Dede²⁰, Abdal Cüneyd²¹, Ahi Dinek/Dink²², Kanad Abdal ve Hızır Baba gibi Bektaşî dervişlerinin tekkeleri bulunmakta idi²³. Bu sahadaki en eski tekke/zâviye Kızıl Deli Seydi Ali Sultan tekkesi idi²⁴. Kızıl Deli Sultan Dimetoka yakınlarında sonradan kendi adıyla anılacak olan Kızıl Deli Nehri’nin kenarındaki bir derbendin yanına yerleşmiştir. Sultan I. Murad’ın vefatı üzerine Osmanlı tahtına geçen Yıldırım Bayezid, fetihlerde büyük yardımı görülen Seyyid Ali Sultan’ın tekkesine gelir olarak 1402 (804) yılında Darıbükü, Büyükviran ve Tıfulluviranı adlarında üç köyü temlik etmiştir²⁵. Ergene nehri kenarında medfun olan Mahmud Baba’nın da bu muhitte bir tekkesi bulunmaktaydı. XVII. yüzyılda Ergene’den geçen Evliyâ Çelebi köprüünün şehir tarafı başında Mahmud Baba Sultan tekkesinden bahsederek tekkenin Bektaşî fukaraları ile dolu olduğunu ve tekkeye gelen adaklarla geçindiklerinden bahsetmektedir²⁶. Mahmud Baba tekkesinin vakfiyesi bulunmadığı sebepten daha sonraki yıllarda akıbeti hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir²⁷. Ancak türbesine bir türbedâr tayin edilmesi ile ilgili kayıttan anlaşılacağı üzere geriye sadece türbesi kalmıştır²⁸.

Zâviyeler, dervişlerin müridleriyle toplandıkları bir mekân olmakla birlikte oldukça farklı işlevleri de üstlenmişlerdir. Osmanlı Beyliği’nin henüz kurulma aşamasında olduğu dönemlerde Osman Gazi’nin fetihleri sırasında zâviyelerin bir karargâh ve rehberlik hizmeti verdiği bilinmektedir²⁹. Ayrıca han ya da kervansaray gibi yapıların olmadığı ıssız yerlerde şehir dışından gelenlerin geceyi güvenle geçirmek için konakladıkları yerler arasında zâviyeler de bulunmaktadır³⁰. Bunların yanı sıra ıssız ve tenha yerlerin güvelliğinin sağlanması hususunda zâviyeler bir nevi derbend görevi üstlenmişlerdir³¹.

¹⁹ “Vesâik-i Bektaşiyân” adlı mecmua Osmanlı coğrafyasında kurulmuş olan Bektaşî tekkeleri hakkında bilgi vermektedir. Bu kaynağa göre Osmanlı coğrafyasında bulunan 202 tekkeden 45’i Rumeli’de bulunmaktadır. Rumeli’de bulunan Bektaşî tekkelerin listesi için bkz. Ayşe Değerli-Yusuf Küçükdağ, “Vesâik-i Bektaşiyân’da Yer Almayan Rumeli’deki Bektaşî Yapıları (1400-1826)”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2017/13, s. 107.

²⁰ M. Tayyib, Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar)*, İstanbul 1952, s. 216.

²¹ Abdal Cüneyd’in Dimetoka’da köprübaşında yaptırdığı zâviye için Murad Hüdavendigâr tarafından Dimetoka yakınlarındaki bir arazi vakfedilmiştir, bkz. BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 321.

²² Ahi Denk (Denek) zâviyesi bizzat Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Yıldırım Bayezid, ayrıca Dimetoka çarşısı içinde bir başhâne yaptırarak gelirini bu zâviyeye vakfetmiştir, bkz. BA, *TT.d.*, nr. 370, s. 30.

²³ Çakmak Dede zâviyesine Sultan II. Murad tarafından Dimetoka’da bir çiftlik vakfedilmiştir, bkz. BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 263.

²⁴ Levent Kayapınar, “XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka’da Bektaşî Tekke ve Zâviyeleri”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2018/18, s. 139.

²⁵ Abdal Musa velayetnâmesine göre Seyyid Ali Sultan Horasan’dan Osmanlı topraklarına geldiğinde bir müddet Bursa’da bulunmuş Orhan Bey ile görüşmüştür. Ardından Ege taraflarına geçerek burada Aydınolu Umur Bey’in Rumeli hareketlerine katılmış, akabinde Karesi Beyi’nin himayesine girmiştir. Karesi Beyliği’nin Osmanlı’ya ilhakıyla Karesi ümerası ile birlikte Osmanlı’nın Rumeli fütuhâtı içinde yer almıştır, bkz. Haşim Şahin, “Seyyid Ali Sultan”, *DİA*, XXXVII (2009), s. 49; Umur Bey’in Bizans iç karışıklıkları döneminde yardıma gittiği eş imparator Kantakuzen, Dimetoka sarayında ikamet etmekteydi. Dimetoka ve etrafının fethi ve bölgede Osmanlı iskânı hususunda bkz. Hacer Ateş, *a.g.m.*, s. 93. Kızıl Deli Sultan Osmanlı öncesinde aşına olduğu Dimetoka ve etrafında Osmanlı fethiyle birlikte yerleşmiş olmalıdır.

²⁶ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V/II, Yay. haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2010, s. 448.

²⁷ Mahmud Baba tekkesi Rumeli’de mevcut olmayan tekkeler içerisinde kaydedilmiştir, bkz. Ayşe Değerli-Yusuf Küçükdağ, *a.g.m.*, s. 121.

²⁸ Ergene köprü başında bulunan Mahmud Baba’nın türbesine türbedâr atanması ile ilgili bkz. BA, *C. EV*, nr. 504/25495. Mahmud Baba türbesi Ergene’nin girişinde olup Sultan II. Murad Câmii ile köprü arasında yer almaktadır. Günümüzde Uzunköprü Belediye Çay Bahçesi içinde kalmıştır.

²⁹ Ahmet Güneş, “16. Yüzyılda İznik’te Zâviyeler ve Gelir Paylaşımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, 2004, s. 121.

³⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kaycıoğlu, İstanbul 2000, s. 76.

³¹ Zâviyeler, tesis etmiş oldukları yerlerde gelip geçen yolculara hizmet etmekte, mukabilinde de buldukları yerler kendilerine evlâdlık vakıf olarak kaydedilmekteydi. Dervişler bendi bekleyerek asayişin temin edilmesine de gayret

Osmanlı belgelerinde derbendçilere ihtiyaç duyulan yerlerin “*mahûf ve muhâtara olan, kuttai tarîk ve haramîden hâlî olmayan*” yani korkulu, tehlikeli ve sık sık eşkıya baskınlarına maruz kalan yer olması gerekliliği vurgulanmaktadır³². Ancak teşkilâtı bir şekilde derbendlerin düzenli hale getirilmesi Rumeli’nin fethi hadiselerinden çok sonrasına denk gelmektedir³³. Dolayısıyla derbend teşkilâtı kurulmazdan önce Rumeli fethiyle birlikte bu coğrafyaya gelip yerleşen dervişler geçitlerin bulunduğu ıssız tenha bölgeleri koruyup kollamak, gelip geçenlerin kısa süreli barınma ve iaşesinin temini gibi hizmetleri görmekte idiler. Bu hizmetleri karşılığı tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmaktaydılar³⁴.

Erken dönem Osmanlı kroniklerde Ergene’de taşköprü yapılmazdan evvel etrafındaki ormanlık alanlarda eşkiyaların ve yol kesenlerin gizlenip buradan gelen geçene zarar verdiği hatta katlettiği yer almaktadır. Bu bilgi, bu civarda güvenli geçişi sağlayacak kimselerin bulunması zorunluluğuna da açıklık getirmektedir. Mahmud Baba zâviyesinin buradan gelip geçenlere güvenli bir geçiş ve konaklama imkânı sağlaması maksadıyla Sultan I. Murad ya da Yıldırım Bayezid’in izniyle açıldığı kuvvetle muhtemeldir. Derbend hizmeti gören bu zâviyenin daha sonra küçük bir kırsal iskân ünitesini meydana getirdiği muhakkaktır. Zira zâviyelerin bulunduğu yerler bir süre sonra etrafına toplanan nüfus ile birlikte bir köye dönüşmekte idi³⁵. Bu köylerin ilk sakinleri dervişlerin aileleri ve yakınları idi. Dervişlerin müridleri ekseriya kendi aile ve soylarından müteşekkildi³⁶. Bu mival üzere Ergene şehrinin kurulduğu yerde, henüz şehir kurulmazdan önce oluşan ilk yerleşimin sakinlerinin de bu zâviye mensupları olduğu anlaşılmaktadır. Köprü civarında mevcut sakinlere ilâve olarak XV. yüzyılın ilk yarısında köprünün inşaatında çalışan işçiler ile birlikte asayişten sorumlu askeri birliklerin de buraya yerleşmiş olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Ergene’ye ait ilk bilgileri içeren ve köprünün inşâsından yaklaşık 10 yıl sonra tutulmuş olan tahrir defterinde Ergene’de henüz mahalle özelliği göstermeyen *bölük* ve *divan* olarak kayıtlı askeri nitelikli grupların şehir sakinleri içinde yer alması, köprünün güvenliği hususunda burada daimi bir yerleşimin mevcut olduğunu işaret etmektedir³⁷.

Bölük ve ehl-i divan gibi gruplar daha ziyade Osmanlı Beyliği’nin kuruluş yıllarında Anadolu’da yaygın halde bulunmaktaydı³⁸. Ancak Rumeli’nin fethiyle birlikte gerek bölgenin şenlendirilmesi gerekse muharip birliklerin temini hususunda bu grupların Anadolu’dan Rumeli’ye nakli söz konusu olmuştur. Ergene’ye yakın Ferecik ve Keşan gibi nahiyelerde de bu gruplara rastlanmaktadır³⁹. Ergene’de bulunan bölük adıyla anılan grupların zâviyeye yakın yerde yaşıyor olduklarını söylemek mümkündür. Ergene’ye ait buraya kadar olan veriler bir araya getirildiğinde Ergene nehri kenarında ilk yerleşimin derbend işlevi gören bir zâviye etrafında teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Sultan II. Murad’ın yaptırdığı köprü ve köprübaşındaki câmi, imaret ve diğer vakıf yapıları bu yerleşimin şehre

---

ediyorlardı. Bu bakımdan zâviye ve tekkeleri derbend, geçit yerlerinde kuruyorlardı. Zamanla bu zâviye etrafında bir iskân topluluğu meydana gelerek ıssız yerlerin şenlendirilmesine sebep oluyordu, bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı*, 2. Baskı (Eren Yayınları), İstanbul 1990, s. 101.

³² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK yay., Ankara 1991, s. 156.

³³ Osmanlı taşra teşkilâtı içerisinde derbend teşkilatı, bir müessese olarak II. Murad ve II. Mehmed dönemlerinden itibaren takip edilebilmektedir, bkz. Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 18.

³⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler; *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 292.

³⁵ Ö. L. Barkan, “*İskân ve Kolonizasyon*”, s. 294-299.

³⁶ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 284-285.

³⁷ MC, nr. O89, 4a.

³⁸ Anadolu’da bilhassa Canik sancağında ehl-i divan, bölük gibi askeri grupların varlığı dikkat çekmektedir, bkz. Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 30-31; Keza Canik sancağına bağlı Ordu kazasında divan ve bölük aynı manada kullanılmakta olup bunlar nahiyeyi oluşturan niyâbetin alt birimini teşkil eden coğrafi mıntıkaları ifade etmekteydi. Örneğin Canik sancağına ait tahrir defterlerinde nefis-i Ordu’nun Bolaman bölgesi bölük olarak tanımlanmıştır, bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985, s. 41-49.

³⁹ MC, nr. O89, 35a.-58a.

dönüşmesini sağlayacaktır. XV. yüzyıl belgelerinde bu yerleşim yeri artık nesf-i Ergene olarak kayıtlarda yerini almıştır.

2- Şehrin Merkezi: XV. Yüzyılda Nefs-i Ergene

Osmanlı belgelerinde *nefs* diye tabir olunan yerlerin şehir/kasabaların merkezlerini ifade etmek üzere kullanıldığı bilinmektedir. Nefs olarak kabul edilen yerlerde mutlak suretle bir kadı ya da naibi bulunmaktaydı⁴⁰. Bir yerleşim biriminde *kadının* bulunuyor olması oranın etrafındaki kırsal alan yerleşmelerinin yönetim merkezi olduğunu da göstermektedir. Kadı, yetki dahilindeki küçük ünitelerin, yani her nahiyenin başına bir naib tayin edebilmektedir. Nâiblerin görevi kadı adına onun görevini ifa etmektir⁴¹. 1485 yılına ait kayda göre Ergene’de bir kadı nâibinin bulunduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyıla ait arşiv belgelerine göre Ergene’de artık naib değil bir kadı bulunmaktadır⁴². Ergene’nin nüfusu XV-XVI. yüzyılda neredeyse 1500 kişiyi geçmemiştir. Bu nüfus küçük bir Osmanlı şehri için dahi az sayılabilecek bir orandır. Burası küçük bir yerleşme olmasına rağmen burası bir yönetim merkezi olması sebebiyle bir şehir/kasaba olarak kabul edilmiştir.

Modern kaynaklarda şehir; nüfus miktarı, fonksiyonel yapıları, üretim-tüketim faaliyetleri, kapladığı alan, yönetim mekanizması vs. unsurlar göz önünde bulundurularak tarif edilmektedir⁴³. Fakat Osmanlı literatüründe şehrin karşılığı aslında nettir. Gerek erken dönem kronikleri gerekse Osmanlı belgeleri bir yerleşmenin şehir ya da kasaba olarak kabulü hakkında bir nokta üzerinde ittifak halindedir; Cuma Câmii’nin mevcudiyeti. İkinci olarak ise çarşı-pazar yeri gibi alışveriş imkânı sağlayan mekânların bulunuyor olması gelmektedir. Aşıkpaşazade’nin Ergene köprüsünün inşâ süreci ve etrafındaki yapıları anlattığı pasaj Ergene’deki yerleşmenin statüsünü belirtirken aynı zamanda şehir kavramının neyi ifade ettiği ve bir yerleşmenin hangi şartları sağlaması halinde şehir hüviyeti kazandığı sorusuna da açıklık getirmektedir. Aşıkpaşazade’nin Ergene hakkındaki verdiği bilgiler Osmanlı şehir tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Mezkûr eserde “...ol arada bir âli binâ bile köprü yapdurdı. Köprünün iki başını ma’mur etti. Şehir etdi. İmâret, cum’a mescidi yaptı. Hamam ve bazar yapıldı...”⁴⁴ şeklinde geçen anlatım bir Osmanlı şehrinin haiz olduğu vasıfları ortaya koymaktadır. Benzer tanımlamalar Osmanlı kanunlarında da yer almaktadır. Osmanlı kanunlarında bir yerleşmenin şehir/kasaba olabilmesi için, orada dükkân, han, kervansaray, hamam bina edilmesi lâzım geldiği belirtilmektedir⁴⁵. Bu minval üzere Osmanlı şehir çalışmalarında sık sık zikredilen ve genel kabul görmüş bir tanım olarak şehir “*cuma kılınır ve pazar durur yer*” şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁶. Sultan II. Murad, köprüünün inşâsının bitiminden sonra burada bir Cuma câmii yaptırarak buradaki yerleşmeyi bir şehre dönüştüren ilk adımı atmıştır. İmâret, hamam ve pazarın eklenmesi ile bir Osmanlı şehri ortaya çıkmıştır.

Osmanlı şehirlerinin merkezini teşkil eden Cuma câimleri şehir halkının ve şehrin etrafındaki kırsal alanda meskûn olanların Cuma günlerinde bir araya geldikleri ve Cuma namazını edâ ettikleri yer olarak önem taşımaktadır⁴⁷. Şehirlerde ya da köylerde câminin haricinde ibadet yeri olan mescidler sadece vakit namazlarının kılındığı yerler olup burada Cuma namazı kılınmamaktaydı. Mescidler şehir

⁴⁰ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 46.

⁴¹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994, s. 25-26.

⁴² BA, MD, no: 9, 31/85; no: 58, 43/124; no: 48, 325/955; no: 69, 24/43.

⁴³ Şehrin farklı tanımları hususunda bkz. Alpaslan Aliğaoglu- Abdullah Uğur, “Osmanlı Şehri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, Ağustos 2016, s. 204-206.
s. 204-206.

⁴⁴ *Aşıkpaşazâde*, s. 171.

⁴⁵ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 12.

⁴⁶ Osmanlı belgelerinde şehrin tanımı için bkz. İlhan Şahin, “Şehir”, *DİA*, C. XXXVIII (2010), s. 447.

⁴⁷ Cumâ câimlerinin özellikleri ve Osmanlı şehirlerindeki yeri hususunda bkz. Suraiya Faroqhi, “A Map Of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 161-173.

merkezindeki câmiden çok uzakta ise ancak devletin özel izniyle câmîye dönüştürülebilmekteydi⁴⁸. Bu sebeple mescidlerin bulunduğu mahalleler ya da köylerin ahali merkezdeki câmîye gitmek durumunda idiler. Bu durum şehir merkezi ile kırsal alan arasında devamlı bir iletişimi de beraberinde getirmekte idi. Yakın köylerden şehir merkezine gelen köylülerin kimi ürettikleri tarımsal ürünleri şehirde satma fırsatı bulurken kimileri de kendi imâl edemediği tüketim mallarını buradan temin etmekteydi. Bu döngü şehirde ticaret ve çarşı-pazar aktivitelerini beraberinde getirmekteydi. Bu sebeple şehrin merkezi konumuna yerleşmiş olan Cuma câmîlerinin etrafı çarşılar, pazaryeri ve dükkânlarla çevriliydi. Ergene nefsinde Cuma câmîsinin varlığı, yargı biriminin bulunuyor olması ve çarşı-pazar yeri ile dükkânların mevcudiyeti Ergene nefsinin kırsal alan yerleşmelerinden ayrıldığını göstermektedir. Burası XV. yüzyılın ikinci yarısında mevcut tüm yapılarıyla birlikte klasik bir Osmanlı şehri görünümü arz etmektedir.

Şehirleri kırsal alan yerleşmelerinden ayıran en belirgin özelliklerinden biri mahallelerden müteşekkil olmasıydı⁴⁹. Kırsal alan yerleşmelerinin bazılarında mahalleler bulunuyor olsa da mahalle daha çok şehir ve kasabaların alt ünitelerini teşkil etmekteydi. Osmanlı şehirlerinde *mahalle*, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan bir topluluğun yaşadığı yer idi; diğer tanımıyla, aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir⁵⁰. XV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında nefsi Ergene’de *Mahalle-i Şehirliyan-ı Ergene* adıyla yalnızca bir mahalle mevcuttu⁵¹. XV. yüzyılda şehrin tek câmîsi olan Sultan II. Murad Câmîi bu mahallenin merkezini teşkil ediyordu. Şehirliyan Mahallesi klasik bir mahalle olmaktan ziyade şehrin tüm fonksiyonel yapılarını ihtiva etmesi sebebiyle adeta şehrin kendisi idi. XV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında Ergene’de yerleşim plânının Mahalle-i Şehirliyan ve onun dışında kalan kısımlardan ibaret olduğu tespit edilmektedir. Bu yerleşim plânı üzerinden şehrin gelişme sürecini takip etmek mümkündür.

a- Şehirliyan Mahallesi: Sultan II. Murad Câmîi ve İmaret Etrafındaki Yerleşim

Şehirliyan Mahallesi, Ergene’nin XV. yüzyılda mahalle başlığı altında kayıtlı tek yerleşim ünitesi idi. Mezkûr mahalle Sultan II. Murad Câmîi, imaret ve etrafındaki vakıf yapılarından müteşekkil bir yerleşme idi. İmaretler Türk-İslâm şehirlerinin oluşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. İmaretlerin kurulduğu bölgeler kısa sürede cazibe merkezi haline gelerek yoğun nüfus kitlelerini kendine çekmekte ve bu hareketlilik yeni bir semtin ya da yerleşim ünitelerinin oluşmasına vesile olmaktadır⁵². Osmanlı şehirlerinde imaret kurma geleneği Orhan Bey ile birlikte başlamıştır⁵³.

Orhan Bey’den itibaren Osmanlı sultanları bu geleneği yaşatarak Anadolu ve Rumeli’nin çeşitli şehirlerinde imaretler kurmuşlardır. Rumeli’nin fethiyle birlikte ele geçirilen kadim Bizans şehirleri, vakıf yapıları ve imaret siteleri sayesinde kısa sürede Türk-İslâm şehrine dönüşürken mevcut sınırların dışına çıkarak büyük gelişme göstermişlerdir. Edirne’de, Dimetoka’da pekçok mahalle imaretler etrafında kurulmuş ve gelişmiştir⁵⁴. Ancak Ergene’de inşa edilen imaret bizzat şehrin kuruluşuna

⁴⁸ Benzer bir uygulamaya Ergene’nin hemen batısında bulunan Dimetoka’da rastlanmaktadır. Dimetoka’nın Oruç Bey Mahallesi sâkinleri şehrin merkezindeki ulu câmiden uzakta olduklarını, soğuk kış günlerinde ve yağmurlu havalarda Cuma namazına gitmekte zorluk çektiklerini bildirerek mahallelerindeki mescidin câmîye çevrilmesini talep etmişler ve istekleri uygun görülerek izin verilmiştir, bkz. BA, C.EV. 227/ 11350.

⁴⁹ Özer Ergenç, *Şehir Toplum Devlet-Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 25.

⁵⁰ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirleri’nde ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s. 69.

⁵¹ MC, nr. O89, 2b.

⁵² Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar”, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/ 1-2 (İstanbul 1963), s. 239.

⁵³ Osmanlı kuruluş coğrafyası içinde yer alan ve Beyliğin ilk yönetim merkezi olan Bilecik’te bir imaret bulunmaktadır. Bu imaretin I. Murad zamanında inşa edildiği düşünülmeyle birlikte 1331 yılında Orhan Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır, bkz. Enis Karakaya, “Orhan Gazi Câmîi ve İmaretî”, *DİA*, XXXIII (2007), s. 386; keza bu hususta bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi’nin İlk Devri (1230-1402)-I*, İstanbul 1966, s. 30.

⁵⁴ Edirne’de Yıldırım Bayezid külliyesi kalenin dışında kurulmak suretiyle yeni bir yaşam alanı oluşturarak şehrin kale dışında gelişmesini sağlamıştır. Külliye câmî ve imareten müteşekkildir, bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne İmaretleri*, İstanbul

vesile olmuştur. Yukarıda da izah edildiği üzere Sultan II. Murad’ın köprübaşında inşâ ettirdiği câmi ve imaretten oluşan yapılar topluluğu burada şehrin nüvesini teşkil etmiştir.

İmaretler daha ziyade aşevi olarak kurulmuş olup zamanla etrafına inşâ edilen câmi, mescid, medrese, tabhâne (aşevi), dârülit’âm, dârüşşifâ, kervansaray, muvakkithâne, türbe gibi birimlerin tamamını kapsayan bir yapılar topluluğu/külliyeye haline dönüşmüştür⁵⁵. İmaret, külliye'nin bir parçası olan aşevi manasında da kullanılmakta idi⁵⁶. Kroniklerde Sultan Murad’ın imaretin faaliyete geçmesiyle birlikte ilk pişen yemeği kendi elleriyle dağıttığı bilgisinden hareketle Ergene’deki imaretin aşevi manasında kullanıldığı açıklığa kavuşmaktadır⁵⁷. Ancak XV. yüzyılın sonlarına doğru imaret ve câmi etrafında matbah, şadırvan, ambarlar, fırın, hamam, kervansaray, bozahâne ve çeşitli dükkânlardan oluşan yapılarla burası külliye formunda bir yapı oluşturmuştur. Bu yapıların 14 Ağustos 1447’de Sultan II. Murad tarafından vakfedildiği görülmektedir⁵⁸. Sultan II. Murad’ın Edirne’de yaptırdığı imaret Ergene’de inşâ olunan imaretten daha kapsamlı ve büyüktür. Ergene şehrinin nüvesini teşkil eden Sultan II. Murad imareti ise bugün mevcut değildir⁵⁹.

Sultan II. Murad külliyesi Ergene’nin XV. yüzyılda tek mahallesi olan Şehirliyan Mahallesi içinde yer almaktaydı. 1456’da hizmetkâran-ı imaret-i Ergene başlığı altında 17 kişinin Şehirliyan mahallesinde oturdukları anlaşılmaktadır⁶⁰. Şehrin gelişim yönü göz önünde bulundurulduğunda Şehirliyan Mahallesi’nin Sultan Murad yapılarının güney cihetinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bugün şehrin sokakları arasında mevcudiyetini koruyan *Boyacı, Bezirci, Testici, Arabacılar, Hamam Aralığı* gibi sokak isimleri Ergene çarşısında var olan eski meslek ya da işletmelerin isimlerini yansıtmaktadır. Şehrin diğer kısımlarında bu gibi meslek adlarına ait sokak ya da mahalle ismine rastlanmamaktadır. XV. yüzyılın sonlarına doğru tutulmuş (1485) olan tahrir defterinde Ergene’deki meslekî zümrelerin yoğun olarak Şehirliyan Mahallesi’nde kayıtlı olması, çarşı-pazar ile dükkânların burada bulunması, mahallenin yerinin Câmi’nin güneyinde olduğu konusunda şüphe bırakmamaktadır⁶¹.

Ergene’de XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Câmi, çarşı/dükkânlar ve iskân mahalleri sıralamasıyla gelişen bu şehirleşme geleneği günümüze kadar aynı biçimde devam edegelmiştir. Şehrin kuruluşundan bugüne kadar olan fiziksel gelişimi takip edildiğinde yerleşim alanlarının, daha ziyade câminin güney cihetinde olmak üzere doğu ve batı istikametinde yoğunlaştığı, şehre eklenilen mahallelerin XX. yüzyıla kadar genellikle güney yönünde kurulmuş oldukları tespit edilmektedir. Bu yerleşim geleneği şehrin kurulduğu yıllardan itibaren aynı şekliyle korunmuştur. Şehirliyan Mahallesi, XV. yüzyıl sonlarında Sultan Murad Câmi’ni ve imaretini içine alacak şekilde, çarşı ve dükkânlarla birlikte câmiyi güney yönden çevreleyen mahalle görünümündeydi.

1991, s. 22-24; Yıldırım Bayezid Câmi küçük bir câmi olmasına rağmen imaretinin büyüklüğü dikkat çekmektedir, bkz. Rif’at Osman, *Edirne Evkaf-ı İslâmiyye Tarihi*, Osmanlıca’dan Sadeleştiren: Ülkü (Ayan) Özsoy, C. I, İstanbul 1999, s. 82.; Sultan I. Murad döneminde Edirne’den önce yönetim merkezi olan Dimetoka’nın şehirleşme süreci hakkında bkz. Hacer Ateş, *a.g.m.*, s. 101-106.

⁵⁵ İmaret terimi ve içeriği hususunda bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, “İmaret”, *DİA*, XXII (2000), s. 219.

⁵⁶ Türkler câmi, medrese, hastahane, aşhane, misafîrhane, hanikah hattâ türbe, kale, minare binalarına kadar ayrı ayrı olduğu gibi hepsi bir arada olarak da umumiyetle imaret adını vermektedirler, bkz. Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939, s. 5.

⁵⁷ Kronikte bu kısım “...ol arada bir âli binâ ile köpri yapdurdu. Köprinün iki başını ma’mur etdi. Şehir etdi. İmâret, Cuma mescidi yaptı. Hamam ve bazar yaptı. Gelen giden misafirlere ziyafetler eder, ni’metler bişürürler. Ve ol vaktin kim imâretin kapısı açıldı. Sultan kendi Edreneden ulemayı ve fukarayı aldı. Ol imarete vardı. Bir nice gün ziyafetler etdi. Akçalar ve filoriler üleşirdi. Evvel taam bişdüğü gün kendüsü mübarek eliyle fukaraya verdi. Ve çırağın da kendü uyardı...” şeklinde geçmektedir, bkz. *Aşıkpaşazâde*, s. 171.

⁵⁸ Sultan II. Murad’ın Ergene’deki vakıf yapıları ile ilgili ayrıntılı bir çalışma Cengiz Parlak tarafından kaleme alınmıştır. Mezkûr çalışmada Sultan II. Murad’ın vakfiyesinde imaretin kuruluş tarihi *gurre-i Cemâziye’l-ahir 851* olarak geçmektedir, bkz. Cengiz Parlak, *a.g.m.*, s. 112.

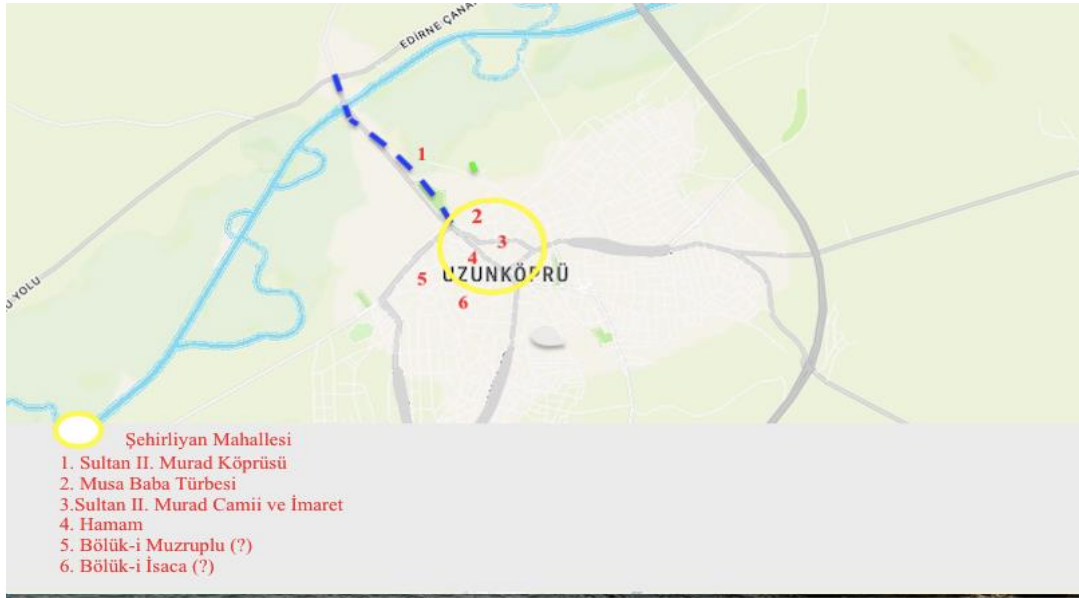
⁵⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi- İ. Yüksel Aydın, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1976, s. 252.

⁶⁰ MC, nr. O89, 2b.

⁶¹ BA, TT.d, nr. 20, s. 291.

Ergene’de 1456’da *Şehirliyan Mahallesi* haricinde mahalle olarak anılan başka bir şehir ünitesi bulunmamaktaydı. Ancak mezkûr mahallenin haricinde *Bölük-i Muzruplu* ve *Bölük-i İsaca* adıyla kayıtlı iki grubun meskun olduğu anlaşılmaktadır. Bu gruplar henüz mahalle formunda bir yerleşim oluşturmadıkları sebepten olsa gerek bir mahalle başlığı altında kaydedilmemişlerdir. Burası nef-i Ergene’de *bölük* olarak adlandırılan askeri sınıfın bir arada yaşadığı bölüm olarak nitelendirilebilir. Bölük-i Muzruplu’da 52 çift, Bölük-i İsaca’da ise 51 çift arazi bulunmaktaydı. Bölük başlığı altında kayıtlı kimselerin ziraatle uğraştıkları, herhangi bir zanâat dalıyla meşgul olmadıkları anlaşılmaktadır. İstisnâî olarak bu gruplar içinde 3 kişi cullâh, 2 kişi de hayyat olarak kayıtlıdır.

Şehirliyan Mahallesi çarşısı ve dükkânların bulunduğu kesim olması sebebiyle bu mahallenin merkezinde ziraat yapılacak arazinin bulunması söz konusu değildir. Ancak Şehirliyan Mahallesi’nde ziraatle meşgul olan 9 çift hanesinin varlığı söz konusudur. Bunların ise mezkûr mahallenin kuzey cihetinde meskûn olduklarını söylemek mümkündür. Bölük-i Muzruplu ve Bölük-i İsaca olarak kayıtlı olan grupların Şehirliyan Mahallesi’nin güney sınırında olduğunu tahmin etmekteyiz ki ilerleyen kısımlarda bu tahminlerin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin güney kısmı XVI. yüzyılda ve sonrasında yeni mahallelerin kurulduğu kısmı teşkil edecektir.

Harita 1- 1456 Yılında Ergene’de Fonksiyonel Yapılar ve İskân Birimleri

XV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında henüz yeni kurulmuş bir yerleşme olan Ergene’nin nüfusu 212 hane olup yaklaşık 1.060 kişi civarındadır. Ergene’de gayr-ı Müslim unsurlara rastlanmamaktadır. XV. yüzyılda bir Osmanlı şehrini oluşturan gerekli koşulları sağlamış olmakla birlikte mahalle sayısının tek mahalle ile sınırlı kalması, fonksiyonel alanlar arasında yer alan ekili arazilerin mevcudiyeti, Ergene’nin kurulduğu yıllarda henüz klasik bir şehir görüntüsü arz etmediğini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda nef-i Ergene’ye ait olan ilk deftere göre şehrin sakinleri ve meskun oldukları yerlerin hususiyetleri bulunmaktadır.

Sakinlerin Hususiyeti	Yerleşim Ünitesi/ Topluluk			
	Bölük-i Muzruplu	Bölük-i İsaça	Mahalle-i Şehirlüyan	Hizmetkâran-ı imaret-i Ergene
Çift	51	50	8	3
Bennak	22	33	53	7
Bive	-	1	-	-
Münazalı	1	1	1	-
İmam	-	1	-	-
Mimar	-	-	1	-
Kethüdâ	1	-	-	-
Ehl-i dîvan	-	-	-	7
Anadolu yayası	-	-	1	-
Hane	74	78	60	17

Tablo 1- 1456’da Ergene’de Nüfus ve Yerleşim

3- XV. Yüzyıl Sonlarında Şehirleşme Süreci: 1485 Yılında Ergene

XV. yüzyıl sonlarına ait tahrir defterleri ve vakıf muhasebe kayıtları Ergene’de gerçekleşen büyük değişimin izlerini yansıtmaktadır. 1485 yılına ait kayıtlara nazaran bu değişimin şehir dokusunda olduğu dikkat çekmektedir. Fatih devri defterinde *bölük* olarak kaydedilmiş grupların bulunduğu kısım II. Bayezid döneminde artık *mahalle* adıyla kaydedilmiştir. Bölük-i Muzruplu *Mahalle-i Muzruplu*, Bölük-i İsaça ise *Mahalle-i İvaz v(eled)-i İsa* olarak kaydedilmiştir⁶². Böylece şehirde mahalle sayısının üçe çıktığı görülmektedir. 1485 yılında şehirde dikkat çekici unsurlardan biri nefsi-i Ergene’de tarım arazilerinin miktarının azalmasıdır. 1456’da nefsi-i Ergene’de toplamda 109 çift miktarında arazi bulunmaktayken 1485 yılında bu sayının 67 çifte düştüğü anlaşılmaktadır. Tarım arazilerinin oranının Muzruplu ve İvaz v. İsa mahallelerinde azaldığı gözlemlenirken, Şehirlüyan Mahallesi’nde ve imaret çevresinde tamamen ortadan kalktığı açıkça görülmektedir. 1456’da Şehirlüyan Mahallesi’nde 8 çift hanesi mevcut iken 1485 yılına gelindiğinde artık burada ziraatle meşgul olan kimselerin bulunmadığı tespit edilmektedir⁶³.

1485 yılında Şehirlüyan Mahallesi sakinlerinin büyük çoğunluğunun bir meslek dalında uzmanlaşmış oldukları anlaşılmaktadır. Mezkûr mahallenin çoğu sakini çeşitli meslek kollarında zanâat erbabı olarak kaydedilmiştir. Bu husus yerleşimin şehirleşme yönünde tekâmülü ile yakından ilgilidir. Zira şehirle kırsal alan yerleşmeleri arasında en belirgin farklardan biri şehrin sakinlerinin tarımdan ziyade uzmanlaşmış sanat dalları ile meşgul olmaları idi⁶⁴. 1485 yılında Ergene’de 18 ayrı meslek dalında uzmanlaşmış 33 meslek erbabı bulunmaktaydı⁶⁵. Bu husus 1485’e kadar geçen yaklaşık 30-35 yıl gibi bir süre içinde Ergene’nin kırsal alan görüntüsünden hızla sıyrıldığı ve şehirleşme hususunda gözle görülür bir ivme yakaladığını ortaya koymaktadır.

Ergene’nin şehirleşme sürecinde Sultan II. Murad yapılarının önemli bir rol oynadığı açıktır. Vakfa ait yapıların şehre eklenmesi fiziki anlamda şehrin gelişimine katkı sağlarken özellikle dükkân ve çarşıdaki ürün satış yerleri gibi fonksiyonel yapıların artması şehirdeki ticari hayatı da canlandırmıştır. 1485 yılına ait tahrir defterinde her ne kadar adedi belirtilmese de vakfın akarları arasında yer alan dükkânlardan elde edilen gelir 2726 akçe olarak kayıtlıdır. Mezkûr defterden dört yıl sonra tutulmuş 1489 yılına ait vakıf muhasebe defterinde imaret akarlarından olan dükkânların sayısının 48 *bâb* olduğu kaydedilmiştir. Bu dükkânlar muhtemelen 1450’lerin sonundan itibaren yapılmaya başlanmıştır. Muhasebe kaydına nazaran 1489’a gelinceye dek yaklaşık 30 yılda şehirde 50’ye yakın dükkânın inşası gerçekleşmiştir.

⁶² BA, TT.d, nr. 20, s. 288-290.

⁶³ BA, TT.d, nr. 20, s. 290.

⁶⁴ Özer Ergenç, “Şehir Tolpum Devlet”, s. 25.

⁶⁵ BA, TT.d., nr. 20, s. 291.

1489 yılındaki vakıf muhasebe kaydına göre Ergene’deki dükkânların kira geliri 5086 akçe kadardır⁶⁶. Bu gelirin içinde sadece dükkânlar değil *mukataa-i zemin* gelirleri de dahil edilmiştir. Osmanlı belgelerinde geçen *mukataa-i zemin* terimi mülkiyeti devlete ya da vakfa ait araziler üzerinde özel şahıslara kiralanarak alınan kira bedeline karşılık gelmektedir⁶⁷. Vakfın gelirleri arasında mukataa-i zeminin bulunuyor olması vakıf arazisi üzerinde halktan kimselerin de dükkân açtıklarını göstermektedir. Bu dükkân ve zeminlerin sayısı şehirdeki iktisadi hayatın canlılığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ergene’deki şehirleşme sürecinde ve iktisadi alanda gerçekleşen değişim hızı nüfusa da yansımıştır. 1485 yılında hane sayısının bir önceki kayda göre 21 hane kadar arttığı görülmektedir. Bununla birlikte *mücerred* olarak kaydedilmiş 20 kişilik genç nüfusun da şehrin nüfusuna dahil olduğu tespit edilmektedir⁶⁸. 1485 yılında şehirde 233 hane bulunmakta olup mücerredlerle birlikte yaklaşık 1185 kişi olarak hesaplanmaktadır.

4- XVI. Yüzyılda Şehrin Gelişimi

a- XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Mahalleler ve Sakinleri

Ergene’de XV. yüzyılın sonlarında şehirleşme hususunda yaşanan değişimin XVI. yüzyıl boyunca da devam ettiğini yine tahrir defterlerinden takip etmek mümkündür. XVI. yüzyılın başlarında tutulmuş olan 1512 yılına ait tahrir defterinde şehirde *Muzruplu, İvaz v(eled)-i İsa* ve *Şehirliyan* mahalleleri olmak üzere üç mahallenin mevcudiyetini koruduğu görülmektedir⁶⁹. Bu tarihte şehrin merkezini teşkil eden Şehirliyan Mahallesi yine iktisadi faaliyetlerin gerçekleştiği kısım olma özelliğini sürdürmektedir. Bu dönemde şehrin câmi, çarşı, dükkân gibi fonksiyonel yapıları dışında kalan diğer iki mahallesinde demografik manada bir değişimin yaşandığı ve tarım arazilerinin arttığı dikkat çeken unsurlardandır. Muzruplu Mahallesi’nin nüfusu hemen hemen değişmezken İvaz v. İsa Mahallesi’nin nüfusunun ise yaklaşık 20 hane kadar arttığı görülmektedir.

1512 yılında İvaz v. İsa Mahallesi’nde *civanan-ı guraba* adıyla kaydolunmuş kimselerin vakıf mütevellisinin bilgisi dahilinde ziraat yapmaya başlamışlardır⁷⁰. Kayıttan mezkûr kimselerin bekâr gençlerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Bu genç nüfus 8 müd tohum ekilebilecek arazi miktarı karşılığında vakıf mütevellisine senelik 300 akçe ödemekteydiler⁷¹. İvaz v. İsa Mahallesi’nde *civanan-ı gurabanın* yanı sıra *cemaat-i sipahiyan* başlığı altında başka bir grup daha kayıtlıydı. Bunlar ise 5 çift 1 nim çift olmak üzere 6 hane idi⁷². 1512 yılındaki kayıttan ma’zûl olduğu belirtilmiş iki yeniçeri de İvaz v. İsa Mahallesi sakinleri arasında yer almaktaydı⁷³. Mezkûr mahallelere yerleşenlerle birlikte boş arazileri tarıma açıldığı anlaşılmaktadır. 1485 yılında Muzruplu ve İvaz v. İsa mahallelerinde 71 çift miktarı olan arazinin 1512 yılında artarak 82 çifte yükseldiği tespit edilmektedir⁷⁴. Muzruplu Mahallesi’ndeki arazi oranı sabit kalırken İvaz v. İsa Mahallesi’nde ekili arazi sayısı yükselmiştir. Muzruplu ve İvaz v. İsa mahallelerinin çoğu sakini bu dönemde yine ziraatle uğraşmakta iken bir kısmının ayrıca bir meslek dalı ile de meşgul oldukları görülmektedir. Muzruplu Mahallesi’nde sabuncu, cullâh, neccar, oduncu, hayyat olarak kayıtlı kimseler bulunuyordu⁷⁵. İvaz v. İsa

⁶⁶ Ömer L. Barkan, “Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları”, *Belgeler*, I/1-2, 1993 (Ankara), s. 326.

⁶⁷ Mukataa uygulaması hakkında bkz. Mehmet Genç, “Mukataa”, *DİA*, XXXI (2006), s. 130.

⁶⁸ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 287- 292.

⁶⁹ BA, *TS.MA.d.*, nr. 7933, s. 3b- 6b.

⁷⁰ “Civanan-ı guraba” tabiri ekseri Celâli İsyancıları neticesinde toprağını terk ederek yersiz yurtsuz kalan bekâr gençleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Ergene’de bu tabirin geçtiği yıla bakıldığında henüz Celâli hadiseleri söz konusu değildir. Ancak kaydın tarihi olan 1512 yılı göz önünde bulundurulduğunda bunların Yavuz Sultan Selim zamanındaki çiftbozan reayadan oldukları açıktır. Bu hususta bkz. Mustafa Akdağ, *Celâli İsyancıları (1550-1603)*, Ankara 1963, s. 69-70.

⁷¹ BA, *TS. MA.d.*, nr. 7933, s. 5b.

⁷² BA, *TS. MA.d.*, nr. 7933, s. 5b.

⁷³ BA, *TS. MA.d.*, nr. 7933, s. 4a.

⁷⁴ BA, *TS. MA.d.*, nr. 7933, s. 2a- 8b.

⁷⁵ BA, *TS. MA .d.*, nr. 7933, s. 3-4.

Mahallesi’nde de 2 hayyat, 1 debbağ, 1 kasap, 1 hallaç, 1 tuzcu, 1 neccar, 1 cullâh mahalle sakinleri arasında yer almaktaydı.

1512 yılında Şehirliyan Mahallesi sakinlerinin icra ettiği meslek dallarının sayısında da bir artış gözlemlenmektedir. Şehirliyan Mahallesi yukarıda izah edildiği üzere şehrin tüm fonksiyonel yapılarının bir arada olduğu şehir kesimi idi. Şehrin çarşısı da bu mahalle sınırları içinde kalmaktaydı. Ergene çarşısı Sultan II. Murad Câmii ile Şehirliyan Mahallesi’nde konutların başladığı yer arasında kalmaktaydı. Şehirdeki tüm zanâat erbabının Şehirliyan Mahallesi’nde olduğu düşünüldüğünde mahallenin çarşı içinde kalmış olduğunu söylemek mümkündür. Diğer adı geçen mahalleler ise Şeyirliyan Mahallesi’nin güney sınırından itibaren başlamaktadır. Şehrin nüfusu 1512 yılında 247 hane ve 70 mücerreden müteşekkil olup XVI. yüzyılın başlarında yaklaşık olarak 1.305 kişi civarında idi. Bu dönemde XV. yüzyıla oranla şehirdeki genç nüfusun 50 kişi kadar arttığı dikkat çekmektedir.

XVI. yüzyılın ortalarına doğru Ergene’deki mahallele sayısında bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak Şehirliyan Mahallesi’nin isminin değiştiği dikkat çekmektedir. 1519 yılına ait tahrir defterindeki kayıtlarda şehre ait bilgileri içeren defterin vergi toplamayı kolaylaştırmak adına olsa gerek diğer defterlerden farklı bir tarzda düzenlediği görülmektedir. Bu defterde mahallelerde vergiye dahil olan kesim ile muaf olan zümreler ayrı başlıklar altında kaydedilmiştir. Muzruplu ve İvaz v. İsa mahallelerinin bu tarihte isimleri aynı kalmıştır. Fakat Ergene’nin ilk mahallesi olan Şehirliyan Mahallesi’nin isminin ise 1519 yılına ait defterde kayıtlı olmadığı görülmektedir.

Şehirliyan Mahallesi’nin şehrin fonksiyonel yapılarıyla iç içe bir yerleşime sahip olması nedeniyle olsa gerek burası mahalle başlığı altında kaydedilmekten ziyade mahalle sakinlerinin belli bazı özellikleri göz önünde bulundurularak kaydedilmişlerdir. Şehirliyan mahallesindeki meslek erbabı kimseler *cemaat-i Şehirliyan ehl-i hıref* başlığı ile kaydedilmiş olup 74 kişiden müteşekkildir. Şehirliyan Mahallesi’ndeki genç nüfus ise *mücerredan* başlığı altında yine ayrı olarak kaydedilmişti. Bir önceki defterde 66 kişi olan mücerredlerin sayısı 29 kişiye düşmüştür. Aradan geçen 7 yıl içinde mücerredlerin sayısındaki bu düşüş mezkûrların artık birer yetişkin statüsüne geçmiş olup vergiye dahil nüfusu içinde yer almasıyla ilişkili olmalıdır⁷⁶. 29 kişiden oluşan mücerredlerin içinden 6 kişinin meslek sahibi olduğu görülmektedir. Şehirdeki imaretin görevlileri ise *cemaat-i hademe-i imaret* başlığı altında ehl-i berat olarak kaydedilmişlerdi. Bunlarında dışında yine ehl-i berat (6 kişi) ve bâ-berat asyabî başlığı ile kaydedilmiş 3 kişilik bir grup da bulunmaktaydı⁷⁷.

Şehrin yönetici kesimi olarak adlandırılabilir kimseler Şehirliyan Mahallesi’nde ikamet etmekteydi. Şehirliyan Mahallesi’nde kâtib, naib, imam gibi görevliler meskundu. Sultan II. Murad Câmii ve imareti Şehirliyan Mahallesi’nde bulunduğu için mahalle sakinleri arasında câmi ve imaret görevlileri yer almaktaydı. İmaret görevlileri 1456’da *cemâ’at-i hizmetkârân-ı imâret-i Ergene* başlığı altında 17 kişiden müteşekkildi. 1485 yılında bu sayı 16 olarak kayıtlıdır⁷⁸. XVI. yüzyılın ilk yarısında *hademe-i imaret* başlığı altında bu sayının 26 kişiye çıktığı tespit edilmektedir⁷⁹. Bu görevliler arasında imam, 2 müezzin, hatib olmak üzere câmide görev yapanlarla birlikte mevlâ, kâtib, şeyh, kilarî, vekil harc, 2 tabbâh, 2 habbâz, bevâb-ı imaret, gedüm-küb (*buğdayları dövüp yemek pişirilecek hale getiren kimse*) gibi imaretin işleyişinden, güvenliğinden ve temel ihtiyaçlarının temininden sorumlu görevliler bulunmaktaydı.

⁷⁶ Bekâr anlamına gelen mücerred henüz buluş çağına erişmemiş erkek çocuğu ifade etmektedir. Potansiyel birer vergi ünitesi olarak addedilen mücerredler sayım esnasında tahrir defterlerine kaydedilmekteydi. Osmanlı devletinde vergiye dahil olma yaşı bölgen bölgeye değişiklik göstermekteydi. 13- 14 yaş sonrasında genel olarak bir vergi ünitesi olarak değerlendirilmekte olup raiyyet rûsûmuna dahil edilmekteydiler. Kanunnâmelerde *mücerred* olarak adlandırılan kimseler için bir yaş sınırlamasının olduğu anlaşılmaktadır. Bazı sancak kanunnâmelerinde bu zaman dilimi ergenlik (bulûğ) çağı olarak nitelendirilirken bazı bölgelerde de yirmi yaşını geçmemeleri açıkça ifade edilmektedir, bkz. Halil İnalçık, “Raiyyet Rûsumu”, *Bellekten*, TTK Yayınları, XXIII, S. 92, Ankara 1959, s. 587. Kezâ bkz. Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I. Cilt Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 10.

⁷⁷ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 227-228.

⁷⁸ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 282.

⁷⁹ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 288.

Çarşının güneyinde kalan iki mahallede ise 1519 yılına gelindiğinde nüfus bakımından bazı değişiklikler olduğu tespit edilmektedir. XVI. yüzyılın ortalarına doğru Muzruplu mahallesine yeni nüfus unsurlarının dahil olduğu görülmektedir. Tahrir defterinde “*cemaat-i kışlacayan hariçten gelüp evlenüp kalan kimesnelerdir resm-i dûhan*” şeklinde kaydolunmuşlardır⁸⁰. Bu grubun 1512’de İvaz v. İsa Mahallesi sınırında sadece ziraat yapmak üzere gelen *civanan-ı guraba* olduğu varsayılabilir. İvaz v. İsa Mahallesi ile Muzruplu mahallelerinin yan yana olması sebebiyle mezkûr genç grup bitişikteki mahalleye yerleşmiş olmalıdır.

1519’daki kayıta Muzruplu Mahallesi sınırına yerleşmiş olanların *evli* olduklarının bilhassa vurgulanmış olması bu gençlerin artık evli ve birer hane sahibi olduklarını yani vergiye dahil bir nüfus olduklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Mezkûr grup hariçten gelip buraya yerleştikleri için resm-i duhân vermekteydiler. Duhân-resmi diğer bir deyişle *tütün resmi*, kanunlarda “*bir karyeye hâricden gelüb sâkin olub öşür ve resim gibi nesne vermeyen hâric reâyânın evlülerinden senede altı akça alınmak kanundur, deftere yazılmak lazım değildir, mücerredden ve müzvec iken mücerred olanlardan taleb olunmaz*” şeklinde geçmektedir⁸¹. Muzruplu Mahallesi’nde 9 hanelik “kışlacıyan” grubu şehrin nüfusuna dahil olmuştur⁸². Kışlacıyan grubu içinde 2 cullâh ve 1 terzi olmak üzere zanaat erbabı kimseler de bulunuyordu. 1519 yılında Muzruplu Mahallesi sakinleri arasında bakkal, debbağ, haddad (demirci), gibi melsekleri icra edenler mevcuttu⁸³. İvaz v. İsa Mahallesi’nde de sığırtmaç, tabbâh (aşçı), kasab, cullâh gibi meslek erbabı kimseler de yer alıyordu⁸⁴. XVI. yüzyılın ortalarında bu mahallelerdeki toplam nüfus 204 hane olarak hesaplanmaktadır. Bu dönemde şehrin genç nüfusunun 70 kişiden 54’e düştüğü görülmektedir. 1519 yılında şehrin nüfusu mücerredlerle birlikte yaklaşık 1074 kişi civarındadır.

b- XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Ergene

XVI. yüzyılın ikinci yarısında tutulmuş 1568 yılına ait tahrir defterlerine nazaran Ergene’nin gerek idari olarak gerekse şehir yapısında bir takım yeniliklerin yaşandığı görülmektedir. Bu tarihte Ergene nahiyesinin adı *Cisr-i Ergene* olarak kaydedilmiştir⁸⁵. 1568 yılında şehirdeki mahalle sayısının beşe çıktığı görülmektedir. Bir önceki tahrirde mevcut olan mahalleler 1568 yılındaki tahrir kayıtlarında yer almamaktadır. Bu tarihte Ergene’de *Halil Hoca, Korucu, Şehsuvar Bey, Câmi-i Şerif* (Câmiî Şerif mahallesi içinde Cemaat-i Şehirliyan birimi), *Hallaç Hasan nâm- diğer Halise Hatun* mahalleleri olmak suretiyle beş mahalle bulunmakta idi⁸⁶. Yeni kurulan mahallelerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehrin sakinlerinin yavaş yavaş şehirleşme sürecine dahil olduklarını söylemek mümkündür.

Şehrin sakinlerinden Halise Hatun Ergene’de bir mescid ve yanında bir mektep yaptırmış bu yapılar etrafında oluşan yerleşme *Halise Hatun nam-ı diğer Hasan Hallaç Mahallesi* adıyla anılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde mezkûr mahalle kayıtlarda Halise Hatun Mahallesi şeklinde kaydedilmiştir⁸⁷. XIX. yüzyılın ortalarına ait bir belgeye nazaran büyük bir tamire ihtiyacı olduğu anlaşılan Halise Hatun mescidi yeniden inşâ edilerek bir minber eklenmek suretiyle Cuma câmiine

⁸⁰ BA, *TT.d*, nr. 77, s. 225.

⁸¹ Duhân resmi kanunlarda tütün resmi, duhâniye, resmi dūd ve kışlık-resmi diye de geçmektedir. Tütün resmi ödeyenler o yerde ikametlerini üç yıl uzatırlarsa ondan sonra tütün-resmi yerine *bennâk* resmine tabi olurlardı, bkz. Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 593.

⁸² BA, *TT.d*, nr. 77, s. 225.

⁸³ BA, *TT.d*, nr. 77, s. 225.

⁸⁴ BA, *TT.d*, nr. 77, s. 226.

⁸⁵ 1568 yılına ait tahrir defterinde Ergene, nefis-i Cisr-i Ergene olarak kaydedilmiştir, bkz. BA, *TT.d*, nr. 470, s. 106.

⁸⁶ BA, *TT.d*, nr. 470, s. 106-110.

⁸⁷ BA, *KK.d*, nr. 613, s. 3.

dönüştürülmüştür. Mezkûr belgede bu yeni câmiye vakit namazlarının yanı sıra Cuma ve bayram namazlarının da kılınabilmesi için bir imam ve bir hatip tayin edildiği belirtilmiştir⁸⁸.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehrin yeni mahalleleri arasında olan Şehsuvar Bey Mahallesi’nin de şehrin sakinlerinden olan Şehsuvar Bey tarafından kurulduğunu tahmin etmekteyiz. 1519 yılında tutulmuş olan tahrir defterinde Muzruplu Mahallesi’nde mukim Şehsuvar Bey ismine rastlanmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Muzruplu Mahallesi’ne artık rastlanmaması ve mezkûr mahallenin bulunduğu mahalde Şehsuvar Bey mahallesinin bulunması bu mahallenin kurucusunun Muzruplu Mahallesi’nin eski sakinlerinden Şehsuvar Bey’in olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Şehsuvar Bey Mahallesi günümüzde mevcut olup bugünkü Uzunköprü ilçesinin güney cihetinde yer almaktadır. Mahallenin yeri tahmin ettiğimiz gibi şehrin güneyinde Sultan Murad Câmiî’nin uzağındadır. Burada bugün Şehsuvar Bey Câmiî adıyla anılan bir câmi de bulunmaktadır. Yerel kaynaklarda Şehsuvar Bey Câmiî’nin banisinin II. Murad ya da II. Mehmed devri devlet adamlarından olduğu ve câminin XV. yüzyılda yapıldığı bilgisi ise hatalıdır. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren XVI. yüzyıla kadar şehirde tek câmi Sultan II. Murad Câmiî’dir. Kimliğini tam olarak tespit edemediğimiz fakat şehrin sakinlerinden olduğunu tahmin ettiğimiz Şehsuvar Bey XVI. yüzyılın ikinci yarısında kendi adı ile anılan mahallenin bulunduğu yerde Halise Hatun gibi muhtemelen bir mescid yaptırmış ve mahalle artık onun adıyla anılır olmuştur.

Şehrin yeni mahallelerinden biri olan *Halil Hoca Mahallesi* de şehrin güneyinde kurulmuştur. Mezkûr mahallede 30 adet çiftlik arazisinin bulunması burada yoğun bir zirai faaliyetin mevcut olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla burası tahmin edildiği üzere yine eski Muzruplu ya da İvaz v. İsa mahallelerinin bulunduğu kesimde idi. Mezkûr iki mahallenin adının 1568’deki kayıtlarda bulunmaması bu mahallelerin yerinde yeni mahallelerin kurulduğunu işaret etmektedir. Halil Hoca Mahallesi sakinleri arasında kayıtlı 1 imam bulunmaktadır. Eski mahallelerden İvaz v. İsa Mahallesi’nin çekirdeğini teşkil eden Bölük-i İsaca cemaati içerisinde de 1456 yılına ait kayıta 1 imam bulunmaktaydı. Ancak burası daha sonra İvaz v. İsa Mahallesi olarak geçmeye başladığında mahallede görevli bir imama rastlanmamıştır. Yıllar sonra Halil Hoca adlı kimse tarafından buradaki eski mescid ihyâ edilmek suretiyle ibadete açılmış olmalıdır. Bir önceki tahrirde mevcut olan İvaz v. İsa Mahallesi ismi unutulmuş Halil Hoca’nın yaptırdığı mescide istinaden tıpkı Halise Hatun mahallesinde olduğu üzere, oluşan yeni mahallenin, mescidin banisinin adı ile anıldığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait başka bir tahrir defterinin olmaması bu süreci takip etmeyi güçleştirmektedir. Ancak eldeki verileri bir araya getirdiğimizde yukarıdaki sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır.

1568 yılında mevcut mahallelerden olan *Korucu Mahallesi*’nin de yine şehrin güneyinde yer aldığı tahmin edilmektedir. Zira bu mahalle sakinlerinin neredeyse tümü ziraatla meşgul idi. Mahalledeki birkaç çiftliğin şehrin civarındaki çeşitli köylerden gelen bazı kimseler tarafından ekildiği anlaşılmaktadır⁸⁹.

Şehrin merkezini teşkil eden Şehirliyan Mahallesi’nin ise 1568 yılında yeni ünitelere ayrılması neticesinde ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Şehirliyan Mahallesi Ergene şehrinin kurulduğu yıllardan itibaren tüm fonksiyonel yapıları bünyesinde bulundurmaktaydı. Bu mahalle içinde kalan câmi ve imaret çevresinin müstakil bir mahalle haline gelmesiyle 1568 yılında Câmi-i Şerif Mahallesi ortaya çıkmıştır. Şehrin çarşı-pazar yeri gibi fonksiyonel yapılarının olduğu kesim ise Cemaat-i Şehirliyan adı altında kaydedilmiştir⁹⁰. Dolayısıyla eski Şehirliyan Mahallesi XVI. yüzyılın ikinci yarısında iki kısma ayrılmıştır.

Câmi-i Şerif Mahallesi, Sultan Murad Câmiî’nin etrafında kurulmuştur⁹¹. Mezkûr mahallenin özelliklerine bakıldığında sakinlerinin tarımla uğraştıkları dikkat çeken unsurlar arasındadır. Mahalle

⁸⁸ BA, C.EV., nr. 47/23849.

⁸⁹ BA, TT.d., nr. 470, s. 107.

⁹⁰ BA, TT.d., nr. 470, s. 108-109.

⁹¹ Mahallenin adı XIX. yüzyılda mahalle-i Hazret-i Sultan Murad Han olarak kayıtlıdır, BA, KK.d., nr. 6316, s. 2.

sınırları içinde 10 çift hanesi kayıtlıdır⁹². Câminin güneyi fonksiyonel yapıların bulunduğu kısım olduğu için burada tarım yapmaya uygun bir alanın bulunması söz konusu değildir. Şu halde yeni kurulan Câmî-i Şerif Mahallesi Sultan II. Murad Câmîi’nin kuzey cihetinde yer almalıdır. Buradaki boş araziler tarıma açılmak suretiyle yeni bir iskân mahalli oluşmuştur. Mahallenin nüfusu 40 hane 10 mücerred olmak üzere yaklaşık 210 kişi civarındaydı. Câmî-i Şerif Mahallesi içinde yer alan cemaat-i Şehirliyan ise 57 hane 7 mücerredten müteşekkildir⁹³.

Harita 2 - XVI. Yüzyılda Ergene Şehri

Yukarıdaki haritadan da anlaşıldığı üzere Ergene'nin kurulduğu yıllardan itibaren bir tekâmül içerisinde olduğu açıkça görülmektedir. Şehirdeki fizikî büyüme oranı nüfusuna yansımamıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısında 212 olan hâne sayısı XVI. yüzyılın ikinci yarısında 286 hâne 64 mücerred olarak tespit edilmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait verilerden hareketle Osmanlı kentlerini konu alan çalışmalarda vergi ödeyen nüfus bağlamında 400-1000 vergi mükellefinin yaşadığı şehirler küçük, 1.000-3000 arasında olan şehirler ise orta büyüklükte şehirler olarak adlandırılmıştır⁹⁴. Bu kriterler doğrultusunda bakıldığında Ergene nüfus açısından küçük şehirlerin de gerisinde kalmaktadır. Ancak çalışmanın ilk kısımlarında da değinildiği üzere nefis-i Ergene'de Cuma Câmîi'nin mevcudiyeti, bir kadın bulunması, çarşı-pazar gibi fonksiyonel yapıları ihtiva etmesi buranın kırsal alan yerleşmelerinden ayrılarak şehir hüviyetini haiz bir yerleşme olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyıla ait bazı arşiv kayıtlarında ise Ergene *kasaba* da olarak zikredilmektedir. Netice itibarıyla Ergene şehir/kasaba mesabesinde bir yerleşim özelliği sergilemektedir.

Ergene'nin küçük bir yerleşim olarak kalmasında Edirne'nin hinterlandında yer alması etkili olmuştur. Edirne bilhassa batıya yapılacak seferlerin üssü olması sebebiyle İstanbul'un fethinden sonra da önemini yitirmemiştir. Padişahların ve ordunun uzun süre konakladığı askeri bir üs olmasının yanı sıra sair zamanlarda padişahların ikamet ettikleri kadim payitaht olan Edirne her daim dinamik bir şehir hayatına sahip olmuştur. Özellikle seferler esnasında ve padişahlar Edirne'de ikamet ettiklerinde ordunun ve şehrin iaşesinin temini önemli bir meseleyi teşkil etmektedir. Bu minvalde Edirne'nin

⁹² BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 108.

⁹³ BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 109.

⁹⁴ Suraiya Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 12.

hinterlandında olan diğer şehir/kasabalar bu büyük şehri desteklemek üzere organize edilmiştir. Osmanlı arşiv vesikalarında bu hususta çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Ergene bu bağlamda Malkara, Keşan, İpsala, Hayrabolu, Babaeski, Çorlu ve İncecik ile birlikte Edirne’nin işaseşi temininde görevler üstlenmiştir⁹⁵. Ergene’nin özellikle buğday temininde önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Mahalle	1485		1512		1519		1568	
	Hane	Müc.	Hane	Müc.	Hane	Müc.	Hane	Müc.
Şehirliyan	58	5	85	5	109	29	-	-
Muzruplu	87	10	81	23	41	8	-	-
İvaz v. İsa	62	5	81	42	54	17	-	-
Hasan Hallaç nâm-ı diğer Halise Hatun	-	-	-	-	-	-	39	10
Şehsuvar Bey	-	-	-	-	-	-	27	9
Halil Hoca	-	-	-	-	-	-	91	11
Korucu	-	-	-	-	-	-	32	17
Câmi-i Şerif	-	-	-	-	-	-	97	17

Tablo 2- XV- XVI. Yüzyıllarda Ergene’de Nüfus ve Mahalleler

5- Şehrin İktisadi Yapısı

Ergene’deki iktisadi faaliyetler Sultan II. Murad câmiî ve imareti ile Şehirliyan Mahallesi arasında yer alan çarşı kısmında gerçekleşmekteydi. Şehirdeki işletmeler, mamûl malların satıldığı dükkânlar ve hizmet sektörüne ait yapıların yer aldığı alan şehrin bu kısmında bulunmaktaydı. Sultan II. Murad evkafından olan şehir yapıları hakkında tahrir defterleri ve vakıf muhasebe kayıtlarının verdiği bilgiler gerek ticari faaliyetlerin gerekse Ergene çarşısının yapısının ortaya çıkmasına ışık tutmaktadır. Ergene çarşısında hamam, kervansaray, bozahane, fırın, imaret matbahı gibi yapıların tümü Sultan II. Murad imareti vakfından idi. Şehirdeki dükkânlar da imaretin akarları arasında yer almaktaydı. Tahrir defterlerinde, dükkânların köprüünün aşağı kısmında yer aldığı belirtilmektedir⁹⁶. Bu tarife göre dükkânlar Sultan II. Murad Câmiî’nin güneyinde yer almaktaydı. 1485’te 48 olarak kaydedilen dükkân sayısı⁹⁷ XVI. yüzyılın ortalarına doğru 38 bâb olarak kaydedilmiştir. Bu azalma vakfın dükkâlardan elde ettiği kira gelirlerine yansımış olup 2726 akçe olan geliri 2487 akçeye düşmüştür⁹⁸. 1519’da Ergene çarşısında icare-i zemin-i dükkân başlığı altında vakıf toprağında yeni dükkânların inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bunların sayısı 41 olarak kaydedilmiş olup vakfa getirisi 425 akçe miktarındadır⁹⁹. Bunların dışında XVI. yüzyılın ikinci yarısında vakfa ait kiraya verilmiş dükkânların sayısı ise 49 olarak kayıtlıdır¹⁰⁰. Şu halde XVI. yüzyıl sonlarında Ergene’de 90 adet dükkân bulunmaktaydı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ergene’den geçen Evliyâ Çelebi seyahatnâmesinde Ergene’de Sultan Murad evkafından 200 dükkânın bulunduğunu kaydetmektedir¹⁰¹.

Ergene çarşısında vakfın önemli gelir kaynaklarından olan bozahane, değirmen ve hamam şehrin en eski işletmelerini teşkil etmekteydi. Bozahânenin vakfa yıllık kira getirisi 1485’te 1700 akçe iken 1568’de 3000 akçeye yükselmiştir¹⁰². Osmanlı çarşılarının vazgeçilmez unsurlarından olan bozahâne çarşıya gelen tüccarların ya da şehir halkının alışveriş esnasında dinlenip zaman geçirdiği mekânlardan biri olarak bilinmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehirde bir bozacı dükkânı mevcuttur.

⁹⁵ BA, MD, no: 23, 288/621; no: 58, 222/574.; no: 74, 199/570; no: 26, 69/171; no: 26, 231/260-261.

⁹⁶ BA, TT.d., nr. 470, s. 110.

⁹⁷ BA, TT.d., nr. 20, s. 292.

⁹⁸ BA, TT.d., nr. 77, s. 229.

⁹⁹ BA, TT.d., nr. 470, s. 110.

¹⁰⁰ BA, TT.d., nr. 20, s. 292; BA, TT.d., nr. 470, s. 110.

¹⁰¹ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, V/II, s. 444.

¹⁰² BA, TT.d., nr. 20, s. 292; BA, TT.d., nr. 470, s. 110.

Şehirde pazarın kurulduğu günlerde civar köylerden gelen kimselere ya da sair zamanlarda şehir halkına hizmet veren kasap, bökçü, helvacı ve aşçı dükkânı gibi gıda satışı yapılan dükânlar da çarşıda yer almaktaydı.

Vakfın akarlarından olan değirmenler gelir getiren önemli işletmeler arasında idi. Ergene’de köprünün aşağısı kısmında yer alan 1 adet değirmen bulunuyordu. Vakfa ait olan bu değirmen 1485 yılında 4 dolap (çark) olarak kaydedilmiştir¹⁰³. Yıllık 7 müd¹⁰⁴ buğday öğüttüğü anlaşılan değirmenin yıllık kira getirisi 700 akçe idi¹⁰⁵. 1519’da 7 dolap olan değirmende yılda 40 müd buğday öğütülmekte olup kira getirisi 6000 akçe idi. 1568 yılına ait kayıta 4 dolap gözüken değirmenin yıllık öğüttüğü buğday miktarı 12 müde düşerken buna bağlı olarak yıllık geliri de 3000 akçeye düşmüştür¹⁰⁶.

Ergene’deki Sultan II. Murad vakfı yapılarından biri olan hamam ise câminin yakınında güneybatı cihetinde bulunmaktaydı. XV. yüzyıl yapılarından günümüze köprü, hamam ve câmi olmak üzere sadece üç eser ulaşabilmiştir. Şehirdeki erken dönem Osmanlı yapısı olarak ayakta kalan hamam yakın zamana kadar kaderine terk edilmiş iken restore edilerek ihyâ edilmiştir. Sultan II. Murad vakfı akarlarından olan hamamın yıllık kira geliri XV. yüzyılda 3600¹⁰⁷ akçe iken XVI. yüzyılın ortalarına doğru 6493 akçeye çıkmıştır¹⁰⁸. Şehrin çarşısında gerek halkın gerekse hamamın ihtiyacını karşılamak üzere iki sabuncunun bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁹. Şehrin sakinleri arasında hamamı işleten bir hamamcı ile birlikte bir de dellâk bulunmaktaydı.

XVI. yüzyılın başlarında şehre yeni işletmelerin dahil olduğu görülmektedir. 1512’de çarşıda bir başhâne faaliyete geçmiştir¹¹⁰. Kasaplar tarafından kesilmiş olan koyunların baş ve ayak kısımlarının satıldığı dükkân olarak bilinen *başhânenin* (serhâne) vakfa yıllık kira getirisi 1519 yılında 1520 akçe iken 1568’de 2800 akçeye yükselmiştir¹¹¹. Gelirdeki bu artış şehirde küçükbaş hayvan kesim ve satış oranında bir artış olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Ergene’de yeni açılan işletmelerden biri de *şemhâne* idi. Mum imâl edilen şemhâneler hemen her Osmanlı şehrinde bulunmaktaydı. Öncelikli olarak şehir halkının ihtiyaçlarına cevap veren bu imâlâthânler câmi, mektep, mescid, medrese, imaret gibi yapıların mum ihtiyacını da karşılamakta idi. Önceki dönemlerde şemhânenin olmaması mum ihtiyacının yakın şehirlerden temin edildiğini akla getirmektedir. Zira Ergene’de kalabalık bir kitleye hizmet veren imaret ve câmi bulunmaktaydı. Vakfın akarlarından olan şemhânenin XVI. yüzyılın ikinci yarısında yıllık kira getirisi 1450 akçe idi¹¹². Ergene’deki işletmeler tıpkı dükkânlar gibi vakıf yapıları idi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehir yapısına ve şehirleşme sürecine dahil olan yerel halkın yeni işletmelerin şehre kazandırılmasında herhangi bir katkısının bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Şehirdeki üretim faaliyetleri içinde yer alan zanâat erbabı çarşının en önemli unsurlarındandı. XV-XVI. yüzyıllarda Ergene’de icra edilen meslek kollarına bakıldığında demirci, pabuççu, başmakçı, nalbant, cullâh, halaç, terzi gibi şehir halkının ve etrafındaki kırsal alanın günlük ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte mesleklerin bulunduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde nalbant, pabuççu, demirci gibi mesleklerin sayısı daha yüksektir. Bilhassa pabuççu, başmakçı gibi ayakkabı imâlinde uzmanlaşmış kişilerin sayısının fazla olduğu dikkat çekmektedir. Ergene’nin deriden mamûl ürünlerin

¹⁰³ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 292.

¹⁰⁴ 1 müd yaklaşık 513,12 kilograma denk gelmektedir, bkz. Salih Başkutlu, “Klasikten Moderne Osmanlı Değirmenciliği”, *Kadim*, S. 3, 2022, s. 218, 209-240.

¹⁰⁵ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 292.

¹⁰⁶ BA, *TT.d.*, nr. 470, s.110.

¹⁰⁷ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 292.

¹⁰⁸ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 229.

¹⁰⁹ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 229.

¹¹⁰ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 229.

¹¹¹ BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 110.

¹¹² BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 110.

imâlâtı ve satışının yapıldığı bir yer olarak ön plâna çıkmaktığı anlaşılmaktadır. Şehirde kasap, debbağ gibi hayvan kesim ve tabaklama işiyle meşgul kimseler bulunmasına rağmen ham derinin işlendiği tabakhâneye ait herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bu da ayakkabı yapımında kullanılan derinin Ergene’ye yakın şehirlerden getirildiğini akla getirmektedir. Buna istinaden şehirde ham deri ve mamül ürünlere dayalı şehirlerarası bir ticaretin mevcut olduğu söylenebilir.

Aşağıdaki tabloda şehirdeki meslek kolları ve sayıları bulunmaktadır.

Meslekler	1485	1512	1519	Meslekler	1485	1512	1519
Asiyabî	-	-	3	Hallaç	-	1	2
Attar	-	1	2	Hamamcı	1	2	1
Bakkal	1	7	7	Hayyat	2	4	1
Başçı	-	2	-	Helvacı	-	1	
Başmakçı	4	2	1	Kasap	1	1	2
Bostancı	-	1	-	Korucu	-	1	-
Bozacı	1	1	-	Küreççi	2	1	-
Boyacı		1	-	Nalband	6	1	-
Bezîrgân	-	1	-	Natır	-	-	1
Cullâh	2	2	1	Neccar	-	-	1
Çilingir	-	1	-	Pabuççu	8	11	13
Tabak			1	Sabuncu	1	1	2
Debbağ	2	2	1	Sayyağ	-	-	2
Dellak	-	1	-	Sığırtmaç	1	-	-
Demirci	2	2	-	Tabbah		1	6
Dükkândar	1	1	-	Tuzcu	1	-	-
Eskici	1	-	-	Yağcı	2	2	-
Haddad	1	3	5				

Tablo 3- XV- XVI. Yüzyıllarda Meslekî Zümreler

Şehirdeki ticaretin en önemli göstergelerinden biri *bâc-ı bazar* resminin alınmıyor olmasıydı. Vakfın gelirleri arasında yer alan *bâc-ı bazar* ve *niyâbet* resimleri diğer gelirler içinde en yüksek orana sahipti. Bu verginin alınmıyor olması şehirde iktisadi faaliyetleri denetleyen bir muhtesibin olduğunu işaret etmektedir¹¹³. Şehirde muhtesibin varlığı Ergene’de düzenli bir ticaret hayatının olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ergene’deki ticaret hacmini gösteren *bâc-ı bazar* ve *niyâbet* gelirlerinin miktarı yıllara göre değişiklik göstermektedir. XV. yüzyılın sonlarına doğru 8000 akçe olarak kayıtlıdır¹¹⁴. Ancak bu gelir içerisinde niyâbet resminin de bulunuyor olması sebebiyle bâc vergisinin tam miktarı belirlenmemektedir. Şehrin XV. yüzyılın ikinci yarısında toplam geliri 2647 akçe idi¹¹⁵. XVI. yüzyılın başında Bâc ve niyâbet gelirleri 8000 akçeden 10.000¹¹⁶ akçeye çıkmış ancak yüzyılın sonlarında 4300 akçeye düşmüştür¹¹⁷.

Osmanlı şehirlerinin çoğunda bulunan han, kervansaray, bedesten gibi ticari yapıların sayısı şehirdeki ticaret hayatın canlılığını göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle uluslararası ticaret ağı içinde yer alan şehirlerde çoğu zaman birden fazla kervansaray, han ve bedesten bulunmaktaydı. Kervansarayların yanı sıra hanlar da yolculuk esnasında tüccarların geceyi güvenli şekilde geçirdikleri

¹¹³ Osmanlı şehirlerinde pazara getirilen mallardan muhtesib marifetiyle bâc vergisi alınır, malın narhı tesbit edilir ve ancak ondan sonra satışına izin verilir, bkz. Feridun M. Emecen, *Manisa*, s. 75; Muhtesib çarşı-pazarda satılan malların fiyat ve kontrollerini yapmakta, dükkânları denetlemekte, vergileri toplamaktaydı, bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 5.

¹¹⁴ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 292.

¹¹⁵ MC, nr. O89, 2b.

¹¹⁶ BA, TS. MA.d, nr. 7933, 5a.

¹¹⁷ BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 110.

yerlerdendi. Bazen bu hanlar belli bir malın ticaretine ayrılır ve giderek o malın adıyla da anılırdı¹¹⁸. Her ne kadar tahrir defterlerinde yer almasa da evkaf muhasebe defterindeki kayıtlar Ergene’de bir kervansarayın bulunduğuna işaret etmektedir¹¹⁹. XVII. yüzyılda Ergene’den geçen Evliyâ Çelebi de şehirdeki câmi, han ve hamamdan bahsetmektedir¹²⁰. Bu verilere nazaran şehirde Sultan II. Murad Câmii yakınında bir kervansarayın ya da hanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ticaret ve konaklama için kullanılan fonksiyonel yapıların sayısı şehirlerdeki ticaret hacmini de yansıtmaktaydı. Ergene’de bu tür yapılardan sadece bir han ya da kervansarayın olması şehirde yoğun bir ticaret hacminin bulunmadığını göstermektedir. Şehirlerdeki pazar yeri ve çarşılar da tıpkı kervansaray, han ve bedestenler gibi bir şehirdeki ticaret hayatı hakkında bilgi veren mekânların başında gelmekteydi.

Osmanlı şehirlerinin bazılarında İstanbul, Bursa, Edirne, Tekirdağ, Bursa, Kayseri, Ankara, Tokat gibi uluslararası ticarete dahil olmuş ticaret merkezleri ya da liman kentlerinde birden fazla çarşı mevcuttu. Bu şehirlerde kapalı çarşılar, bedestenler, aşağı çarşı, yukarı çarşı gibi farklı özellikleriyle ön plâna çıkmış çarşılar ile birlikte ayakkabıcılar çarşısı, demirciler çarşısı, ağaç pazarı, bit pazarı gibi belli meslek kolları ya da ürün çeşitlerine ait çarşı ve pazar isimlerine rastlanmaktadır¹²¹. Ergene’de belli bir ürün ya da malın satıldığı hususî çarşılar bulunmamaktaydı. Şehrin tüm alışveriş mekânı Şehirliyan Mahallesi ile Sultan II. Murad Câmii arasında yer alan çarşıyla sınırlıydı. Çarşı içinde çeşitli meslek kollarına ait dükkânlar bulunmakla birlikte belli bir malın ya da ürünün satıldığı hususî çarşılar bulunmamaktaydı. Bu anlamda küçük bir çarşı olduğu anlaşılan Ergene çarşısının şehir halkının yanı sıra etrafındaki kırsal alanın ihtiyaçlarını karşılayan yerel bir pazar işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. XV. yüzyılda Ergene kırsal alanında bir kısmı Ergene imareti vakfından olmak üzere 26 köy bulunmaktaydı¹²².

Ergene, Gelibolu-Edirne arasındaki güzergâhta önemli bir transfer noktası olmasına rağmen mezkûr şehirler gibi bölgesel ya da uluslararası ticaret ağına dahil olmamıştır. Ergene’nin yerel bir pazar olarak kalmasındaki en önemli sebep kadim payitaht olan Edirne’ye oldukça yakın bir mesafede bulunmasıdır. Edirne ile Ergene arasındaki mesafe bir menzil olup bu mesafe bir günde katedilecek yola takabül etmektedir¹²³. Tarihi ticaret yollarının önemli bir kesişme noktası olan Edirne gerek nüfus potansiyeli gerekse Rumeli’ye açılan kapı olması sebebiyle önemli bir merkezdi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devletinin en büyük şehirlerinden biri olan Edirne 5.480 hâne nüfusu ile (yaklaşık 25-30.000 kişi) büyük bir tüketim potansiyeline sahiptir¹²⁴. Bu sebeple ürünlerini büyük ticaret merkezi olan Edirne’ye ulaştırıp oradan Rumeli’nin çeşitli şehirlerine gitmek üzere yola koyulacak ticaret ehli için Edirne yakınındaki Ergene sadece bir geçiş güzergâhı ve günlük zorunlu ihtiyaçların karşılandığı bir yer olarak kalmıştır. Ergene’ye ticaret tarihiyle gelenlerin şehirde mallarını indirip konaklamak ya da satmak yerine burayı bir geçiş noktası olarak tercih ettikleri açıktır.

Sonuç

Rumeli’de Osmanlılar tarafından kurulmuş ilk şehir olan Ergene’nin kuruluşu ve XVI. yüzyıl ortalarına kadar olan gelişim sürecine dair bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikli olarak

¹¹⁸ Suraiya Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 33.

¹¹⁹ Sultan II. Murad’ın vakıf binalarının tamiri ile ilgili kayıtlar arasında vakfın binalarından olan kervansarayın tamiri ile ilgili bilgi bulunmaktadır, bkz. Ö.L. Barkan, “*Edirne İmaretleri*”, s. 331.

¹²⁰ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V/II, s. 445.

¹²¹ İstanbul çarşıları ve ticari yapıları hakkında bkz. Halil İnalçık, “İstanbul”, *DİA*, XXIII (2001) s. 220-239; Edirne’de bulunan çarşılar ve ticaret merkezleri için bkz. Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 94-101; Bursa’daki çarşılar ve hanlar için bkz. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006, s. 29- 37.

¹²² BA, *TT.d.*, nr. 20, 292-306; *MAD*, nr. 35, 112b-119b.

¹²³ Menzil, Kelime olarak, konak, iki konak arası, bir konak yol, merhale, tatar konağı, posta ve posta tatarlan beygirlerinin bulunduğu mahal manâlarına gelmektedir, bkz. Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 148.

¹²⁴ Ö. L. Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X (1951-1953). İstanbul 1953, s. 22.

Ergene’nin bulunduğu sahanın XIV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen fetihler neticesinde ele geçirildiği ve Trakya’nın önemli bir şehri olan Dimetoka’ya bağlı bir yerleşme olduğu ortaya çıkarılmıştır. Buradaki ilk yerleşim formunun Ergene nehri kenarında kurulmuş, aynı zamanda derbend vazifesi gören Mahmud Baba tekkesi etrafında gelişmiş bir kır iskân merkezi olduğu tespit edilmiştir. Bu ıssız ve korumasız geçit yeri, Sultan II. Murad’ın inşa ettirdiği taşköprü ile birlikte yeni bir yerleşime sahne olmuştur. Köprü’nün güney ucunda Sultan II. Murad’ın câmi ve imareti şehrin nüvesini teşkil etmiştir. İmaretler Orhan Bey döneminden itibaren Osmanlı şehirlerinin fiziki gelişiminde önemli roller oynamıştır. Ancak Ergene’de kurulan Sultan II. Murad imareti, müstakillen bir şehrin temelini teşkil etmiştir.

Ergene, taşköprü ile Sultan II. Murad Câmii ve imaretini kapsayan sahada kurulup bu çerçevede gelişmiştir. XV. yüzyılın sonlarına doğru şehirleşme faaliyetleri neticesinde şehrin merkezindeki tarım alanları ortadan kalkarak yerini fonksiyonel yapılara bırakmıştır. Bu dönemde Ergene kırsal alan görüntüsünden sıyrılarak klasik bir şehir görünümünü arz etmemeye başlamıştır. Şehrin gelişim yönü Sultan II. Murad Câmii’nin güney cihetindeki kısımda gerçekleşmiştir. Yeni mahalleler şehrin bu kısmında ortaya çıktığı tespit edilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısı sonlarına doğru yerel halkın şehirleşme sürecine dahil oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde şehrin sakinlerinin adını taşıyan mahalleler kurulmaya başlamıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Câmi’nin kuzey yönü de yerleşime açılmıştır. Ergene’de XV. yüzyılda sadece bir mahalle bulunmaktayken XVI. yüzyılın sonlarına doğru mahalle sayısı beşe yükselmiş, nüfusu ise 1500 kişi civarına ulaşmıştır.

Ergene’nin gerek nüfus gerekse mahalle sayısı bakımından küçük bir yerleşme olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar XV-XVI. yüzyıllar arasında büyüme yönünde bir ivme yakalasa da orta ya da büyük ölçekte bir şehir formuna kavuşamamıştır. Bunda Edirne gibi büyük bir şehrin gölgesinde kalması ve uluslararası ticaret ağına dahil olamaması gibi faktörler etkili olmuştur. Ergene küçük bir yerleşme olmakla birlikte etrafındaki kırsal alanın gerek yönetsel (kadılık merkezi) gerekse sosyal ve iktisadi (Cuma câmii ve çarşı-pazar yerleri) merkezi olması hasebiyle şehir hüviyetini haiz bir yerleşim ünitesidir. Netice itibarıyla Ergene’nin şehir/kasaba mesabesinde küçük bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

a- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri), nr. 20; nr. 77; nr.370; nr. 470.

MAD (Mâliyaden Müdevver Defterler), nr. 35.

MD (Mühimme Defteri), no: 9; no:23; no: 26; no: 28; no: 48; no: 58, no: 69; no: 74.

C. NF. (Cevdet Nafia), nr. 4/177.

C. EV. (Cevdet Evkaf), nr. 227/ 11350; nr. 504/25495.

KK.d. (Kâmil Kepeci Tasnifi), nr. 613.

TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) nr. 7933.

b- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi

MC (Muallim Cevdet Yazmaları) nr. O89.

Kaynak Eserler

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri-I*, İstanbul 1949.

Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, Yay. Haz. Niyazi Adıgüzel- Raşit Gündoğdu, C. III, İstanbul 2104.

Bertrandon De la Broquierenin *Denizaşırı Seyahati*, yay. haz. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, III/I, Yay. haz. Seyir Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul 2006.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, V/II, Yay. haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2010.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevârih II*, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1979.

Rif’at Osman, *Edirne Evkaf-ı İslâmiyye Tarihi*, Osmanlıca’dan Sadeleştiren: Ülkü (Ayan) Özsoy, C. I, İstanbul 1999.

Şükrullah, *Behçetü’t-Tevârih*, Haz. N. Atsız, İstanbul 1947.

Kitap ve Makaleler

AKÇIL Nesrin Çiçek, “Uzunköprü”, *DİA*, XLII (2012), s. 266- 267.

AKDAĞ Mustafa *Celâli İsyânları (1550-1603)*, Ankara 1963.

ALPASLAN Aliğaoglu - Abdullah Uğur, “Osmanlı Şehri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 38, Ağustos 2016, s. 203-226.

ATEŞ Hacer, “Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka”, *Tarih Dergisi*, S. 75, 2021/3, s. 91-115.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisi’nin İlk Devri (1230-1402)-I*, İstanbul 1966.

_____, - İ. Yüksel Aydın, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1976.

BARKAN Lûtfi Ömer, “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar”, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/ 1-2 (İstanbul 1963), s. 239-296.

_____, “Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları”, *Belgeler*, I/1-2, 1993 (Ankara), s. 235- 380.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler; *Vakıflar Dergisi*, II (1942).) s. 279-386.

_____, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I. Cilt Kanunlar*, İstanbul 1943.

BAŞKUTLU Salih, “Klasikten Moderne Osmanlı Değirmenciliği”, *Kadim*, S. 3, 2022 (Nisan) s. 209-240.

_____, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X (1951-1953), İstanbul 1953, s. 1-25.

BAYKARA Tuncer, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?”, *Osmanlı Özel Sayısı II*, Yeni Türkiye Yayınları, XI/32, Mart/Nisan 2000, s. 371-378.

ÇULPAN Cevdet, *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, TTK Yay., Ankara 1975, s. 99-102.

DEĞERLİ Ayşe - KÜÇÜKDAĞ Yusuf, “Vesâik-i Bektaşiyân’da Yer Almayan Rumeli’deki Bektaşî Yapıları (1400-1826)”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2017/13, s. 105-135.

EMECEN Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.

ERGENÇ Özer, “Osmanlı Şehirleri’nde “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s. 68-78.

_____, *Şehir Tolpum Devlet-Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

_____, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara, 2006.

ERGİN Osman, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul, 1939.

ERTUĞ Zeynep Tarım, “İmaret”, *DİA*, XXII (2000), s. 219-220.

FAROQHI Suraiya, “A Map Of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 161-173.

_____, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kaycıoğlu, İstanbul 2000.

GENÇ, Mehmet, “Mukataa”, *DİA*, XXXI (2006), s. 129-132.

- GÖKBİLGİN Tayyib, M. XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar), İstanbul 1952.
- GÜNEŞ Ahmet, “16. Yüzyılda İznik’te Zâviyeler ve Gelir Paylaşımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, 2004, s. 123-150.
- HALAÇOĞLU Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, TTK yay., Ankara 1991.
- İNALCIK Halil, “Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, XXIII, S. 92, Ankara 1959.
- _____, “Murad II”, *DİA*, XXXI (2020), s. 164-172.
- _____, “İstanbul”, *DİA*, XXIII (2001), s. 220-239.
- KARAKAYA Enis, “Orhan Gazi Câmii ve İmareti”, *DİA*, XXXIII (2007), s. 386-387.
- KAYAPINAR Levent, “XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka’da Bektaşî Tekke ve Zâviyeleri”, *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 2018/18, s. 135-162.
- KAZANCIGİL Ratip, *Edirne İmaretları*, İstanbul 1991.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.
- ORHONLU Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı*, 2. Baskı (Eren Yayınları), İstanbul 1990.
- ORTAYLI İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994.
- ÖZ Mehmet, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara 1999.
- PARLAK Cengiz, “Sultan II. Murad’ın Köprübaşındaki Hayrâtı Ergene İmareti (XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Evkâfi ve İdaresi)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 52, 2022 (Eylül), s. 111-128.
- ŞAHİN Haşim, “Seyyid Ali Sultan”, *DİA*, XXXVII (2009), s. 48-50.
- ŞAHİN İlhan, “Şehir”, *DİA*, C. XXXVIII (2010), s. 446- 449.
- YEDİYILDIZ Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985.
- YİĞİT Ahmet, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 1998.

EKLER -1

Fotoğraf 1- Ergene köprüsü başında şehrin girişinde bulunan Mahmud Baba'nın mezarı¹²⁵.

(Halk arasında ve modern kaynaklarda hatalı olarak Mahmud Baba'nın II. Murad devri komutanlarından olup köprünün yapımına nezaret eden bir akıncı beyi olduğu söylenegelmiştir. Bu söyleniş zaman içerisinde kanıksanmış olacak ki, Mahmud Baba Türbesi'ne ilâve edilen mezar taşına da aynı şekilde nakşedilmiştir. Mahmud Baba muhtemelen I. Murad ya da Yıldırım Bayezid devrinde yaşamış bir Bektaşî dervişidir. Ayrıca mezar taşında yer alan H. 847 (1443) tarihi ise yine hatalı Mahmud Baba'nın ölüm tarihi gibi gösterilmiştir. Fakat bu tarih Sultan II. Murad'ın inşa ettirdiği Ergene Köprüsü'nün bitiş tarihidir.)

¹²⁵ Mahmud Baba'nın mezarı/türbesi bugün Uzunköprü Belediye Çay Bahçesi içinde kalmıştır. Burada bulunan mezarın fotoğrafını çekip gönderme nezaketinde bulunan Uzunköprü Meslek Yüksekokulu Öğretim Elemanlarından Öğr. Gör. Göksu Aybaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI'DA NÜFUS VE BEŞERİ SERMAYE: SELANİK ÖRNEĞİ¹

Kazım BAYCAR*
Ömer Faruk METE**

Öz: Selanik kenti on beşinci yüzyılda Türkler tarafından ele geçirildiği tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Şehir, Osmanlı döneminde sadece ticaretin hâkim olduğu bir liman kenti olması yönüyle değil, aynı zamanda farklı dinî ve etnik aidiyetlere mensup insanların bir arada yaşadığı bir şehir olmasıyla da müstesna bir konuma sahipti. Bu çalışma on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Selanik kenti insanının beşerî sermaye düzeylerini incelemekte ve ortaya çıkan bulgulardan hareketle farklı dini gruplar arasındaki düzey farklılıklarını dikkate alarak mukayeseli bir analiz ortaya koymaktadır. Çalışma, ekonomi tarihi literatüründe yer alan ilgili metotları olduğu gibi benimseyerek, bir temsili değişken olarak sayısal okur-yazarlık indikatörünü beşerî sermayenin tahminleme aracı olarak kullanmaktadır. Çalışmanın veri kaynağını 1841 yılında Selanik şehrinin dört nahiyesi için tutulan nüfus defterleri oluşturmaktadır. Nüfus tahrirlerinde bireylerin beyan ettiği yaşlardan hareketle oluşturulan sayısal okur yazarlık indeks değerleri bu dönemde Selanik'te Müslümanlar ile gayrimüslimlerin okur yazarlık düzeyleri arasında ciddi bir farkın bulunmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Selanik, 19. Yüzyıl, Beşerî Sermaye, Nüfus Tahrirleri, Osmanlı Tarihi.

POPULATION AND HUMAN CAPITAL IN THE OTTOMAN EMPIRE: A CASE STUDY ON SALONICA

Abstract: Since its conquest by the Turks, Salonica has always been considered a distinguished city in the Ottoman Empire. The city was distinguished from the other Ottoman cities as it was not only the port city where navigation commerce took place, but also it was the region that hosted people from different religious and ethnic affiliations. This study scrutinizes the human capital of Salonica society in the first half of the nineteenth century and analyses the level of human capital of different religious groups in a comparative perspective. Adopting the methodological approach that takes place in the economic history literature, this article aims to estimate the human capital of Salonica people, using their level of quantitative literacy as a proxy variable. The population census of 1841 that was held in four neighbourhoods in Salonica constitutes the database of the study. The quantitative literacy index values of the city dwellers show that during this period, there was no considerable difference in the level of literacy between Muslims and non-Muslims in Salonica.

Key Words: Salonica, 19th Century, Human Capital, Population Censuses, Ottoman History.

Giriş

Selanik, fethedildiği 1430 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun en gözde şehirlerden birisi olarak kabul edilmiştir. Gerek bir liman kenti olma özelliği, gerekse bu özelliğinin bir türevi olan farklı dinî milliyetlere mensup insanları içinde barındıran heterojen toplumsal yapısı yönüyle şehir, imparatorluğun sona erdiği zamana kadar bu ayrıcalıklı konumunu korumuştur. Bu çalışma Selanik

¹ Bu çalışma TÜBİTAK tarafından 222K027 kodlu ARDEP 1001 projesi kapsamında desteklenmektedir. Projenin Selanik ile ilgili olan ilk bulguları, 1. Uluslararası İzmir Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresi'nde bir tebliğ olarak sunulmuştur.

Konu ile ilgili temel arşiv kaynaklarına ulaşılması ve anlamlandırılması noktasında yardımlarını esirgemeyen Nazım YILMAZ ve Saffet ÇALIŞKAN beyefendilere teşekkür ederiz.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-mail: kazimbaycar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6420-7559.

** Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: omerfarukmete@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6568-2984.

kentinin söz konusu seçkin toplumsal karakterini beşerî ve iktisadî analiz yöntemleri kullanmak suretiyle irdelemekte ve ölçülebilir bilimsel bir zeminde değerlendirmeye çalışmaktadır.

Beşerî sermaye konusu günümüzde sosyal bilimlerin neredeyse bütün alanlarında gün geçtikçe daha da önemsenen bir mesele haline gelmiştir. Buna karşın tarih disiplini, karakteri itibarıyla beşerî sermaye konusuna bir süre uzak kalmıştır. Zira geçmişte yaşamış insanların bilgi kapasitelerini geleneksel tarih araştırma yöntemleri ile ölçmek ve değerlendirmek çoğu zaman mümkün olamamıştır. Ancak son zamanlarda ekonomi tarihçiliğinde geliştirilen yeni hesaplama yöntemleri, daha önce ölçülemez olarak değerlendirilen meselelerin ölçülebilir olmasına olanak sağlamıştır. Bu makale, XIX. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ticarî mekanlarından birisi haline gelen Selanik şehri sakinlerinin beşerî sermaye düzeyleri üzerine niceliksel değerlendirmeler yapmayı hedeflemektedir. Bunu yaparken yukarıda değindiğimiz yeni hesaplama yöntemlerinden biri olan "sayısal okur yazarlık" (*quantitative literacy*) düzeylerini bir ölçüm yöntemi olarak kullanmaktadır. Ayrıca bu çalışma dönemin Selanik toplumunun çeşitli dini gruplardan oluştuğu gerçeğinden hareketle, sayısal okur yazarlık düzeyinin farklı toplumsal katmanlarda nasıl şekillendiğini sorgulamaktadır. Tanzimatın ilanından hemen sonra kayda alınmış olan Selanik nüfus tahrirlerinden türetilen sayısal veri tabanı da çalışmanın birincil kaynağını oluşturmaktadır.

Osmanlı Yönetimindeki Selanik'te Toplumsal ve Demografik Yapı

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinden itibaren Selanik, Türklerin egemenlik altına almak istedikleri bir yer olmuştur. Şehir, Osmanlı tarihinin sadece belirli bir kesitinin değil, özellikle XV. yüzyıldan sonra bütün bir tarihsel sürecinin şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Selanik'i Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük bir özeti olarak değerlendirmek mübalağalı bir yaklaşım olmayacaktır. Özellikle imparatorluğun köklü dönüşümler geçirdiği yıllarda Selanik merkezî bir role sahip olmuştur. Nitekim meşrutî monarşinin Osmanlı'ya ikinci kez gelmesini sağlayan Jön Türk hareketinin faaliyetleri ekseriyetle bu şehirde kümelenmişti. Bir ihtilalle ile tahttan indirilen Sultan II. Abdülhamid sürgün olarak İttihatçıların kendileri için güvenli gördükleri Selanik'e gönderilmişti. Şehir, ayrıca bütün hürriyet fikirlerinin neşriyatının yapıldığı ana merkezlerden biri olarak biliniyordu. Nihayet Türkiye tarihini değiştiren Gazi Mustafa Kemal'in de doğum yeri olması, şehrin önemini (ülke sınırları dışında kalmasına rağmen) kalıcı hale getirmiştir.

Balkan yarımadasından bir uçtan diğer uca geçen yolların kavşak noktasında bulunması ve bu yolları deniz ticaretine bağlayacak işlek bir limana sahip olması yönüyle Selanik, Osmanlılardan önce de önemsenen bir konuma sahipti. Şehir, özellikle X. yüzyıldan Osmanlı hakimiyetine geçtiği süre boyunca birçok farklı devletin ve toplulukların egemenliğine girmiştir. X. yüzyılın başında Müslüman Arapların ve Bulgarların başarısız girişimlerinden sonra şehir Normanların saldırısına uğramış, XIII. yüzyılın başında ise Latinlerin eline geçmiştir. Egemenliği yirmi yıl süren Selanik Latin Krallığı'ndan sonra şehir farklı topluluklar arasında el değiştirmiş ve nihayetinde 1349 yılında yeniden Bizanslıların hakimiyetine geçmiştir. Osmanlıların XIV. yüzyıl boyunca giriştikleri seferlerin neticesinde şehir Türklerin ve Bizanslıların mücadelesine tanık olmuştur. Selanik'i koruyamayacağına kanaat getiren Bizanslılar bir süre sonra şehri Venediklilere satmak durumunda kalmışlardır. Şehir 1423'ten Osmanlıların eline bütünüyle geçtiği 1430 yılına kadar Venedik idaresinde kalmıştır².

Osmanlı egemenliği sonrasında şehir köklü toplumsal ve demografik değişimler geçirmiştir. Osmanlılar Selanik'i ele geçirmelerinin akabinde Balkan fetihlerinde uygulamış oldukları iskân politikasını bu şehirde de uyguladılar. Bu doğrultuda Yenice-i Vardar'dan getirilen Türk nüfus Osmanlı yönetimi tarafından şehre yerleştirildi. Şüphesiz Türk ailelerin iskân edilmesi Osmanlı siyasi egemenliğinin bölgede kuvvetlenmesine imkân sağlamıştır. Bununla birlikte Osmanlılar -daha sonra Kıbrıs'ta da benzeri görüldüğü üzere- Venedikliler zamanında şehirden atılan Rum Ortodoksları yeniden şehre getirmek suretiyle, Selanik'in eski sahiplerinin de güvenini kazanma yoluna gittiler. Bu

² Machiel Kiel, "Selanik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 352-53.

süreçte Rum halkının yeniden iskânını sağlamak adına şehirde imar ve bayındırlık faaliyetlerine girişilmiştir³.

XVI. yüzyılın başında meydana gelen gelişmeler, şehrin nüfus yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. İspanyolların İberia Yarımadası'na bütünüyle hâkim olmaları sonrasında Museviler bölgeden sürülmüş, bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde olan Selanik'e gelmiştir. Heath Lowry'in Osmanlı tapu tahrir kaynaklarından hareketle oluşturduğu istatistiklere göre 1478 yılında şehirde hiçbir Musevi hane mevcut bulunmazken, 1530 yılında 2645 hanenin Musevilerden oluşması söz konusuydu. 1613 yılına gelindiğinde Musevilere ait hane sayısı 2933'e ulaşarak, %63,98 oranla bu dine mensup insanlar şehirde çoğunluğa sahip olmuştur. Buna karşılık aynı yıllarda Müslümanlara ait hane sayısı 862'den 314'e, Hristiyanlarınki ise 994'ten 561 haneye gerilemiştir⁴.

Şüphesiz Musevilerin şehre gelişi ticarî ve kültürel hayatın gelişmesinde olumlu katkı sağlamıştır. Özellikle bu dine mensup insanların gelişi sonrasında şehirde dokuma faaliyetleri hız kazanmış ve şehir Osmanlı'nın en önemli dokuma merkezlerinden biri haline gelmiştir⁵. Aynı şekilde Musevilerce bölgeye getirilen matbaanın bu dönemde Osmanlı toprakları içinde faaliyete geçmesi bu bağlamda dikkat çekicidir. Museviler daha çok kent merkezinde yaşamaktaydılar. Ancak bu durum sanılanın aksine şehir ekonomisini bütünüyle ellerinde tuttıkları anlamına gelmiyordu. Bu dine mensup birçok kişi yoksulluk düzeyinde hayatlarını idame ettiriyorlar, hamallık, ayakkabı tamirciliği gibi yüksek gelir getirmeyen işlerle uğraşıyordu. Öte yandan bu millete mensup insanların belli bir kısmı dokumacılıkta ustalaşmış olmalarının bir neticesi olarak kıyafet üretiminden büyük kazanç elde etmekteydiler. Nitekim yeniçeri kıyafetlerinin yapımında kullanılan kumaşın dokunma inhisarı bu yüzyılda Musevilere verilmişti⁶.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Musevi nüfusta ciddi azalmalar söz konusu olmuştur. Bunun nedenini Sabatay Sevi olayının ardından şehirde pek çok Musevi'nin Müslümanlığa geçmesine bağlamak mümkündür. Bununla birlikte bu yeni Müslüman grup ne yerleşik Müslümanlar arasında ne de Musevilik dininde kalmış insanlar arasında kabul görmemiştir⁷. Basil Gounaris'in tespitlerine göre Müslümanlar, din değiştiren bu grubun vergilendirme konusunda malî çıkar sağladıklarını düşünmekteydiler. Öte yandan Musevi Selanikliler de söz konusu grubu ticaretlerinde rakip olarak görmekteydiler⁸. Bunun dışında şehirdeki Musevi nüfusundaki azalmayı bu dönemde meydana gelen ekonomik gerilemeyle de ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim yaşanan ekonomik zorluklar birçok Seferdim Musevi'sinin şehri terk ederek İtalya'ya yerleşmesine neden olmuştur⁹.

XVIII. yüzyılda Selanik'te meydana gelen veba salgınları Selanik nüfusunun genelinde bir azalma meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Öyle ki 1740'ta ve 1762'de yaşanan salgınlar neticesinde şehir halkının yaklaşık %20'si bu salgınlar sebebiyle hayatını kaybetmiştir¹⁰. Bir önceki yüzyılda

³ Melek Delilbaşı, "Selânîk ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *BELLE TEN* 51, S. 199, 1987, s. 87-88.

⁴ Heath W. Lowry, *DeFTERology Revisited: Studies on 15th and 16th Century Ottoman Society*, İstanbul, The Isis Press, 2010.

⁵ Özgür Kolçak, "Selanik Yünlü Dokumacılığının Tarihsel Gelişimi (1500-1620): Yeni Bulgular Işığında Genel Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları* 31, S. 31, 2008, s. 98 ve 107. Ayrıca Avrupa'dan gelen Yahudilerin imal ettikleri kumaşların İngiltere'deki dokuma kumaşlarla aynı kalitede oluşu ordu için temel ihtiyaçlardan biri olan çuha kumaşının ithal edilmesi ihtiyacını da ortadan kaldırmıştır.

⁶ Vasilis Dimitriadis, *Bir Evin Hikâyesi*, çev. Gülsün Aksoy Aivali, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2016, s. 8.

⁷ 1806 yılında Selanik şehrine gelen İngiliz seyyah Martin Leake, Sabatayların gizli toplantılar gerçekleştirmelerinden dolayı Müslümanların güvenini kaybettiklerini belirtmektedir. Bakınız: William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, C. 3, John Rodwell Press, London, 1835, s. 249- 252. Aktaran İbrahim Hamaloğlu, XIX. Yüzyılda Batılı Seyyahlara Göre Selanik Şehrine Dair İzlenimler, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi Journal of Atatürk and The History of Turkish Republic* S. 9, 2021, s. 263.

⁸ Çağlar Keyder, Eyüp Özveren ve Donald Quataert, ed., *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

⁹ Dimitriadis, *Bir Evin Hikâyesi*, s. 8.

¹⁰ Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven, 1. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 129.

olduğu gibi musibetler birbiri ardınca gelmekteydi. Veba ile eş zamanlı olarak 1756 yılında meydana gelen deprem şehirde ciddi bir tahribat yarattı. Selanik'teki nüfus kaybı XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam etti. Yüzyılın sonlarına doğru yaşanan gelişmeler şehrin yeniden toparlanmasına olanak tanıdı. Avrupa devletlerinin Levant ticaretine olan ilgisinin artması Selanik'te ticarî hayatın yeniden canlanmasına imkân sağladı. Bu dönemde ticarî faaliyetleri takip etme amacıyla şehirde Fransa, İngiltere, Venedik, Napoli ve Hollanda gibi Avrupa devletlerinin temsilcileri bulunuyordu¹¹.

Genelde bütün dünyanın ve özelde Osmanlı İmparatorluğu'nun köklü siyasî ve ekonomik dönüşüm geçirdiği XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Selanik yine çok farklı bir görünüme bürünecektir. Esasen bir şehrin liman kentine dönüşmesinin meydana getirdiği toplumsal değişim çeşitli çalışmalarda belirtildiği üzere söz konusu limanın neye istinaden oluştuğuyla doğrudan ilişkilidir. Bu noktada Selanik'in bir liman kenti olma özelliği uluslararası ticarete oynadığı rol üzerinden şekillenmiştir¹². Literatürde "Birinci Küreselleşme Çağı" olarak tanımlanan bu dönemde dünya ticaretinde dikkate değer bir artış gerçekleşmiş ve bu bağlamda liman kentlerinin söz konusu artan ticaretteki rolü daha da hissedilir hale gelmiştir¹³. Bu durum Osmanlı'nın ticarî partnerleri olan Avrupa ülkelerine en yakın mesafede bulunan liman kentlerinden biri olan Selanik'in gelişimini de etkilemişti. Endüstrileşme ve ticari küreselleşmenin tetikleyici unsurlarından biri olan buharlı gemiler dünya üzerindeki ilk seferlerini gerçekleştirdikten kısa bir süre sonra Selanik limanlarına da uğramaya başlamışlardı¹⁴. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Avrupa ile Asya arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunması, Selanik'in önemini daha da arttırmıştır. Bu ticaret kanalını etkinleştirmek isteyen yabancı tüccarlar Selanik'in daha nitelikli bir liman olmasını sağlayacak yatırımların yapılması için kimi zaman Osmanlı hükümetine baskı uygulamaktaydı. Bir süre sonra şehir istenen niteliklere sahip olacak ve küresel çaptaki tüccarlara da ev sahipliği yapacaktı¹⁵. Artık şehrin nüfus haritasına Müslüman ve gayrimüslimlerin dışında üçüncü bir kategori olarak "yabancılar" da eklenmişti. Selanik imparatorluğun ömrünün sona erdiği yıllara kadar dış ticaretin gerçekleştirildiği en önemli liman kenti olarak Osmanlı'nın ekonomisindeki kritik konumunu koruyacaktır. Özellikle Avrupa limanlarına tahıl ve yün bu kentten ulaşıyordu. Zeytinyağı, mısır, ipek, balmumu, deri, pamuk, kumaş ve tütün diğer ihraç ürünleri arasındaydı¹⁶.

Ekonomik zemindeki gelişmeler toplumsal ve siyasal alanda da büyük değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde bir kısım ayrılıkçı oluşumlar, Osmanlı toplumunun önemli bileşenlerinden biri olan Rum nüfus üzerinde etki oluşturmaya çabalamaktaydı. Bu kapsamda, Filiki Eteryâ Derneği'nin öncülüğünde 1820 yılında Eflak-Boğdan bölgesinde bir isyan başlatıldı. Bu isyan hareketi kısa sürede Mora, Selanik ve Ege adalarına da sıçradı¹⁷. Ancak beklenenin aksine dernek üyesi kişilerce yürütülen bu kalkışmaya Selanik Rumları bütünüyle destek vermediler. Bunda bölgede yaşayan Müslümanların sayı olarak gayrimüslim nüfusa yakın olmasının da etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir¹⁸. 1821'de yaşanan Yunan ayaklanması sonrası ayrılıkçı hareketlere destek veren bir

¹¹ Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, s. 139.

¹² Liman kentlerinin şehrin gelişimine etkileri üzerine genel bir değerlendirme ve Rodosçuk özelinde bir analiz için bakınız: Pınar Doğanay, Osmanlı Şehri'nin Mekânsal Açısından Gelişimine Etki Eden Unsurlardan Biri Olarak "Limanlar" Rodosçuk Limanı Örneği, *Osmanlı'da Toplum Şehir ve Ticaret*, ed. Erkan Işıktaş Muhammet Nuri Tunç, Sonçağ Akademi, Ankara, 2021.

¹³ Keyder, Özveren ve Quataert, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, s. 5-7.

¹⁴ İbrahim Hamaloğlu, XIX. Yüzyılda Batılı Seyyahlara Göre Selanik Şehrine Dair İzlenimler, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi Journal of Atatürk and The History of Turkish Republic*, S. 9, 2021, s. 257.

¹⁵ Selanik şehrinin bir ticaret limanı olarak gelişimi için bakınız: Selahattin Bayram, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*, S. 18, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2017.

¹⁶ Dimitriadis, *Bir Evin Hikâyesi*, s. 8.

¹⁷ Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, s. 147-149.

¹⁸ H. Veli Aydın, "1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 33, S. 2, 2018, s. 305.

kısım Selanikli Rumların bölgede yaşayan Yahudiler ile de sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır¹⁹. Bu çalışmaya kaynaklık eden Selanik nüfus defterinde bulunan Pazargah ve Lankaza nahiyelerinde de isyan hareketleri görülmüştür. Öte yandan isyanın deniz ayağında Rum korsan gemilerinden de destek alarak Selanik'i ele geçirme niyetinde olan isyancılar Kelemerye ve Pazargah nahiyelerinde de köy baskınları yapmışlardır. Ancak bölgede bulunan Evlad-ı Fatihan yürükleri ve merkezden gönderilen birlikler sayesinde isyan bastırılmış, isyana katılanların bir kısmı affedilerek bölgelerinde yeniden iskân edilmiştir²⁰.

XIX. yüzyıl başında ticaretin ve şehirleşmenin gelişmesiyle kentin nüfusunda dramatik bir artış söz konusu olmuştur. İlginç bir şekilde özelde Selanik ve genelde Balkan bölgesinde meydana gelen hızlı demografik değişimler siyasi istikrarsızlığın ve kırılğanlıkların meydana geldiği bir sürece denk gelmişti. Ayrıca, söz konusu demografik değişimlerin kimi zaman siyasi gelişmelere koşut olarak gelişmesi nüfus üzerine sağlıklı bir değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir. Öyle ki literatürde bu dönemin nüfus yapısına işaret eden veriler arasında önemi tutarsızlıkla söz konusudur. Hatta aynı nüfus sayımına atıf yapan iki çalışmanın birbirinden farklı istatistiksel dökümler sunduğu da görülmektedir. Örneğin Anastassiadou 1831 yılında yapılan ilk sayımlarda Selanik'te Yahudi nüfusun bariz bir şekilde Hristiyan ve Müslüman nüfustan fazla olduğunu belirtmektedir. Dayandığı kaynaklara göre bu tarihte şehrin nüfusunun neredeyse yarısı Yahudilerden oluşmaktaydı²¹. Yazar bu bilgiye istinaden Ortodoks Rumların Yunan bağımsızlık hareketlerinden sonra Mora yarımadasına göç etmesinin de etkisi olabileceğini ifade etmektedir²². Öte yandan 1831 yılı sayımlarının dökümünü ayrıntılı şekilde veren Enver Ziya Karal (sadece erkek) Müslüman nüfusunun 12.368 olduğunu belirtirken; Hristiyanların 21.669, Kıptilerin (tüm Müslüman ve Hristiyanları içerecek şekilde) 511, Musevilerin ise 5,667 kişiden oluştuğunu ifade etmektedir²³. Buradaki ciddi çelişki muhtemelen Anastassiadou'nun kendisinin tabiriyle "Müslümanlığı kabul ettikleri iddia edilen" Selanikli Sabatay Musevilerinin Müslüman kategorisinde yer aldığı varsayımı neticesinde oluşmuştur²⁴. Mark Mazover ise nüfusun dini dağılımı hakkında daha farklı bir resim ortaya koymaktadır. Ona göre kentin nüfusu 1840'lı yıllarda 60.000 iken 1880'lerde 100.000'i aşmıştı. Karal'ın ilk nüfus sayımına dayandırdığı rakamları nüfusun yüzde ellisinin kadınlardan oluştuğu varsayımından hareketle iki ile çarptığımızda, Mazover'in 1840 verisinin bir miktar eksik kaldığını görmekteyiz. Gounadis dinî mensubiyetlere göre nüfus dağılımını dikkate alarak ortaya koyduğu değerlendirmelerde ise Müslüman, Musevi ve Hristiyan nüfusunun herhangi birinin bir diğerine üstün gelecek bir çoğunluğa sahip olmadığını; her bir dinî cemaatin %30 ila %35 arası değişen bir oranda mevcut bulunduğunu ifade etmektedir.²⁵ Ancak bir kısım araştırmacılar da XIX. yüzyılda Selanik'te Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfustan bir miktar fazla olduğunu ortaya koymaktadırlar²⁶.

Nüfus konusunda tüm bu birbiriyle bütünlük arz etmeyen -hatta kısmen çelişen- bilgilere rağmen XIX. yüzyıl başında Selanik'te hiçbir dini grubun bir diğer dini gruba mutlak bir üstünlük sağlamadığı anlaşılmaktadır. Nüfus dağılımındaki bu dengeli yapı ve ticaret ile ilgilenmenin beraberinde getirmiş olduğu toplumsal etkileşimin beşerî sermaye düzeylerinde de kendisini hissettirmiş olması muhtemeldir. Bir başka ifadeyle, Selanik'in kendine özgü toplumsal yapısı diğer şehirlerden farklı olarak burada irtibat ve etkileşim halinde bulunan Müslüman ve gayrimüslimler arasında beşerî

¹⁹ Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, s. 179-181.

²⁰ Aydın, "1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler", s. 308-20.

²¹ Meropi Anastassiadou, *Selanik, 1830-1912*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 55.

²² Anastassiadou, *Selanik*, s. 59.

²³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995, s. 197.

²⁴ Anastassiadou, *Selanik*, s. 67-70.

²⁵ Basil Gounaris, "Selanik", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, ed. Keyder, Özveren ve Quataert, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 105.

²⁶ Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven, 1. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 179-181.

sermaye anlamında bir yakınsama meydana getirmiş olmalıdır. İşte bu hipotez aşağıda birincil tarihsel kaynak niteliğindeki Osmanlı nüfus defterlerinden hareketle, beşerî sermayenin bir göstergesi olan sayısal okur yazarlık seviyelerini mukayeseli bir biçimde kullanarak test edilmektedir.

XIX. Yüzyıl Başı Selanik'te Nüfus ve Beşerî Sermaye

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Selanik şehrinin demografik yapısı yukarıda değindiğimiz üzere dinamik bir süreç geçirmiştir. Bu makale XIX. yüzyılın ilk yarısında şehrin demografik yapısı hakkında genel bir görünümü ortaya çıkarmakta ve beşerî sermaye üzerinde detaylı analizler yapmaktadır. Bu noktada kullandığımız temel kaynaklar II. Mahmud döneminde tutulmaya başlanan ve Tanzimat süreci ile daha profesyonelce icra edilen nüfus sayımlarını içeren defterlerdir. Literatürde “nüfus defterleri” olarak tabir edilen bu kaynaklar sayımın yapıldığı bölgedeki erkek nüfus üzerine detaylı bilgiler sunmaktadır.

Esasen Osmanlıların sayım geleneği ülkenin kuruluş dönemlerine kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. Hanelerdeki kişi sayısını ve vergi miktarını belirlemek üzere imparatorluğun klasik döneminde yapılan sayımlar, Osmanlı'nın çağdaşı birçok Avrupa ülkesinde örneği çokça görülmeyen zengin bir içeriğe sahiptir. Osmanlı tarih literatüründe tahrir defterleri olarak bildiğimiz bu kayıtlar, hane bazlı tutulmuş olup, özellikle Osmanlı'nın Avrupa kıtasında kalan topraklarındaki demografik yapı ve üretim biçimi hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir²⁷. XVIII. yüzyılda klasik içeriği ile tahrir defterleri tutulmamış, muhtevası görece daha zayıf cizye ve avarız defterleri oluşturulmuştur. Bu kayıtların tahrir defterlerinden farkları tımar sistemine dahil olan vergiler hakkında değil, tutuldukları dönemde devlet için önemli gelir kalemi olan cizye ve avarız vergilerinin mükellefleri ile ilgili kayıtlar olmalarıdır²⁸. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde devletin merkezileşme politikası gereği ayanların ortadan kaldırılması ve iltizam usulünün terk edilmesi ile devlet askerlik hizmeti ve vergi mükellefiyeti gibi meselelerde tebaasıyla doğrudan temas kurmayı tercih etmiş ve buna göre yeni kayıt türleri oluşturulmuştur.

Nüfus defterleri üzerine mevcut literatür bu makalede kullanılan veri kaynağının anlamlandırılmasına yardımcı olmaktadır. Osmanlı'da modern anlamda ülke genelinde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımının 1831 yılında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Sayım Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından düzenli bir orduya geçiş aşamasında Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri kapasitesini görmek maksadı ile yapılmıştı. Bu da Kemal Karpat'ın belirttiği gibi “ancak sağlıklı bir kayıt sistemi sayesinde yürütülebilirdi”²⁹. Bu amaçla devlet, asker celplerini bir düzen içinde gerçekleştirmek adına sadece erkek bireylere ait bilgileri genel bir sayımla kaydetmiştir. Söz konusu sayımların ilki hükümetçe halktan gizli tutulmuş, sayımı yapmakla görevlendirilmiş kişiler görev yerlerine gitmeden bir gün önce İstanbul'a gelerek harcırahlarını ve görevlerinin gizli olduğunu gösterir talimnamelerini almışlardır³⁰. Görevli memurlar nüfus bilgilerini içeren kayıtları iki nüsha halinde tutmuşlardır. Bu nüshalardan birini sayımı gerçekleştirdikleri yerde bırakırken, diğerini imparatorluğun başkenti İstanbul'a getirmekle sorumluydular. Bir süre sonra nüfus yapısını değiştiren doğum, ölüm ve göç olaylarının tespiti ve takibi amacıyla yoklama defterlerinin tutulması ve belirli periyotlarda İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Payitahta gönderilen bu kayıtlar orijinal nüfus defterlerine işlenerek güncellemeler sağlanmaktadır. Bu dönemde İstanbul'da Ceride Odası isminde bir kurum oluşturulmuş ve bahsi geçen güncelleme işlemlerinin yürütülmesi ve defterlerin muhafazası ile görevlendirilmiştir³¹.

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 2, 1940, s. 214-47.

²⁸ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İncelik ve Şevket Pamuk, Ankara DİE, 2000.

²⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 44.

³⁰ Enver Ziya Karal, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara Temmuz 1995, s. 12.

³¹ Ceride Odasının kuruluşu ve süreç içindeki gelişimi ile kurumsal dönüşümü için bakınız: Mustafa Mesut Özekmekçi, *Ceride Odası 1830-1850*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Eylül 2020, C. 6, S. 3, s. 1012-1024.

Nüfus defterleri esasen hane bazında tutulmuş olmakla birlikte bütün hanelerde yaşayan her bir erkek birey tek tek sayımlarda kaydedilmiştir. Kadınlar askerlik yapmadıkları ve vergi mükellefi olmadıkları için sayımların dışında tutuluyordu. Sayımın yapıldığı bölgenin özelliklerine, cari doğal ve sosyoekonomik şartların elverişliliğine ve sayım memurunun vazifesini icra ederken gösterdiği özene bağlı olarak defterlerin içerikleri değişiklik gösterse de söz konusu tahrirlerde genellikle erkek bireylerin yaşları, meslekleri, boy uzunlukları ve eşkâl bilgilerine dair veriler yer almaktadır. Kimi nüfus defterlerinde bazı bireylere ait kayıtların askerlik durumlarını, asayişe yönelik olası tehdit durumlarını ya da (gayrimüslimler için) cizye mükellefiyetlerini belirtmek amacıyla “mim harfi” ile ya da caize adı verilen semboller ile işaretlendikleri görülür³². İncelediğimiz defterlerde ise böylesi bir işaretlemeye rastlamamaktayız³³.

Nüfus defterlerinde Müslümanlar dışında “reaya” olarak tabir edilen gayrimüslim erkekler de yer almaktadır. Gayrimüslimlerin sayıma dahil edilmesindeki maksat ödeyecekleri vergi miktarını belirlemeye yöneliktir³⁴. Bu nedenle reaya defterlerinde Müslüman sayımlarındaki bilgilere ek olarak hane reislerinin ödeyeceği vergi miktarı “edna”, “evsat” ve “ala” olmak üzere üç kategoride kaydedildiği görülmektedir. 1831 yılındaki ilk nüfus sayımında servete dayalı bu üç vergi kategorisine karşılık gelen oranlar sırasıyla 12, 24 ve 48 kuruştur. Ancak bir süre sonra bu oranlar yeni kurulacak orduya finansman sağlamak amacıyla yükseltilmiş ve sırasıyla 15, 30, 60 kuruş şeklinde yeniden düzenlenmiştir³⁵.

Selanik şehrinin nüfus ve beşerî sermayesini incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın ana kaynağını, yukarıda tafsilatıyla ifade edilen nüfus tahrir kayıtları içinde 1841 tarihli, NFS.5015 kodlu Selanik Müslim nüfus defteri ile yine aynı tarihe ait NFS.5037 kodlu reaya defterleri oluşturmaktadır. Bu defterleri içeren tasniflerde “reaya” gayrimüslimlerin tümünü ifade eden bir kategori olmasına rağmen kullandığımız kaynaklarda sadece Hristiyanların kaydedildiği görülmektedir. Değerlendirdiğimiz nüfus kayıtları Lankaza, Pazargah, Kelemerye, Vardareyn nahiyelerinde mukim Müslümanlar ile Hristiyanların nüfus bilgilerini içermektedir. Selanik nüfusunu içeren diğer defterlerde görüldüğü gibi³⁶, bu çalışmaya konu olan nahiyelerde de Hristiyan nüfus etnik karakterlerine göre değil, dini kimliklerine göre kaydedilmişlerdir. Dolayısıyla elimizdeki defterde bulunan reayanın ne kadarının Bulgar, Ulah, Pomak ya da başka etnik gruba mensup oldukları hakkında bir fikrimiz bulunmamaktadır. Osmanlı kaynaklarında, aynı yerleşim biriminde mukim farklı din mensuplarına ait nüfus kayıtlarına sıklıkla rastlanmamaktadır. Bu açıdan elimizdeki kaynaklar mukayeseli analize imkân sağlaması açısından da son derece önemlidir. Bu dönemde Selanik şehrindeki Musevi nüfus dikkate değer miktarda olmasına rağmen üzerinde çalışılan yıla ait herhangi bir Musevi defterine ulaşılamamaktadır. Bununla birlikte eldeki defterden üç sene sonrasına ait Selanik merkezindeki Yahudilerin kaydedildiği başka bir deftere rastlanmıştır. Ancak niceliksel analizde aynı zaman diliminin dışında kalan bu kaynağın değerlendirilmesinin yönetsel bir sorun ortaya çıkartabileceği düşüncesiyle çalışmanın bu aşamasında kapsam dışında tutulması uygun görülmüştür³⁷.

Analizlerimize kaynaklık eden Selanik nüfusuna ait söz konusu iki defter içerik açısından benzerlerine göre nitelikli sayılabilir. Söz konusu defterlerde bireylerin yaşları, boy uzunlukları, eşkâlleri, (sakal bıyık renkleri ve şekilleri), lakapları ve meslekleri yer almaktadır. Reaya defterinde buna ek olarak kayıtlı gayrimüslimlerin ne oranda cizye ödeyeceklerine dair bir kategorik değişken de mevcuttur. Hane bilgilerinin ilk satırında hane reisi hakkında bilgiler verilmekte, sonraki satırlarda yine bu

³² Mustafa Mesut Özekmekçi, “Bazı Osmanlı Nüfus Defterlerinde Mim (م) ve Çeşitli Harfler ile Özel İşaretlerin Kullanımına Dair”, *History Studies*, 12(6), 2020, s. 3057-3060.

³³ Mim ile işaretleme uygulamasının Balkan bölgelerinde tutulan defterlerde de rastlamaktayız. Bir örneği için bakınız: Pınar Doğanay, 1831 Tarihli Nüfus Sayımı Verileri Üzerinden Samakov Kazasının Demografik ve İktisadî Yapısının İncelenmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 74, s. 113-131; 2022, s. 122-123.

³⁴ Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 12-13.

³⁵ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 58-59.

³⁶ Fatih Çelik, *Eyalet-i Selanik Drama Nüfus Defterleri 1841: Ehl-i İslam ve Kıptîyân-ı İslam*, Ceren Yayınevi, 2023, s. 8.

³⁷ NFS. 4974 (M. 1843-44).

kişilere atfen “oğlu”, “yeğeni”, “kardeşi”, “diğer oğlu” gibi ifadeler ile hanedeki diğer erkek bireylere ait bilgiler ortaya konmaktadır. Bunlara ek olarak, iyi tutulmuş pek çok diğer nüfus kaydında olduğu gibi, yaşı, mesleği, boyu, lakabı, (varsa) bedensel ve zihinsel engellilik durumu (“yekçeşm”, “topal”, “mecnun”, “alîl”) ile sakal ve bıyık şekillerini tasvir eden eşkâl bilgileri bulunmaktadır. Fotoğrafın yeni icat edildiği ve yaygınlaşmadığı bir dönemde kişilerin kimliklerinin tespiti için olsa gerek, bu eşkâl bilgileri Müslüman ve gayrimüslim bütün tebaa için defterlere işlenmiştir. Hane halkı reisleri içinde istisnai de olsa 12-13 yaşındaki çocuklara rastlamaktayız. Bunların babaları ölmüş en büyük erkek çocuk olma ihtimalleri yüksektir. Karyelerin sayımında öncelikle imamlar kaydedildiği görülmektedir. Bunun yanında yaşlı insanların öncelikli olarak kaydedildiği de dikkat çekmektedir. Müslim defterine kaydedilen en yaşlı hane reisi 115 yaşında iken, gayrimüslimler içinde en yaşlı bireyin yaşının 85 olduğu görülmektedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere XIX. yüzyılda nüfus kayıtlarının tutulduğu ana defterlerin dışında, söz konusu yerleşim biriminde zaman içerisinde meydana gelen doğum, ölüm, farklı bir bölgeye göç etme ve askere alınma gibi bilgiler “yoklama” adı verilen ayrı bir defterde tutulur, daha sonra bu bilgiler ana defterin üstüne işlenerek, nüfus kayıtlarında güncellemeler gerçekleştirilirdi. İncelediğimiz Selanik defterinde de benzer kayıtların tutulduğu görülmektedir. Ancak burada örneğine nadir rastlanır şekilde söz konusu kayıtların ilgili hane ya da bireylerin ana defterdeki kayıtları üzerine işlenmediği, defterin sonuna bir ek olarak yerleştirildiği görülmektedir.

Bu çalışmada ortaya konması amaçlanan sayısal okur yazarlık analizi yukarıda bahsettiğimiz nüfus defterlerinde yer alan bilgilerden hareketle oluşturulan veri tabanını temel alarak gerçekleştirilmektedir. Ortaya çıkan veri tabanının odak noktasını söz konusu nüfus tahrirlerinde yer alan yaş kategorisi oluşturmaktadır. Nitekim mevcut literatürde bireylerin beyan ettikleri yaşları dikkate alarak sayısal okur yazarlık düzeylerini kestirebileceğine işaret eden yöntemler yer almaktadır. Sayısal okur yazarlık kişilerin rakamları algılayabilme, kullanabilme, aritmetik sıranın farkında olabilme ile büyük küçük rakamların ayırımında olabilme gücünü ifade eder. Literatürde sayısal muhakeme gücü düşük olan insanların yaşlarını beş ve beşin katlarına “yuvarlama” (*age-heaping*) temayülünde oldukları gözlemlenmiştir. Bu noktadan hareketle iktisat tarihçileri yaşlarını sonu “sıfır” veya “beş” ile biten rakamlar ile beyan eden bireylerin sayısal okur yazarlık düzeylerini düşük; diğer rakamlar ile ifade edenleri yüksek kabul eden bir varsayımdan hareketle ABCC indeksi oluşturmuşlardır. 0 ila 100 arası değer alan bu indeks; bireylerin değil, belli bir yerleşim birimindeki insanların okur yazarlık düzeylerini toplu olarak ifade etmektedir³⁸.

Esasen ABCC indeksi daha önce Birleşmiş Milletler Afrika kalkınma programı çerçevesinde hazırlanan Whipples indeksinin bir türevi hüviyetindedir (Bakınız Ek1). Ancak Whipples indeksi 100 ila 500 arası değer alan ve rakamlar azaldıkça, sayısal okur yazarlık düzeylerinin arttığını gösterir bir kurguyla tasarlanmıştır. Bu durum indeksin niceliksel analizlerde kullanımını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle sayısal okur yazarlık düzeyi ile doğru orantılı olarak değer alan ABCC indeksi kullanım kolaylığı sağlaması açısından tercih edilmektedir. Günümüzde az gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerin toplumsal yapısı ile sanayi öncesi toplumların sosyal yapılarının benzer olduğu ön kabulünden hareketle tarihçiler modern öncesi toplumların yapısını irdelemek üzere bu indekse başvurmuşlardır. Bu bağlamda birçok ülkenin sayısal okur yazarlıklarını geçmişe dönük olarak yaş yuvarlama temayüllerinden hareketle hesaplanmaktadır. Bu kapsamda Osmanlı toplumu için de bazı tahminlemeler ortaya konmuştur³⁹. Ancak kullanılan kaynakların Osmanlı'nın kendi kaynaklarından oluşmaması, hesapların ne kadar sıhhatli olduğu konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Esasen mevcut Osmanlı tarihçiliğinde de nüfus kayıtlarından eğitim düzeylerinin tespiti üzerine bir kısım niteliksel değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin Recep Karacakaya vd. Safranbolu nüfus defteri

³⁸ Brian A'Hearn, Jörg Baten ve Dorothee Crayen, “Quantifying Quantitative Literacy: Age Heaping and the History of Human Capital”, *The Journal of Economic History* 69, S. 3, 2009, s. 783-808. Ayrıca bkz. Kazım Baycar, Yasemin Asu Çırpıcı ve Selin Erdoğan, “On Dokuzuncu Yüzyıl Başı Anadolu'da Sayısal Okur-Yazarlık Düzeyleri: Ekonometrik Bir Analiz”, *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy* 8, S. 1, 2023, s. 349-59.

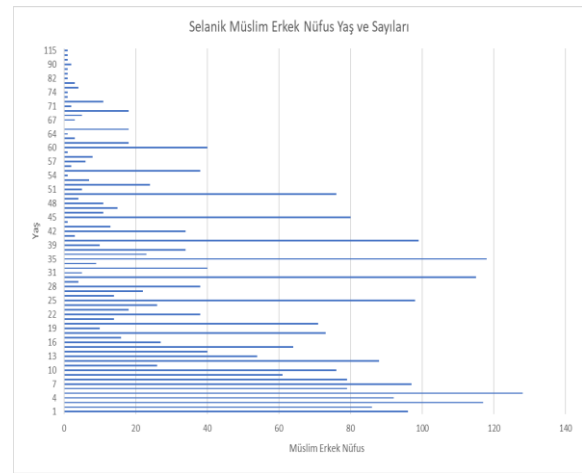
³⁹ Dorothee Crayen, Joerg Baten, “Global Trends in Numeracy 1820–1949 and Its Implications for Long-term Growth”, *Explorations in Economic History*, C. 47, S. 1, 2010, s. 82-99.

üzerine yapmış oldukları çalışmada şehrin nüfus dağılımının belli bir yaştan sonra sonu sıfır ve beş ile biten rakamlarda kümelendiğini tespit ederek, bu durumun bölgedeki eğitim düzeyinin düşük seviyede olmasına bağlamışlardır⁴⁰. Safranbolu nüfus defterinde kişilerin yaşları ifade edilirken “tahminen” ibaresinin yer alması ayrıca dikkat çekicidir. Anlaşılan bireyler yaşlarını belleklerinde tuttukları doğum tarihlerine göre hesaplayarak değil, geçen zamana ve fiziksel görünümünü dikkate alarak dillendirmektedirler⁴¹. Bu makale Karacakaya vd.’nin yapmış oldukları bu tespitlerin iktisat tarihi literatüründeki karşılığı olan sayısal okur yazarlık düzeylerini daha niceliksel yöntemler kullanarak değerlendirmektedir.

Kullandığımız gerek Müslim defterinde gerekse de reaya defterinde yer alan yaş verileri sayısal okur yazarlık düzeylerini hesaplayabilmemiz için elverişlidir. Figür 1 ve 2 de görüldüğü üzere kendilerine yaşları sorulduğunda son basamağı “0” ve “5” ile biten rakamlar dillendiren bireylerin sayısı gözle görülür biçimde fazladır. Her iki figürde de dikkatimizi çeken ikinci husus gayrimüslimlere görece Selanik’te incelememize konu olan dört yerleşim biriminde Müslüman nüfusun daha genç bir nüfus yapısına sahip olduğudur.

Figür 1: Gayrimüslimlerin yaş dağılımı (1841)

Figür 2: Müslümanların yaş dağılımı (1841)

Nüfus defterlerinden elde ettiğimiz verilerden hareketle ortaya koyduğumuz ABCC indeks değerleri Tablo 1’de ifade edilmiştir. Daha önce yine aynı dönem için Anadolu’nun farklı yerleşim bölgelerini kapsayacak bir biçimde yapılan bir başka çalışmanın genel neticeleri de üçüncü ve dördüncü sütunda ayrı olarak belirtilmiştir.

⁴⁰ Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ ve Nâzım Yılmaz, *Safranbolu 1831 Nüfus Kayıtları*, T.C. Safranbolu Belediye Başkanlığı, 2015, s. 64.

⁴¹ Karacakaya, Yücedağ ve Yılmaz, *Safranbolu 1831 Nüfus Kayıtları*, s. 59 ve 22.

Tablo 1: Selanik ve Anadolu'daki İnsanların Sayısal Okur Yazarlık Düzeyleri⁴²

	Nüfus	Ortalama Yaş	ABCC Değeri
Müslümanlar (Selanik)	2800	23.75	50.25
Gayrimüslimler (Selanik)	722	26.7	43.5
Müslümanlar (Anadolu)*	1762	46	28.13
Gayrimüslimler (Anadolu)*	203	43	39.20

Selanik nüfus tahrirlerinin işlendiği sayısal analizimiz dikkate değer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İlk olarak her iki dinî gruba ait ABCC indeks değerleri yukarıda ifade ettiğimiz hipotezimizi doğrular niteliktedir. Selanik'te Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında sayısal okur yazarlık bağlamında çok önemli bir fark olmadığı görülmektedir. Anlaşılan Selanik'in farklı aidiyetlere mensup insanların toplumsal yaşamın bir parçası olarak birbiriyle yoğun temas halinde olmaları ve ortak yaşam alanlarını paylaşmaları, beşerî sermaye düzeylerinin de yakınsaması neticesini doğurmuştur. Her ne kadar bu durumu bir toplumsal bütünleşme olarak ifade etmek çok mümkün olmasa da diğer bölgelerde görülen keskin ayrışmanın mevcut olmadığı da ortadadır.

İkinci olarak yukarıdaki tabloda Müslümanların okur yazarlık düzeylerinin Hristiyanlarınkinden bir miktar daha fazla olması sıra dışı bir durumun varlığını göstermektedir. Nitekim tablonun 3. ve 4. satırlarında görüldüğü üzere Anadolu genelinde daha fazla sayıda örneklem kullanılarak yapılan analizde gayrimüslimlerin okur yazarlık düzeyleri bakımından Müslümanlara göre açık ara önde oldukları görülmektedir. Selanik'te Müslümanların lehine bu durumun, sayımlar yapılırken Müslüman kategorisine dahil edilen ve XVII. Müslümanlığı seçen Musevilerin katkılarıyla ortaya çıktığını düşünmek mümkündür.

Sonuç

Selanik'in dört nahiyesi özelinde gerçekleştirilen bu çalışma Osmanlı tarihçiliğinde genel kabul gören gayrimüslimlerin, Müslümanlara görece beşerî sermayesinin daha yüksek olduğuna yönelik hâkim görüşü yanlışlar niteliktedir. Bu genel kabul imparatorluğun bazı yerlerinde geçerli iken başka bazı bölgelerinde geçerli olmayabilmektedir. Bu netice Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan toplumsal katmanların yapısını konusunda imparatorluğun bütün coğrafyasından doğru bir niceliksel yöntemle elde edilecek örneklemeler ile mümkün olan en güçlü temsil gücüne sahip ampirik bir çalışmanın yapılması gerekliliğini ortaya çıkmaktadır. Ancak böylesi bir yaklaşım ve çalışma yöntemi konu hakkında ikna edici analizleri ortaya çıkarabilecektir.

Bu çalışma Selanik özelinde beşerî yapı üzerinde anlamlı sonuçlar ortaya çıkarmakla birlikte yeni soruların ortaya konmasına da kapı aralamıştır. Öncelikle bu dönemde Selanik'te Müslümanlar ile Hristiyanların sayısal okur yazarlık düzeyleri arasındaki farklılığın oluşumunda sonradan Müslümanlığı kabul etmiş olmakla birlikte sayımlarda Müslüman kategorisinde tanımlanan eski Musevi komünitenin ne kadar etki ettiği dikkate değer bir konudur. Böylesi bir değerlendirmenin yapılabilmesi yine üzerinde çalıştığımız nahiyelerde mukim Musevilerin yer aldığı nüfus defterinin

⁴² *Verilerin alındığı kaynak: Baycar, Çırpıcı ve Erdoğan, "On Dokuzuncu Yüzyıl Başı Anadolu'da Sayısal Okur-Yazarlık Düzeyleri: Ekonometrik Bir Analiz".

incelenmesi ile mümkün olacaktır. Bununla birlikte Musevi nüfusunun sayısal okur-yazarlık düzeyleri de bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği dikkate alınmalıdır.

Analizlerimizin yönlendirdiği ikinci önemli mesele Selanik'in bütün bir Balkan coğrafyasını ne ölçüde temsil gücüne sahip olduğu ile ilgilidir. Balkan coğrafyası birkaç bölge dışında dini olarak Ortodoks karaktere sahip olmakla birlikte dini ve etnik yapı bakımından çok ciddi farklılıkları barındıran bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan Balkan Yarımadası içinde bu farklılıkları dikkate alarak örneğin Bosna, Moldova ve Bulgaristan gibi bölgelerde gerçekleştirilecek ampirik çalışmalar ile ortaya konacak mukayeseler Balkan tarihçiliğini anlamlandırmaya da katkı sağlayacaktır.

Son olarak dini aidiyetler dışında Osmanlı toplumunda beşerî sermayenin şekillenmesinde diğer hangi etmenlerin etkili olduğu üzerinde durulması gereken bir diğer meseledir. Osmanlı insanının beşerî donanımının oluşumunda bireylerin mesleki durumu, kentli-köylü oluşu, aile genişliği, yıllık geliri, toplam serveti gibi etmenlerin ne derece belirleyici olduğu ancak coğrafi etmenleri de içeren mekânsal ekonometrik analizler metodlarının kullanılması suretiyle mümkün olacaktır. Sonuç olarak her bir yeni sorunun yeni bir bilimsel makaleyi tetikleyeceğini dikkate alındığında beşerî sermaye konusunun Osmanlı tarihçiliğine yeni bir çalışma sahası oluşturma potansiyeli olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları (BOA)

BOA, NFS.d, 5015, 5037, 4974.

Araştırma-İnceleme Eserler

A'HEARN Brian, BATEN, Jörg ve CRAYEN, Dorothee, "Quantifying Quantitative Literacy: Age Heaping and the History of Human Capital", *The Journal of Economic History* 69, S. 3, 783-808, 2009.

ANASTASSIADOU Meropi, *Selanik, 1830-1912*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

AYDIN H. Veli, "1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyana Karşı Alınan Önlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 33, S. 2, 303-34, 2018.

BARKAN Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 2, 214-47, 1940.

BAYRAM Selahattin, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2017.

BAYCAR K. ÇIRPICI, Y. A. ve ERDOĞAN, S., "On Dokuzuncu Yüzyıl Başı Anadolu'da Sayısal Okur-Yazarlık Düzeyleri: Ekonometrik Bir Analiz", *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy* 8, S. 1, 349-59, 2023.

BAYCAR Kazım, METE Ömer Faruk, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'in Toplumsal ve Demografik Yapısı, *1. Uluslararası İzmir Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresi*. Ed. Timilehin Obuliyi, Magruba Matkulieva, Babayeva Fazıl, 214-218. İzmir, BZT Akademi, 2023.

CRAYEN Dorothee, BATEN Joerg, "Global Trends in Numeracy 1820-1949 and Its Implications for Long-term Growth", *Explorations in Economic History*, C. 47, S. 1, s. 82-99, 2010.

ÇELİK Fatih, *Eyalet-i Selanik Drama Nüfus Defterleri 1841: Ehl-i İslam ve Kıptîyân-ı İslam*, Ceren Yayınevi, 2023.

DELİLBAŞI Melek, "Selânîk ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *BELLETTEN* 51, S. 199, 75-101, 1987.

DIMITRIADIS Vasilis, *Bir Evin Hikâyesi*, çev. Gülsün Aksoy Aivali, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2016.

DOĞANAY Pınar, "Osmanlı Şehri'nin Mekânsal Açından Gelişimine Etki Eden Unsurlardan Biri Olarak 'Limanlar' Rodosçuk Limanı Örneği", *Osmanlı'da Toplum Şehir ve Ticaret*, ed. Erkan Işıktaş ve Muhammet Nuri Tunç, Ankara, Sonçağ Akademi, 2021.

DOĞANAY Pınar, "1831 Tarihli Nüfus Sayımı Verileri Üzerinden Samakov Kazasının Demografik ve İktisadî Yapısının İncelenmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 74, 113-31, 2022.

GOUNARIS B. C., *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri, (1800-1914)*, ed. Çağlar Keyder, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994.

- HAMALOĞLU İbrahim, "XIX. Yüzyılda Batılı Seyyahlara Göre Selanik Şehrine Dair İlk İzlenimler", *Tarih ve Günce*, S. 9 277-310, 2021.
- KARACAKAYA Recep, YÜCEDAĞ, İsmail ve YILMAZ, Nâzım, *Safranbolu 1831 Nüfus Kayıtları*, T.C. Safranbolu Belediye Başkanlığı, 2015.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995.
- KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu: 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- KEYDER Çağlar, ÖZVEREN Eyüp ve QUATAERT Donald, ed., *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- KIEL Machiel, "Selanik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009.
- KOLÇAK Özgür, "Selanik Yünlü Dokumacılığının Tarihsel Gelişimi (1500-1620): Yeni Bulgular Işığında Genel Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları* 31, S. 31, 93-126, 2008.
- LOWRY H. W., *Defterology Revisited: Studies on 15th and 16th Century Ottoman Society*, İstanbul: The Isis Press, 2010.
- MAZOWER Mark, *Selanik: Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- ÖZEKMEKÇİ Mustafa Mesut, "Ceride Odası 1830-1850", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6, S. 3, 1012-1024, 2020.
- ÖZEKMEKÇİ Mustafa Mesut, "Bazı Osmanlı Nüfus Defterlerinde Mim (ا) ve Çeşitli Harfler ile Özel İşaretlerin Kullanımına Dair", *History Studies*, 12, S. 6, 3057-3072, 2020.
- ÖZEL Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Ankara, DİE, 2000.

Ek 1: Sayısal Okur Yazarlık Düzeyinin Hesaplanması

(1) Whipples İndeksi (WI)

Bir yaş dağılımında n belirli bir yaş grubunda olan kişi sayısı olmak üzere

$WI \geq 100$ için

$$WI = \frac{n_{25} + n_{30} + \dots + n_{60}}{\frac{1}{5}(n_{23} + n_{24} + \dots + n_{62})} \times 100$$

(2) ABCC İndeksi

$$ABCC = \left(1 - \frac{WI - 100}{400}\right) \times 100$$

Kaynak:

Baten, J., Crayen, D., ve Voth, H. J., (2014). "Numeracy and The Impact of High Food Prices in Industrializing Britain, 1780–1850", *Review of Economics and Statistics*, 96, 418–30.

Baycar, K. Çırpıcı, Y. A. ve Erdoğan, S. (2023). "On Dokuzuncu Yüzyıl Başı Anadolu'da Sayısal Okur-Yazarlık Düzeyleri: Ekonometrik Bir Analiz", *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy* 8, S. 1, 349-59.

SULTAN MEHMED'İN EFLÂK PRENSİ III. VLAD DRAKULA (KAZIKLI VOYVODA) İLE OLAN MÜCADELESİ

Yusuf HEPER*

Öz: Eflâk Prensi Vlad Tpeş, Sigishoara kentinde 1431 yılında dünyaya geldi. Çocukluk yılları Transilvanya'da geçti. Daha sonra babasının Edirne'ye gelerek iki oğlunu rehin bırakmasıyla birlikte onun Anadolu topraklarında 6 yıl süren esaret hayatı başladı. 1448 yılında yakaladığı ilk fırsatta Osmanlı desteğiyle Eflâk voyvodası oldu. Ne var ki kuzeni II. Vladislav'ın Eflâk'a gelişiyle Boğdan'a geçti. Bir süre sonra Macar desteğiyle ikinci kez Eflâk voyvodalığına geçerek bu sefer silahlarını Osmanlı'ya karşı doğrulttu. Vlad Tpeş, Osmanlı'ya ödemesi gereken yıllık haracı göndermediği gibi Tuna Yalılarında bulunan Türk köy ve kasabalarını ateşe verdi. Bunun üzerine sultan Mehmed büyük bir orduyla Eflâk seferine çıktı. O, güçlü olan rakibinin karşısına çıkmaktansa stratejik geri çekilme yöntemiyle Fatih'i durdurmayı denedi. Hatta sultan Târgovişte'ye gelmezden evvel bir gece baskınıyla onu öldürmeyi dahi planladı. Ancak Fatih, Eflâk ordusuyla karşılaşmayınca onun yerine voyvodalığı kardeşi Radu'ya verdi.

Anahtar Kelimeler: Fatih Sultan Mehmed, Eflak, Kazıklı Voyvoda, Ştefan, Erdel.

SULTAN MEHMED'S STRUGGLE WITH WALLACHIAN VOIVOD III. VLAD DRACULA (VLAD THE IMPLAER)

Abstract: Vlad Tpeş, was born in 1431 in Sigishoara. His childhood years were spent in Transylvania. Later, when his father came to Edirne and he left his two sons as hostage thus started his 6 years of his captivity in Anatolian lands. At the first opportunity that he got in 1448, he became the Voivod of Wallachia with the support of Ottomans. However after the arrival of II. Vladislav, in Wallachia, he went to Moldavia. After a while he came to Voivodship for the second time with Hungarian support and this time he took up arms against Ottomans. He did not send his annual tribute which he had to pay Porte and he set fire to Turkish villages and towns in the Danube Mansions. As a result, the Sultan went on Wallachian Expedition with his large army. Vlad tried to stop Mehmed with a strategic retreat instead of go up against his strong rival. He even planned to kill the sultan in a night raid before he going to Târgovişte. However when The Sultan did not encounter the Wallachian army, he gave the voivodesship to Radu instead of him.

Key Words: Mehmed The Conqueror, Wallachia, Vlad The Implae, Stefan, Transylvania.

Giriş: Eflâk'ın Tarih Sahnesine Çıkışı ve Osmanlı Devleti ile İlk Temaslar

Rumen tarih literatüründe Eflâk'ın çoğu zaman Fâğâraş'tan kurulduğu varsayılmaktaydı. Eflâk'taki kronik ve epik tarzdaki anlatımlardan kaynaklı bu bilgiye göre XIII. yüzyılın sonlarında Negru Voyvoda, buradan Karpat ve Tuna hattına gelerek buraları tutup şehirlerin yanı sıra kilise ve voyvodalık sarayını kurmuştu. Bu anlatıdan hareketle birçok tarihçi Eflâk'ın kuruluşunu bu olaya dayandırarak bu durumun Boğdan için de geçerli olduğunu düşünmüşlerdi. Hâlbuki Eflâk'ın ortaya çıkışı Fâğâraş'ta beliren bir grubun birden ortaya çıkmasıyla değil, Olt Nehri'nin sağında ve solunda mevcut olan voyvoda, knez ve onların mensup olduğu farklı siyasi oluşumların tek yönetici tarafından bir bayrak altında toplanmasıyla meydana gelmişti¹. Özellikle XIII. yüzyıl ortalarında yerel güçlerle yapılan çarpışmalar sonrasında bu bölgede Tatar etkisinin azalması, Rumenlerin devlet oluşumunu hızlandıran bir etmen oldu. Bu sürecin gelişimine ek olarak Macar Krallığı'na tâbi olan Eflâk'ta ayrılıkçı hareketler kendisini göstermeye başladı. İlk olarak 1279 yılında Voyvoda Litovoi,

* Dr Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: yusuf.heper@bakircay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6044-0126.

¹ Constantin Giurescu, *Istoria Românilor (Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru Cel Bun (1432))*, Vol. I, Fundație Pentru Literatură și Artă Regele Carol II, București, 1946, s. 365.

Karpatların güneyinde kalan bölgeyi ele geçirip Macar hâkimiyetinden kurtulmayı denedi, ancak başarılı olamadı².

Litovoi'nin savaşta öldürülmesiyle voyvodalık kardeşi Barbat aracılığı ile 1290 yılına kadar devam etti. Ondan sonra Büyük Basarab'ın babası Tihomir idareyi ele aldı. Bu dönemde kaynaklar, Kuzey Tuna'daki herhangi bir siyasi bir oluşumdan ya da kurucunun isminden bahsetmemektedirler. Fakat Büyük Basarab dönemiyle birlikte 1310 yılında Eflâk'taki siyasi oluşumun gelişme gösterdiği söylenebilir. 1324 yılında ise Eflâk, hâlâ Macar Krallığı'nın güdümünde bir Rumen prensliği idi. Basarab, Macarların yayılcı politikasının farkında olduğundan onlarla iyi geçinmeye çalıştı. Aynı zamanda evlilik yolu ile Bulgar Krallığı ile iyi ilişkiler kurmuş ve Bizans'a karşı verdiği mücadelelerde Bulgar Krallığı'nın desteğini almıştır. Öte yandan 1324-1328 yılları arasında Tatarlara karşı askeri başarılar kazanmıştır³. Eflâk'ın bu başarıları, Macarların hâkimiyet sahalarına ulaşınca Eflâk-Macar ilişkileri olumsuz etkilendi. Çok geçmeden Eylül 1330'da Macar kralı I. Karoly (1308-1342) ordusuyla Severin bölgesini ele geçirdi. Eflâk voyvodası Büyük Basarab, Macarlara 7 bin gümüş karşılığında bu bölgeden vazgeçmemesini söylese de etkili olmadı. Macar ordusu süratle "Posada" mevkiine gelerek Eflâklılarla mücadeleye giriştiler. Tam dört gün süren bu mücadelede Macar ordusu yenilmişti. Kaynaklar Kasım'da yapılan bu mücadele için Macar ordusunda görülen açlıktan ve yiyecek sıkıntısından bahsetmektedirler. Ayrıca Macarların savaşı kaybetmelerinde iklimin elverişli olmadığı anlatılır. Bu zaferle birlikte Rumenlerin Ülkesi (Țara Românească) adı verilen Eflâk Prensligi/Voyvodalığı Tuna Nehri ile Karpat Dağları arasında kuruldu. Ayrıca bu savaş Eflâklılara bağımsızlığın yolunu açmasının yanı sıra ülkenin sınırlarını Prut Nehri'nin ötesine kadar genişletilmesine olanak sağladı. Böylece Kuman soyundan gelen Basarab Eflâk hanedanlığını kurdu. Bu bölgeye kendi adını verdikten sonra 1352 yılında öldü⁴.

Tuna'nın kuzeyinde bu gelişmelerin yaşandığı dönemlerde Osmanlı Beyliğinin Balkanlarda bir güç olarak ortaya çıkması Eflâk voyvodalığını doğrudan etkileyen bir hadise oldu. Özellikle Osmanlıların kuzeye yönelik yayılcı siyasetleri ve Osmanlı gazilerinin Balkan Dağlarının ötesine yaptığı akınlar Eflâk bölgesini Osmanlı tehdidi altına getirdi. Osmanlı Devleti ile Hıristiyan dünyası arasında tampon bir bölgede bulunan Eflâk, Hıristiyan dünyasını koruma görevini üstlendi. Bu bakımdan Eflâk'ın temel amaçlarından biri Osmanlılarla doğrudan temastan kaçınmak ve olabildiğince onları Tuna Nehri'nden uzak tutmaktı. Eflâk Voyvodası Vladislav, Osmanlı yayılcılığına karşı Balkan direnişinde önemli bir rol oynadı. Osmanlı akıncıları ile ilk mücadeleler onun döneminde gerçekleştirildi⁵. Bununla birlikte Osmanlı-Eflâk mücadelelerinin en yoğun yaşandığı dönem Yaşlı Mirça zamanında oldu. Osmanlı Devleti'nin 1393 yılında Tırnova'yı (Târnova) ele geçirmesi ve sonrasındaki gelişmeler, onları Eflâk ile aralarındaki doğal sınır olan Tuna Nehri'ne yaklaştırdı. Mirça, Tuna Bulgaristan'ı ile Eflâk topraklarına akınlarda bulunan akıncı güçlerinin üssü konumundaki Karınovası'nı (Karinâbâd) istilaya girişti. Eflâk saldırılarını cezalandırmak için sultan I. Bayezid 40.000 kişilik ordu toplayarak Eflâk üzerine gönderdi⁶. Osmanlı ordusu hazırlıkların ardından sık meşe ağaçlarının arasından Eflâk'a giriş yaptı. Bu geçiş esnasında Osmanlı ordusu Eflâklıların sürpriz saldırılarına maruz kaldı. İki ordunun ilk ciddi karşılaşması muhtemelen Argeş Nehri'ni geçiş sırasında gerçekleştirildi. Osmanlı ordusunun Eflâk başkentine gelişi esnasında voyvoda Mirça'nın iki seçeneği bulunmaktaydı. Ya Osmanlılarla savaşı göze alamayıp Erdel bölgesine çekilecek ya da onları başkent önlerinde

² Ștefan Ștefănescu, Țara Românească de la Basarab I "Intemeietorul" pînă la Mihai Viteazul, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, s. 27.

³ Ștefănescu, Țara Românească de la Basarab I, s. 29-31.

⁴ I. Minea, "Războiul lui Basarab cel Mare cu Regele Carol Robert (Noemvre 1330)", *Cercetări Istoricе*, V-VII, (1929-1931), s. 338-339; Kemal Karpat, "Eflâk", *DIA*, C. X, TDV Yay., İstanbul, 1994, s. 467; N. Beldiceanu, "Eflâk", *EI*, Vol. II, Leiden E.J. Brill, 1991, s. 688.

⁵ Gemil Tasin, *Romanians and Ottomans in the XIVth-XVIth Centuries*, (Translated by Remus Bejan ve Paul Sanders), Editura Enciclopedică, București, 2009, s. 86-88.

⁶ Șt. Ștefănescu, "În Apărarea Țării și a Creștinătății. Țările Române în Ierarhia Medievală a Statelor Europene", *Istoria Românilor*, Vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 2001, s. 283. Machiel Kiel, Karinâbâd, *DIA*, C. 24, TDV Yay., İstanbul 2001, s. 491.

durdurmayı deneyecekti. İlk seçenek Mirça için riskli görünmekle birlikte onun prestijini düşürebilirdi. Bunun yerine düşmanı savaş için uygun bir noktaya çekti⁷. Nitekim Argeş ya da Rovine civarlarında yapılan bu savaş sonucunda Mirça ile anlaşılıp Eflâk'ta hakimiyet sağlanmıştır⁸. Bu savaşın yapıldığı yer ve tarih ile ilgili literatürde birtakım tartışmalar⁹ olmakla birlikte Argeş Nehri yakınlarında Eflâk başkentine yakın bir konumda savaşın gerçekleştirildiği modern Rumen tarihçiliğince kabul edilmiş görünmektedir¹⁰.

1. Macaristan ve Osmanlı Devleti Gölgesinde Eflâk

Ankara Savaşı (1402) sonrasında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç buhran dönemi Mirça'nın Eflâk'taki voyvodalığının zirve noktasına ulaştığı bir döneme denk geldi. Asya fatihi Timur'un sultan Bayezid'i mağlup etmesi Osmanlı Devleti'ni 11 yıllık buhrana sürükledi. Bu durumdan istifadeyle Eflâk voyvodası Mirça, Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht mücadelelerine dahil olmakla Osmanlıların tepkisini çekti. Osmanlı Devleti'nde fetret devrini sona erdiren Çelebi Mehmed bir süre sonra Eflâk voyvodasını cezalandırmak için bizzat sefere çıktı. Osmanlıların 1417 yılında gerçekleştirdiği seferde Dobruca bölgesi ele geçirildi¹¹. Bu bölgenin alınması Osmanlılara Tuna üzerinde denetim hakkını kazandırdığı gibi Asya ve Avrupa arasındaki ticari geçişlerin sağlandığı Karadeniz'deki gözetimlerini güçlendirdi¹². 1418 yılında Mirça'nın ölümü Eflâk'ta bir süre taht mücadelelerine yol açtı. Bölgedeki siyasi kriz, Eflâk'ın iç siyasetine müdahale için komşularına iyi bir zemin hazırladı. Osmanlı Devleti ile Macaristan'ın Eflâk üzerinde siyasi çekişmeleri yeniden hızlandı. Osmanlılar, Macaristan'ın bölgede güçlenmesini engellemek için Eflâk'a çeşitli seferler düzenlediler¹³. Özellikle Eflâk voyvodalarının Macarlarla ittifak kurup Osmanlılar ile olan anlaşmayı ihlal etmeleri bu seferlerin sebebinin oluşturdu. Macarlardan aldığı desteğe güvenen Eflâk voyvodası Mihail, Tuna ile bağlantısı bulunan Yergöğü, Yeni Sale, Turnu ve İsakçı kalelerini yakıp yıktı. Eflâk'taki bu olaylara sessiz kalmayan Çelebi Mehmed 1420 baharında hazırladığı ordu ile yeni bir Eflâk seferine girişti. Bu seferle birlikte bu bölgelerde yeniden hâkimiyet sağlandı ve Eflâk voyvodası Mihail öldürüldü¹⁴. Osmanlıların bölgede artan etkisi voyvoda II. Radu döneminde de devam etti. Ancak tahta geçen II. Dan Macarlarla anlaşma sağlayıp bölgedeki Osmanlı etkisini kırmak istedi. Bu durum Osmanlılar ile olan mücadeleleri yeniden başlattı. Bu mücadelelerde II. Dan Osmanlılara karşı bazı parlak zaferler bile kazandı. Ancak onun ölümü Eflâk'taki iç mücadelelerin kaldığı yerden başlamasına yol açtı. A. Aldea'nın yönetime geçmesiyle birlikte Osmanlılar Eflâk'ta yeniden söz sahibi olmayı başardılar¹⁵.

⁷ Ionel-Claudiu Dumitrescu, Problema Apărării Capitalei în Timpul Domniei lui Mircea cel Bătrân: Bătălia de la Rovine, Muzeul Județan Argeș Argeșis, Studii și Comunicări, seria Istorie, Tom XIX, 2010, s. 52.

⁸ Feridun M. Emecen, "Osmanlıların Tuna'nın Kuzeyine Yönelik İlgileri XVI. Asırda Erdel Örneği", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2011, s. 227.

⁹ Yıldırım Bayezid ile Mirça arasındaki savaşın yerini ve tarihini saptamaya çalışan G. Georgescu, bu savaşın gerçekleştirildiği Rovine'nin yer ve konum ismi olmadığını bu bölgeye yerleşimlerin ancak 1864 yılından itibaren gerçekleştirildiğini ifade eder. Georgescu, savaşın gerçekleştirildiği konumu Beyaz Vadi'nin (Valea lui Alb) tepelerindeki Groapa denilen yerde gerçekleştirildiğini öne sürer. Bk. George Georgescu, "Locul și Data Luptei de la Rovine-Argeș", in *Argessis*, seria Istorie, tom. VII, 1995, s. 43. Öte yandan Nicolae Iorga ve Dimitrie Onciu gibi önemli tarihçiler bu savaşın Craiova yakınlarında yapıldığını öne sürdüğü gibi P. Panaitescu ise bu savaşın Turnu Margurele'yi Argeș'e bağlayan yol üzerinde bulunan mevkiye gerçekleştirildiğini belirtir. Zaten bu bölge 1960 yılından sonra Pitești'nin güneyinde yer alan Rovine olarak belirlenmiştir. Bk. Dumitrescu, a.g.m., s. 49-50.

¹⁰ Ștefănescu, "În Apărarea Țării și a Creștinătății", s. 283.

¹¹ Lucian Constantin Palade, *Relațiile Țării Românești cu Ungaria și Imperiul Otoman în Secolul Al XV-lea*, Ars Docendi, București, 2009, s. 9-15.

¹² Radu-Ștefan Ciobanu, "Lupta Domnilor Țării Românești de la Mihail Până la Vlad Țepeș Pentru Apărarea Unității cu Dobrogea (1418-1462)", in *Muzeul National*, Vol. 4, (1978), s. 83.

¹³ Palade, a.g.e., s. 16.

¹⁴ Ș. Ciobanu, a.g.m., s. 87.

¹⁵ Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I*, s. 60-61.

Aldea'nın ölümüyle birlikte 1436 sonbaharında Eflâk yönetimi Vlad Dracul'a geçmiştir. Aldea'nın tersine Vlad Dracul Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri düşmanca yürütmeye karar vermiştir. Bu kararın alınmasında Macaristan ile geliştirilen ilişkilerin rolü büyüktür. Nitekim Osmanlıların haracı ödemek istemeyen bu voyvodayı uzaklaştırmaya yönelik girişimler geri püskürtülmüştü. Bu dönemde Eflâk'ta iki siyasi yönelim vardı. İlki eldeki imkânlarla Osmanlılara karşı koymak isterken ikinci grup ise haracı düzenli şekilde ödeyip Osmanlı yönetimi ile iyi ilişkiler geliştirme çabasındaydı. Ancak Macar Kralı Sigismund'un ölümü Vlad'ın Osmanlılara karşı mücadele etmesinin önünü kapamıştır. Bu mücadelede dış yardımdan yoksun kalan Vlad, Bursa'ya giderek sultana tâbi olmayı tercih etmiştir¹⁶. Böylece Osmanlı egemenliğini kabul eden Vlad, 1437 yılında Mihaloğlu Ali Bey ile birlikte Erdel/Transilvanya seferlerine katılmıştır. Bu seferler sonucunda Erdel'in önde gelen Sibiu, Mediaş ve Făgăraş gibi şehirleri muhasara edilerek birçok ganimet elde edilmiştir¹⁷. Bundan bir yıl sonra (1438) Erdel'e yönelik akınlar devam etmiştir. Edirne'de toplanan Osmanlı ordusu kuzeye yönelmiş ve Gheorghe Brankoviç önderliğindeki ordunun bir bölümü Vidin üzerinden Tuna'yı geçerek Eflâk'a girmiştir. Vlad'ın katılımıyla buradaki akıncılar Erdel bölgesine geçmiştir. Ancak Erdel'de gelişen olaylar Braşov halkının Bran'da savunma önlemleri almasını gerektirmiştir. Bu alınan önlemler Osmanlı akıncılarını 10 Eylül'e kadar Sekel bölgesine girmesini engellemiştir¹⁸. Osmanlı akıncılarının giriştikleri bu ortak askerî harekât basit bir sefer gibi dursa da buradaki asıl amaç Temeşvar ve Budin'e ulaşmaktı. Osmanlılar Erdel'e yönelik saldırılarını artırdıkça Macaristan üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. Böylece Osmanlılar bu seferlerde Macarları korkutmakla kalmayıp bu memleketi fethetme niyetlerini açıkça göstermişlerdir¹⁹. Netice itibarıyla Osmanlı akıncılarının Erdel içlerine doğru ilerleyişi Macaristan için bir tehdit unsuru haline gelmeye başlamıştır. Bir zamanlar Macarlar için Orta Avrupa'da en büyük tehlike Moğollar iken XV. yüzyıldan itibaren bunun yerini Osmanlı Devleti almıştır²⁰.

Eflâk bölgesi, Macar Krallığı'nın Osmanlı akınları karşısında sınırları korunması için bir anahtar görevi üstlenmekteydi. Şöyle ki: eğer Eflâk voyvodası Macaristan'ın müttefiki olsaydı Erdel'e yönelik bu askerî harekâtlar gerçekleşmeyeceği gibi Macar topraklarının güvenliği tehlikeye düşmeyecekti. Eflâk voyvodasının Osmanlı tarafında olması sultanın işini oldukça kolaylaştırmıştı. Bu sayede Osmanlı orduları, Karpatları aşarak Erdel bölgesine rahatlıkla girip akınlar gerçekleştirebilmekteydi²¹. İlk etapta Osmanlı sultanının yanında yer alan Vlad 1439 yılında bu tutumundan vazgeçmiştir. Eflâk'ın tutum değiştirmesinde Macar Kralı Mathias'ın etkisi olmalıdır. Ne var ki Vlad Dracula, Macarlarla yeniden anlaşma yoluna gitmesi sebebiyle huzura çağırılıp kısa bir süre Gelibolu'da hapsedilmiştir²². Çünkü Macar toprakları üzerine yapılan seferde her zaman olduğu gibi Vlad da davet edilmişti. Ancak Osmanlıların Macarları yenmesiyle birlikte Vlad, kayıplara karışmış ve kendisini sultanın önünde şüpheli hale getirmişti²³.

Bu sırada Osmanlı akınlarına karşı koymak için Erdel'de Hunyadi Yanoş (Rom. Iancu de Hunedoara) ortaya çıkmıştır. Onun Osmanlı ordularına karşı en büyük başarısı Mezid Bey kuvvetlerini 18 Mart 1442 tarihinde Sibiu/Hermannstadt'ta (Mac. Nagyszeben) durdurmasıydı. Burada bozguna uğrayan Osmanlı akıncıları Tuna'ya doğru yönelmiş ancak Eflâk voyvodası Vlad'ın Karpat Dağları'ndaki geçitleri tutması birçok akıncının sonu olmuştur. Öte yandan Erdel'e karşı intikam seferine çıkan

¹⁶ Ştefănescu, "În Apărarea Țării și a Creștinătății", s. 311-312.

¹⁷ Mihail Guboğlu, "Osmanlılar ile Romen Ülkeleri Arasında İlk Devir İlişkileri (1368-1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrultmalar", IX. Türk Tarih Kongresi, C. II, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 838.

¹⁸ Virgil Ciociltan, "Între Sultan și Împărat: Vlad Dracul în 1438", *Revista de Istorie*, Nr. 29, 1976, s. 1771-72.

¹⁹ Pınar Yiğit Türker, "Orta Çağ Macar Krallığı'nda Sekelleri Askeri Faaliyetleri ve Osmanlı-Macar Mücadelesindeki Konumu", *Selçuk Türkiyat*, (2022), s. 166-167.

²⁰ Türker, a.g.m., s. 164.

²¹ Palade, a.g.e., s. 22-23.

²² Guboğlu, a.g.m., s. 838.

²³ Ilie Minea, "Vlad Dracul și vremea sa", *Cercetari Istoric*, Anul IV, Nr.1, (1928), s. 69.

Şahabettin Paşa da Hunyadi karşısında aynı mağlubiyeti yaşamıştır²⁴. Bu olaydan bir süre sonra Vlad, Osmanlılara karşı düzenlenecek olan Varna savaşına davet edilse de iki oğlunun rehin olarak Osmanlı topraklarında bulunması sebebiyle sultana bağlı kalmayı tercih etmiştir. Ancak Haçlı ordusunun Tuna'yı aşış Osmanlı topraklarına doğru ilerlemesi karşısında fikir değiştirerek oğlu Mirça komutasında 7.000 atlı askeri kralın emrine vermiştir²⁵. Nitekim Vlad'ın Haçlı ordularına yardım etmesi üzerine sultan II. Murad da onun oğullarını bir koz kullanmakta gecikmedi. Vlad, Sırp Prensi Gheorghe Brankoviç'in oğullarına neler yapıldığını bildiği için bundan sonra tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Hatta Braşov sakinlerine gönderdiği mektubunda lütfen beni anlayın diye başlıyor ve devamında “niçin küçük çocuklarımı öldürülmeye bıraktım? Hıristiyanlık Barış'ı uğruna ve ülkemi Macar Kralı'na bağlı kılmak için”²⁶ diyerek kendince haklı bir neden sunmuştur.

1444 Varna Savaşı ve sonrasında Vlad Dracul, Osmanlıların artan baskısı altında olduğundan yeniden Türklerle barış yapmaya zorlanmıştı. Aynı zamanda Vlad Dracul, Boğdan voyvodalığında görülen taht mücadelelerinde taraf olma yoluna gitmiş, Boğdan voyvodalığı için Hunyadi'nin akrabası ve onun himayesinde olan II. Petru'ya karşı akrabası II. Roman'ı desteklemişti. Vlad Dracul'un bu tutumları, Hunyadi'nin Osmanlı'ya karşı Balkanlarda ve Tuna hattında gerçekleştireceği planların tehlikeye düşürmesine sebebiyet verdi. Bu durumda Hunyadi, Kosova Savaşı (1448) öncesi Eflâk'taki rakibini bertaraf etme yoluna gitti²⁷. Bu amaçla 1445 yılında Vlad üzerine bir sefer düzenleyerek onu yönetimden uzaklaştırdığı gibi ülkenin başına Dan'ı getirdi. Eflâk yönetimine gelen Dan, eline geçirebildiği ölçüde Vlad'ın akrabalarını öldürterek onu desteksiz bıraktı. Nitekim Tuna'daki Türk topraklarına sığınan Vlad, Türk ordusunun desteğini alarak 1446 yılında büyük oğlu Mirça ile birlikte Eflâk'a geldi. Bu olayın ardından Voyvoda Dan, Eflâk'ta kontrolü kaybedip Erdel'e kaçtı. Macar orduları Erdel'deki Bran civarından Dan'ın kuvvetlerine katılırken diğer taraftan da Boğdan voyvodası doğu cihetinden yardım göndermekle Vlad'ı kısıp almışlardır. Civar bölgelerden gelen takviye birliklerle beraber Dan, rakibini Târgovişte'de beklemeye koyuldu. İki taraf arasında yapılan savaşta Vlad'ın yanında bulunan Rumenlerin Dan tarafına geçmesi savaşın kaderini değiştirdi ve savaş sonunda Vlad yakalanıp oğluyla beraber acımasızca öldürüldü²⁸.

2. Vlad Tpeş'in İktidarı Ele Geçirme Yolundaki Mücadeleleri

Vlad Tpeş'in Eflâk yönetimini ele almasını hazırlayan koşullar II. Kosova Savaşı (1448) esnasında gerçekleşmiştir. Bu savaş sırasında II. Vladislav'ın 7-8 bin askerle beraber Kosova'ya yardıma gitmesi Vlad Tpeş için bir fırsat olmuştur. Nitekim Niğbolu ve Varna beylerinden aldığı destekle Eflâk'a gelmiş ve Vladislav'ın yokluğundan istifadeyle Târgovişte'de yönetimi ele geçirmiştir. Vlad Tpeş'in Eflâk tahtını ele almasıyla ilgili olarak Sırp asıllı bir yeniçeri olan Constantin Mihailovici, onun hükümet alametlerini alarak göreve başladığını ifade etmesi Osmanlıların onu resmi olarak tanıdıklarını gösterir. Öte yandan Osmanlı desteği ile Eflâk'ta yapılan bu darbe Macar yönetiminden ciddi bir tepki almıştır. Erdel vali yardımcısı Nicolae, Vlad Tpeş'ten tahtı ele geçirmesinin haklı gerekçesini istedikten sonra Hunyadi'nin nerede olabileceğini sormuştur. Bunun üzerine Niğbolu'daki bir Türk yetkilisinden aldığı habere dayanarak Hunyadi'nin Kosova'dan güçlkle kaçabildiğini ifade

²⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *Sultan II. Murad (hükümdarlığı, fetihleri ve Haçlılarla Mücadelesi)*, Kronik kitap, 1. Baskı, İstanbul Temmuz 2021, s. 115-118.

²⁵ Matei Cazacu, *Drakula (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450)*, Translations by Nicole Mordarski, Stephen W. Reinert, Alice Brinton and Catherine Healey, Brill, Leiden-Boston 2017, s. 43.

²⁶ Matei Cazacu, “The Reign of Drakula in 1448”, *Drakula Essays on the Life and Times of Vlad the Impaler*, Edited by Kunt W. Treptow, Center for Studies, 2019, s. 64.

²⁷ Francisc Pall, “Intervenția lui Ianku de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în Anii 1447-1448”, *Studii Revistă de Istorie*, Nr. 5, Anul XVI, 1963, s. 1054-55.

²⁸ Minea, “Vlad Dracul și vremea sa”, ss. 73-74. Vlad'ın ölümü Rumen tarihinde birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bazı tarihçiler Vlad'ın Yanoş'un Karpatlara yönelik seferini baz alarak onun emri ile öldürüldüğünü iddia ederken Nicolae Iorga gibi tarihçiler de onun Voyvoda Dan'ın direktifleriyle öldürüldüğünü yazarlar. Nicolae Stoiescu, *Vlad Tpeş*, Editură Academiei Republicii Socialiste România, București 1976, s. 15.

etmiştir²⁹. Öte yandan Vlad Țepeș, 31 Ekim 1448 tarihinde Târgoviște'de yönetime geçtiğinde Braşovlulara gönderdiği mesajda, Hunyadi Yanoș'un savaştan döndüğü takdirde onunla iyi ilişkiler kuracağını belirterek konumunu garanti altına almak istemiştir. Ancak II. Vladislav'ın Kasım ayı ortalarında Kosova Savaşı'ndan dönüşüyle Vlad Țepeș'in voyvodalığı sona ermiştir³⁰.

Bu kısa iktidarın ardından Edirne'ye dönen Vlad Țepeș, Osmanlı imparatorluk sarayında tahtı yeniden ele geçirmek için uygun zamanı bekleyecektir. Bu süre zarfında Osmanlı yöneticilerinden onun voyvodalık beklentisine dair herhangi bir belirtinin olmaması sultanın Vladislav'la anlaşma yoluna gittiğini göstermektedir. Bu bakımdan Rumen tarihçi Radu Cârciumar, Vlad Țepeș'in Osmanlı karşısı bir politikaya yönelmesini Edirne'de bulunduğu sıralarda hayatının ciddi bir tehlikeye girmesine bağlar. Bu yüzden Vlad Țepeș'in Osmanlı hâkimiyeti altında bulunması imkânsız hale gelmekteydi³¹. Bu koşullar altında Vlad Țepeș, annesi yoluyla akrabalık kurduğu Boğdan'a sığınmak durumunda kalmıştır. Rumen kaynakların yetersizliği sebebiyle Vlad Țepeș'in Boğdan'da yaptığı faaliyetleri tespit etmek zor olsa da onun ilk olarak Boğdan'da Alexânder'in daha sonra amcası II. Boğdan sarayına sığındığı bilinmektedir. Lakin Boğdan'daki entrikalar yüzünden amcası II. Boğdan'ın rakibi tarafından bir suikastla öldürülmesi sonucu Vlad Țepeș'e Erdel yolu görünmüştür³². Bu olayın ardından II. Boğdan'ın eşi ve çocuklarını Hunyadi Yanoș'un koruması altına girmesi için Erdel'e götürülmesi gerekmiş ve bu gruba Vlad Țepeș eşlik etmek durumunda kalmıştır. Vlad Țepeș, babasının katili Yanoș'a karşı çıkacak gücü olmadığı için ilk etapta Erdel'deki Sakson şehirleri olan Sighișoara veya Braşov'a sığınmıştır³³.

Vlad Țepeș'in Erdel'in güneyinde bulunan şehirlere sığınması onun Eflâk'taki iç gelişmeleri daha yakından takip edebilmesine olanak sağlamaktaydı. Bir müddet sonra Vlad Țepeș, Macarlardan müsaade almaksızın rakibi Vladislav'ın elinden iktidarı alma niyetlerinin duyulması üzerine Hunyadi Yanoș, Braşov'dan onu desteklememelerini ve yakalanması halinde ise Boğdan'a gönderilmesini istemiştir. Yine Vladislav da Eflâk'ın düşmanlarını beslediğine dair Braşov halkına yönelik suçlamalarda bulunmaktadır³⁴. Nitekim Vladislav'ın Hunyadi ile olan ilişkilerinin bozulmasını iyi değerlendiren Vlad Țepeș, anlaşma yolunu seçerek onunla Budin ve Pește'ye kadar gelmiştir. Macaristan'da bulunduğu sıralarda kral Ladislav'ın huzuruna dahi çıkmıştır. Bu esnada Vladislav'ın güney Erdel'e yaptığı akınlar Vlad Țepeș'e Eflâk taht adayı olmasının yolunu açtı³⁵. Şöyle ki, Vladislav'ın Erdel'e saldırması Macaristan'da bir tepki oluşturduğu gibi Hunyadi'nin Vladislav yerine Vlad Țepeș'i desteklemesine sebep olmuştur. Hunyadi, Osmanlıların 1456 Belgrad Kuşatmasına hazırlandığı sıralarda güney Erdel'in korunması için Vlad Țepeș'e güvenmeye başladı. Hunyadi'nin güney Erdel'i korumasına dair verdiği bu görev, onun Eflâk yönetimini ele geçirmesi adına uygun koşulları meydana getirdi. Vlad Țepeș'in tahtı ele alması hususunda Rumen tarihçiliğinde bir takım farklı görüşler barındırmakla birlikte bu görüşlerden Vlad Țepeș'in Macaristan destek ve himayesiyle yönetimi ele aldığı yönündeki fikirler daha makul görünmektedir. Bunun yanı sıra Vlad'ın bu yardımlarının yanı sıra Vladislav'dan korkusuna Erdel'e sığınan bir grup boyarın da desteğini alması onu güçlü kılmıştır³⁶.

²⁹ Cazacu, "The Reign of Drakula in 1448", s. 67-68; Călători Străini Despre Țările Române, (volum ingrijit de Maria Holban și colab.), Vol. I, Editura Științifică, București, 1968, s. 125-126.

³⁰ Constantin Rezachevici, *Cronologia Critică A Domnilor Din Țara Românească și Moldova (1334-1881)*, Vol. I (Secolele XIV-XVI), Editura Enciclopedică, București, 2001, s. 102.

³¹ Radu Cârciumar, A Candidate to the Walachian Throne. Vlad Țepeș and his Exile in Moldavia (1449-1452), *Annale d'Université Valahia Târgoviște Section d'Archéologie et d'Histoire*, Tome XIV, Nr 1, 2012, s. 85-86.

³² Emil Stoian, *Vlad Țepeș Mit și Realitatea*, Istorică Editura Albatros, București 1989, s. 46.

³³ Cazacu, *Drakula*, s. 72.

³⁴ Stoian, *a.g.e.*, s. 46-48.

³⁵ Rezachevici, *a.g.e.*, s. 103.

³⁶ Stoiescu, *a.g.e.*, s. 35-36.

3. Eflâk'ta İç Politika ve Erdel ile olan İlişkiler

Vlad Țepeș, ülke içerisinde güçlü bir otorite kurmanın ancak dış tehlikelere karşı durmakla mümkün olduğunun farkına vardı. Braşov halkına hitaben gönderdiği bir mektupta bu fikrini şöyle beyan etmiştir:

“Siz şöyle düşünün ki; eğer bir adam veya hükümdar (içeride) çok güçlüyse, barışı istediği gibi gerçekleştirebilir ancak güçsüzse ondan daha güçlüsü gelir ve (ülkede) ona istediğini yaptırır³⁷”.

Saltanatının başından itibaren benimsediği bu fikir tüm egemenliği boyunca kendisini gösterecektir. Nitekim Vlad Țepeș, Eflâk'ta gücünün zayıfladığını gördüğünde buna kendi yönteminde cevap vermesi gerekiyordu. Bu yüzden plan gayet açıktı. *“Hainlik potansiyeliyle sahip herkesten kurtul ve onların yerine sadık kimseler koy”*. İşte bu planı uygulamak için Târgoviște'de bir Paskalya ziyafeti gerçekleştirdi. Burada yapılan katliam Alman hikâyelerinde aynen şu sözlerle ifade edilir:

“Vlad, bölgesindeki tüm boyarları ve soyluları kendi evine davet etti. Yemek bittikten sonra masadaki en yaşlı boyara dönerek, bu topraklarda yöneticilik yapan kaç tane voyvoda hatırlıyorsun diye sordu. İçlerinden birisi aklına geldiği kadarıyla bu soruyu cevapladı. Yaşlı ve genç olan diğer boyarlar aynı şekilde cevap verdiler. Birbirlerine böyle kaç tane voyvoda düşünebileceklerini sordular? Birisi 50, diğeri 30, bir başkası 20 derken orada bulunan gençlerden hiçbirisi yediden fazlasını söyleyemedi. Böylece tüm boyarlar kazığa geçirildi. Oradakiler toplamda kazığa geçirilen 500 kadar kişi saydılar³⁸”.

Buna benzer ifadeler Eflâk kroniklerinde de geçmekle birlikte kroniklerde Vlad Țepeș'in neden böyle bir eylem yaptığı izah edilir. Özellikle Radu Popescu bu hadiseden hiç bahsetmezken Kantakuzen kroniğinde bazı detaylar verilir. Onun anlattığına göre, Vlad Țepeș, Poienari Kalesi'ni³⁹ inşa etti. Târgoviște halkının kardeşi Mirça'ya yaptıklarını öğrenince onlardan intikam almak istemiştir. Bir Paskalya gününde tüm konuklar eğlenirken onları ikaz etmeksizin yakalamış ve sonra da şehirdeki tüm yaşlıları kazığa geçirmiştir. Şehirdeki genç çiftleri çocuklarıyla birlikte üzerlerinde hâlâ bayram kıyafetleri varken bile Poienari'daki şatosuna götürmüştür. Burada onları elbiseleri parçalanana dek çalıştırmıştır. Bu eylemlerden ötürü Kantakuzen ona Kazıklı lakabının verildiğini yazar⁴⁰. Öte yandan Bizanslı Müellif C. Laonikos ise Vlad Țepeș iktidara geldikten sonra kendisi için sadık bir muhafız birliği oluşturduğunu ve ihanet potansiyeli taşıyan boyarları hane halkıyla birlikte kazığa geçirdiğini belirtir. Onun yazdığına göre Vlad Țepeș, Paskalya Bayramı'nda yaklaşık 20 bin kadar boyarları aile ve hizmetlileri kendi yöntemiyle öldürerek Eflâk'taki yönetimini güçlendirdi. Tüm bunları boyarların geçmişte suçlu oldukları için değil ileride kendisine karşı hainlik potansiyeli ile gerçekleştirdi⁴¹. Onun

³⁷ Nicolae Stoicescu, “Politica Internă a lui Vlad Țepeș”, *Revista de Istorie*, Tom 29, Nr. 11, (1976), s. 1658.

³⁸ Cazacu, *Drakula*, s. 117-118; Raymond T. McNally and Radu Florescu, *In Search of Drakula*, New York 1994, s. 196.

³⁹ Sosyalist Romanya'nın 1960'larda uluslararası turizme açılmasıyla ülke birçok yerden turist ağırlamaya başladı. Özellikle Bram Stoker'in romanından etkilenip Vlad Drakula'nın şatosunu ziyaret etmek için Transilvanya'ya akın eden binlerce turist gördükleri Poinari Kalesi karşısında şaşkınlığa uğradılar. Ancak daha sonra Transilvanya'nın güneyinde bulunan Bran Kalesi'nin onun yaşadığı yer olarak tanımlandılar ve bu yanlış Romanya hükümetinin de göz yummasıyla sonraki yıllarda da devam etti ve günümüzde hâlâ Bran Kalesi, Vlad'ın yaşadığı yer olarak bilinmektedir. Bk. Duncan Light, “Drakula Tourism in Romania Cultural Identity and the State”, *Annals of Tourism Research*, Vol. 34, no: 3, (2007), s. 753. Ancak Vlad'ın emriyle inşa edilen Poinari Kalesi konumundan dolayı Eflâk hazinesinin korunduğu yer olduğu gibi voyvodanın düşmanları için ideal bir hapisaneydi. Bk. Radu Ștefan Veragatti, Vlad Țepeș și Argeșul, *Muzeul Județean Argeș ARGESISS*, Studii și Comunicări, Seria Istorie, Tom XV, (2006), s. 194.

⁴⁰ Letopisețul *Cantacuzinesc: Istoria Țării Românești (1290-1690)*, (Editiie Critică Întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu), Editura Academiei R.P.R., București, 1960, s. 4; Kazıklı Voyvoda ile ilgili bir prosopografi çalışması yapan Emil Stoian, farklı kaynaklardan onun isminin geçtiği yerlerle ilgili yaptığı tespit; III. Vlad'ın Batılı kaynaklarda Drakul, Osmanlı kaynaklarında ise Kazıklı Voyvoda şeklinde anıldığını görmüştür. Stoian, *a.g.e.*, s. 35-40.

⁴¹ Laonic Chalcocondil, *Expuneri Istorică, Creșterea Puterii Turcești Ciderea Imparației Bizantin, în Românește* de Vasile Grecu, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, s. 283. Bu eserin Türkçeye çevrilmiş hali için ayrıca bk. Laonikos Khalkokondylis, *Türklerin Genel Tarihi*, I. Cilt, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Daş).

yaptığı bu hareket, Eflâk'taki olası düşmanlarından kurtulup yönetimde kendisine sadık bir kadro oluşturmasına olanak vermiş olabilir.

Vlad Țepeș, Eflâk'taki otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra artık yönünü dış politikaya çevirebilirdi. Eflâk dış politikasında önemli bir yere sahip olan Macarlarla olan dostluk bağlarını dedesi Mirça döneminde olduğu gibi devam ettirildi. Öte yandan Erdel'deki Saxon şehirlerine Vlad Țepeș'in askeri desteğini sağlanmasına yönelik yapılan anlaşmadan hemen sonra Osmanlı elçisi, başkent Târgoviște'ye gelerek haracın yıllık olarak ödenmesini, Karpat Dağları'ndan geçiş izni ve onun bir oğlunun İstanbul'a gönderilmesini talep etti. Vlad Țepeș her ne kadar Osmanlılar ile barış yapmış olsa da Erdel'e yönelik Osmanlı akınları için Eflâk'ın bir üs olmayacağı sinyalini vermeye başladı. Bunun yanı sıra amacının Erdel'deki Saxon şehirlerine zarar vermek olmadığını ve dostluk üzerine kurulu olduğunu ifade etmiştir⁴². Bir müddet sonra Vlad Țepeș ile Brașov arasında yapılan anlaşmada, iki taraf Türk tehlikesine karşı ortak hareket etme sözü veriyordu. Bu anlaşmaya göre; Vlad Țepeș, Brașov'u Türk akınlarından koruyacağı gibi tüccarlara da Eflâk'ta serbest ticaret hakkı tanyacaktı. Öte yandan Brașov şehri de onun düşmanları tarafından yönetimden alınması karşısında buraya sığınmasına yardımcı olacaktı⁴³. Ancak Erdel ile olan ilişkiler istenilen düzeyde gitmedi. Çünkü Macar Kralı Ladislav'ın ona karşı Dan'ı desteklediği ve Brașov'dan da aynı şekilde onu himaye etmesi isteniyordu. Bu duruma Vlad Țepeș açısından bakıldığında ilişkilerin kötüye gitmesi normaldi. Çünkü Erdel'deki Saxon şehirleri onun rakibi Dan'ı bu bölgede tutarak dostluğa aykırı davranıyordu⁴⁴. Erdel'deki Saxon şehirlerinin Eflâk'ın iç işlerine karışması üzerine Vlad Țepeș, Sibiu şehrine gönderdiği mektupta onların bu tür düşmanca tutumlardan vazgeçmelerini aksi takdirde sert önlemler alacağını ima etmiştir⁴⁵. Sibiu şehrinin tutum değiştirmemesi üzerine Vlad Țepeș bu bölgeye bir saldırı gerçekleştirmiş ve Sibiu yakınlarındaki yerleri yakıp yıkmıştır. Sonrasında Bârsa bölgesine akınlar yapılmış ve burada bulunan erkek, kadın ve çocuklar Eflâk'a getirildikten sonra kazığa geçirilmiştir. Bu hususla ilgili olarak Alman anlatıları, Vlad Țepeș'in tüm gücünü Bârsa'ya gönderdiğini ve buradan geçtikleri köy ve kalelerde bulunan insanları kazığa geçirdiğini ve bu sırada arkadaşları ile birlikte masada yemek yediğini anlatmaktadırlar⁴⁶. Osmanlı tarihçisi İdris-i Bitlisi ise onun cesaret ve korkusuzlukta zalimler arasında seçkin bir yeri olduğunu belirttikten sonra Eflâk'ta yapılan vahşetleri şöyle özetlemektedir:

"...Vlad, etrafına saldırdığı korku ve uyguladığı siyasetten biri, hükümet ve oturduğu mekânın hemen karşısında altı millik düz bir arazinin etrafını duvarlarla çevirmiş, ağaç ve bitki yerine ucu yontularak kazık şekline getirdiği ağaçları yerlere dikmiş, her tarafta ele geçirdiği düşmanlarını bu kazıkların üzerine oturtuyor veya haça bağıyor. Kazığın başında veya haça bağlı vaziyette uzun süre tutulan bu kişileri zamanla yırtıcı kuşlar ve hayvanlar yiyormuş. Ölülerin kazıklar ya da haçların üzerinden indirilip defnedilmesine kesinlikle izin vermiyormuş. Herhangi birisi bunlardan birisini indirip götürürse kendisini kazığa oturtur veya haça asarmış. Evini bu alana bakar yaptırmış ve dinlenme ve hoş vakit geçirdiği yer burası dermiş..."⁴⁷

⁴² Cazacu, *Drakula*, s. 97-100.

⁴³ Gustav Gündisch, "Cu Privire la Relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456-1458", *Studii*, 1963, Nr. 3, s. 684.

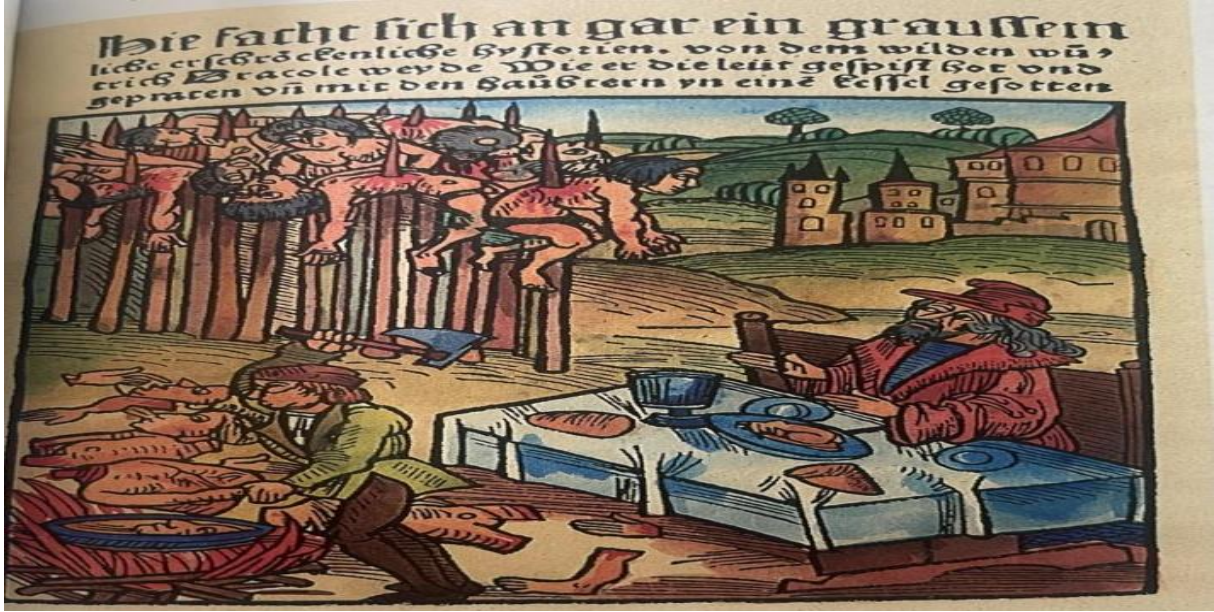
⁴⁴ Gündisch, *a.g.m.*, s. 684.

⁴⁵ Nicolae Stoicescu, "Vlad The Implae'r's Relations with Transylvania and Hungary", *Drakula Essays on the Life and Times of Vlad the Implae'r*, Edited by Kunt W. Treptow, Center for Studies, 2019, s. 100.

⁴⁶ Ioan Boğdan, *Vlad Țepeș și Narațiunile Germane și Rusești Asupra lui*, Editura Librăriei Socecu, București 1896, s. 14-15.

⁴⁷ İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, Tashih-Tahkik-Çeviri: Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara 2013, s. 157.

Resim I: Kazığa geçirilmiş insanların karşısında Vlad'ın yemek yemesini tasvir eden gravür

(**Kaynak:** Neagu D. and Radu O., From Vlad the Impaler to Drakula the Vampire, (Trans: Alistair Ian Blyth, Humanitas, Bucureşti 2011, s. 31)

Bu dönemde Vlad Țepeș, Macar Kralı Ladislas'a karşı Michael Szilagyı ile iyi ilişkiler geliştirmeye yöneldi. 1457 yılı sonbaharında Szilagyı aracılığıyla Braşov şehri ile mücadeleleri sonlandıran bir anlaşmaya varıldı. Anlaşmayla birlikte Braşovlular, Eflâk'ta hak iddia eden Dan'ı bu bölgeden uzaklaştırmayı vaat ediyorlardı. Bunun üzerine Vlad Țepeș, tüccarlara Eflâk yolunu açtığı gibi Erdelli tüccarların serbestçe Eflâk'a içinde güvenle ticaret yapabileceklerini garanti etmiştir. Bundan dolayı 1458 yılı Szilagyı sayesinde güney Erdel şehirleri ile Eflâk'ın barış içinde geçirdiği bir dönem olmuştur⁴⁸.

Bu dönemde Erdel şehirleri ile olan iyi ilişkilerin yeniden bozulmasının siyasi ve ekonomik olmak üzere iki nedeni vardı. Güney Erdel şehirlerinin Vlad Țepeș'in rakiplerini buraya davet etmesi ve koruması buraya yönelik seferlerin siyasi nedenini oluşturmaktadır. Öte yandan Amlaş Kalesi'nde bulunan Petermann ve Roşia'nın yardım karşılığında Rucăr'ı İbrail'e bağlayan ticaret yolunun hâkimiyetini Vlad Țepeș'e bırakmaya söz vermesi ve onun burada hak iddia etmesi bu olayın ekonomik boyutunu oluşturmaktadır⁴⁹.

İlk etapta Eflâk sınırını geçen birkaç düzine Braşovlu tüccar, yakalanıp kazığa geçirildi. 1459 yılı başlarında ise bizzat Vlad Țepeș'in komuta ettiği ordular Karpat dağlarını aşır Erdel sınırına girdiler. Rucăr Geçidi'ni geçen askerler Bran'a yöneldiler. Eflâk'ta hak iddia eden Dan'ı yakalamak için ikiye ayrılan Eflâk güçlerinin bir kısmı Codlea bölgesini talan ederken Vlad Țepeș'in önderliğinde bulunan diğer kısım ise Braşov'un kuzeyine saldırılar düzenlediler. Ancak bu saldırılarda Dan ele geçirilemedi⁵⁰. Özellikle Mart 1460 yılında Braşov tarafından desteklenen Dan, bir grup askerle Vlad Țepeș'i tahttan indirmek için Karpat dağlarını aşır harekete geçmiştir. Ancak bu mücadelede Vlad

⁴⁸ Stoicescu, "Vlad The Implae'r's Relations", s. 102-105.

⁴⁹ Ştefana Simonescu, "Ştiri din Naraşiunile Germane despre Vlad Țepeș", *Revista de Istorie*, Tom. 29, Nr. 11, (1976), s. 1723.

⁵⁰ Constantin Şerban, "Relaşiunile lui Vlad Țepeș cu Transilvania şi Ungaria", *Revista de Istorie*, Tom. 29, Nr. 11, (1976), s. 1706-1707. Ayrıca 2 Nisan 1459 tarihli bir belgede Eflâk'ta hak iddia eden Dan'ın Braşov kasabası sakinlerinden Vlad hakkında "şeytan" (Dracul) olarak söz edildiğini öğrenmiştir. Yine burada bahsedildiğine göre Vlad Drakula, Eflâk'a dil öğrenmeye gelen 300 kadar tüccar ve çocuğu diri diri yakmıştır. Bk. Boğdan, *a.g.e.*, s. 17.

Tepeş'e yenik düşünce hazin bir sonla karşılaşmıştır. Vlad Tepeş, ona diri diri kendi mezarını kazdırmış, ardından başı kesilerek idam edilmiştir⁵¹.

1460 yılında Vlad Tepeş'in önderliğinde yeniden Erdel'e geçen Eflâk askerleri, Amlaş bölgesini talan ederek Rumen ve Saksonlardan oluşan birçok kimseyi parçalara ayırıp kazığa geçirdiler. Sakson kaynakları abartılı olarak 30.000 kişinin öldürüldüğünü iddia etmektedir. Öte yandan Braşov'daki kilise kayıtları, öldürülen kişilerin sayısını belirtmezken sadece Braşovlu tüccarların kazığa geçirildiğini yazmaktadır⁵². Vlad Tepeş ile Erdel şehirlerinin ekonomik ve siyasi mücadeleleri Ekim 1460 tarihinde iki tarafın anlaşmaya varmasıyla sonlanmıştır. Bu anlaşmanın sağlanmasında Vlad Tepeş'in şiddetli taarruzları ve gelişen politik koşullar etkili olmuştur⁵³.

4. Vlad Tepeş'in Osmanlılara Karşı İsyamı ve Sonun Başlangıcı

Vlad Tepeş, Eflâk Prensiği'nin statüsü gereği Osmanlı Devleti'ne karşı haracı düzenli olarak ödemekle mükellefti. Nitekim Tursun Bey'in de ifade ettiği gibi her yıl haraç ve pişkeşi ile saraya gelir ve hükümdarlık alâmetinin bir göstergesi olarak hil'at ve kızıl börk ile ülkesine gönderilirdi⁵⁴. Bu bilgiler Sırp bir yeniçeri olan Constantin Mihailoviç'in⁵⁵ hatıratlarında da dile getirilmekle birlikte Vlad Tepeş'in daha sonraki yıllar itaat için İstanbul'a dahi gitmediği anlatılır⁵⁶. Ancak 1461 yılına gelindiğinde ise Vlad Tepeş, artık Osmanlı yanlısı politikasından vazgeçerek sultana isyan eder konuma gelmişti. Bu isyanın sebebiyle ilgili olarak Osmanlı kaynaklarında bolca malumat bulunmaktadır. Bunlardan Tursun Bey, Eflâk Seferini Vlad Tepeş'in her yıl ödemekle yükümlü olduğu haracı getirmemesine bağlamaktadır⁵⁷. Öte yandan İdris-i Bitlisi, Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon Seferi'ne çıkmasıyla birlikte Vlad Tepeş ile sultan arasındaki mesafenin uzadığını ve Tuna Nehri'ni geçip İslam beldelerine zarar verdiğini bu yüzden sultanın gazabına uğrayıp Eflâk Seferi'ne karar verildiğini yazar⁵⁸. Onların verdiği eksik bilgiler Solakzâde, İbn Kemâl ve Mehmed Neşri'nin eserlerinde tamamlanır. Nitekim Fatih'in Trabzon Seferi'nden sonra İstanbul'a davet edilen Vlad, Eflâk'tan ayrılması halinde Macarların tahtı ele geçireceğini bu yüzden onun yerine uç beylerinden birinin Eflâk'ta saltanata vekillik yapması halinde gelebileceğini iletmişti. Bunun üzerine sultan, Çakırcı Hamza Bey'i Eflâk'a gönderdiğinde, Vlad Tepeş bir hile ile geceleyin buz tutan Tuna Nehri'ni geçip onlara saldırdığı gibi onu esir edip öldürmüştü, dolayısıyla sultanın tepkisini çekmişti⁵⁹. Nitekim benzer bilgiler Aşıkpaşazâde tarafında da verilmektedir⁶⁰. Oruç Bey ise, Eflâk Seferi'nin sebeplerinden hiç bahsetmezken sadece Vlad Tepeş'in Tuna Yalılarına yaptığı katliamlara detaylı şekilde değinir. Oruç Bey, Vlad Tepeş'in, Çakırcı Hamza Bey'i öldürdükten sonra askerlerini altı gruba ayırarak Tuna'daki Türk köy ve kasabalarına yolladığını ve Tutakan, Niğbolu, Silistre ve

⁵¹ Constantin C. Giurescu, "The Historical Drakula", Drakula Essays on the Life and Times of Vlad the Impaler, (Edited by Kunt W. Treptow), Center for Romanian Studies, 2019, s. 22.

⁵² Boğdan, a.g.e., s. 16.

⁵³ Simonescu, a.g.e., s. 1727.

⁵⁴ Tursun Beğ, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, (haz: Mertol Tulum), Baha Matbaası, İstanbul, 1977, s. 110-111.

⁵⁵ 1435 ve 1501 yılları arasında yaşayan Constantin Mihailoviç, Sırp asıllı bir yeniçeridir. Kendisi Fatih Sultan Mehmed ile giriştiği birçok mücadeleye katılmış ve özellikle 1462 yılındaki Eflâk Seferi'nde görev almıştır. Ancak Bosna'da iken Macarlar tarafından esir alınmış ve sonra Lehistan'a götürülmüş ve hatıratlarını burada kaleme almıştır. Bk. *Călători Străini Despre Ţările Române*, (volum ingrijit de Maria Holban şi colab.), Vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, s. 123.

⁵⁶ Konstantin Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıraları*, (Fransızcadan çevirenler: Nuri Fudaylı Kıcıroğlu-Behiç Anıl Ekin), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 101.

⁵⁷ Tursun Beğ, *Târîh*, s. 111.

⁵⁸ Bitlisi, *Heşt Behişt*, s. 157-158.

⁵⁹ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (Yayına Haz: Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen), 4. Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014, s. 755-756; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, İstanbul, 1297, s. 106; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, (Haz. Şerafettin Turan), TTK Yay., Ankara, 1991, s. 205-206.

⁶⁰ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, İstanbul 2013, s. 227.

Hârşova'da bulunan Müslümanları kendi usulünce katlettiğini yazmaktadır⁶¹. Bu anlatımlardan farklı olarak Hoca Saadetin, Eflâk Seferi'nin sebebini onun ülkesinde giriştiği hunharca katliamlara ve sonrasında Hamza Bey'in öldürülmesine bağlamaktadır. Nitekim Hoca Saadetin'in anlatımıyla Rumeli'yi koruma görevini üstlenen İshak Paşa, Dîvân-ı Hümâyûn'da Vlad Tepeş'in Eflâk'ta yaptığı vahşetleri tek tek anlatarak padişahı etkilemişti. Yine de padişah, ona son bir kez şans vermek için İstanbul'a çağırılmış ancak O, İstanbul'a gelmesi halinde Eflâk'taki boyarların Macarlarla anlaşıp yerine başkasının geçeceğini söylemişti. Bunun yerine Eflâk'a yakın konumda bulunan beylerden birisini ülkesini koruması için göndermesini tavsiye etmiş ve Vlad Tepeş'in bu hilesine aldanan padişah, oraya Niğbolu Beyi Çakırçıbaşı Hamza'yı göndermişti. Bunun sonucunda bir kış günü Tuna Nehri'nin buz tutmasıyla karşıya geçen Vlad Tepeş, Hamza Bey ve yakınındakileri şehit ettiği gibi onun kesik başını Macar kralına göndermişti⁶². Bu anlatımlardan anlaşıldığı üzere Eflâk'a sefer düzenlenmesinin sebebi yıllık haracın ödenmemesi ve Vlad'ın Tuna Yalılarında bulunan İslam beldelerine zarar verip katliamlar yapmasıydı. Bu sebeplerden farklı olarak onun Mathias'a gönderdiği mektupta Macarlarla olan münasebetinden dolayı barışı bozduğunu ve bu gerekçe ile sultanın kendisine savaş açtığını belirtmektedir⁶³.

Osmanlı kroniklerinden farklı olarak Bizanslı müellif Dukas, padişahın 1462 senesinde Vlad Tepeş'e elçi göndererek, İstanbul'a gelirken yeniçeri alımı için 500 delikanlının yanı sıra 10.000 duka altını getirmesini emrettiğini yazmaktadır. Vlad Tepeş ise Osmanlı'ya vermesi gereken haracın hazır olduğunu ancak Eflâk'tan istenilen delikanlıları veremeyeceğini iletmesi üzerine Fatih'in sefer kararı aldığını belirterek⁶⁴ Osmanlı müelliflerinden farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Buna benzer bir hikâye de İspanyol Vicente Rocca⁶⁵ tarafından anlatılır. Ona göre Sultan Mehmed, Vlad'a üç yıllık haracı göndermesini ve yeniçeri alımı için 15 kadar Hristiyan genci İstanbul'a göndermesini istedi. Bu isteği memnuniyetle kabul eden Vlad, bu isteği sadece Niğbolu Beyi'nin huzurunda gerçekleştirmek istediğini iletmişti. Ne var ki Niğbolu Beyi Hamza'nın gelmesiyle birlikte onların hepsini bir kaleye kapattıktan sonra gece yarısı askerleriyle Niğbolu'ya saldırıya geçmişti⁶⁶. Bu noktada haraç mevzusunu doğru işiten Vicente, Eflak'tan devşirme alındığı hususunda yanlışlığı düşmüş veya yanlış haberler işitmiş olmalıdır. Diğer Bizanslı müellif Laonikas ise Hamza Bey hadisesinden sonra Vlad Tepeş'in Tuna Yalılarında bulunan Türk köy ve kasabalarında yaptığı vahşetten sonra sefer kararı alındığını ifade etmektedir⁶⁷. Bu katliamlardan daha detaylı bahseden Constantin Mihailoviç, Vlad'ın tüm ordusunu topladıktan sonra kışın donmuş halde bulunan Tuna üzerinden Niğbolu'ya geçtiğini ve orada askerlerini serbest bırakarak bu bölgedeki birçok insanın ölmesine yol açtığını belirtir. Hatta bu bölgede Müslüman ve Hristiyan ayrımı yapılmadan öldürülen kişilerin burunları kesilerek Macar Kralı Mathias'a sunulmuştur⁶⁸.

Nihayetinde Fatih Sultan Mehmed, Vlad Tepeş'in yaptığı bu vahşice girişimlerden sonra Eflâk Seferi'ne karar verdi. 1462 yılı baharında girişilecek bu sefer için 150.000 askerini yanı sıra 20 kadırga ve 150 nakliye gemisi hazırlanmıştı. Padişah, Tuna Nehri'ne gelmeden önce⁶⁹ vezir Mahmud Paşa'yı Tuna Nehri'ni gözetlemesi ve ordunun geçişi esnasında herhangi bir baskın yememesi için 30.000

⁶¹ *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014, s. 103-104.

⁶² Hoca Saadetin, *Tacû't-Tevarih*, I, İstanbul, 1280, s. 485-487.

⁶³ Nicolae Iorga, *Scrisori de Boieri Scrisori de Domni*, Vălenii de Munte, 1925, s. 167.

⁶⁴ Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, s. 212.

⁶⁵ Vicente Rocca'nın yazdığı "*La Progenia della Casa de'Octomani*" adlı eserde yer alan Vlad Tepeş'e ait önemli bir bölümün çevirisi ve kritiği Rumen tarihçi Ş. Andreescu tarafından yapılmıştır. Bk. Ştefan Andreescu, "Vlad Vodă Tepeş şi Mahmud Paşa Grecul: Pe Marginea Unui Izvor Controversat", *Revista Istorică*, Tom XV, nr. 1-2, (2004), ss. 81-88.

⁶⁶ Andreescu, "*Vlad Vodă Tepeş şi Mahmud Paşa*", s. 85.

⁶⁷ Chalcocondil, *a.g.e.*, s. 284.

⁶⁸ Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıraları*, s. 101.

⁶⁹ Selahattin Tansel, "*Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*", Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara 1999, s. 165.

askerle birlikte görevlendirdi⁷⁰. Vlad Tepeş ise Fatih'in ordusu ile üzerine yürüdüğü haberini aldıktan sonra ülkedeki kadın ve çocukları güvenli olabileceklerini düşündüğü Braşov'daki dağlık alanlara gönderdi. Böylece kadın ve çocuklar güvenli yerlere yerleştirildikten sonra Eflâklılar onu takip etti⁷¹. Sultan Mehmed, tüm ağırlıklarıyla Niğbolu'ya geldiğinde Vlad Tepeş, Tuna'nın öte yakasında onun geçişini durdurmak için hazırlıklar yapmaktaydı. Bu sıralarda Osmanlı ordusunun içinde bulunup olaylara bizzat şahit olan Mihailoviç, kampta geçen diyaloglar ve yeniçerilerin karşı tarafa geçişi hakkında ilginç detaylar vermektedir. Nitekim Sultan Mehmed'in karşıya geçmek için çareler aradığı sırada yeniçerilerden birisi karşıya geçmek için kayık hazırlayabileceğini ve gece karanlığından istifade ile karşıya geçebileceklerini bildirmişti. Sultan Mehmed'in emri üzerine yeniçeriler 80 civarında kayık hazırlayıp içine taşınabilir tüfek, yay, ok, humbara ve teçhizat koyulduktan sonra gece çökünce Tuna'nın karşısına geçtiler. Bu ekibin içinde yer alan Mihailoviç, kıyıya varduktan sonra siper kazdıklarını ve topları buraya yerleştirdiklerini yazar. Bu birlik gaza emrini aldıktan sonra mızrak, kalkan ve toplarla birlikte tepeye doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Yeniçeriler, Vlad Tepeş'in konumlandığı tepeye doğru yöneldikleri esnada şiddetli bir direnişle karşılaşmışlar ve yeniçeriler mevzi alıncaya değin 250 kadarı şehit düşmüştür. Tuna'nın karşısında durumun Osmanlı aleyhine değiştiğini gören sultan ise tüm yeniçerilerin öldürülmesinden endişe duyduğu için 120 kadar topun acilen karşıya geçirilmesi emretmiştir. Nitekim ateş gücünün üstünlüğü sayesinde durumu kontrol altına alınmış ve yeni takviye kuvvetlerin gelmesiyle birlikte Vlad Tepeş, bulunduğu konumdan geri çekilmek durumunda kalmıştır. Böylece sultan, tüm ordusuyla Tuna'yı geçmiştir⁷².

Sultan Mehmed, karşıya geçtikten sonra Evrenesoğlu Ali beyi kuzeybatıya göndererek İbrail'de karşı kıyıya geçmek isteyen Osmanlı birliklerine destek vermesini istedi. Öte yandan Târgovişte'ye doğru çekilen Vlad Tepeş'in takip edilmesi için öncü kuvvet olarak Mahmud Paşa'yı ve ona rehberlik etmesi için Güzel Radu'yu görevlendirildi⁷³. Bu andan itibaren sultan Mehmed'in önderliğindeki Osmanlı ordusu, başkent Târgovişte'ye doğru ilerlemeye başladı. Kendisinden daha güçlü bir orduyla karşı karşıya kalmak istemeyen Vlad Tepeş, Osmanlılara karşı "yanık toprak" taktiğini kullanmaya karar verdi⁷⁴. Nitekim Dukas'ın detaylarını verdiği bu taktiğe göre, Osmanlı ordusunun yiyecek sıkıntısı çekmesi için şehir ve köyleri boşaltılıp halk hayvanlarıyla birlikte dağlara sürüldü. Ardından Vlad Tepeş, askerler ile ormanlık yerlere saklanıp Osmanlı ordusunun hareketini izlemeye koyuldu. Osmanlı ordusu Tuna'yı geçip altı günden fazla yürüdüğü halde düşmanla karşılaşmadığı gibi köy ve kasabalarda yiyecek ve içecek bir şeye rastlayamadı⁷⁵. Târgovişte yolunda çekilen su sıkıntısı konusunda Osmanlı kaynakları hem fikirdir. Mesela İbn Kemal, Osmanlı ordusunun Eflâk içlerine ilerlediği sıralarda askerlerin içecek su dahi bulamadıklarından⁷⁶ İdris-i Bitlisî askerlerin terden başka bir sıvıya rast gelmediklerini biraz mübalağalı olarak dillendirir⁷⁷. Tursun Bey ve Hoca Saadettin ise öncü kuvvetlerin içecek su bulamadığından bahsetmekle birlikte havanın sıcaklığından dolayı zırhlarla bürünen askerlerin çektiği eziyetlere ayrıca yer verir⁷⁸. Osmanlı ordusunun yazın sıcaklığında Târgovişte'ye doğru yürüyüşleri oldukça meşakkatli geçtiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen sultanın geri adım atmaması onun kararlılığını gösterir.

⁷⁰ Ştefan Andreescu, "Razboiul cu Turcii din 1462", *Revista de Istorie*, Tom 29, nr. 11, (1976), s. 1683.

⁷¹ Chalcocondil, *a.g.e.*, s. 285-286.

⁷² Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıraları*, s. 102.

⁷³ Gheorghe Cantacuzino, Mihai Maxim vd., *Istoria Militară A Poporului Român, Epoca De Glorie A Oastei Celei Mari. A Doua Jumătate A Secolului Al XIV-lea-Prima Jumătate A Secolului Al XVI-lea*, Editura Militară, Bucureşti, 1986, C: II, s. 276.

⁷⁴ Stoiescu, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁵ Dukas, *a.g.e.*, s. 212; hatta bu bilgiler Eflâk'ı ziyaret eden İtalyan M. Bocignoli tarafından da verilir. Ona göre, Vlad köylerden sadece insanları ve hayvanları değil Türk ordusunun faydalanabileceği ne varsa bataklıklarla çevrili ormanların derinliklerine götürmüştür. Bk. *Călători Străini*, I, s. 176.

⁷⁶ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 209.

⁷⁷ Bitlisî, *Heşt Behişt*, s. 159.

⁷⁸ Tursun Beğ, *Târîh*, s. 113; Hoca Saadettin, *Tacû't-Tevarih*, I, s. 488.

almaktaydı. Bu hattın en sonunda ise sultana sadakati ile ünlenen ve padişah için her an şehit olmaya hazır yeniçeriler vardı⁸³. Görünüşe göre Vlad'ın elinde bulunan az bir adamı ile bu savunma hattını yarması oldukça güçlü. Buna rağmen Vlad ve adamları Türk askerlerinin kılığına girerek ordugâha saldırıp panik yaratmanın bir yolunu bulmuştu⁸⁴. Zaten Dukas'ın verdiği bilgiler de Eflâk ordusunun gece karanlığından istifade ile Osmanlı otağında kargaşaya yol açtığı yönündedir⁸⁵. Gece baskınının Osmanlı ordugâhında bir panik yaşattığı Osmanlı kaynaklarınca da doğrulanmakla birlikte gecelik kıyafetleriyle dışarıya çıkan askerlerin bu arbedede şehit düştüğüne yer verilmektedir⁸⁶. Vlad'ın amacı padişahı öldürmek olduğundan bu kargaşada Otağ-ı Hûmâyun'a saldırılmayı denemiş ancak Mahmud ve İshak Paşaların çadırları taarruza uğramıştı⁸⁷. Aşıkpaşazade ve Neşri, gece yapılan saldırıdan sonra Osmanlı askerlerinin mevzilerini terk etmeden kararlılıkla savaşmaları sayesinde üstün geldiğini ve ordugâha saldıran Eflâk kâfirinin yarısının öldürülmesinden sonra Vlad'ın canını zor bela kurtardığını yazarlar⁸⁸. Bu baskına katılan Episkop Modrussa'nın epik tarzı anlatımına bakılırsa gece vakti saldırıya geçen Vlad, Osmanlı ordugâhını yıldırım gibi yarıp askerlerini tüm yönlere dağıtmıştı. Ancak Sultan Mehmed'in askerlere yerlerini terk etmemelerine dair verdiği emir sayesinde Eflâk tarafı büyük bir zaferden yoksun kalmıştı⁸⁹.

Resim II: Theodor Aman Tarafından Gece Baskınının Tasvir Edilişi

(Kaynak: Istoria Militară A Poporului Român, II, s. 288)

Sultan Mehmed, saldırının ardından her gece savunma önlemleri alarak başkente doğru yola koyuldu. Ordugâhını parmaklıklarla çevreletip güçlendirdikten sonra askerlere gece-gündüz tetikte olmaları emrini verdi. Bir süre sıkı bir şekilde korunan Târgovişte'ye geldikten sonra şehrin terk edildiğini görüp yoluna devam etti. Başkent in hemen az ilerisinde Vlad'ın hazırladığı manzara ile karşılaştı⁹⁰. Târgovişte dönüşünde sultanın karşılaştığı manzarayı tasvir eden Dukas, savaşın psikolojik etkisine

⁸³ Nicolae Iorga, *Istoria Armatei Românești*, Vol. 1 (până la 1599), Editia a I-a, Editura Ministeriului de Războiu, București 1929, s. 107.

⁸⁴ Stoian, a.g.e., s. 99.

⁸⁵ Dukas, a.g.e., s. 213.

⁸⁶ Tansel, a.g.e., s. 167.

⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, 12. Baskı, TTK Yay., Ankara 2019, s. 76.

⁸⁸ *Âşıkpaşazâde Tarihi*, s. 228; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 757.

⁸⁹ Şerban Papacostea, "Cu Privire la Geneza și Răspîndirea Pevestirilor Scrise Despre Faptele lui Vlad Țepeș", *Romanoslavica*, nr. XIII, București 1966, s. 165.

⁹⁰ Stoiescu, a.g.e., s. 113.

değindir. Nitekim onun yazdığına bakılırsa Sultan Mehmed, ordusuyla birlikte altı günlük bir yürüyüşün ardından düz bir alana geldiğinde üzerinde ölü cesetler bulunan ve yere dikilmiş binlerce ceset gördü. Hatta bunların arasında Hamza Bey'in de bulunması onu derinden üzdü⁹¹. Dukas'ın verdiği bu bilgiler Laonikas tarafından daha da etraflıca şu şekilde ifade edilir:

“(Mehmed) İçeri girdiği zaman, büyük yol boyunca çakılmış kazıklara vurulmuş cesetler arasında elçilerini buldu. Bu olay onun öfkesini ve acısını yeniledi. Onları kazıklardan indirtti ve defnettirdi, yaklaşık bir buçuk fersah (3 km) kadar ilerledi ve orada, Vlad'ın öz halkına karşı gerçekleştirdiği kıyımla karşılaştı. Kıyımın manzarasını uzaktan bile görmek korkunç ve dehşet vericiydi. Her taraftan az çok görülebilen, uzunluğu bir, genişliği rahat yarım fersah olan meydana; sallanan darağaçları, kazıklar, işkence çarkları ve kutsal ağaç olarak dikilmiş yüksek çarmıhlar; hepsi de acımasızca şehit edilmiş insan bedenleriyle dolu; çirkinleşmiş suratlarındaki korku ifadesinden çektikleri acı ve işkencenin büyüklüğünün izleri ve nasıl bir ölümü yaşadıkları hâlâ anlaşılabilmekteydi. Bu insanların sayısının yirmi binden az olmadığı hesaplandığında, manzara çok daha korkunç ve iğrenç hâle gelmekteydi. Annelerinin yanında infaz edilmiş yeni doğmuş bebekler de vardı. Kadınlar boğulmuşlar veya hâlâ meydana asılıydılar. Ve bir sürü gibi gökyüzünü karanlığa boğan ve kaplayan yırtıcı kuşlar, cesetlerin karın boşluklarını deşerek döktükleri iç organları yırtıp parçalayarak yiyorlardı⁹²”.

6. Vlad Tpeş'in Sürgün Hayatı ve Ölümü

Sultan Mehmed'in dönüşünden sonra Eflâk'ta bir karışıklık dönemi başladı. Şöyle ki, Vlad'ın kardeşi Güzel Radu'nun yıllık 12.000 duka altın haraç karşılığında voyvodalığa getirilmesine rağmen iki kardeşin güç mücadelesi bir süre devam etti. Çünkü Vlad, Osmanlılarla mücadeleye devam etmek isterken Radu ise sultan ile olan dostluk ve barışın devam etmesinden yanaydı. Radu, Vlad'a göre daha ılımlı bir kişiliğe sahipti. Nitekim Radu'nun boyarları ikna çabaları bir süre sonra etki gösterdi. Boyarlar, Vlad'a tâbi olmaktan vazgeçip Radu'ya itaat ettiler⁹³. Bu sıralarda Poienari Kalesi'nde bulunan Vlad, Karpatları aşip Braşov'a gelmişti⁹⁴. Çünkü Radu'nun Eflâk'taki gücü ele geçirmesi onun için zor günlerin başlangıcı olmuştu. Artık Boğdan voyvodası Büyük Ştefan tarafından da tehdit edilmekteydi. Diğer taraftan büyük ümit bağladığı Macar Kralı Mathias ise ona yardım etmekte hayli gecikmişti⁹⁵. Mathias, Erdel topraklarına geldiğinde Radu çoktan Eflâk'ta yönetimi ele geçirmiş bulunuyordu. Üstelik Mathias'ın Türklerle savaş niyeti olmadığı gibi hiç hazırlığı da yoktu. Bu bakımdan plan değişikliğine giden Mathias onu desteklemekten vazgeçmiş hatta tutuklaması emrini vermişti⁹⁶. Mathias'ın böyle bir davranışta bulunmasının farklı sebepleri vardı. Bunlardan ilki Vlad'ın Erdel Prensiği ile kötü ilişkiler geliştirmesiydi. Onun hükümdarlığı zamanında Braşov-İbrail yolunun kapanması Erdel için büyük maddi zarara yol açmıştı. Fakat Radu, Erdel Prensiği ile ticari ilişkiler geliştirip bu yolun güvenliğini sağlaması Mathias'ın takdirini kazanmıştı. Bu sayede Radu, Erdel'deki Saxon ve Sekel şehirlerinin desteğini sağlamış Mathias ise Erdel ile problem yaşayan Vlad'ı desteklemekten vazgeçmişti⁹⁷. İkinci olarak Vlad'ın yaptığı vahşetin çok ileri boyutlara gitmesiydi. Nitekim Eğri Psikoposu Gabriel'in yazdığı rapora göre, Macar soyluları Vlad'ın Eflâk'ta yüz binden

⁹¹ Dukas, *a.g.e.*, s. 212.

⁹² Ianonikos, *Türklerin Genel Tarihi*, VI. Bölüm'den doğrudan alıntlandı. Rumence versiyon için bk. Chalcocondil, *a.g.e.*, s. 289.

⁹³ Şt. Ştefănescu, *“În Apărarea Țării”*, s. 360; Tansel, *a.g.e.*, s. 168.

⁹⁴ Lucian Constantin Palade, “Vlad Tpeş și Înalta Poartă”, *Muzeul Județean Argeș, ARGESIS, Studii și Comunicări, Seria Istorie*, Tom XXIII, (2014), s. 71.

⁹⁵ Cazacu, *Drakula*, s. 158. Vlad Tpeş'in Osmanlı ordusu ile mücadele ettiği sıralarda Mathias hâlâ Budin'de asker toplamakla meşguldü. Sultan Mehmed'in Eflâk Seferi'nden ayrıldığı dönemlerde Mathias da Szeged'e ancak gelebilmişti. Buradan Braşov'a gelmesi Kasım ayını bulmuştu. Nitekim Mathias'ın bu yavaş hareketi onun Vlad'a gerçek bir destek vermek istemediğini göstermektedir. Bk. Tasin, *a.g.e.*, s. 196-197. Zaten Vlad Tpeş de bir süre sonra Osmanlılara karşı zafer elde edilememesinde Mathias'ı suçlamaktadır. Bk. Iorga, *Scrisori de Boieri Scrisori de Domni*, s. 169.

⁹⁶ Şt. Ştefănescu, *“În Apărarea Țării”*, s. 361.

⁹⁷ Cazacu, *Drakula*, s. 159-161.

fazla insanı çeşitli işkencelerle öldürdüğünü ve bu yüzden Mathias'ın onu uzun süre hapsedtiği yazılır⁹⁸. Son olarak Vlad'ın sultan Mehmed'e gönderdiği mektubun Mathias tarafından ele geçirilmesiydi. Rumen tarihçilerince⁹⁹ pek kabul görmeyen bu mektubun içeriğine bakılırsa Vlad, sultan Mehmed'in kendisini bağışlaması halinde Fatih'in Erdel Prenslüğünü ele geçirmesinde yardım edeceğinden bahsetmekteydi. Hatta Mathias Corvin'in resmi tarihçisi Antonius Bonfinius'un Vlad'ın niçin tutuklandığına anlam veremediğini ve bu durumun kimse tarafından anlaşılamayacağını iddia etmesi¹⁰⁰ bu durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu hadiseden bağımsız olarak onun esir edilmesini konu alan bir mektupta da hiçbir gerekçeye yer verilmez. Bu mektuba göre; Mathias, Vlad'ı kızıyla evlendirme vaadinde bulunmuş ve görkemli bir şekilde törene gelen Vlad, burada çok iyi karşılandıktan sonra etrafı çevrilerek yakalanmıştır¹⁰¹.

Kaynakların belirttiğine göre 25 veya 26 Kasım 1462 tarihinde Rucăr-Bran geçidine yakın bir konumda Kaptan Jişkra tarafından yakalanmıştır. Daha sonra Jişkra ona Budin'e kadar eşlik etmiş ve yeni yılın (1463) başında onu Kral Mathias'a takdim etmiştir¹⁰². Uzun bir yolculuktan sonra Budin'e gelen Vlad, Tuna sahilindeki Vişegrad'ta bulunan Salamon Kulesi'nde¹⁰³ (Mac. Salamon Torony) esir tutulmuştur. Yaklaşık 12 yıl (1462-1474) burada esaret hayatı yaşamıştır. Nitekim Vlad, esaret yıllarında bile kendisini tutamamış ve insanlara uyguladığı işkence şekillerini eline geçirdiği farelere de tatbik etmiştir¹⁰⁴.

⁹⁸ Ştefan Andreescu, L'action de Vlad Ţepeş dans le Sud-Est de l'Europe en 1476", *Revue Des Études Sud-Est Europeennes*, Tome XV, Nr 2, (1977), s. 262.

⁹⁹ Constantin Giurescu, bu tür mektupların Mihai Viteazul'un suikastı döneminde de kullanıldığını varsayarak bunların sahte olduğu görüşündedir. Bk. Giurescu, *a.g.e.*, s. 48. Vlad hakkında biyografi çalışması yapan Nicolae Stoiescu'ya göre Mathias bu mektubun doğruluğundan emin olup Vlad'ı hain olarak görseydi hemen onu oracıkta öldürdü. Öte yandan Mathias, 1476 yılında Vlad'ı Osmanlılara karşı kararlı bir savaşçı olarak övmeydi. Bu bakımdan Osmanlılara karşı mücadele eden Vlad Ţepeş gibi bir şahsın ihanetine anlam veremediğini yazan Stoiescu, Vlad'ın ihanet yüzünden mi tutuklandığını yoksa bu mektubun Batıdaki müttefiklere karşı bir gerekçe olarak mı kullanıldığını tartışmaya açmaktadır. Bk. Stoiescu, *a.g.e.*, s. 131. Ştefănescu ise üç nüsha halinde hazırlanan ihanet mektubunun sırasıyla sultan Mehmed'e, Vezire ve Boğdan voyvodasına gönderildiğini ve bu üç nüshadan sadece sultana giden mektubun bulunmasına şüpheyle bakar. Bk. Şt. Ştefănescu, "*În Apărarea Ţării*", s. 361.

¹⁰⁰ Kunt W. Treptow, "Aspects of the Ottoman Campaign Against Vlad III Drakula in 1462", *Drakula Essays on the Life and Times of Vlad the Impaler*, Edited by Kunt W. Treptow, Center for Studies, 2019, s. 170.

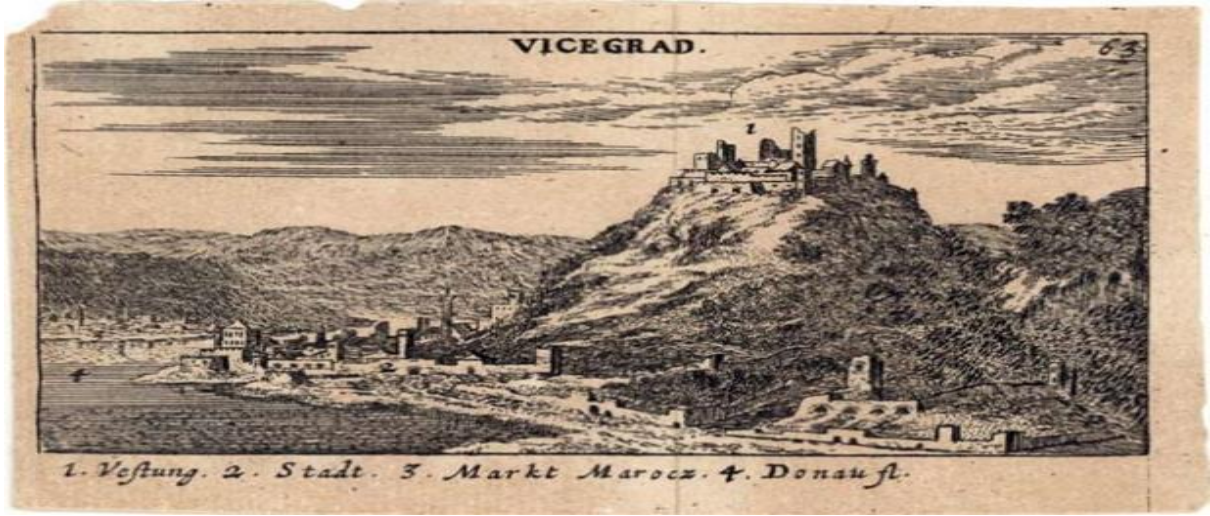
¹⁰¹ Cazacu, *Drakula*, s. 162. Osmanlı bakış açısına göre Vlad'ın yakalanıp hapsedilme sebebi Mathias'ın Osmanlı sultanı Mehmed ile arasının bozmamak için onu alıkoyduğu yönündedir. Bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 77, ayrıca bk. Tansel, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁰² Constantin Palade, *a.g.m.*, s. 71. Alman Hümanist Sebastian Münster, onun Transilvanya dağlarında ele geçirildiğini akabinde Budin'e götürülerek on yıl cezalandırıldığını yazar. *Călători Străini*, I, s. 506.

¹⁰³ Voyvoda Vlad'ın kaldığı bu yer "*Süleyman Kulesi*" olarak bilinmektedir. Bu kulenin özelliği Rönesans mimarisiyle süslenmiş 5 katlı bir kule olmasıdır. Üçgen şeklinde olan kule, 3,5 ila 8 metre kalınlığındaki duvarca korunmaktadır. Bk. Stoian, *a.g.e.*, s. 124.

¹⁰⁴ Rus elçi Fyodor Kuritsym Budin'de iken duyduğu hikâyelere dayanarak esarete bulunduğu sıralarda onun eski alışkanlıklarını terk edemediğini, eline geçirdiği kuş ve fareleri kazığa oturtma gibi bazı işkenceler tatbik ettiğini söylemekten kendini alıkoyamaz. Hatta bazılarının kafalarını kopardığı gibi bazılarının tüylerini yolarak serbest bıraktığını yazar. Bk. Raymond T. McNally and Radu Florescu, *In Search of Drakula*, s. 206.

Resim II: Vlad'ın Tutsak Olarak Yaşadığı Vişegrad'dan Bir Görünüm

(**Kaynak:** Bozoki Lajos, A Visegrádi Salamon-Torony Építés és Helyreállítás Története, Mátyás Király Múzeum, Visegrád 2014, s. 21)

1474 yılında Mathias onun zindandan çıkartılıp Budin'e getirilmesini istemiştir. Peşte tarafına götürüldükten sonra burada kendisine bir ev tahsis edilmiş ve Peşte'de Macar soyluları gibi iyi şartlarda hayatını sürdürmüştür. Bir yıl sonra (1475) Osmanlı akınlarına karşı Boğdan voyvodası Büyük Ştefan ile birlikte Vlad'ın Eflâk'ta mücadele etmesine karar verilmiştir. Vlad'ın serbest kalmasında Büyük Ştefan'ın ısrarı önemli rol olmakla birlikte Tuna hattının yeniden Osmanlı tehdidi altına girmesi de etkili olmuştur. Böylece Macaristan'ın desteğini kazanarak yeniden Eflâk tahtının adayı konumuna gelmiştir¹⁰⁵.

Vlad Țepeș, 1476 yılının yazında Budin'den ayrıldı ve Erdel Voyvodası Ştefan Bathory ile Varad/Oradea'da buluştuktan sonra Erdel'in güneyine yöneldi. Temmuz ayının ortalarında Erdel güçleri ile Mediaș'a ulaştıklarında Büyük Ştefan'a haber gönderip tüm birliklerin bir araya gelmeden Osmanlılara karşı mücadeleye girişmemesi tavsiye edildi¹⁰⁶. 7 Ekim 1476 tarihinde Braşov Kalesi'ne 25.000 asker ve bir miktar topla gelen bu ekip Bran'ı geçip Eflâk'a giriş yaptı. Yapılan bu savaşta Basarab Laiotă mağlup olup Yergöğü'ne kaçtı. Böylece Vlad Țepeș, 8 Kasım 1476 tarihinde üçüncü kez yönetime gelmiştir¹⁰⁷. Ancak onun son saltanatı ilki gibi çok kısa sürdü. Çünkü Vlad, güçlü Osmanlı ordusu karşısında yalnız bırakılmış hatta öldürülmüştür. Nitekim 1477 yılında Büyük Ştefan'a ait bir belgede onun ölümü şöyle anlatılır:

"Vlad, Eflâk'a pek güvenmediği için adamlarımızdan bazılarını onu koruması için bırakmamızı istedi. Ama O (Basarab Laiotă), Osmanlı yardımını alarak Eflâk'a döndü. Eflâk'taki adamlarımızdan on kişi hariç hepsiyle birlikte onu öldürdü".

Muhtemelen sağ kurtulan bu on kişi Boğdan'a gelerek Eflâk'taki olup bitenleri Ştefan'a anlattı. Öte yandan bu benzer bilgiler Milan'a giden bir raporda da açıkça dile getirilmektedir. Bu haberde Vlad'ın kim tarafından öldürüldüğüne yer verilmezken onun ve yanındaki 4.000 adamın parçalara ayrıldığına dair bilgiler verilir¹⁰⁸. Dönemin Osmanlı kaynakları da onun ölümüyle ilgili farklı faraziyeler mevcuttur. Mesela Bitlisi, Vlad'ın ölümüne kadar Macaristan'da hapis tutulduğunu ve burada

¹⁰⁵ Andreescu, "L'action de Vlad Țepeș" s. 262, 263, 265; Constantin Palade, a.g.m., s. 77.

¹⁰⁶ Stoian, a.g.e., s. 131.

¹⁰⁷ Rezachevici, a.g.e., s. 116; Iorga, *Istoria Armătei*, s. 144.

¹⁰⁸ Stoian, a.g.e., s. 135-136; Alman S. Münster de onun Türklerle olan bir savaştan sonra öldürüldüğü kanısındadır. *Călători Străini*, I, s. 506.

öldüğünü iddia eder¹⁰⁹ ki bu bilgi çok şüphelidir. Ancak Oruç Bey onun ölüm haberini daha doğru işitmiş olmalı ki Basarab'ın Eflâk'a gelip Vlad'ın başını kestğini ifade eder¹¹⁰. Öte yandan Slav kroniklerinde geçen hikâyede de Osmanlılar ile yapılan mücadele sırasında bir ihanete kurban gittiği anlatılır. Biraz abartılı olduğu anlaşılan bu hikâyeye göre Eflâk'ı yağmaya gelen Türk ordusuna karşı mücadele eden Vlad, bir tepeye çıkıp Türklerin nasıl kesildiğini izlediği sırada boyarlar tarafından Türk sanılarak saldırıya uğradı. Bu şaşkınlığı üzerinden atlatan Vlad, bunlardan beşini kendi kılıcıyla yere serdi. Ancak bu arbedede mızrak darbeleriyle öldürülmekten kurtulamadı¹¹¹. Buna benzer bir hikâyeye de XVI. yüzyılda İtalyan gezgin M. Bocignoli tarafından anlatılır. Vlad, Türklerle anlaşmak istemediği için boyarlarca kurnazca öldürülmüştür¹¹². Diğer taraftan Avusturyalı müellif Jacob Unrest ihanet sebebiyle öldürüldüğünü söylemekle birlikte olayı farklı dillendirir. Jacob'un hikâyesinde Vlad'ın yanına konulan bir hizmetçiye onu öldürmesinin emredildiği ve hizmetçinin seyahat esnasında onun arkasından kılıç sallayıp kafasını uçurduğu anlatılır¹¹³. Bu olayın akabinde onun kesik başı ise inandırıcı olması için İstanbul'a kadar götürülmüştür¹¹⁴.

Sonuç

Yaklaşık olarak altı yıl Eflâk voyvodalığı görevini yürüten Vlad Tepeş, bu süre içinde gerçekleştirdiği işkence yöntemleriyle günümüze kadar merak uyandırmaya devam etmiştir. Her ne kadar Avrupa'da yaptığı korkunç işkencelerle ön plana gelse de Rumen tarihçiler, ölümünün 500. Yıl dönümü hatırına (1974) yayınladıkları makale ve kitaplarda bu tezi çürütmeye çalıştılar. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ne verdiği bu mücadelelerden ötürü Vlad Tepeş Romanya'nın en meşhur kahramanlarından birisi olarak kabul görmektedir. Vlad acımasızlığının yanı sıra savaşlarda gösterdiği cesaret ve başarılarıyla Romanya'da ön plana çıkmaktadır. Onun Eflâk'ta verdiği en büyük mücadele Fatih Sultan Mehmed'e karşı olmuş, ancak Fatih 1462 yılında Eflâk'a gerçekleştirdiği seferde onun görevine son vermiştir. Bu sayede Eflak'ın Macaristan güdümüne girmesi engellenmiştir. Vlad, bu yenilgiden sonra uzun yıllar Macaristan'da sürgün hayatı yaşamıştır. Daha sonra Mathias'ın Osmanlılara karşı verdiği mücadele politikası gereği Boğdan voyvodası Büyük Ştefan ile birlikte kilit bir rol oynaması için Eflak'a gönderilmiştir. Ancak şansını yerinde kullanamadığı için bunu hayatıyla ödemiştir. Özellikle Vlad'ı diğer Rumen voyvodalarından ayıran özellik onun her türlü zalimliğe başvurup bulunduğu bölgede korku temelinde adaleti sağlamasıydı. Bu yüzden onun ünü Transilvanya'dan yayılıp Avrupa'nın farklı ülkelerine kadar götürüldü. Nitekim Vlad'a ait hikâyelerin yayılmasıyla birlikte daha XV. yüzyılda Vlad Avrupa'ya meşhur oldu. Özellikle İrlandalı yazar Bram Stoker'in romanı onun bu popüleritesini üst noktaya taşıdı. Bu romanla birlikte onun hayatı efsane ve gerçeklik arasında gidip geldi. Hatta onun yaşamı birçok filme konu dahi oldu. Nihai olarak Fatih-Vlad mücadelesinin beyaz perdeye yansıtılmaya çalışıldığı en güncel film "Rise of Ottomans" (Osmanlı'nın Yükselişi) adlı dizinin ikinci sezonunda çekildi. Bu dizi dönemin kaynakları göz önüne alınarak izlendiğinde başarılı bir izlenimi vermekte ve tarihi olayları görsel halde izleyiciye sunmaktadır.

Kaynakça

Yayınlanmış Kaynaklar ve Araştırma Eserleri:

Âşıkpaşazâde Tarihi, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, İstanbul 2013.

ANDREESCU Ştefan, "Razboiul cu Turcii din 1462", *Revista de Istorie*, Tom 29, nr. 11, 1976, ss. 1673-1695.

_____, L'action de Vlad Tepeş dans le Sud-Est de l'Europe en 1476", *Revue Des Études Sud-Est Europeennes*, Tome XV, Nr 2, (1977), ss. 259-272.

¹⁰⁹ Bitlisî, *Heşt Behişt*, s. 162.

¹¹⁰ Oruç Beğ, *Tarih*, s. 104.

¹¹¹ Stoiescu, *a.g.e.*, s. 170.

¹¹² *Călători Străini*, I, s. 177.

¹¹³ Stoian, *a.g.e.*, s. 137.

¹¹⁴ Rezachevici, *a.g.e.*, s. 117. Bu hususu doğrulayan diğer kaynaklar için ayrıca bk. *Călători Străini*, I, s. 177, 506; Andreescu, "Vlad Vodă Tepeş şi Mahmud Paşa", s. 86.

- ____, Vlad Vodă Țepeș și Mahmud Pașa Grecul: Pe Marginea Unui Izvor Controversat, *Revista Istorică*, Tom XV, nr. 1-2, (2004), ss. 81-88.
- BELDICEANU Nicolae, "Eflak", *EI*, Vol. II, Leiden E.J. Brill, 1991, ss. 687-689.
- BOĞDAN Ioan, *Vlad Țepeș și Narațiunile Germane și Rusești Asupra lui*, Editura Librăriei Socecu, București 1896.
- CANTACUZINO Gheorghe, Mihai Maxim vd., *Istoria Militară A poporului român, Epoca de Glorie a Oastei celei Mari. A doua jumătate a secolului al XIV-lea-Prima Jumătate a Secolului al XVI-lea*, vol: III, Editura Militară, București 1987.
- CAZACU Matei, *Drakula (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450)*, Translations by Nicole Mordarski, Stephen W. Reinert, Alice Brinton and Catherine Healey, Brill, Leiden-Boston 2017.
- CÂRCIUMARU Radu, A Candidate to the Walachian Throne. Vlad Țepeș and his Exile in Moldavia (1449-1452), *Annale d'Université Valahia Târgoviște Section d'Archéologie et d'Histoire*, Tome XIV, Nr. 1, 2012, ss. 85-90.
- ____, "The Reign of Drakula in 1448", *Drakula Essays on the Life and Times of Vlad the Implaeer*, Edited by Kunt W. Treptow, Center for Studies, 2019, ss. 61-71.
- Călători Străini Despre Țările Române*, (volum îngrijit de Maria Holban și colab.), Vol. I, Editura Științifică, București, 1968.
- CIOCÎLTAN Virgil, "Între Sultan și Împărat: Vlad Dracul în 1438", *Revista de Istorie*, Nr. 29, 1976, ss. 1767-1790.
- CIOBANU Radu-Ștefan, Lupta Domnilor Țării Românești de la Mihail Până la Vlad Țepeș Pentru Apărarea Unității cu Dobrogea (1418-1462), in *Muzeul National*, Vol. 4, (1978), ss. 81-91.
- DUMITRESCU Ionel-Claudiu, "Problema Apărării Capitalei în Timpul Domniei lui Mircea cel Bătrân: Bătălia de la Rovine", *Muzeul Județan Argeș Argeșis*, Studii și Comunicări, seria Istorie, Tom XIX, 2010, ss. 49-56.
- Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.
- EMECEN Feridun, "Osmanlıların Tuna'nın Kuzeyine Yönelik İlgileri XVI. Asırda Erdel Örneği", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011, ss. 221-238.
- GEMIL Tasin, *Romanians and Ottomans in the XIVth-XVIth Centuries*, (Translated by Remus Bejan ve Paul Sanders), Editura Enciclopedică, București, 2009.
- GEORGESCU George, "Locul și Data Luptei de la Rovine-Argeș", in *Argessis*, seria Istorie, tom. VII, 1995, s. 41-44.
- GIURESCU Constantin, *Istoria Românilor (Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru Cel Bun (1432))*, Vol. I, Fundație Pentru Literatură și Artă Regele Carol II, București 1946.
- ____, "The Historical Drakula", *Drakula Essays on the Life and Times of Vlad the Implaeer*, (Edited by Kunt W. Treptow), Center for Romanian Studies, 2019, ss. 15-32.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib, *Sultan II. Murad (hükümdarlığı, fetihleri ve Haçlılarla Mücadelesi)*, Kronik kitap, 1. Baskı, İstanbul Temmuz 2021.
- GUBOĞLU Mihail, "Osmanlılar ile Romen Ülkeleri Arasında İlk Devir İlişkileri (1368-1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrultmalar", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara: 21-25 Eylül 1981), C. II, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 829-843.
- GUNDISH Gustav, "Cu Privire la Relațiile lui Vlad Țepeș cu Transivania in anii 1456-1458", *Studii*, 1963, Nr. 3, ss. 681-696.
- Hoca Saadettin, *Tacû't-Tevarih*, I, İstanbul, 1280.
- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, (Haz. Şerafettin Turan), TTK Yay., Ankara, 1991.
- İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketîbe (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, Tashih-Tahkik-Çeviri: Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara 2013.
- IORGA Nicolae, *Scrisori de Boieri Scrisori de Domni*, Vălenii de Munte, 1925.

- ____, *Istoria Armătei Românești*, Vol. 1 (până la 1599), Editia a I-a, Editura Ministerului de Războiu, București 1929.
- KARPAT Kemal, "Eflak", *DIA*, C. X, İstanbul, 1994, ss. 466-469.
- KIEL Machiel, Karinâbâd, *DIA*, C. 24, TDV Yay., İstanbul 2001, ss. 490-492.
- KONSTANTIN Mihailoviç, Bir Yeniçerinin Hatıraları, (Fransızcadan çevirenler: Nuri Fudayl Kıcıroğlu-Behiç Anıl Ekin), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.
- LAJOS Bozoki, A Visegrádi Salamon-Torony Épités és Helyreállítás Története, Mátyás Király Múzeum, Visegrád 2014.
- LAONIC Chalcocondil, *Expuneri Istorice, Creșterea Puterii Turcești Căderea Imparației Bizantin, în Românește de Vasile Grecu*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.
- LAONIKOS Khalkokondylis, *Türklerin Genel Tarihi*, I. Cilt, (Yayın Hazırlayan: Mustafa Daş).
- Letopiseșul Cantacuzinesc: Istoria Țării Românești (1290-1690)*, (Ediție Critică Întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu), Editura Academiei R.P.R., București, 1960.
- LIGHT Duncan, "Drakula Tourism in Romania Cultural Identity and the State", *Annals of Tourism Research*, Vol. 34, no: 3, (2007), s. 746-765.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (Yayın Haz: Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen), 4. Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014.
- MINEA İlie, "Războiul lui Basarab cel Mare cu Regele Carol Robert (Noemvre 1330)", *Cercetări Istorice*, V-VII, (1929-1931), ss. 324-343.
- ____, "Vlad Dracul și vremea sa", *Cercetari Istorice*, Anul IV, Nr.1, (1928), ss. 65-276.
- NEAGU D. and Radu O., *From Vlad the Impaler to Drakula the Vampire*, (Trans: Alistair Ian Blyth), Humanitas, București 2011.
- Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014.
- PALADE Lucian Constantin, *Relațiile Țării Românești cu Ungaria și Imperiul Otoman în Secolul Al XV-lea*, Ars Docendi, București, 2009.
- ____, "Vlad Țepeș și Înalta Poartă", *Muzeul Județean Argeș, ARGESIS, Studii și Comunicări*, Seria Istorie, Tom XXIII, (2014), ss. 41-84.
- PALL Francisc, "Intervenția lui Ianku de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în Anii 1447-1448", *Studii Revistă de Istorie*, Nr. 5, Anul XVI, 1963, ss. 1049-1072.
- PAPACOSTEA Șerban, "Cu Privire la Geneza și Răspîndirea Pevestirilor Scrise Despre Faptele lui Vlad Țepeș", *Romanoslavica*, nr. XIII, București 1966.
- REZACHEVICI Constantin, *Cronologia Critică A Domnilor Din Țara Românească și Moldova (1334-1881)*, Vol. I (Secolele XIV-XVI), Editura Enciclopedică, București, 2001.
- SIMONESCU, Ștefana, "Știri din Narațiunile Germane despre Vlad Țepeș", *Revista de Istorie*, Tom. 29, Nr. 11, (1976), s. 1721-1731.
- Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, İstanbul, 1297.
- STOIESCU Nicolae, *Vlad Țepeș*, Editură Academiei Republicii Sociăliste România, București 1976.
- ____, "Politica Internă a lui Vlad Țepeș", *Revista de Istorie*, Tom 29, Nr. 11, 1976, ss. 1657-1672.
- ____, "Vlad The Implaeer's Relations with Transylvania and Hungary", *Drakula Essays on the Life and Times of Vlad the Implaeer*, Edited by Kunt W. Treptow, Center for Studies, 2019, ss. 95-121.
- STOIAN Emil, *Vlad Țepeș Mit și Realitatea*, Istorică Editura Albatros, București 1989.
- ȘTEFĂNESCU Ștefan, Țara Românească de la Basarab I "Intemeietorul" pînă la Mihai Viteazul, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1970.
- ____, "În Apărarea Țării și a Creștinătății. Țările Române în Ierarhia Medievală a Statelor Europene", *Istoria Românilor*, Vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 2001.

- ŞERBAN Constantin, "Relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania și Ungaria", *Revista de Istorie*, Tom. 29, Nr. 11, (1976), ss. 1697-1720.
- TANSEL, Selahattin, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti" Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara 1999.
- T. MCNALLY Raymond and Radu Florescu, *In Search of Drakula*, New York 1994.
- Tursun Beğ, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, (haz: Mertol Tulum), Baha Matbaası, İstanbul, 1977.
- TÜRKER Pınar Yiğit, "Orta Çağ Macar Krallığı'nda Sekelleri Askeri Faaliyetleri ve Osmanlı-Macar Mücadelesindeki Konumu", *Selçuk Türkiyat*, (2022), ss. 157-177.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, 12. Baskı, TTK Yay., Ankara 2019.
- VERAGATTI Radu Ștefan, Vlad Țepeș și Argeșul, *Muzeul Județan Argeș ARGESISS*, Studii și Comunicări, Seria Istorie, Tom XV, (2006), ss. 193-197.
- W. TREPTOW Kunt, "Aspects of the Ottoman Campaign Against Vlad III Drakula in 1462", *Drakula Essays on the Life and Times of Vlad the Impaler*, Edited by Kunt W. Treptow, Center for Studies, 2019, ss. 155-173.

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur.

YAZIM KURALLARI

Yayın dili: Derginin yazım dili **Türkçedir**. Bununla birlikte **Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça** yazılar da yayımlanabilir.

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliği açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, **11** punto, önce ve sonra **3 nk** boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol **1 cm** içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (**küçük**) ve soyadı (**büyük**), başlığın altında **ortalanmış** olarak **11** puntuyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum, haberleşme ve e-posta adresleri ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Öz (Abstract) ve anahtar sözcükler (Key Words): Türkçe ya da yabancı dillerdeki makaleler **120-150** sözcük arasında öz içermelidir. **Türkçe ve İngilizce özet** ilk sayfada önce Türkçe özet ardından İngilizce özet gelecek şekilde sıralanmalıdır. Öz (Abstract) **10 punto**, tek satır, sağdan ve soldan **1 cm** içeride yer almalıdır. Öz bölümü, yazar adının hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır. Özet ve Abstract'ın altında **3-10** sözcük arasında büyük harfle başlayan anahtar sözcükler bulunmalıdır. Özet başlığı **10 punto koyu** yazılmalı ve "**Öz: Metin**"-"**Abstract: Metin**" şeklinde olmalıdır.

Örnek:

1530-1611 YILLARI ARASI KESRİYE ŞEHİRİ'NDE NÜFUS VE EKONOMİ*

Onur KABAK **

Öz: Bugün Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Kesriye (Kastoria), XIV. yüzyılda Balkanlarda gerçekleşen hızlı Osmanlı fütühatının sonucunda, 1385 yılında fethedilerek Osmanlı idari yapılanması içerisine dahil olmuştur. Rumeli Eyaletinin sol kol kazaları içerisinde olan Kesriye ile ilgili olarak bu çalışmada daha ziyade 1530-1611 yılları arasında şehrin nüfus ve ekonomisi ele alınmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak tahrir defterlerinden faydalanılarak şehirdeki toplam nüfus, bu nüfusun yıllar içerisindeki değişimi, toplam nüfus içerisinde Müslüman ve Hıristiyan kesimin dağılımının ne olduğu gibi konular ele alınacaktır. İkinci olarak ise vergi kalemlerinden yola çıkarak şehir halkının ana ekonomik faaliyetinin tespitine çalışılacaktır. Son olarak şehirdeki mesleki iş kollarının ne olduğu ortaya konularak Osmanlı klasik döneminde Kesriye şehrinin bir görüntüsü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kesriye, Nüfus, Ekonomi, Meslek, Tahrir.

DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC STRUCTURE OF KESRIYE BETWEEN 1530 AND 1611

Abstract: Kesriye (present day Kastoria in Northern Greece) was incorporated into the Ottoman administrative system after 1385 as part of the rapid Ottoman conquest in the Balkans during the XIV. century. This study will cover the population and economy of the city which was among the Via Egnatia districts of the Rumeli Province, focusing on the period between 1530 and 1611. In this respect, total population of the city, temporal change of the demographic structure, ratio of Muslims to non-Muslims and similar issues will be highlighted in line with Ottoman land surveys (tahrir defterleri). A second concern is to detect the main economic activities of the urban population by analysing different tax genres. Lastly, occupational branches of the city will be portrayed to present a general overview of Kesriye during Ottoman classical age.

Key Words: Kesriye, Population, Economy, Occupation, Tahrir.

454

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları 17 / 24 cm olan sayfa üzerinde Times New Roman 11 punto ile tek satır aralıklı ve üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm kenar boşlukları ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar 0 cm girinti ile başlamalıdır. Anametin, özet bölümünün hemen altından 3 nk boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları Giriş, Sonuç ve Kaynakça hariç, numaralandırılarak koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice) adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onurkabak@selcuk.edu.tr

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. 3 satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan 1 cm girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)-a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu	11 pt, ortalanmış, kalın
Kağıt Boyutu	17 x 24 cm
Ana Metin Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
İlk satır girinti	0 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Normal Metin Boyutu	11 pt
Paragraf Aralığı	3 nk
Satır Aralığı	Tek
Dipnot Metni Boyutu	9 pt
Alıntı Metni Boyutu	10 pt
Alıntı Kenar Boşlukları	Soldan 1 cm
Öz Yazı Tipi	Times New Roman
Öz Yazı Tipi Stili	Normal
Öz Kenar Boşlukları	Sağdan- Soldan 1 cm
Öz Metin Boyutu	10 pt
Öz Başlığı	10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap:

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalçık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

-Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında **9 punto** yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır.

Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır. Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “â” şeklindeki imlâ tercih edilebilir. Ör. Gâzî; mukâyese; tekâbül , kânûn...

Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir. Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkincikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır. Ör. Aptûlhak Hamit (-) → Abdûlhak Hâmîd (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA’nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi’nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır. Ör. Muhîtü’l-Maârif; Muînü’d-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdür-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip -i’si “-ü” şeklinde yazılmamalıdır. Ör. müdür-ü umûmî (-); hüsn-ü muâmele (-); umûr-u mâliye (-) → umûr-ı mâliye (+) ...

“Ve” kelimesine karşılık gelen “ü”ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitiştilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviriyazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır.

Ör. “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Posiyelk’a gönderdiği mektup (...)” (-).

“Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Poussielque’a gönderdiği mektup (...)” (+)

Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca’liler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır. Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet -i’si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin -e hâli geldiğinde masdar-ı ca’lilerle karışmaması için “î” şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca’lilerde kullanılmamalıdır:

Ör. “Âmâl-i millîye uygun olarak ...” (Burada millî kelimesinin sonundaki -ye, ismin -i hâlini gösterir).

“Âmâl-i milliyeye uygun olarak ...” (“Âmâl-i Milliyeye” imlâsı yanlış).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. “(...) nâm-ı âlîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu.” (-)

“(…) nâm-ı âlîleri “Nizâm-ı Cedîd” tesmiye olundu.” (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. “Tameşvarî (Hadîkatü’ş-Şu‘arâ) / “Hadîkatü’ş-Şu‘arâ” nâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (-).

“TameşvarîHadîkatü’ş-Şu‘arânâm eser-i bî-hemtâsında (...)” (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük – küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. “Şeyhülislâm’üstâdı (Münîr Efendi) da çağırılıp meydâna getirildi.” (-)

“Şeyhülislâm’üstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi.” (+)

Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercüme aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır. Ör. Rasûl (-) → Resûl; a’yân → âyân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfî, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâyâ yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdeta birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü’l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+); Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+); Rebîü’l-evvel → Rebülevvel

Cemâziye’l-âhir → Cemâziyelâhir; Zi’l-ka’de → Zilkâde

Şeyhü’l-İslâm (-) → Şeyhülislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfî ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sert-sessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfî de denen ve genellikle “i” harfîyle yazılan ses ise “e” harfîyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); içün (-) → için (+); ağac

(-) → ağaç (+); yiğid → (-) yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzimat sonrası yazma Arşiv belgelerinde:

Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM, DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabeti farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.¹

---

¹Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayın İlkeleri, Belleten Dergisi ve Humanitas Dergisi yayın ilkeleri çerçevesinde hazırlanmıştır.

ABAD / JABS

JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TEKİRDAĞ 2023